

СОФИТИНИ

НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА

1313

Наталена Королева народилася 1888 р. в Іспанії. Батько її, граф Адріан Юрій Дуїн-Борковський, був людиною прихильною до української культури й її національності. Виховувалася Наталена Королева теж в українському оточенні на Волині. Довгий час прожила в західній Європі та Єгипті. Після першої світової війни, в якій сама брала участь, поселилася в Чехії. Тут вона познайомила-ся з українським письменником Василем Королівим-Старим і одружилася з ним.

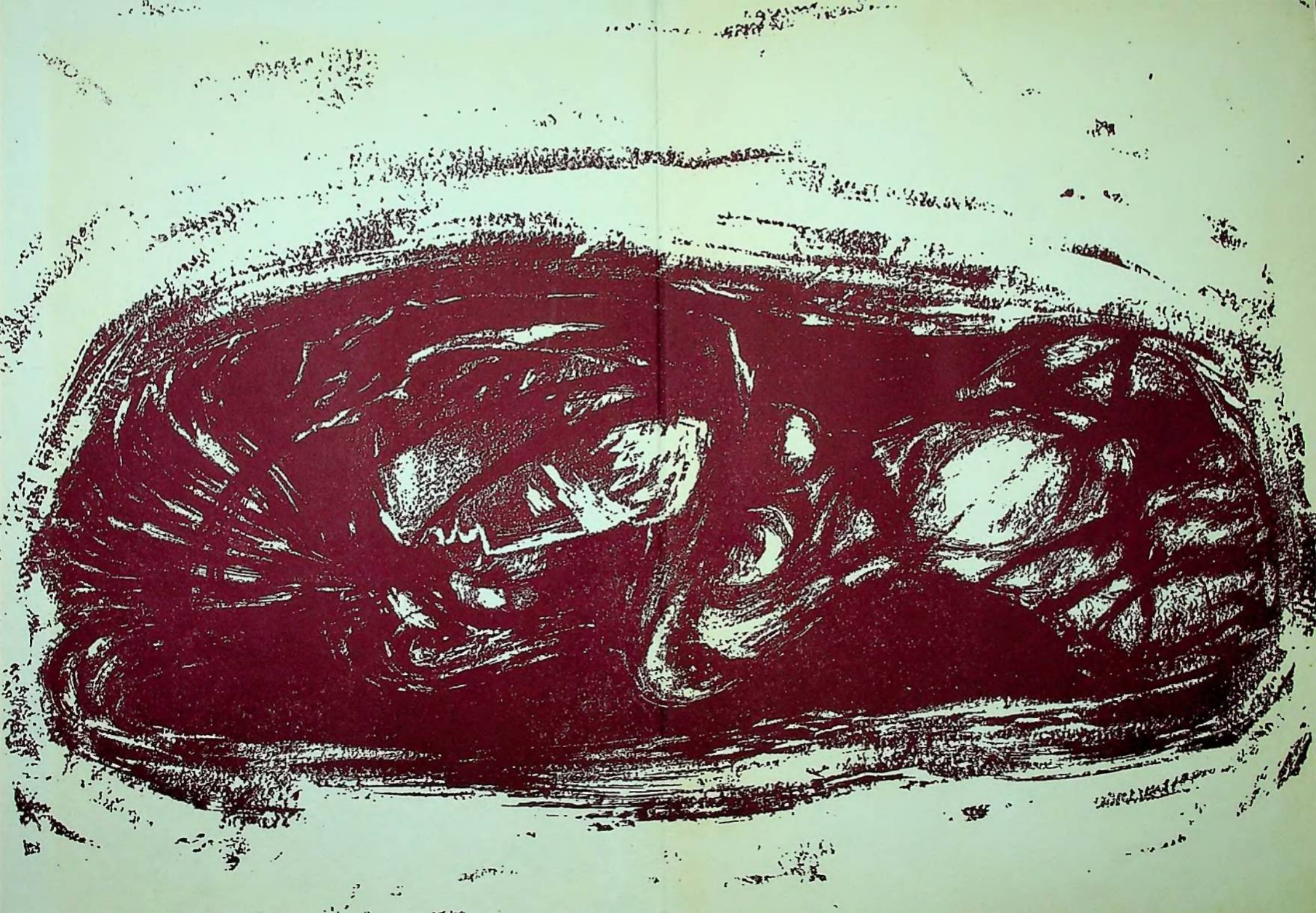
Писати Наталена Королева почала ще шістнадцятилітньою, але широко відомою письменницею стала аж на п'ятому десятку свого віку. Тематика її книг, нав'язана широким культурним досвідом та інтересами, майже виключно позаукраїнська, світова.

«Сон тіні» — повість про неймовірне кохання між римським престолонаслідником Антіноєм та простою александрійською танцюристкою. Кохання велике, надзвичайне і незавершене, трагічно обірване.

Повість «1313» є художньою історією народження новочасної людини. В імагінарному життєписі винахідника стрільцю пороку Бертольда Шварца розкрито ознаки того великого зламу в історії європейської культури, що його відкрило саме кілька десятиріч на переломі XIII та IV століть.

TULA-online.org

COH TIH

НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА

slovenske pedagogické
nakladateľstvo bratislava 1966

1313

Художнє оформлення С. Бунти

Підготовка текстів, примітки та післямова О. Зілинського

© НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА 1966

Agnes H. H. H.

СОН ТІНІ

Людина? Тіні сон.

Піндар

*Злетів до мене з неба Ерос,
обгорнений пурпуровим плащем.*

— Ізі, танцюристка, — не дочка мені. Але живе тут, — висвітлила скромно одягнена старша жінка.

Кошавий раб у гнідій ексоміді й довгих широких лідійських штанах, таких дивовижних для місцевих людей, спустив з плеча чималий кошик і пересунув на потилицю фригійську вухасту шапочку. Спадаючи, розпушені навушники черкнули по його обличчі й поклали темні тіні, від чого обличчя стало подібне до черепа мертвяка.

— Ось воно що! То, виходить, дівча проживає у чужих? Як ми, невірники...

З-під насуплених брів він оглядав постать загорненої у темній плащ, «столлу», старшої матрони.

Потім протяг поглядом по чистому подвір'ю, кучерявій перголі біля затишного фонтана, по садовій огорожі й по гарненькому домику з поверхом і гарною терасою, підпертою іонійськими колонами.

З веранди, заплетеної виноградною лозою, повною великих рожевих грон, вийшла коротковолоса, кучерява дівчина з оберемком різної одежі.

— Радуйся, Афро! — привітала, проходячи, матрону.

— Мир з тобою, Геленіон! — ласкава всміхнулася матрона, зав'язуючи мішечок із пшеницею. Потім перевела очі на раба й додала:

— Ні, Ізі живе у себе вдома. Цей дім належить нам, кільком власникам... Її ж два покої — он там, нагорі, — й показала на поверх.

— Ну, то річ інша, — немов задоволено відповів раб. — А що ж я маю робити з цим диптихоном? — труснув у руці таблички до писання.

— Пан велів: ти, каже, Квакусе, просто їй в руки віддай! Ще й на словах скажи, щоб прийшла вранці невідмінно. До школи, тобто до Батила.

— Ну, добре, чоловічку, але ж вона ще не вернулась з бенкету, — спокійно відповіла Афра.

— Або чекай, або заїди ще вдруге, або, коли хочеш, довір мені диптихон. Як прийде, я їй віддам.

І покликала до саду: Тю-тю-тю!

З цокотінням металевих струн і фуркотінням крил з-за огорожі висипалось із десять білих цесарок.

Матрона кинула їм пшениці, що впала золотим дощем, і пішла до хати.

Квакус почухав під пахвою, підтяг штани й, звертаючись до дівчини, що прала біля басейну, промовив, вагаючись:

— Не інакше, як доведеться прийти ще раз. Адже ж казав: «Дай у руки!» Так на здоров'я!

— Іди здоров, — відповіла Гелене, не підносячи голови.

Чула, як рипнула хвіртка. За хвилину вчула, як рипнула ще раз. То вийшла Афра.

— Нема вам саду? — звернулась до цесарок, що кумедно кланялись їй головками, Гелене.

— Кша — кша! — махнула на них мокрою ексомідою. І знов зачула, що на вулиці хтось легко вдарив калаталом у браму.

Ніхто, однак, не входив.

— Жебрак?

Гелене струсила руки й пішла до хати по хліб.

Але хвіртка відчинилась, і в ній з'явилась несмілива, струнка постать гарної дівчини в сірій столлі.

— Мир дому цьому!

Гелене вмить пізнала поглядом вартість цінної тканини столли, помітила невеличкі, нові, красно зроблені сандалі. І в думці здивувалась, що прихожа не має сережок у вухах.

— Радуйся і ти!

— Може я помилилась? — спитала скромна дівчина.

— Мені вказали, що тут живе вдова по старшині Афра з Тінгіса, ткаля.

— Ось-ось щойно вийшла! Але вдома її донька, Антонія. Ввійди. Далі, двері праворуч.

Незадовго Антонія вийшла з гостею:

— Я проведу тебе, Іраїс, — вчула Гелене голос Антонії.

— Я знаю ту ткалю. Вона радо це зробить. Мир з тобою, Геленіон.

— Радуйся, Антоніє. От, і маєш землячку.

— А чому ти гадаєш так? — піднесла на Геленіон прегарні очі чужа дівчина.

— Однаково вітаєтесь: «миром».

— А ти так не вітаєшся?

— Я — геленка, грекиня, — і прала далі, міркуючи:

— Дивні вони, Афра з донькою. Замість, щоб відбити конкурентку, ще й самі її й проводять.

Вона знала, що мати з донькою тільки впертим тканням можуть заробити собі на прожиток. Хіба ж можна було б втриматись в Александрії на мізерній пенсії, що її дістає вдова по вексіляріусові — драконарієві комонної когорти Третього легіону з Тінгітанської Мавританії, відкіль прийшла і вдова комонного військового старшини — Ізіна мати?

Сонячне світло заливало вже ціле подвір'я, коли Ізі відчинила брамку. Вона мала під пахвою пакунок із танцювальним приладдям: прозорими, «скляними», як їх називали, шатами, мідяними дисками — кроталами. А також і з полатаними сандаліями, що їх взяла по дорозі в шевця для свого опікуна, філософа Стробуса.

Танцюристка була весела й співала свою нову композицію.

Цесарки ніби тільки й чекали на цей мент: ураз, прожогом полетіли на звук Ізіного голосу.

— О, сьогодні тобі не треба нагадувати, чи бажати. Радуйся! — крикнула їй від фонтана грекиня.

— Радуйся й ти, Геленіон! Якже ж мені не співати, коли мені трапилось чудо.

— Навіть чудо?

Ізі повисла на шиї Гелене, що саме набирала воду з басейну фонтана, й закрутила грекиню з собою. Геленіон випустила з руки амфору, і вона, захлинувшись водою, пірнула в басейн.

— Я бачила Ероса! Ероса! Ероса! Самого Ероса — бога кохання! — звірила Ізі причину своєї радості.

— Уже? — роблено поважно спитала грекиня.

— Тобто як: уже?

— Бо це «чудо» мусить статись із кожною дівчиною. Але ж чи не за короткі в тебе крила, цикадо, на Ероса?

— І от! Вона нічого не розуміє! І взагалі з тобою не можна говорити поважно...

— Ну, не ображайся. Ліпше скажи, в чому справа. Та не сип! — стримала грекиня танцюристку. — Афра щойно їх нагодувала. Ну, розповідай, — додала ще раз і нахилилась, щоб виловити з басейну потонулу амфору.

Ізі тимчасом вже накладала дерев'яного вугілля до переносної жарівні й розповідала:

— Ти знаєш, Геленіон, як мені огидно на оргіях, коли вони підходять до кінця. Такі брудні обличчя гостей — аж страшно. Немов мертві — з того боку, що повернений до вра-

нішнього світла. А друга половина, хоч і жива, але теж ніби змагається зі смертю. В перерві, коли ми, хорсі, виходимо між гостей, до мене почав чіплятись череватий римський сенатор. Обличчя — аж синє, розпухле, а в'язи такі червоні, як просіт у різницькій крамниці. Добре, що вінок сповз йому на потилицю, бо я вже не знала, куди діватись. Як тут до мене озвався молодий ефеб, також римлянин. Ах, Геленіон! — зітхнула Ізі, — якби ти його бачила!

— Гарний?

— Нема слів. Мені аж язик одерев'янів.

— Що ж він тобі казав?

— Запитав: хто я?

— Та що ж: не пізнав, що ти хорєя з балету? А ти йому?

— Я сказала, що я — Ізі з Мареотісу.

— Мала б ще додати: за Місячною брамою. За Каналом. Бо ж він римлянин. Що ж він може знати в Александрії? Ну, й досада з цією амфорою. Ніяк не могу вхопити.

— Стривай. Звідси її не впіймаєш.

Ізі вмить скинула з себе туніку, розв'язала сандалії й стрибнула в басейн.

— Маєш. Це добре: буде мені замість відпочинку. Мені так хочеться спати! А все нема коли! . . .

— Тож розповідай про свого Ероса, — цікавилась грекиня.

-- Про що питався ще?

— Питався, з ким я живу, чи маю батьків, родину . . .

Я сказала, що я самотня, сирота. Як Селене в небі.

Але Ізі не додала, що той красень відповів їй:

— Я теж самотній, як місяць . . .

А Ізі спитала:

— Тому ти такий зажурений, сумний?

Може було її нечемно так казати? Але ж, мабуть, ні. Бо той ефеб відповів відразу, без незадоволення:

— А ти це зауважила? — їй додав: — Хіба ж такому метеликові, як ти, самотність видається тяжкою?

— Нарікати — марно, — спустила Ізі свої довгі вії й задивилась на медальку, що її юнак мав на шиї. А потім додала тихо:

— Треба приймати своє життя таким, як дають його боги. А він на те:

— Говориш, як віщунка Сибілла. Хто тебе навчив цьому?

— Сибілли ніхто не навчав! — кинула Ізі вже на бігу, бо треба було знов «до кола».

Ізі роздмухала жарівню, поставила варитись ранішній ку-

лешик, сіла на кам'яній лаві біля Гелене, обхопила руками коліна й розповідала знову:

— Коли я, вертаючись додому, добігла до надбережжя, ніби розжеврювалось... Прокидались морські птахи й різкими покликами вітали день... На рожево тремтячий нашерх моря вплив човен. Вітрило, як ніжне рожеве крило. А біля того крила — юнак. Геленіон! Це був він! Мій Ерос! Моє серце наповнилось радістю, що, як солодке вино з амфори, переливалась через вінця! Куди, куди несеш мене ти, серце? Чого плигаєш, мов кінь, що зі скелі сліпим скоком метнувся у прірву? І, зне-нацька — знаєш, Геленіон — з-під скелі зірвались мєви! Справа — ліворуч! Справа — ліворуч полинули в жовторожеве повітря. Як пелюстки білих квітів. Коливались над зрябілою поверхнею розселеного моря. А Ерос вітан мене з човна.

Геленіон перестала прати і з цікавістю слухала подругу.

— І, звичайно, ти, постко, склала нову пісню? — спитала вона.

— А як же інакше? — здивувалась Ізі. — Ти ж сама розумієш: коли вранці перед тебе справа наліво вилетять птахи, це віщує щасливий день.

І Ізі заспівала повним, оксамитним контральтом:

*Щасливий день! Ясний мій день!
Ти радісно почався...
У серці дзвоники дзень-дзень...
Мені ж сам бог з'являвся.
Схили же небо, келих свій
І щастям всю мене полий...*

З вікна поверху висунулась лиса голова:

— І нема вам упину, цокотухи? Як перестануть цесарки, тоді заводять оці... цикади та музи з передмістя! Скажім для прикладу, хоча б бога Гіпноса посоромились!

— Але! Сховайся, місяцю, бо ж надворі вже день давно! — відбила жарт грекиня. — Тільки ж, бачу, філософ забув, що сьогодні він мусить вийти з дому зрання.

— З такими грішницями справді все забудеш. Бо ж мені з вами таки й не по дорозі.

— Якщо до шиночку, то дійсно... Попіни й таберни нам справді не по дорозі.

— Попіни, попіни, — передражнив Гелене філософ Стробус. — Жінота, скажім для прикладу, говорить найкраще про те, чого не тямить.

І з цими словами сховався.

— Ізі-і! Не дуй же так у жарівню! Посиплеш сажею всі мої скоміди, — повернулась грекція до жарівні. — Але я, власне, не розумію, чого ти так радієш?

— Як тобі це зрозуміти, мила Геленіон, коли ти взагалі не тямиш, що то таке радість.

— Навпаки. Саме тепер, коли в місті цезар, і коли я маю стільки замовлень, я це розумію дуже добре.

— Не гнівайся на мене, але ж ти розумієш тільки радість матеріальну. А я от не розумію: навіщо тобі стільки грошей? Ти ж і так маєш найбільшу частину нашого дому.

— Що частина? Я хочу мати цілий дім, власний, у рідному Коринті, з великим виноградником і з чудовим видом.

— І тоді, Геленіон, перестанеш бути митцем. Не робитимеш своїх чудових ваз. Не ліпитимеш своїх прекрасних фігурок. Мистець, коли стає заможним, для золота зраджує мистецтво, каже Батил.

— Багато ви тямите з вашим Батилом. Справді, тоді я не робитиму статуеток для гендлярів бобами чи оливками. Ага! Ти згадала про Батила. Приходив тут Квакус. Побоявся віддати диптихон. Казав: прийде ще раз. Бо Батил тебе конче кличе сьогодні до школи.

Ізі перенесла під перголою ближче до столу жарівню її розставляла на столі дві миски, поклала ложки.

— Ну, ось і ясний місяць між вранішні зорі, — лагідно промовив Стробус, виходячи вмиватись до фонтана.

На кам'яній лаві зауважив Ізін плащ, пакунок і свої сандалії.

— Дитино моя! Та ж ти щойно вернулаесь? А співаєш, ніби ти спала цілу ніч! Коли ж ти виспиєшся?

— Як буде змога, пополудні, — відповіла Ізі.

— Ну, що ж ти там бачила на симпозионі? Багато було римських гостей?

— Багато... Але, як бігла додому, мене спинили нічні вартові — вігілії. Тепер їх сила ходить по вулицях. А як я підходила до Ростри, чула я їхню розмову. Говорили вони про якогось Татіана. Казали, що хоч цезар і дуже мудрий, однак Татіан його «накриє плащем». Стробусе, хто то такий цей Татіан?

— Дитино моя, дві речі не цікавлять філософа. Це — скажім для прикладу — кохання і політика. Але відповім тобі коротко: розумієш, що то є сила, а що воля? Так от: цезар

Адріан це — сила. А сенатор Татіан — воля. Sapienti sat. Finis.

Стробус сів до столу, узяв ложку.

— А тепер, Геленіон, до справи. Ти знаєш Лізієвого раба, кухаря Екзуперія?

— Екзуперія? Це чи не той дивак, що говорить тільки з цапами? А до людей не озивається?

— Його. Але не такий він і дивак, як удає.

Стробус показав пальцями, ніби рахує гроші.

— Я цим способом враз видобув із нього мову. Сьогодні зранку він буде сам на весь дім, бо всі ж підуть зустрічати августу. То є нагода докладно оглянути інзулу Лізія. Мені йти не годиться: кожен знає, чого філософ Стробус задивляється на чужі вілли. То я попередив Екзуперія, що ти хочеш купити якісь вази та статуї. А ти вже оглянй докладно.

— А є купець? Хто?

— Страшна таємниця. Ані мур-мур. Хризіс, гетера, хай вона чхне щасливо.

— Та що ти говориш, філософе?! Він же на неї й промарнував всі батькові маетки!

— Ну, скажім для прикладу, не тільки на неї. Але ж і Хризіс мала з того двійко гранатових зерняток. Твій же улюблений Арістофан не дурно сказав, що ваша сестра «три міни позичить, а дванадцять нарахує». Дурний Лізію позичав у Хризіс.

— Кулешик на столі! — покликкала Ізі. — Геленіон! Сідай з нами!

— Дякую, я вже снідала. Здивував ти мене, Стробусе. Справді, треба щось робити. До речі, ти згадав Арістофана. Він бо ще каже: «То бараняче життя — жиги й нічого не робити».

— А ти ще додай від себе: і не заробити, — всіхнувся філософ.

— Кулешик — як амброзія. Хоч би й самому цезареві. Кажуть, що він харчується, як ми, вбогі філософи: оливки, свиняче сало, куліш. Але Ізін — загарячий і просить ще трохи солі.

Ізі метнула по сіль.

— Чуєш, малярко? — приглушив Стробус мову. — Кортить мене пхнути на слизьке того губатого фауна Лізія. Багато я наслухався від нього прикростей. Але то б пусте, коли б він не почав заглядати сюди та накидати оком на нашу цикаду. Отож поможи мені, щоб йому зі всього маєтку лишились тільки губи та бас. Тож пильнуй всього!

— Хіба ж мені треба казати двічі те саме? Це ж тобі не твоя цезарейська школа. Лише скажи: де зійдемося? Чи ти будеш з Ізі у Евное?

— Хіба й ти підеш зустрічати августу на Колюмнадах? — здивувалась Ізі, повертаючи з сіллю. — От дивина: Геленіон — на розривки.

— Не на розривки, а нові орнаменти оглянути, що будуть на римлянах.

— І не самі орнаменти, — додав Стробус. — Не шкода очей і для Адріана.

— Мені жаль, що я не можу... Треба у школу.

— Все встигнеться. Таки ж не щодня трапляється побачити цезаря. Особливо такого, що буває раз на кілька століть, — озвався Стробус.

У брамі стояв Квакус, тримаючи на плечі коша, з якого висіла зелена кропива.

— Даремно трудився, — промовила Ізі, перебігаючи очима диптихон. — Я знаю це ще з учора. І за годину буду в школі.

— Ото ж і я казав. А він: ще й на словах, каже, нагадай. Ганяють людину. Отакі ключки, та ще й з рибою.

Стробус виразно глянув на Ізі. Та зрозуміла:

— Зажди, Квакусе.

Раб спустив на землю коша, потер намуляне рамено й почав гризти гарбузяне насіння.

— Риба, — показав пучками на кіш. — Доміна страх любить. Ласа. А що там діється на Колюмнадах! Уже й не просунуться, ні протиснуться! Мов ті мухи на патоку. А чого? Дістануть щось?

— Цікаво ж, — відмовив філософ.

Було жаль старого. Але встрявати в розмову з рабом не личило.

— Отож тільки й того, що цікаво. Наша доміна й собі — так пан аж ногами затупотів, як селезень. Дякую тобі красенько. Скажу — за годину-дві прийдеш.

*Моє серце в тілі моєму не перебувало,
й життя від смерті вже не відрізнялось.*

З єгипетської казки про Сінуге.
Берлінський папірус.

Цезар Елій Адріан, що вже кілька день гостював в Александрії, цілковито полонив александрійців. На тлі святочної

пишності, розваг і загальної заклопотаності цезарева постать, повна шляхетної простоти й досконалої стриманості, вимальовувалась ще виразніше й принадувала населення. Неначе цезар напустив таємних чарів. Все в ньому подобалось захопленням громадянам: і його обличчя, і те, що не був голений, як усі римляни, а мав бороду. І що замість імператорської пурпури мав на собі звичайний білий, «філософський», плащ. І те, що ходив між люди без охорони й цікавився всіми дрібницями міського життя.

Всі були вдоволені.

Жерці були вдячні за пошану до всіх — без винятку — святинь і релігій. Жіноцтво шаліло з радості від збільшення жіночих прав. Народ і військо захоплювались, що Елій володіє зброєю ліпше за Траяна, свого попередника, знаменитого вояка. Представники мистецтва і вчені раділи, що Адріан справді був філософом, всебічним житцем, з кожним говорив його мовою, бо знав тих мов багато.

Забулося, що він походив з «чужої» Іберії і для єгипетської Александрії «в дійсності» є лише... «римським тираном».

Про Адріана було повно всяких анекдотів і дотепів. Було відомо, що він не має жодних стосунків зі старшою аж на десять років Сабіною — августою, що її мусив взяти за дружину з мотивів політичних. Відомо було, що вона зла, як іхневмон. І відповідно до тієї приязні, яку виявляли до Адріана, ще й не бачивши її, виявляли до неї ненависть.

І коли рівняли Адріана ради честі з героєм Траяном, то про Сабіну можна було почути:

«І чого, власне, пишастесь? Що родичка звичайного вояка, Траяна?»

«Має краплину вояцької крові, а вже велить на всіх своїх статуях вирізувати: *Venus victrix* — Венера переможна».

«В касарнях їй жити, а не в палацах».

«Та, кажуть, що боязка. Тільки між вояками й не боїться».

І александрійці, про яких римляни справедливо говорили, що «їх задушить мовчання» і що вони «повмирають без дотепів», всіми способами «гострили язики» на адресу августу, на яку, однак, подивитися зійшлося все місто на центральні вулиці Колумнади, що хрестом пересікали всю прекрасно розплановану Александрію. Квіткарка Евное вже зачиняла цілком спустошену свою крамничку, що була саме на розі перехрестя, вікнами на обидві колони. Звиваючи полотняну заслону, що захищала її ароматичний крам від палючого сонця, щаслива заробітком,

вона весело розмовляла зі Стробусом та з Ізі, яка приводила до порядку порожні кошики й коші.

— Нема. Нема ані пелюсточка. Все продано, — замість привітання гукала квіткарка двом молодим патриціям, що прогискувались крізь юрбу до її крамнички.

— Як нема? І не сором тобі казати таку неправду у вічі? — загоготав голосним басом присадкуватий, плечистий ефеб із товстими губами, одягнений у розкішний, золотими пальметами вишитий хітон, оздоблений золотою фібулою.

— Ми ж бачимо дві чудові троянди.

— Де? — шукала очима Евнос.

— Та ж ось: ти і твоя приятелька. Нам інших не треба. В тій хвилині в крамницю ввійшла Гелене.

— А ось ще одна! Розквітла троянда!

Гелене була задоволена, весела й пашіла повними рум'янцями.

— Здається, шляхетні пани не помітили ще й старого будяка, — буркнув Стробус і заступив Ізі, на яку розставив руки губатий ефеб.

Другий гульвіса зробив рух до Гелене.

— Лізіє! Лиши! — озвалась Евнос. — Той пуп'янок не для тебе, задорогий.

І засміялась ущипливо, натякнувши на його скрутне становище.

— Лізії ще має досить, щоб купити вас усіх! — І він підкинув на руці плетений гаманець.

— Золото швидко розкочується, — зауважила Гелене, також заступаючи Ізі.

— Але ж він має ще он які губи, — кинув Лізіїв приятель. — Ще Сократ казав, що соковиті губи ліпші для поцілунків.

— Раджу прихильникам Сократа цілуватись зі мною. Для деяких Федонів і я буду добрий, замість Сократа.

Кіш ковзнувся під Лізієм, і він, заточившись, майже впав на Стробуса.

— Не я ж казав? — зневажливо промовив філософ. — Це буває частіше, що протягнеш руку по троянду, а повиснеш на оливковому суку.

— А ти, щербатий горщику, перестань хряптіти! — гаркнув Лізії.

Але в тій хвилині вулиця сколихнулась.

— Цезар. Імператор. Августа. — Ізі чула жарти, бачила цезаря, бачила пурпурою затягнену лектику Сабіни, яку натовп зустрів мовчанням. Бачила за нею пишного цезаревого «адоптованого сина» — Вера, що їхав на коні, оздобленому крилами,

оточений «чотирма вітрами» — гарними, нагими юнаками. Але все це плывло перед нею без форми, без барв. Вона знала напевне, немов уже пережила її бачила все це, що ось-ось їй гляне просто в очі «її Ерос». Коли на повороті Колумнад з-за рогу виткнувся цезарів повіз, чогось злякались коні. І тут почет присунувся щільно до крамнички Евнос.

Ізі кинула квіти просто на Адріанів повіз. Квіти черкнули по голові білого, як лебідь, коня з рожевими ніздрями, оздобленого золотом і самоцвітами. Нервовий і пружний, він схарпудився, став на задні ноги. І в той мент на досяг руки, просто проти свого обличчя Ізі побачила лице «свого Ероса». Він на мить притяг поводи, і два погляди «сплелись, як фіалка і лавр у вінку», мигнуло блискавкою в Ізінім мозку... чи проспівало серце?

Далі Ізі не бачила й не чула нічого. А все ж таки вухо вловило слова:

— Цей Антіной — мов правдивий Ерос.

— Слава Антіноеві!

— Наступникові цезаря!

З цими словами згас світ для Ізі. Прийдешній цезар... Богине! Богине!

Міцно трималась за лутки вікна, на якому стояла. Але бачила перед собою... море. Відчувала, що вона в маленькому човнику, з якого хтось тягне її, щоб скинути в безодню...

— Та ж вона спить!

— Чи заснула?

— Ізі-і! Що з тобою?

Гукали на неї й тягли її з вікна Евное й Гелене.

— Бідна дитина, — схилився над нею Стробус. — Конче мусиш до вечора заснути, бо не ручуся, що ти витримаєш. Може б ти не йшла до школи? Я сам піду. І розпитаю, а ти підеш увечері.

— Куди? — спитала Ізі, немов прокидаючись зі сну.

— Та ж до Батила. До школи.

— Ні, ні. Я миттю...

І враз побігла.

Стробус узяв під лікоть грекиню:

— Була?

— Гелене ж обіцяла. Ось, маєш. — І вона оповідала, мов читала з листа. Не проминула найменшої дрібниці.

— Ну, стривай! — хитнув головою Стробус на адресу Лізія, — Як хто з нас буде — скажім для прикладу — «щербатим горщиком», то це напевно ти. От тоді побринькаєш губами, а ми послухаємо.

Пасток не наставляв я, але мене самого ввіймала любов.

З єгипетських «Пісень кохання»

З повної руху й барв Александрії Ізі найбільше любила Ракотіс — «дільницю чужинців». Відчувала щось братнє в цій гармонійній мішанині гелленства, варварства й Сходу, що доповняли одне одного, творили «колекцію національностей». Але «колекцію» виключно александрійську, в якій непризвичаєне око не могло відразу розпізнати «чужих» від «своїх». Всі ці найрізноманітніші людські потоки, що збіглись сюди зі Сходу і Заходу, змішались, як вино з водою в кратері, в своєрідну расу, з власним, до жодного неподібним світоглядом, з власною релігією. І саме Ракотіс увінчав цю «александрійську віру», поставивши для неї єдиний у світі храм — Серапеум. Там, як в одному домі, за спільним столом, зіїшлися всі відомі геленському її негеленському світові боги.

Однак, того дня Ізі не всміхалась, мов до любих приятелів, до чудових вілл. Не помічала філігранів акацій, що кидали на хідники мережану тінь. Серце її тремтіло захопленням від мерехтіння в блакиті білих мармурів Серапеума, що хмаркою танув у гарячій безодні неба. Лише відчувала полегшу від тихості безлюдних вулиць, де сьогодні було незвичайно тихо й сонно.

Дощовий аромат свіжо скропленого пороку освіжав легені. Запах багачки-осені, доповнений ароматом акацій, що цього літа цвіли вдруге, розливався тягучим, п'янким вином у золоті повітря її підбадьорював змучену голову й душу. Ізі пила його рвучкими ковтками, як спраглий мандрівник із поданої чари.

І не могла загасити пекучого болю. Чомусь згадалися рядки з жидівської «Пісні над піснями», яку читав їй колись її опікун і вчитель Стробус.

*Зустріли мене сторожі,
що по місті ходили.
— Чи не бачили ви,
Того, кого милує моє серце?*

Ах, серце, серце! Чого так поквапилось ти?

Антіной! «Ерос!» Майбутній цезар... Цезар Римської імперії... Які ясні слова! І яким чорним серпанком жалоби затягають вони перед нею весь світ!

Навіщо ж мєви? Ті білі, вранішні мєви, що перелетіли перед її повними надії очима? — тихо плакала душа. І радість в одну

хвилину стала чорною безнадійністю. А серце притакувало глухо: так-так! Так-так!

Не встигла помітити, а вже підморгувала їй маска-обличчя лукавого фауна під мармуровою таблицею в бронзовому вінку масок, флейт і квітів словами: «Батил — мім».

Але Ізі ще ніколи не торкнула молотком того металевого фауна. Приходила щоденно, як і всі інші танцюристки, записані в еділів «на дошку», на обов'язкові вправи, коли двері були навстіж розчинені між двома коринтськими колонами. Раб-придверник, прикований на ланцюгу, байдуже й мовчки зустрічав всіх порожнім своїм поглядом. Ані незмінне дзюрчання фонтана, прихованого між купами геліотропів у холодку вестибюля, не вирвало Ізі з її думок.

Як щодня, очі автоматично спинились на маленькому заглибленні для хатньої божнички — лараріуму.

Між невеликими бронзовими статуетками муз співу і танку — Евтерпе й Терпсіхори — стояв ще потворний єгипетський божок — Безу, патрон танцюристок і акторів. Під лараріумом сиділа старшого віку, огорнена вже туком Кая, нарум'янена, з підмальованими очима й зі слідами небуденної краси, Батилова дружина — доміна.

Вона приязно всміхнулась до Ізі:

— Домінус-магістер вже двічі питав про тебе, козенятко, — і відкинула таблички з Ізіним найменням, не позначивши спізнення.

— Біжи, біжи. Це тобі не віщує нічого злого.

У великій залі, з блискучою, як замерзле озеро, мармуровою підлогою, пишчала верескливо знуджена Батилова флейта.

Велетенське бронзове, на всю стіну люстро день у день відбивало кожен рух кожної танцюристки.

— Плавай! Легко! Ви ж вакханки, а не дівки від корів! — перекиривлював, лаявся, глузував із дівчат «магістер», доповнюючи злі слова карикатурно незугарними рухами досвідченого актора, готового на все, на дотеп у гострому слові та в шамкому русі.

— Ще раз! Ще раз! — І ставав у граціозну позу, всміхався солодко завченим усміхом естради. Руки заносились над головою, ледве торкаючись одна одної кінчиками пальців.

Високий, кощавий мім, у короткій зеленій туніці, нарум'янений і набілений під кучерявою перукою, справляв враження велетенської висушеної сарани з рухливими, чорними очима.

Зненацька він застромлював флейту за пояс і гнучкою лозиною корегував рухи учениць.

— Усміх! Екстаз! Де екстаз, корови? Щоб було видно, що ви сп'яніли від погляду бога! Що ви, як каже поет, «окрилені танком без відпочинку!»

І флейта знов пицала.

За хвилину з грюкотом летіла через всю залу в куток. Її доганяла в розпуці зірвана магістрова перука. Як циби-ходулі, стукотіли по підлозі жилаві ноги й свистіла лозина.

— Нарешті ти тут, мухо мареотійська, — вловив Батил поглядом Ізі в гуртку хорей. — Кротали! «Дріаду!»

Ізі мляво вийшла вперед. Та ледве торкнулась кроталів, що затріпотіли в її руках мелодійним дзеленчанням, мов прокинулась зі сну. Почувала ті мідяні тарелі з найулюбленишим для неї звуком як частину свого власного тіла.

Жодним своїм словом чи співом не могла вона переказати своїх почуттів так, як цим простим, тремтячим інструментом, що мов чари незмінно заволодівав нею всією.

Зала, подруги, мім — навіть думка про Антіноя відпливали, мов підхоплені вітром.

Кротали — це Ізіні крила, що несуть її у казкову країну мрій, у незнаючу суму ані болю країну. Не писклива Батилова флейта, але чарівна сірінкса безжурного пастушка вабить її. Білими хмарками розкотились по смарагдовій луці овечки. І радісна крилата дріада лине понад землею, поміж блакитних метеликів. Схиляється над квітами, повними роси, що кличуть до неї:

— Цілуй нас! Цілуй!

А дріада усміхається зеленим водоростам, що виглянули зі спокійного озера подивитись на неї. Вона лине над кришталевим потоком, заглядає під кущі шипшини, шукаючи того, хто манить її далі...

Батил захоплено заплескав у долоні. Різкій той звук вернув Ізі до дійсності. Вона спинилась, не розуміючи задоволеного, непідробленого мимового усміху. Помітила, що магістер щипає себе за кінчик вуха: це знак його найбільшого задоволення.

— Скільки тобі років, козеня?

— Буде шістнадцять на Великі Діонісії.

— Подивимось... Побачимо...

Батил іде по свою перуку, що валяється аж під протиленною стіною... Різко обертається і підносить угору флейту.

— Вакхічну фігуру!

Ізі бере у подружки тамбурин. Розігналась, як у пустиню, великими кроками відміряла собі простір. Труснула головою.

— Це — твоє життя, — майнуло думкою. — Це! А не що інше!

І вирвавшись з настирливих обіймів смутку, під дрібні удари тамбурина, закрутилась шалено. Раптом випросталась, стрибнула, як газель, і побігла «високою травою», жартуючи з холодними іскрами роси. Не тільки бачила їх, але й відчувала їх на своїх ногах. Була повна безтямною, нестримною радістю молодого існування, розквіту буйних сил.

Між танцюристок нечутно просунулась Кая. Батил моргнув їй на, Ізі, щипаючи себе за вухо.

Тамбурин розсипав дзвінкий сміх. Аж міцним ударом Ізі спинила його. І застигла нерухомо з сяючими очима, відкинувшись назад.

Магістер сплів на грудях коцарі руки.

— Так от що, цикадо. Завтра йдеш до гетери Доріс. Чуєш? На соло. Хотів був перше послати тебе до кунця Гентіона. Але бачу: можеш починати з вищого щабля. Цінтія саме заслабла.

— Або десь бавиться з римськими гостями, — кинула Кая.

— На наш жаль, — перервав Батил. — Твердо знаєш фігуру «тікаючої Дафне»?

— Знаю, — зблідла від хвилювання Ізі.

— Тож завтра соло, вдома перевір ще раз. Сьогодні не хочу тебе більше втомлювати. Квакус казав, що прийшла ти завидна. До школи завтра не приходь. Добре виспись удень. Та не думай перед симпозионом: щось їсти чи пити.

Поглядом перебіг по танцюристках.

— Підуть з тобою, — назначив, — Фаніон, Селеніс, Пракседа, Арсіное, ну, й ти, кучерява Меліто. Але ж дивіться, не осоромить Батила перед римлянами! Чуєте? Це ж вам не якийсь купець, а сама Доріс! Розумієте? Хай її око — найдосвідченішого знавця мистецтва в цілій Александрії — не зможе нічого закинути. І щоб ви стали не матеріалом для дотепів і сміху, а взірцем для цілої її школи. Прикладом для всього славного музейону Доріс. А ти, — ще раз повернувся до Ізі, — перекажеш своєму опікунові, хай зайде до мене.

Дівчата й Кая оточили Ізі.

— От щаслива!

— Чи ж могла ти сподіватись, що сьогодні станеш самостійною гістрією?

— Так рано! І так ураз!

— І в такому домі почнеш! Та ще і в час, коли в місті цезар!

-- Може й він сам там буде?

— Чи буде август, не знати.

— Але Вер і Антіной — напевне.

«О, меві! Меві, меві! — стукотіло Ізіне серце. — Ні, меві не підведуть, коли вилітають справа наліво...»

— А гей! До праці!

І знову пищить Батилова флейта, знову дівчата легкими кроками пурхають по залі, відбиваючись у блискучій підлозі та в бронзовому люстрі.

*

По вулиці в напрямі до Мареотісу дрібно цокотять Ізіні сандалії.

Антіной! Буде напевно! Якби ж! Буде напевно! Прийди! Ціла вона — один заклик.

Щасливий день, ясний мій день! Ти радісно почався...

Симпозіон у гетери II

*Хлопчисько-слуго! Старого фалерну
Подай нам келих пінистий, гіркий!*

Катулл

Тиха ніч м'яко обняла Александрію.

З-за мурів, що оточують сади Лохіасу, найгарнішої палацевої частини міста, схиляються віти дерев. А з них потоками чорно-зеленої бронзи ллються гірлянди плющів і пнучких троянд. Нерухомо застиг у повітрі аромат олеандрів. Аж голова точиться від пахощів. А на устах осідає смак міндалів і меду.

Крізь металеві мережі кованих брам темніє мідь статуй на білих мармурах стін.

Свіжі голоси водограїв безжурно співзвучуть у дримаючих тінях і творять приглушене тло для арабесок флейт, бризок сміху, оплесків, пісень, що будять дримаючу тишу.

Порожньою вулицею озиваються легкі кроки.

Від синьої запони ночі відокремлюються дівочі стрункі постаті. Їх три, як три грації-харити. Пружним кроком, що звик до танцю, вони вириваються з сонної тиші і, як метелики, летять до світла й сміху.

— Якби ж то золочена лєктика, та щоб несли нас дужі невільники...

— Чи бач! Золочена! Я, мила Фаніон, пристала б і на не золочену, а звичайнісіньку!..

— Тож не були б ми танцюристками-хореями, а багатими панями!

— Товсті... з підмальованими ще гірш, як у нас, очима, — розсипала дрібний сміх Фаніон.

— От тоді перед нами всі лебеділи б. А то... Чи хоч дадуть повечеряти?

— Хто ж на таких, як ми, звжає? Аби були на своєму місці. І в час.

— Як ті гірлянди на вазах. Чи на кратерах, що в них подаватимуть солоджене медом вино, — засміялась Меліта.

— Справді. Де б таки зважати на вбогих хорей, та ще в час, коли в Александрії повно пишних панів з Рима.

— А, може, Ізі зверне на себе увагу? — озвалась знов Фаніон.

— Та що ти! — запротестувала Ізі. — Помогла б богиня якось вив'язатись без ганьби. Я так боюсь!

Було по півночі, коли Ізі з подругами несміливо вступали до вїймково розкішної інзули — школи, що належала гетері Доріс.

Вечеря вже скінчилась.

Раби виносили маленькі столики, що для особливої врочистості стояли перед кожним гостем зокрема. Підлогу в залі посипали свіжими трояндами та фіалками.

Винесено велику кратеру — посудину для мішання з водою і медом вина, що його пили за вечерею. Натомість цілим походом внесли юнаки-раби до їдальні — триклініуму, мов офірні дари до храму, завітчані гірляндами амфори хіоського, фалеріського, кіпрського вина і навіть дорогоцінного антосмія — найвизначнішої перлини шляхетних вин.

Починалась друга частина симпозіону — бенкет, п'ятика.

Нерозведене вино заграло барвистими іскрами по золотих чарах.

Присутнім розносили свіжі вінки, нарד і вербену. Для відсвіження гості натирали собі нардом і вербеною скроні, чоло і руки.

А раби-підлітки доливали в мосяжні лампи запашної оливи. До курильниць додавали нових ароматних смол.

— А тепер, приятелі дорогі, — промовила мідянокоса Доріс, звана так за вогненний, як у Фріне, відтінок волосся, — личить нам, як освячені велять звичаї, обрати короля вечірки. Дозвольте — високоповажаного сенатора Кальпурніана?

Всі заплескали в долоні.

Але сивий, шляхетного вигляду сенатор, боронячись, простяг перед себе руки:

— З великою подякою приймаю шану й одночасно беру на себе сміливість вказати на достойнішого цієї гідності — філософа Ксантоса. Ми ж бо не сармати, як говорить поет, то ж нам і за вином личить бавитись розмовами мудрими.

Маленький, рухливий філософ, однак, відхилив обрання:

— Так, так. Дяка богам, ми — аякже — ми не сармати й не скити. І коли не кровно, то вихованням — аякже — вихованням ми — гелени. Хай же наш вибір буде гідний геленів. Аякже! Тому прошу сестру харит і муз, пиху Александрії — аякже — нашу прекрасну Доріс бути королевою.

— Ха-ха-ха! Жінку — за «арбітра бібенді»? — голосно й по-п'яному недоречно вигукнув на всю залу вже сильно підпитий Вер. — Та вона ж не знайде дна ані в першій чарі!

Верів вінок зсунувся йому на вуха. В кучерявій бороді, що нею він так пишався, заплуталась риб'яча кісточка. Темночервона, відтінком майже наближена до пурпуру туніка, вишивана східним орнаментом, на кількох місцях виблискувала свіжими масними плямами.

Верів сусід, середнього віку й дуже спокійний сенатор Татіан, злегка смикнув його за поділ туніки.

— Лиши, Люціє, — нечутно промовив він. — Лиши, приятелю, сперечатись з традицією.

Ксантос з іронією глянув на августиного улюбленця, крутнувся в бік Доріс і швидко заговорив:

— Шляхетний Люцій Вер прикидається — аякже — ніби він забув, що й найславніша Діотима й не смертальної пам'яті Аспазія, також — аякже — будучи жінками, головували на симпозіонах. А на тих симпозіонах, — підніс вгору палець, — аякже — бували й Сократ, і Перікл, і Алкібіад!

— Велика річ... Та ж вони робили це сп'яну. Ха-ха-ха! — не вступався Вер.

— А я не згоджуюсь. Бо греки нам, римлянам, не закон. Лиши, Татіанс! Я знаю, що говорю. І кажу й казатиму, що народ, який не зміг вдержати своєї державності...

Поміж гостей війнув холодок: Вер грубо підкреслював, що всі надто відчували.

Хіба потужна рука твердого Рима не чавила навіть на забавах найвизначніших людей Александрії? Дарма, що сьогодні скрізь шанували бенкетами цих представників Рима.

Кальпурніан «заминав» прикру пригону:

— Повстання проти жіноцтва — застарілий забобон. Муши погодитись, Верє, що коли б наша мідянокоса пряла вовну в гінкею, то її чарівний погляд і глибокий розум не були б джерелом нашого — і твого — натхнення.

— О, о. Отож бо саме воно її є! — уперто не здався підпитий Вер. — І я ж кажу: для жінок — гінскей! І жодні це забобони, лише не порядок. Поет казав... як це так? Та все одно, жінкам дбати про вовну, господарство, а до іншого — зась! Натхнення? Освіта? Права? Може, ще й право розпоряджатись своїм майном? Безглуздя це! — він стукнув п'ястком. — Годі! Як влада буде в моїх...

Початок промови, викликаючи скандал, обурив, але кінець її втонув у веселому й однудушному сміху. Надто нерозумно було прилюдно признаватись про свої забіганки на трон у добі

повного цезаревого тріумфу. До того ж, хто з присутніх не знав, як Верові залежить на майні його дружини?

Велику зручність і винятковий такт мусив проявити Татіан, щоб заспокоїти розігрітого вином цезаревого спадкоємця і непомітно вивести його з симпозіону.

Та ще перед тим Кальпурніан взяв у раба вінок з тополевого листу й фіалок, підніс його вгору і зробив рух, як перел промовою в сенаті:

— Патриції! Августіани! І ви, присутні тут красуні! — вклонився кільком гетерам, що були на симпозіоні. — Я вгадую, що всі згідні обрати Доріс. — Сенатор поклав вінок на голову гетери і м'яко перервав овацію. — Я ще не скінчив. За звичаєм мусимо вибрати й тему для початку розмови. Щодо мене, то я б радо послухав: що ліпше: чи жінка — радість і натхнення, як от наша славна володарка, чи те, що у твердому, давньому Римі звали «матрона столлата» — статечна, поважна пані дому?

— Згода! Евос! Чудова тема!

— Дозвольте мені, єгиптянинові, пригадати, може, не всім пам'ятну римлянам подробицю, — озвався стрункий юнак Мена, син фабриканта папірусу. — На нашій землі жінка була завжди рівною й рівноправною мужеві. Чейже повинно так бути її далі?

— А певно!

— З якого дивитись боку! — посипались зауваження.

Але Доріс вже підвелась зі свого ложа, де не сиділа, як було звичаєм у Римі, а напівлежала, способом грецьким.

На її знак до зали вступив хор її учениць.

Акорд лійній і барв, грації й принади творили молоді тіла, огорнені напівпрозорими завоями.

Двома гуртками з боків великої заглибини у стіні, де завітчана трояндами й міртами стояла мистецька статуя Афродіти, псалтрії-співачки почали тихо співати гімн богині.

Доріс, сама немов прекрасна богиня світанку Еос, вилила трохи вина зі свого келиха, як офіру, на вівтар перед статуєю і, вклонившись, промовила:

— Слава тобі, Афродіте, радосте богів і людей! Дяка тобі, що вчинила мене тим, чим я нині: почесною і вільною гетерою!

— Слава Афродіті!

— Слава Доріс! — підхопили гості.

Доріс вернулась на своє місце в головах центрального столу. Їй, королеві вечірки, належало перше слово. Мовчки випила вона півчари вина. Це було все її приготування до композиції.

Зала стихла, і в приглушений спів гетериних вихованок-псалтрії та звуки арф, мов крізь прозору запону, вливався чарівний голос «мідянокосої». Це була мелодекламація, імпровізація.

— Шановні гості, подруги й друзі!
Наказ ваш приймаю й до теми берусь.
Гадаю: два стани — весталки й гетери —
Найвищі є стани, що гідні жінок.
В них жінка свою незалежність не втратить.
Як зоря постів, як мрія мужів,
Веде вона вгору і шлях відкриває
До чистих висот тих — припадних, ясних.

— Даруй мені, Доріс: чи ж можна казати:
Весталка є вільна? Не сміє ж вона
На учтах сидіти, ні в чару кохання
Заглянути до дна! —

втрутилась друга з найвизначніших в Александрії гетер — Хризіс.

— На цьому якраз я й хотіла спинитись,
Прекрасна і мудра подруго моя!
Весталка тому незалежна і вільна,
Що ретязь солодкий кохання й жаги
Не сковує міцно їй серця ніколи,
Бо ж серце жіноту в неволю веде,
Й лукаво нас робить у мужа рабою.
Рабиню ж завжди зневажає тиран.
Тирана ж рабиня не може кохати.
Так жінці кохання бере незалежність.
А рабство тоді відбирає й любов.

— Славно! Красно! — не витримався запальний Мена.
— Але ж підкресли, прошу тебе, що незалежна й вільна жінка
є рівною мужу, як це було споконвіку в Єгипті.

— А також те, хто буде ... буде збільшувати імперське
військо, — з легкою іронією докинув теж молодий, але вже
дуже високого рангу вояк Пріск, випещений, могутній красень,
за походженням александрієць.

— Так, госте мій зацний, — обернулась Доріс до Мени. —
Я так не сказала,
Бо ж з думкою цією не згоджуюсь я.
Дозвольте сьогодні признатись вам щиро:

*За хибу вважаю стремління жінок
З мужами рівнятись,
Подібними бути мужам до подробиць.
Мужчини і ми, хоч здалека подібні,
То ж різні істоти! І різний наш світ!*

— Це справне слово! Евос! — почувлись з різних боків голоси старших гостей.

А Доріс вже зверталась до Пріска:

*— Бо жінка, носителька вогників божих,
Даруючи мужу лиш погляд, усмішку,
Вже творить завязття і волю до чину.
Її ті «діти духовні» — могутні, ясні —
Це військо надійне у війнах життєсих.
А ті, хто не має «духовних діток»,
Не мають на світі мети ані цілі...
Патриції славні, що в світі не знають
Мети ані цілі — як тільки свій рід
І «славне наймення» щоби не згубилось,
Ті можуть про збільшення війська подбать.
Вони... та плебей!
Бо тим не лишилось на світі цім щастя,
Як щастя родинне...*

— Аякже! Аякже! Це правильно, — заплескав у долоні розвеселений філософ Ксантос.

Бенефіціарії Пріск вклонився господині й перейшов до іншого столу. Щоразу, як Доріс переривала свою промову, Лізій робив непомітно кілька кроків до ложа Хризіс. Нарешті наблизився так, що міг присісти біля неї.

— Дозволиш тобі товаришувати, Хризіс? — озвався тихо густим басом, мов джміль.

— Тільки в уважному слуханні.

— Цих безконечних сенаторських промов? Від них я занудився, мов кінь у музю.

— Але ж, Лізію, я ніколи не тужила за товариством коней!

— Для початку ти б могла бути й ласкавішою до мене. Бачу, що й на тебе кепсько впливає підробка «вченої академії».

— Помиляєшся, юначе. Мене завжди зануджувала балаканина пілікретів.

— Не ображаюсь на твої дотепи. Сьогодні вони в тебе не досить щасливі. Але я поважно потребую твого товариства й приятельської ради. Вийдемо до саду... маю тобі сказати...

— Лізію! — спинила його гетера. — Ти вже мені сказав усе! — Вона знизала плечима й перебирала пальцями дорогоцінне намисто на шиї.

Лізії забубонів роздражнено:

— Річ видима. Ти розмовляєш охоче, коли до розмови додається та чи інша блискуча забавка-оздоба. Пригадай: коли ти приймала від мене ці смарагди, що ними тепер граєшся, то була ласкавішою.

— Це намисто — твій подарунок? Можливо, — недбало глянула Хризіс. — Я маю цих пам'яток більше, як самої пам'яті. І не тішуся, коли мені пригадують забуті подробиці.

— Подробиці про те, хто саме заплатив тобі за твій час.

Хризіс погірдливо всміхнулась:

— Затям собі, хлопче, що гетерам не платять, а дарують з вдячності.

— А коли хтось, бодай тимчасово, втратить можливість дарувати самоцвіти...

— Ти казав, що потребуєш моєї ради? Дам тобі її, Лізію. Ощадним патриціям слід шукати товариства флейтисток. Це не потребує коштів. Вистачить, коли почаствуєш їх вином та солодощами зі столу, з яким гостюєш сам.

Рясні оплески тимчасом вітали Доріс. Хризіс піднесла чару.

— За натхненні слова подружки-Харити з думками Атени. з красою Афродіти!

— Евос! — вигукнув Ксантос, — за рідкісне явище — приязнь двох красунь!

Доріс подякувала поглядом за привіт Хризіс. І відповіла філософові:

— Звичайно жіночу приязнь нищать заздрощі. А в нас з Хризіс немає поживи таким почуттям.

Розлючений Лізію відійшов від гетери. Зрозумів, що навзавжди відштовхнула його, і саме в той найкритичніший час, коли нова позика від неї могла б врятувати його від руїни.

— Лізію! Присядь до нас, прихильників Катулла, що саме про нас сказав: «... тут нерозріджений водою панує Бахус!»

Та Лізієвої досади не могли загасити й найміцніші нерозріджені водою вина.

До зали, як рій метеликів, впорхнув гурт славнозвісного Батилового балету. Бубни й тамбурини обнялись із музикою арф і флейт.

Але, крім Лізія, в залі було ще кілька осіб, що не помічали танку. Між колонадами, біля стіни, стояв ставний, бадьорий, певний себе сенатор Татіан і тихо розмовляв із бенефіціарієм Третього легіону Пріском, що й без військових відзнак, які не

лично брати на бенкет, виглядав дуже войовниче. Пріск був ще занадто молодий для такого високого рангу, якій завдячував він тому, що був родичем цезаревого швагра Сервіануса, якого Адріан дуже любив. Саме цими днями про одчайдушного й рвучкого Пріска поширилась чутка, що він посперечався з цезарем і готовий виступити з війська. Тому чимало близьких до цезаревого двору осіб із цікавістю приглядалися до Татіана й Пріска, думаючи, яким способом сенатор оговтає запального вояка. Помітив це й Лізії, у якого вже не раз виходили сутички з Пріском через Хризіс. Досада підштовхнула Лізія до колон, і хоч він не мав жодного плану, щоб зачепитись з Пріском, він сперся на сусідню колону й прислухався, про що йде мова. Тимчасом до Татіана швидко підійшов молодий вояк Антістос, якого прозвали «Татіановим альтер его». Він заговорив, немов здавав звіт. Але до напруженого Лізієвого вуха долітали тільки окремі слова: «... плани ... барви ... пророкувати може й римська зброя ... плани докладні».

— Певно купують якусь віллу чи інзулу, — стислося Лізієве серце. — Не маю щастя, — і він крутнувся в бік Пріска. Та ні його, ні Татіана, ні Антістоса там уже не було.

Не дивилась на танець вакханок і схвильована Ізі, хоч і не відривала очей від зали, виглядаючи з-за великої запони. Серце дівчини підплигувало під прозорою «скляною ткачиною», як їх називали, її туніки. Заквітчана лаврами, у тканих золотом легких сандаліях вона тремтіла від принадного й одночасно жакливого сподівання, що в залу кожної хвилини може вступити Антіною. Спочатку була задоволена, не побачивши його. Певно, що славні гетери чарували б його тут. Яка була б для них честь, коли б той «майбутній цезар» і такий «божесько гарний» юнак звернув увагу на александрійських красунь. Певно, що в Римі є ще кращі, і всі йому приступні.

А вона? Ізі? Манісенька «стрибаюча комашка» буде лише розважати їх. Якщо зволють глянути на неї. Потім домоправитель заплатить їй за працю, дасть у куточку вечерю й «милоствиво дозволить» їти додому. Вона востаннє гляне з-за запони на прекрасну Доріс, що у жвавій і мудрій розмові принадно всіміхатиметься до Антіноя, який і не помітить, як Ізі вже зникла з цієї зали.

Так, при першому самотійному кроці мусить Ізі зазнати муки актора, що веселить і бавить товариство з кривою раною в серці. Якби ж вона була гетерою! Всі ж бо кажуть їй, що вона гарна, цікава, складає прегарні пісні.

Але довкола чийсь руки роблять знаки. Грають музику «Дафне» ... Це ж її черга!

— Зроби мене, Афродіте, як Доріс! Як Хризіс!

Напружилась, розірвала свій жах. І вискочила на естраду. Стерпла на місці: Антіной, гетери, сенатори, римські гості пильно вдивлялись в неї.

Тікати! Тікати звідси!

Та ж вона саме й є «тікаюча Дафне», перелякана появою кохання в постаті бога! Блискавкою майнуло, що вона, звичайна німфа, боїться того божеського кохання.

Але ж цей «бог» — це не Фойбос, а Ерос-Антіной! Його боїться вона, аж від жаху їй ось-ось розірветься серце. Ізі відхилилась цілим тілом, немов справді побачила перед собою голову Медузи.

Диригент розгубився, музика замовкла. Напружена зала вп'ялась у танцюристку очима.

— Богине! Рятуй!

Бліда, як мармур, дівчина зробила перший крок власної імпровізації. І почала добре вивчену фігуру «Дафне».

Музика підхопила такт.

Доріс подалась уперед, у залі вщухли розмови.

Деякі гості встали й підступили до подіуму.

Маленька нова танцюристка, починаючи інтригуючою грою, стривожила всю залу. Іскра тривоги пройшла по всіх гостях, примусила їх відчувати щось більше, ніж вияв хореографічного мистецтва, усім добре знаного.

І Лізії підступив наперед «на злість Хризіс», щоб показати, що й «флейтистками» можна цікавитись.

А коли, звертаючись з молитвою до матері-землі, Дафне шукає останнього порятунку, Ізіні уста шепотіли правдиву молитву.

І глядачі в кінцевому акорді вчули плач сонячного бога й тихий шелест перетвореної у лавр німфи — Дафне.

На очах нерухомо застиглої Ізі блищали сльози, немов то справді були краплини прозорої живиці, що виступила з лавра під вогненным поцілунком Фойбоса-Сонця.

Ізі увійшла за запону глуха до овацій, сліпа до знаків вітання. Вона не була свідомо свого оглушливого успіху, тремтіла вся й не розуміла, що їй говорить рабиня. Не розуміла, чого її знову провадять до зали. Стояла перед усміхненою Хризіс, що також колись була танцюристкою. Гетера взяла дівчатко за підборіддя і підвела вгору її обличчя.

— Та ж вона й справді вся в сльозах! — вигукнула зі здивуванням. — Чого ж ти, маленька?

Ізі довірливо, з неприхованим захопленням подивилась у гарні очі гетери й усміхнулась крізь сльози:

— Мені здалось, що так страшно смертній прийняти кохання бога. І так невиносно тяжко відмовитись від нього...

Оплески привітали її несподівану відповідь.

Вловила сяйливий усміх Антіноя, задоволений погляд Доріс. А Хризіс притягла її до себе й поцілувала, як приятельку.

— Це живе вогонь натхнення в дівочих грудях, — сказала Доріс.

— Чи давно ти танцюєш, дитино? — запиталася Хризіс і посадила Ізі біля себе на своє ложе.

— Сьогодні перше моє соло.

— Перед тобою світлий шлях.

Хризіс відстебнула смарагдове намисто — Лізіїв подарунок — й одягла на Ізіну шию,

— Візьми це. Це не платня. Бо митцеві не можна заплатити за натхнення. Це — пам'ятка про симпозіон, на якому тебе обняла Терпсихора. Хай ця дрібничка принесе тобі щастя.

І, нахилившись до дівчини, тихо додала:

— Це сильний амулет. Бережи його. А як будеш потребувати поради, чи помочі — навідайся до мене. Хризіс пройшла твій шлях і... має добру пам'ять.

Лізії почув останні слова й зрозумів, що сказані були ці слова, може, більше для нього, ніж для Ізі.

В храмі Серапіса III

*Не посилав я пророків тих, а при-
бігли вони самі. Не говорив я їм,
а вони пророкували.*

Пророк Єремія

— Варта цезарева! Що? Не чуеш? Так човгай сюди, стара кертице, й подивись! — нетерпеливився Пріск під брамою Серапеума, головної александрійської святині.

— Заспокійся, центуріоне, — стримував його Татіан, пануючий над собою і в найкритичніших обставинах. — Мусить же вартівник виконати всі розпорядження! Ми ж на тому. виграємо, що все відбувається в належному порядку.

— Коли ж стільки марнується часу.

Татіан спокійно поглянув на зорі:

— Часу вистачить на все. В Лохіасі всі ще сплять. А симпозион погриває... коли потім схочеш ще забавлятися.

— А чом би й ні? — дратувався Пріск. — Ми, вояки, призвичаєні робити все махом. І не терпимо перешкод.

— Але — без гніву, — знуджено сперечався Татіан. — Згадай, як нас вчили в дитинстві: «Гніваєшся, Зевсе? То правда не з тобою».

Третій — Антістос, юнак, що перед годиною розмовляв на симпозионі з Татіаном і Пріском, весело засміявся:

— Ми ж мусимо зробити все так, щоб було якнайбільше правди.

І з виразом незадоволення глянув на Пріска.

Татіан відповів очима:

— Байдуже...

В простір маленького віконця просунулась рука з невеликою лампочкою. Віхтик жовтавого світла лизнув обличчя тих, що порушували священну тишу храму в неналежний час.

— Вас тільки троє?

— А на тебе треба цілу когорту? Ще, може, й з катапультами?

Антістос досадним рухом стримав Пріскову лайку, бо вартовий уже відхиляв прибічні вузьенькі дверцята, в яких ще запитав:

— А гасло?

— Ло — хі — ас!

Антістос швидким рухом відкрив полу своєї каракали й підніс руку майже до обличчя вартового.

Той, без роздратування чи тіні образи, уважно проглянув перстень на пальці юнака, протяг ще раз світлом по обличчях і спокійно запитав:

— Чого ж бажає варта славного цезаря?

— Щоб ти ласкаво провів нас до старшого фламінія, тобто я хотів сказати, до вашого великого пророка, найдостойнішого Діодора.

— Коли ти сам не можеш догадатися, чого вночі може приходити варта цезарева... — знову вирвався Пріск.

— Таємне доручення в справі цезарських відвідин, — стримано пояснив Антістос.

— Входить! — нарешті відступився на бік дозорець, пропускаячи повз себе вояків. Не поспішаючи, замкнув за ними дверцята, відхилив інші в порталі при брамі. Витяг з-за пасу маленький свищик зі слонової кості й тихо подав ним знак. На цей раз відчинились дверцята у рівній стіні храму.

В довгому, рівному хіднику з дверима по обох боках тьмяно заблимав вогник олійного світильника. За хвилину з'явився молодий храмовий учень — каміл у зеленій одежі та білих сандаліях. Чемно вклонився, немов нахилений вітром лист пальми, і мовчки чекав наказу вартового жерця.

— Заведи вояків цезаря до святого пророка.

«Зелений лист» знову мовчки вгнувся. Лампка піднялася над його головою і попливла хідником.

Сходи вивели прихожих на горішній поверх, де новим коридором прийшли вони до освітленої восковими смолоскипами невеликої зали.

Зелений каміл уклонився і зник. Із-за тьмяної заслони в цю ж мить з'явився старий жрець у всьому білому.

— До святого пророка? — немов прокашляв він і з запитанням дивився на гостей.

— Лохіас, — лаконічно відмовив Татіан.

Антістос мовчки простяг перстень. Жрець хитнув головою і вдарив молотком у металевий диск, повішений на стіні. З-за другої заповни знов з'явився зелений каміл із лампочкою, зігнувся в поклони жерцєві, який втомлено сів на м'яку лаву.

З притемнених сіней перейшли кількома сходинками до широкого коридора, ясно освітленого олійними лампами.

— Здається, цей зелений Психопомпос водитиме нас до ранку, — знов закипів Пріск. — Якась гра в тіні!

— Зараз, — вперше озвався до гостей ясний і приємний голос каміла.

— Прошу, — відімкнув він двері без клямки і без жодних ознак замка.

Цезарева варта опинилась у невеличкій кімнатці, цілком порожній, без вікон і немов і без дверей.

Однак, каміл ураз знайшов замок і вже стояв у малесеньких дверцятах, що відсунулись у стіну.

— Звольте ласкаво зачекати, — озвався ввічливо і швидко засунув двері.

Всі троє переглянулись.

— Увійшли, — промимрив перший Пріск. — А як відсіль?

— Тією самою дорогою, — сухо відказав Татіан приниженим голосом. — Особливо, коли вмітимем мовчати, бо, — додав пошепки, — у стінах є... — і показав собі на вухо.

— Мовчимо слухняно, легате, — голосно по-військовому відповів Антістос.

Але в цій хвилині скрипнули двері в третій стіні, і в них стояв ввічливий каміл, підтримуючи рукою заслону над дверима, що були всього на один крок навпроти.

— Святий пророк готовий прийняти августіанів, — запросив рукою.

І в цю ж мить десь зник.

Вояки стояли в робітні старшого жерця.

Низька мосяжна лампа у формі вази освітлювала широкий стіл. На ньому купками лежали сувої, таблички для писання, писальні й інші приладдя та стояли різнобарвні маленькі мисочки.

Жрець Діодор підвівся й поблагословив прихожих. Вони низько вклонились.

— Даруй, найдостойніший, що ми змушені турбувати тебе в цю пізню годину. Даруй і за несправну поведінку в незнайомому нам докіллі, — рівно, немов відрубуючи слова, проказав Татіан. — Але є наказ.

Він дав знак Антістосові. Той ввічливо показав свій перстень.

— Слухаю, — нагнув голову пророк.
— Можемо говорити все? Ніхто нас не чує? — спитав Татіан.

— Крім богів. Сідайте, — запросив він, вказуючи на оздоблені слоновою кістю ебеневі стільці з гаптованими золотом подушками.

— Слухаю, — повторив ще, сідаючи при столі.

Татіан відкинув каракалу. Його супутники зробили те саме. Зброя преторіанців заблищала на Татіанові й Антістосові. Жреці спокійно вдивлявся в гостей.

— Маємо наказ попередити тебе, найдостойніший, що нижні відвідини цезаря мусять відбутись у повній таємниці. Він має важливі причини не бажати, щоб про це потім десь була мова.

— З храму не виходить те, що не має вийти.

Пріск і Антістос виразно переглянулись.

Татіан говорив далі:

— Це ми знаємо. Однак, бажано, щоб і в самій святині ніхто не виходив назустріч цезареві. Просимо, щоб по коридорах чи залах, якими має пройти август, не зустрів його жоден. Ми прийшли сюди перші й вийдемо зі святині останні. Такий є наказ.

— Зараз дам розпорядження, — промовив пророк і шукан очима по столі.

— Вибач, найдостойніший. Це ще не все. Мусимо разом з тобою оглянути залу, де відбудеться зустріч з оракулом.

— Слухняність — чеснота жерців, — лагідно всміхнувся Діодор. Погляд його затримався на маленькому кришталевому молоточку. Він вдарив ним по невеликому срібному кружальцю, що висіло збоку стола. За мить біля запони стояли два дужі, молоді жерці.

— Повідомте: всі, хто де перебуває, в робітнях, у храмі, в покоях, хай залишаться на своїх місцях до мого наказу.

— Найдостойніший, — перебив пророка Татіан, — ти розумієш, що ми виконуємо вищу волю. Тож не гнівайся і не візьми це за ознаку недовір'я, чи брак пошани до тебе або до святині. Ми мусимо обійти цілий той шлях, яким проходитиме цезар. Нам зведено на власні очі переконатися, чи твої накази будуть виконані бездоганно. За це відповідаємо ми.

— Повторюю: слухняність визнають і в Серапеумі. І ми вміємо дотримувати дисципліну, як і ви, у війську.

І додав, звертаючись до жерців:

— Попередіть. Хай не хвилюються і не цікавляться, за-

чувши в святині ходу легіонерів: варта цезаря виконує його наказ. Ідіть!

Жерці глибоко вклонились ї, як і перед тим, уміть зникли.

— Так прошу, оглянемо каплицю.

Діодор підвівся і повів варту до невеликої підземної зали, сполученої з його робітнею вузьким сходястим коридором, що біля дверей каплиці розгалужувався.

— Куди веде цей бічний?

— Оточує довкола каплицю й мою робітню, — відповів жрець.

На вівтарі перед заслоненою статуєю богині блимав вогник. Два ряди білих мармурових колон підтримували стелю. В каплиці не було жодної обстанови. На рівних стінах з меандром сізкої барви не видно було найменшої заглибини чи амбразури. Пророк з пошаною схилився перед статуєю. Прихожі так само. Діодор набрав довгою ложкою фіміаму й скинув на вогник, що викикув угору язичок полум'я.

Татіан із вояками повільно обійшов цілу залу, мацаючи рукою стіни. Не було жодного вікна, лише малий отвір у стелі, — очевидно, для провітрювання.

— Мусимо, найдостойніший, турбувати тебе ще. Вибач. Але покажи, де стоятимеш ти, а де має бути під час пророкування август?

Діодор мовчки став праворуч вівтаря і показав місце навпроти:

— Там має стояти ясний цезар.

Татіан став на те місце й глянув на жерця. Крізь напівпрозору завісу запашного диму Діодорова постать закреслювалась тьмяною, мов крізь серпанок.

— В цій залі нема інших дверей?

— Нема, як нема їх і в коридорах.

— Дякую, найдостойніший. Здається, цього нам вистачить цілком. Тепер, з ласки твоєї, вернемось до твого покою. Я маю сказати тобі ще кілька слів. А варта огляне хідники та вхід.

— Робіть, як визнаєте за краще.

— Золоті слова, — промовив Татіан, і всі троє, як на команду, чемно всміхнулись. Жрець усміхнувся також.

Пророк запросив Татіана сісти, поки той говорив своїм супутникам:

— Огляньте круговий хідник. Але шануйте тишу святині. Взагалі, робіть, як визнаєте за краще.

Вояки вийшли, а Татіан з пошаною запитав жерця:

— Не зволь гніватись, найдостойніший, маеш ти ключа від цієї кімнати? І чи ти тільки його маеш? Чи, може, маеш

кілька їх? То довір їх нам на час, поки відбуватиметься прощтво.

Діодор взяв зі столу маленьку алебастрову скриньку. Витяг відтіль три ключі.

— Два, ці більші, це від цієї робітні. Інших не має ніхто. А цей менший... — подаючи ключа, затримався на мить, — цей менший відчиняє всі двері святині.

Татіан прийняв ключі. Мабуть, жерцева схвильованість передалась і Татіанові, бо ж його рука трохи затремтіла, коли він брав менший ключик.

— Ще маєш додати щось мені, легате? — спитав Діодор. — Вибач, коли неправильно титулую. Я не визнаюся добре на військовій одежі й відзнаках. Тільки догадуюсь: з такими важливими дорученнями не приходять люди малого рангу.

Татіан, усміхнувшись, хитнув головою: збagnуь, що сказаний голосно Антістосом у залі без дверей титул уже дійшов до прокового вуха.

— Від тебе мало що скриється, святий пророче.

— Ти хотів сказати...

— Зараз. Я мушу говорити при свідках про все, що тут робиться.

На хвилину виникла мовчанка.

— Ти повідомлений, святий пророче, про точну хвилину приходу імператора? — заповнював мовчанку Татіан.

— Видима річ, — глянув пророк на клепсидру. — О, ще досить часу. Цезар, мабуть, щойно встає зі сну.

— Так, так, — погоджуючись хитнув головою гість і знов замовк.

Діодор встав, відсунув на стіні різьблений образок Серапіса й із схованки дістав невеличку алебастрову амфору та золоті чари. Поставив перед Татіаном одну з них і наточив у неї ароматичного темнозолотистого вина.

— Щоб не було нудно чекати у старечому товаристві. Спробуй питво, що підкріплює наші сили в святині.

Татіан підніс чару вгору:

— Хай боги благословлять твої й наші вчинки! — промовів Татіан, схиляючи голову.

— Хай так буде сьогодні й вічно, — урочисто відповів пророк.

Гість хвилинку подивився на вино, але не квапився притулити чару до зіплених уст.

До покою саме вступили вояки. Татіан передав Антістосові ключі і хитнув головою.

Антістос негайно підійшов до дверей і замкнув їх.

Пріск голосно зітхнув і потягся з полегшенням. Не питаючи дозволу у господаря, важко сів у фотель.

Антістос витяг з-за пасу саквичку-гаманець, заховав ключі й поклав руку на держално меча.

Пророк вибачливо дивився на ці «прояви вояцького виховання». Але перед ним вже стояв Татіан і спокійним голосом, так само, як і раніше, з пошаною говорив:

— Тепер вислухай мене. Тільки дуже прошу: без хвилювання і зайвого неспокою, бо це не личило б такій достойній особі, як ти.

І відрубуючи слова, закінчив:

— На цей раз із цезарем говоритиму я, а не ти.

— Тобто... як? — ще нічого не розуміючи, але вже з почуттям тривоги промовив Діодор.

Хотів підвестися з фотелю.

— Сиди, сиди, пророче. Я тобі все висвітлю, до подробиць: час же ще є, — показав на воду в клепсидрі.

— Не дуже це чемно, ми знаємо, однак нам здається, після докладного знайомства з тобою, що ти хоч і вельми святий пророк, але ж твої пророцтва... так скажемо, трохи запізнюються.

У жерця обличчя зблідло на крейду, брови стислись. Чорні, мов вугіль, очі аж засвітилися. За все своє життя він ще ніколи не чув такої мови... Глянув в один бік, у другий: вояки стояли щільно біля нього при кожній руці.

— Спокійно, спокійно, святий пророче, — промовив Антістос.

— На суперечки в нас нема часу, — додав Татіан.

— Та не свердли мене своїми очима. Скажи хоч щось. Бо я вже буду кричати зі страху, — озвався з робленим жахом Пріск.

— Але... — видобув із своєї горлянки Діодор.

— Ну, не бійся. Ми тобі рішуче нічого злого не зробимо, — діловитим тоном почав Татіан.

— Якщо сам не даси до того приводу, — додав Пріск.

— Тихо, центуріоне! — стримав його Антістос. — Шануй пророка.

— Але ж це... насильство, блюзнірство. Нечуване зухвальство, — промовив нарешті Діодор. І його прекрасна сива голова з довгою кучерявою бородою ще більше стала подібною до голови слімпійського Зевса.

— Ну, сам бачиш, — співчутливо сказав Антістос, шукаючи чогось поміж речами на пророковому столі.

— Чом же ти цього не «передбачав», пророче? Це ж, так

би мовити, твоє ремесло. Отож, щоб ти, часом, не помилився в такій важливій хвилині, ми мусили прийти тобі на поміч. Ага, ось воно! — сказав він іншим голосом, ставлячи на край столу срібне, середнього розміру, добре шліфоване люстро.

— Пророцтва... не тільки, пророчє, треба передбачати... сиди, сиди!.. їх ще треба й переводити в життя, — продовжував заспокоювати Діодора Пріск, що розкладав на столі, замість відсутніх папірусів, глиняні коробочки з фарбами, яких уживали актори-міми.

— А як ти міг би це зробити, сидячи в такій добрій і певній схованці?

— Але що ви робите? Що ви робите? — тільки й міг видобути з себе Діодор.

— Та ж сказано: рятуємо тебе з біди, — відповів Татіан, що сидів перед люстром, як у себе вдома.

— А тепер, святий мужу, сиди спокійно й дивись на мене... та не так трагічно!

— Ну, ну! — додав Пріск. — На це ж ти напевне не потребуватимеш нашої допомоги?

Пророк угруз у фотель і, не моргаючи, дивився на Татіана, як він зручно одяг сиву перуку й примірював довгу, кучеряву білу бороду, одночасно ласкаво говорячи до жерця:

— Ти бо турбувався долею імператора та імперії, а про свою власну й забув запитати оракула. Хоч я, може, в цих справах тямлю менше за вашого білоногого придверника, а все ж таки я не найгірший пророк. І можу тобі напророчити про те, що ти забув запитати... наприклад, цілком безпомилково можу тобі напророкувати, коли й як ти можеш померти. Та ну, дивись бо веселіше! Вважай: коли «можеш», а не коли вмреш. А от ти, мабуть, цього й не знав. Ну, тож чесно признайся, що пророкувати цезареві було б для тебе досить важко.

Поглядаючи на Діодора, Татіан вправно робив з себе його портрет.

— Звісно, шляхи зір на небі ми не дуже розрізняємо. Зате, повір мені, найдостойніший, кажу тобі це по-приятельському: ми ліпше за тебе знаємо шляхи, якими слід іти цезареві.

— Зморшку біля ока! Лівого! Трохи глибше, — підказав Антістос, що дивився через Татіанове плече в люстро. І додав Діодорові: — Але, найдостойніший, справді даремно хвилюєшся.

— Та він невдячний, — озвався Пріск. — Ми йому помагаємо, а він нам не хоче, — і торкнув жерця під лікоть.

— Центуріоне! Шануй пророка, — повторив знов Антістос.

— Та ж шаную. Я ж не безбожник, — відказав Пріск, розглядаючи шматок папірусу з накресленим планом святині.

— Ми, бач, мали думку з тобою поговорити наперед «начисто», — лагідно висвітлював Татіан. — Та кажуть, що ти якийсь мовчазний, нерозговірливий. А, зрештою, воно так буде ліпше. Принаймні ти не в спілці з нами. Маєш цілком чисте сумління. І перед богами, і перед цезарем. Тож не хили голови. А певно, що такою дрібничкою ти хвалитись не будеш.

— Це вже я ручусь за його мовчання, — присвідчив Пріск.

— Та й ми про все це враз забудемо, зойно звідсіль виїдемо.

— Але одного не слід забувати, святий пророче: наших облич. Щоб ми колись дечого не пригадали, — додав Антістос.

— Трошечки нижче праву брову... так!

Жерцєві очі палали, але повіки не кліпали. Помітно тремтіла в нього голова й конвульсійно ворушились руки. Тимчасом Татіан закінчив трансформацію.

— Тепер, з твого дозволу, позичу в тебе білу одіж і сандалії. Зрозумій: хоч воно й неприємно вдягатись в чуже, та навіщо б ми все те носили, коли ти маєш ці речі в порядку. Одягніть святого пророка тимчасом у мій плащ... бо мусить же бути між вами «легат», поки «пророк» говоритиме з цезарем.

— Та він чогось чудно виглядає, — промовив Пріск, передягаючи Діодора.

— Чи ж можна так хвилюватись? Вибач, — як молоденьке дівчатко, коли його обіймає вояк. Ти ж бачиш, що не в тому щастя, щоб знати будуччину, а в тому, щоб... її не знати.

— Дійсно! — додав Антістос. — Аж тяжко собі уявити, як ти бентежився б, коли б тебе попередили про це боги... бодай перед місяцем.

— Правда, — підтвердив Татіан. — Напевно, пророк наробив би помилок... і, мабуть, непоправних... Не навчаю тебе, лише подаю до відома мій досвід: будуччину треба робити, але зайво її знати, чи говорити про неї наперед. А як там клепсидра?

— Вже доходить.

— Добре. Все вчасно. — Татіан став попліч пророка, що підвіся, але мовчав, як земля.

— Близнята, — озвався веселий Антістос, — чудово!

Татіан уклонився, благословляючи так само, як це зробив пророк при їхньому вступі.

— Будьте під охороною бога! — промовив Діодоровим голосом, як справжній і добрий актор.

— Геніально! — потер собі руки Пріск. — Коли б я не був побожний, вірив би, що й сам бог не впізнає, котрий правдивий.

— Так, я іду. Цезар мусить застати пророка заглибленого

в побожне роздумування. А ви — пильнуйте уважно! — звернувся Татіан своїм природним голосом. Але враз додав, наслідуючи жерця: — І робіть, як визнаєте за найліпше... Та пам'ятайте, що слухняність — чеснота жерців, а дисципліна — вояків.

Діодор тихо застогнав.

Антістос віддав Татіанові ключ.

— Ти, центуріоне, підеш назустріч цезареві до брами, — наказав легат Антістосові.

— А ти лишишся тут, щоб достойний пророк не нудився в самотності. Бо ж самотність і нудьга підсувають, звичайно, нещасливі думки. Двері я замкну. Цезар обійде покій круговим хідником. Тож — не прислухайтесь!

Вони вийшли.

Антістос замкнув одні двері, Татіан — другі.

Пріск із приязною усмішкою поглянув на приголомшеного пророка:

— Не журись! Нагороду дістанеш ще більшу, ніж за свою власну ворожбу.

З клепсидри впала остання краплина води...

...

Пружини IV

*Як зброю зброєю відбить вселить закон,
Так ставить справдливість брехню проти брехні.*
Овідій

Августа Сабіна закінчувала вдягатися.

У застеленому вщерть пухкими килимами покої вікна й двері були щільно затулені товстими заслонами.

Сабіна не зносила голосних звуків, дзвінкого голосу, повного світла, різких барв. І найдужче боялась протягів. Її служниці й пані з її почоту при звичаїлись, мов кроти, рухатись непомітно й нечутно, як тіні.

Покій аж задихався від мішаного аромату парфюмів, квіток, есенцій і припаленого волосся. Три фригійки закінчували зачісування августи.

Зачіска була дуже химерна: над чолом підносились волосяна діадема, з якої, мов баранчики з горбка, скакали додолу кучерики.

Велика скринька тонкої роботи з мистецькими інкрустаціями була повна штудерних кучериків із цілком однакового, як у Сабіни, волосся. Августа дуже уважно вибирала ті, що їй подобались сьогодні.

Одна орнатрікс виймала їх із скриньки так обережно, ніби то були живі метелики, готові випурхнути крізь замкнені вікна. Друга виправляла їх легкими, зручними рухами. Третя, прийнявши в свої руки, мов святощі, з тонкістю ювеліра й м'якістю доброго лікаря встромлювала прищипьку з кучериком у відповідне місце на голові августи.

Дві, молоді, по пояс обнажені муринки, непорушні, як вилиті з чавуну статуї, тримали перед августою срібне, досконало відполіроване люстро, в якому Сабіна контролювала працю своїх стрижійок.

А праця була марудна, забарна й провадилась майже у повній мовчанці. Часами тільки в ту задушливу тишу вшкрябувалось шкварчання блимаючого таємним блакитним світлом вогника, що на ньому нагрівались фризувальні щемки. Вогник

видавався храмовою лампадою і надавав усій процедурі вигляд священного ворожбитства.

Цієї «містерії» не відчувала лише одна істота: трохи більша за звичайного kota, сірожатта, на августиних колінах. Був це улюбленець бездітної і вже старшого віку цезаревої дружини, іхневмон, званий ще «фараоновим щуром» або мангустою, — Аматус. Скрізь, куди б не їхала Сабіна, Аматус був при ній невідлучно. Всі знали, що коли б ця «фараонова криса» могла сказати свою волю, все життя двору відразу змінилось би. Ознакою особливої милості був для кожного дозвіл Сабіни погладити пухнату тваринку. Але вона зовсім не тішилася виявами уваги з боку чужих людей. На того, хто дотикався шерстки Аматуса, він звичайно цілком недвозначно вирачував свої ясно-червоні очі. А той, кому припала честь гладити «щура», намагався скоротити вияви своєї до нього прихильності.

Це було подвійно небезпечно: августа вірила в «прозорливість» свого мазунчика. І з його відношення робила зисновки про ступінь зичливості прихожого до своєї особи.

Сніжнобілою, оздобленою перстнями й браслетами рукою августа безперестанку гладила Аматуса. Коли-не-коли схилилась до нього й промовляла ласкавим голосом так, як матері говорять із малими, дуже розпещеними дітьми. Тоді стрижійки спинали свою працю, на їхніх обличчях розквітала солодка ніжність. І вони нерухомо чекали, поки августа підведе свою божеську голову.

Зненацька піднялась заслона і з-під неї виплизла невільниця-нубійка з руками зложеними навхрест на грудях. І зазмерла біля порога, чекаючи на дозвіл говорити. Сабіна поглядом дозволила їй це.

— Ясний сенатор Татіан, — ледве чутно промовила нубійка, — прохає дозволу й ласки прийти перед очі божеської августа.

Сухе, змуджене Сабініне обличчя освітілось цікавістю.

Августа поцілувала Аматуса, обережно поклала його на руки невільниці-пестунки звірятка, яка мала за обов'язок бавити її доглядати мангусту. Вільною рукою Сабіна зробила знак служницям і промовила:

— Закінчіть! За хвилину хай сенатор увійде.

Справді, за хвилину стрижійка закінчила свою творчість і вийшла з покою.

Двоє дівчат поставили перед августою фотель і зникли вслід за стрижійкою та іншими служницями.

Татіан ще на порозі глибоко вклонився. Нечутно підійшов до августа, щоб поцілувати край поли її одежі, і з задоволенням впевнився, що на цей раз йому не доведеться пестити Аматуса.

— Сідай, Татіане, — вказала Сабіна на крісло біля себе.
— Радо слухатиму, якщо ти приніс добрі новини.

— Тільки добрі, — бадьоро, але тихим голосом відповів патриції. — Пророцтво відбулося якнайліпше, й сподівання божеської августи сповнились. Все сталося, як ти бажала.

— Радію, — роз'яснилось ще більше бліде обличчя Сабіни.
— Але цікаво знати, що саме напророковано? Знаєш подробиці?

— Дещо знаю. Не турбував би зайво тебе. Пророковано різне... між іншим, цезареву владу Антіноєві...

Сабіна потемніла, але в очах сенатора блиснув невловимий усміх. Татіан починав мистецьку гру, в успіху якої був певний. Бо ж Сабіна не мала для нього жодної загадковості, він міг одним реченням викликати в неї бажаний настрій.

— Так, августо. Але це зовсім не зле. Бо славний цезар був задоволений.

... Сабіна потемніла ще дужче. А коли вона простягла руку, щоб взяти флакончик із заспокоюючою сіллю, Татіан потяг за другу віжку:

— Тільки Антіноя таке пророцтво навряд чи втішить. Пророк обіцяв йому трон, але тільки колись. По цезареві, що має заступити Адріана.

Помітивши, що Сабіна затримала рух і не понюхала солі, додав:

— А влада першого Адріанового наступника буде закурена вогнем війни...

Августа нюхнула солі.

— Але той цезар буде рішучий муж і тим не журитиметься.

Сабіна знов вияснилася.

Як кожен, хто ворожить, вона вклала власний — бажаний їй — зміст у слова ворожбита. І цілком ясно бачила у сказаному образ свого кандидата — Люція Вера.

Татіан бачив її думки й продовжував:

— Панування Адріанового наступника, казав пророк, буде несприятливим для розквіту мистецтва й філософії.

Сабіна задоволено мотнула головою, бо обіцяне мало знити саме те, за чим найдужче побивався Адріан.

— Але війна приведе до внутрішніх розрухів і прикростей, тому історія зробить це панування темною плямою, на якій ореол слідуєчого цезаря, тобто Антіноя, засяє тихою, ясною зорею. І народи Римської імперії благословлятимуть його як Олімпійця.

Августа раз за разом двічі понюхала солі й зблідла.

.. — Та це буде аж тоді, коли гіацинтови кучері божеського

Антіноя побіліють, як вершина Гімета під снігом, — може за двадцять, а може й за сорок літ.

— Хто пророкував? — запитала заспокоєна Сабіна.

— Діодор, найславніший пророк із Ссрапеума, — спокійно відповів Татіан.

— Невже ж тобі пощастило притягти його на наш бік? Подивляю твоє мистецтво, Татіане. Він, певно, говорив те, що ти йому підказав.

— Гадаю, божеська, що пророк говорив із натхнення. Але боги милостиві до тебе, то пророцтво було таке, що формою заспокоїло цезаря, а змістом може задовольнити й августу, бо не перешкоджає йти дорогою, яку бачить тільки її божеська мудрість. Дозволь не розповідати подробиць, щоб не затримувати тебе в цей дорогий тобі час. І мене вже чекає цезар. Кличесь тиняться з ним десь по пустині, оглядати святині, розкидані по оазах... А щодо оракула, то головне ти знаєш. В дорозі я довідаюсь від цезаря подробиці.

Сабіна знов проясніла й жваво запитала:

— А нічого не порадив оракул Антіноєві?

— Аякже! Саме так, як ти, божеська, могла б бажати: щоб сидів тихо й спокійно та цікавився всім, що не має відношення до влади, аж поки не прийде його час.

— Це дуже добре! — одверто зраділа августу. — Хіби ж ляльці місце на троні? А це ж лялька! Мальована лялька! — додала погірдливо.

Замислившись, перебирала перли свого намиста.

— Але ж... часами... ляльки розбиваються... — промовила, немов до себе, і глянула просто в вічі сенаторові.

Той не моргнув і відповів:

— На все свій час. Тепер було б ліпше, якби лялька перестала бавити. А це трапляється, коли лялькою починають цікавитись інші. Маю відомості, що наш «мармуровий бог» почав сходити зі свого постаменту... принаймні вночі... щоб забавлятися флейстистками...

Сабіна знизала плечима:

— Мудрий ти, сенаторе. Але не мав би зважати на дурниці. Було б, мабуть, ліпше, коли б на поміч нам стала якась освічена патриціанка. З флейстисток не буде помочі.

— Звичайно, коли б, наприклад, Бальбіла... — іронічно почав Татіан.

— Саме Бальбіла. Вона достойна дівчина, нам цілком віддана. Я сама поручусь за неї, за її відданість.

— За відданість — я також. Але... хто поручиться, що ради відданості вона легко відмовиться й від цезарського пур-

пуру? Пурпур же такий червоний, що не раз сліпив очі й мудрішим за мудру Бальбілу.

— Але ж... що ж може вийти з якихсь залицянь до флейтистки?

— Августо, для бажаних наслідків кожна річ можна зробити причиною. Вона гарна й повна поезії. Я її бачив, цю поетку-варварку. Бачив, як вона танцювала. І скажу, що на такі принади ловились і твердіші за богоподібного Антіноя. Але танцюристка й у сні не мріятиме стати для патриція чимсь іншим, як тільки приємною забавою. А тимчасом можуть прийти зміни. І чим буде менша ця «забава», тим більше пошкодить вона маєстатові кандидата на трон. Навіть в очах самого августу.

— Я завжди кажу, що ти погано знаєш Адріана, — покрутила головою Сабіна.

— А я завжди згоджуюсь, августо. Але гадаю, що коли Антіной замість високих наук і оракулів почне цікавитись приватною хореографією, настануть більші чи менші — це по бажанні — осудовиська, вони ж бо робляться часом і без участі тих, що братимуть у них участь, — додав сенатор, усміхаючись.

— Побачимо, — відказала Сабіна. — Я певна, що мої друзі вчасно помітять все корисне для справи.

— Для імперії, божеська. Я знаю, як це тебе болить. Так можу йти? — спитав він, бачачи, що Сабіна взяла іншої солі й почала терти собі скроні.

Татіан був задоволений. Повний, аж переповнений енергією, ще з юнацьких літ почав він плести тонке плетіння політичного мережива. Кохався в небезпечних грах і досяг в них мистецтва.

Ще в Атенах випадок звів його з іберійцями. Всебічно обдарований Елій Адріан, глибокомудрий і дотепний, вельми сподобався майже на десять літ молодшому від нього Татіанові. Вони заприятюлись. Всі дивувались винятковим здібностям і сильній волі Татіановій і вважали його за наступника бездітного цезаря Траяна, зважаючи на їхні родинні зв'язки. Сподівались, що після Траяна, який мав лише одно завдання: підбити під римських орлів якнайбільше земель, Татіан піднесе внутрішній розвиток імперії.

— Як я цього чекаю! — сказав якимось Адріан своєму приятелеві.

— І зовсім зайво, друже. Я більше люблю природу, як людей. А цезарська слава мене ніяк не тягне. Тобі б бути цезарем, Еліе! Тоді імперія засяяла б всіма барвами веселки.

З того часу здобути для приятеля трон стало життєвою метою Татіана. Поглибивши прихильність до себе з боку августу Плотіни, він протягом кількох років вів послідовний і мудрий

наступ на Траяна. Справа стала на певний ґрунт, коли Татіанові пощастило одружити Адріана з Сабіною, родичкою Плотині. Було цілком природним, що бездітний Траян незабаром усиновить Адріана й призначить його спадкоємцем свого трону.

Це сталося 117 року нашої ери. 11 серпня того ж таки року Адріан обняв владу над Римською імперією. Чесний, прямодушний, вчений і митець, Адріан і на цезарському троні не скидав з себе білого плаща філософів і не забував про службу Татіана.

Та щодалі біг час, тим менше сходились приятелі у своїх поглядах. Здебільшого імперськими справами порядкував Татіан. Але так, що того й не підозривав цезар. А коли біля Адріана став найближчою особою Адріанів земляк, теж з Іберії родом, Аврелій Антонін, і коли потім, з подорожі по Бітинії, Адріан привіз із собою красною юнака Антіноя, якого називали Адріановим сином, Татіан все частіше покидав Рим для своїх безмежних маєтків у Сіцилії, невдоволений з поведінки цезаря.

Для гри він висунув на місце наступника цезаря Люція Вера, хворого на сухоти патриція, чому дуже співчувала Сабіна, яка враз зненавиділа Антіноя, сина християнки чи невольниці. Татіан добре знав, що Вер ніколи не досягне трону. Але ним можна було «грати».

Адріан ніколи і ні в чому не згоджувався з Сабіною і Вера не любив. Із-за нього ставав у гостру суперечку з сенатом, який мав тоді велику силу.

Про Антіноя враз постала чутка, що він потаємний християнин, бо носить завжди на шиї медаль, на якій зображене ягня і дві грецькі літери: альфа і омега. Антіной сам казав, що ця медалька — його єдина пам'ятка про матір. І Татіан враз вирішив, що це під впливом християн, від яких август привіз Антіноя, так збільшилась смішна й прикра забобонність Адріана. Але вирішив також, що варто цю забобонність використати. І переконав Адріана, що коли вже вони в Єгипті, то варто мати пророцтво від найвищого пророка славної святині Серапіса.

По відвідинах у Сабіни Татіан побував і в цезаря, і в різних визначних осіб Александрії та цезаревого почоту і повернувся додому лише на обід, тобто перед заходом сонця. Антістос чекав вже його. По обіді приятелі перейшли до табільному.

— Знаєш, — зауважив Антістос, простягаючись на ложі й заложивши руки під голову, — коли ми повернулись з храму

на симпозіон до Доріс, Пріск дуже недвозначно підкреслював мені, що так добре полагодили справу виключно завдяки йому. Як це тобі подобається?

— Дуже мало, але не дивує, — Татіан відпив із чари. — Правду кажучи, без Пріска ми на цю арістофанівську комедію не зважились би. Він може так думати, але висловлювати такі думки — необачно.

— Так. Справедливо: необачно всім нам, але чи не найбільше...

— Очевидно йому. Бубон він! Я ніколи не був закоханий до воляків. У них занадто дужі голоси, неелегантний лексикон і багато темпераменту. Ну, й похвальби. Це, може, й добре у полі, але не в спокої і не в храмі.

— Істинно. Саме про це я міркував сьогодні. До того ж мені прикро, що Пріск не вміє «грати для гри». А враз хоче виграшу, вірячи згаданому тобою Арістофанові, що запевняв ніби: де нема нагороди — там нема й мистецтва.

— Такі незмінно програють, — згодився Татіан.

— Та ж з ними можуть програти й ті, що були в їхньому товаристві.

— Отож, це мене й непокоїть, Татіане. Ми допустились помилки.

— І що ж? — спокійно, як і раніше запитав Татіан. — Вчасно помічена помилка не страшна. Її легко направити. Упертими в помилках лишаються тільки дурні.

— То дозволь, я докінчу, — підвівся на ложі Антістос. — Помилку треба виправити враз і досконало.

І він повернув додолу, до землі великий палець правої руки. Це був рух званий *pollice verso*, яким у цирку глядачі дозволяли переможцеві-гладіаторові вбити переможеного.

— Безумовно. Для спокою імперії це буде найдосконаліше. Але не варто доручати такої справи рабам чи піратам з острова Фароса. Як гадаєш — хто?

— Найпевніше, щоб подбав про це я сам.

— Вепе. А я, їдучи завтра з цезарем до сфінксів, не забуду помирити його з Пріском.

— Добре. Киньмо цю тему. Маю ще друге питання. Чи не варто було б порозумітись з Діодором, або якось порадити йому на якийсь час подорож по оазах?

— Що ж? «Роби, як визнаєш за краще», — Діодоровим голосом промовив Татіан.

Приятелі зайшлися сміхом. За дверима голосно гикнув раб. Антістос з питанням поглянув на Татіана.

— Це — раб, що пильнує, щоб ніхто нас не підслушував. Німий, як і більшість моїх хатніх придверників.

Раб гикнув знову.

— Але він діє мені на нерви! Може б ти . . . подарував його Сабіні? А біля дверей посадив пса. Як роблю я, — порадив Антістос.

— Слухняність — чеснота жерців, — знову передражнив Татіан. — Виконаю твоє бажання. Ага, хотів тобі сказати, що пророк — милий дідусь, і мені дуже сподобався. Гадаю, що такий мудрий чоловік зрозуміє ліпше за Пріска вигоду мовчання, коли . . . пошився . . .

— В «легати», — підкинув Антістос. — А подарунки йому послано?

— Вдвічі більші проти первісного наказу цезаря. Хай знає, що ми вміємо дотримувати обіцянки.

Випили по чарі.

За дверима знову, ніби впав зі скелі, гикнув придверник. Татіан встав, відчинив двері і зробив знак.

За хвилину перед приятелями стояв інший слуга.

— Вина! І заміни придверника.

— З пророком чудово, — почав Антістос, — з Пріском також буде добре. А от не йде мені з думки Сабіна . . . Мовчати — чеснота не для неї.

— Але! Що з того? Стара, розмальована лялька. «А лялька, зрештою, розбивається», — згадав Татіан Сабініні слова.

— Це непогана думка, — згодився Антістос.

— Не моя, а її.

— Авторство не важне. Я чогось згадав про подорож Агріппіні. Цікаво було б побачити таку галеру. Кажуть, гарна була.

— Агріппіна? Ще б пак, коли навіть Нерон здивувався, побачивши її мертву.

— Ні, я не про Агріппіну, а про галеру. Чи ти бачив ту, що її готують для подорожі цезаря до Тебів?

— Ні.

— Варто подивитись. Ми ж на ній також попливемо.

— Добре. Від моря, певно, віє прохолодою, а тут немов трохи парно.

За хвилю раби готували приятелям одяг й лектику для прогулянки.

*О, Еросе, прекрасний Еросе!
 Ти довго панував ще перед тим,
 Як було створено цей світ.*

Помпейська епіталама

Був день відпочинку.

Але Ізіні цесарки здосвіта працювали, як найняті: безперестанку хитали розмальованими голівками, то збігались докупи, то розкочувались по обійстю, дрібно клепаючи, мов пальмовими паличками по ебенових теорбах. Аж зрябіло Маресотійське озеро. Здавалося, не буде кінця запальним змаганням птиць, що творили гамір, дужчий за сварку перекупок з Рибного торгу.

Не лише в Ізіному домику, а й у сусідів, переважно людей тяжкої праці, попрોકидались раніше, ніж мали в святочний день. Але не гнівались: у кожного виникала думка: чи не пророкують цесарки дощу, що його майже п'ять років не бачила Александрія? Стробус виїшов умиватись до фонтану й зустрів там Афру, яка набирала воду.

— От, завела наша цикада цокотух. Усіх цикад заглушать! — усміхнувся філософ до Афри.

— Всяке дихання най хвалить Сотворителя, як вміє, — лагідно відповіла вона, добре знаючи, що Стробус і сам, з власних грошей докупив чимало до Ізіного табунця.

— Чи не на дощ розговорились? Не дали тобі виспатись.

— Ні, сьогодні я їм вдячний. Мушу якнайшвидше з дому.

Він похапцем умився, нашвидку з'їв жменю солоних оливок, випив гладущик ячмінного пива, накинув святочний, свіжо вичищений у фулоніці білий плащ і знову виїшов у двір.

— І тебе звели на ноги цесарки? — привітав він грекиню, що, сидячи під перголою, тримала в лівій руці снідання, а правою моделювала на дошці барельєф.

— Може, на громовицю, — озвалась Гелене. — От, хоч би. Відколи я в Александрії, ще не бачила тут дощу.

— Можливо: вітер же «з Рима», — відповів Стробус утертим жаргом, яким характеризували вітер з Європи. — Так пообіцяв,

Гелене, офіру Гермесові. Маю надію сьогодні закінчити з Лізієм. Оце іду просто до Хризіс.

— На щастя! Але, не погнівайся на мене: як скінчите, не заходь по дорозі до Состена.

— Не бійся, — усміхнувся філософ, — сам пам'ятаю, що грошам не слід вірити. І омкнаю попани, коли в кишеті більше, як треба на день.

Перед ворітьми: побачив Ізі, що саме верталась з чергового бенкету:

— Скажи, дигино, Стробусові: «на щастя».

Ізі привела до порядку хату, свою і Стробусову, переодяглась і вийшла на двір. Сіла на кам'яну лаву проти Гелене, обхопивши руками коліна, й дивилась у далечину. Була сумна. Навіть випятокве цокотіння цесарок не притягло її уваги.

Гелене швидко моделювала, коли-не-коли поглядаючи на Ізі, і стримувалась: гадала, що та довго не втерпить і заговорить.

Але Ізі мовчала надто довго.

— Чи спиш, дівчино? Чи щось тобі сталося?

— Я думаю, Геленіон... думаю, думаю... І нічого не можу вигадати...

— Здається, ті думки змінили й твою вдачу. Ти — не цикака, а смутний кипарис.

— Геленіон! Мене зурочили! На мене напустили якісь чари! Я роблю одно, а думаю інше. Ось і цю ніч серед танцю я побачила раптом себе ніби в якомусь храмі... посеред нього стояла одинока статуя бога... А я ніби танцювала... потім немов щось вдарило мене по очах, і я зомліла від жаху. Я впала на самому закінченні... коли Пенхе вмліває. Овації були страшні! А мене винесли з подіуму... Це, мабуть, так мені поробила Меланто-тссаліанка...

Гелене похитала головою:

— Ні, дитино. По-перше: не кожна тссаліанка чарівниця. По-друге: тобі треба виспатися. А кінець кінцем, справа не в Меланто і не в чарах. А в твоєму серці.

— Воно ж мені й болить, — взялась руками за груди Ізі. — Але що маю чинити?

— Дитино, кожен мусить зажити першого кохання. Але від того мало хто вмирає. В тебе, справді, справа складна. Тож мусиш міцніше взяти себе в руки. Глянь, як блискуче до тебе всміхається життя. Ти ще дівча, дівчинка, а вже слава гістрія. За пару тижнів...

— Знаю... Розумію... Але ж мене сьогодні ніщо не тішить... Хоч... якби ти тільки чула ті оплески... овації...

— То й не драгуй богині Тіхе, коли вона всміхнулась тобі.

Ізі вхопилась рукою за подарунок Хризіс. Сяюче золотими оздобами й зеленими вогниками смарагдів намисто було завжди на Ізіній шії і при скромній хатній туніці.

— Мені неймовірно щастить, відколи ношу на собі цієї амулет. Він чарівний. Я ані не мала часу тобі розповісти про його перший чин. Батиллові переказали, що я у Доріс злякалась, збила музику... Зробила осудовисько школі... Як він мене ляв! Гірш, як винувату рабиню. Я мовчки слухала. Нарешті не втерпіла й сказала: та ж саме за ту «Дафне» я й дістала від Хризіс оцю оздобу. І раптом сталось диво: Батил остовпів. Змішався й нарешті лагідно сказав: «Все може статися. Трапляється й старому мімозі злякатись. Але ж — не розгубитись! А тоді — танцюй що схочеш. Бо дурні не розуміють, а розумні не здивуються».

Згадка трохи розвеселила Ізі. Вона відскочила по зерно своїм цокотухам, потім знову сіла біля Геленіон.

— І сьогодні мені заплатили великі гроші, — промовила.

— От, я й кажу: за рік, за два ти станеш зовсім заможною. Давно ти його бачила?

— Батила?

— Та ні! Антіноя...

Ізі захвилювалась.

— Геленіон, я люблю тебе, як сестру, й нічого від тебе не приховую. Бачу його щодня! З того вечора, що він мене зустрів під школою і я не могла втекти, бо там, знаєш, нема жодної бічної вулички.

Малярці було дивно: зовсім не так поведяться патриції з танцюристками, як цей майбутній цезар. От Лізій, хоч і зруйнований, настирливо чіплявся до Ізі, а той...

— Він бо справді бог! — переконано продовжувала Ізі. — Я це знаю! І так боюсь, боюсь...

— Як справжня Дафне, — докінчила за неї малярка. — Моя рада тобі, Ізі...

Рипнули ворітця, і між півкулями щибстух-цесарок, немов великий квітучий гранатовий куц, стала в туніці Фаніон.

— Та цитуйте бо! Кша-кша! Дзвонять, як сіструми! Радуйся, Ізі! Радуйся, Геленіон!

— Радуйся й ти, Фаніон! Добре, що прийшла, буде нам більше свято.

— А ти товстієш, качечко, — похитала головою Гелене. — Це тобі не до лица.

— Ой, Гелене! Не печи хоч ти мене! Наш старий верблюд — Батил уже загрожував, що викреслить мене з хору. А що ж я можу зробити...

— Коли кортить солодкого, — додала Ізі.

— Ну, кортить. Це правда. Однак, я пам'ятаю поради Гелене і складаю сестерцію до сестерції. Вже недалеко й до сестерціуму, бо ж сама бачу, що ніколи мені не бути гістрією.

— От такої! А чому?

— Бо я з природи тілиста. І є для мене ліпша справа. Як назбираю грошей, — але це таємниця, ані чичирк у школі...

— Ні?

— Ми з мамою почнем продавати медові тістечка. Вже й місце надивились: біля школи Калікрата. Знаєш?

— Так ти ж сама з'їси всю крамницю.

— Не бійся, Геленіон. Я александріанка. І ціну золота знаю. Але яка я буду щаслива, коли вже не бачитиму того крокодила, того чорного бабуїна, гієну Батила. Подивіться: ма-буть синці лишилися, так вчора понабивав мені очеретиною литки.

Дівчата цокотіли, мов цесарки. І не помітили прихожого, лише здивувались привітанням статечного й незнайомого голосу.

— Радуїтесь, дівчатка. Бачу, що все у вас є: краса, спокій, веселощі. Бракує лише того найсолодшого, що лежить у цьому кошику миття Діомеда.

Мова була підкупляюче приязна й полонила дівчат ще раніш, ніж захожий відкрив свого коша, і відтіль засміялись легенькі й білі тістечка. Фаніон заплескала в долоні:

— Та ж ми щойно про них говорили!

— Стривай, стривай, — стримала її Ізі.

— Я мушу почасувати вас обох. Бо я тепер маю багато грошей, а ми ж ще й не святкували, що я — гістрія!

Діомед дуже уважно огорнув поглядом Ізіну постать, попросив напитись і промовив до Фаніон, що подала йому води з фонтана:

— Дуже мила в тебе сестричка. Спасибі тобі.

— То не сестра мені, пане. То Ізі, моя подруга по школі.

— Так ви ще школярочки, голуб'ята. А вона, — хитнув у бік Ізі, що повертала з хати з глечиком гранатового соку, — жартом назвала себе гістріонкою?

— Добрі жарти, пане! Я б вельми хотіла мати змогу так жаргувати. Та вже кілька день, як наша цикада, як ми її називаємо, знаменита на всю Александрію солістка.

— Та ну! Лиши! І язичок же в тебе! — спинила її Ізі, вибираючи з кошика тістечка.

Гелене прилипла поглядом до продавця. Був високий, міцний, своєрідної краси й сили. Особливо вражали світлі, довгі вуса, що звисали з темного, на бронзу опаленого обличчя аж на груди. Грекиня прищулила око й розглядала, як формувалися

тіні під розумними й дуже молодими очима, творячи, мов сяйво, віночок тоненьких зморщок.

— Коли буде ваша ласка, й коли б я вам не дуже заважав, дівчатка, то дозвольте мені трошки відпочити. Болить мене нога, а я тиняюсь спозаранку.

— Сідай, сідай, госте, — запросила Ізі, — і дозволь, я дам тобі до води соку.

— А я вже з твого дозволу, меркаторе, спробую зробити ескіз з твого обличчя.

— Та ж ви тут усі митці, — здивувався прихожий. — Прошу, прошу. Тільки ж, чи смію я говорити? Я дуже цікавий. Ну, й балакучий.

— Можеш, — відповіла задоволена малярка.

І враз взялася ліпити плоскорізьбу гарної й незвичайної моделі.

— Я ще сама буду тебе бавити.

— Спасибі тобі. Видно, добра в тебе ньєнка, що виховала таких чемних доньок, як ти та Ізі.

— І я чужа для Ізі, ти ж бачиш, — показала стеком на своє стрижене волосся. — Я в жалобі. Не маю ні ньєнки, ні тата. Я чужинка і тут заробляю свій хліб. Ізі сирота й сама на себе заробляє своїм мистецтвом.

— То виходить, що ви всі собі чужі. А мені спочатку здавалось, що ви сестри.

— Де ж таки, — дзвонила Фаніон, — придивись, які ми всі різні. Та й з різних сторін. Геленіон — з Коринта. Я — напів-египтянка, александріянка, а Ізі... я навіть і сказати без помилки не зумію, з-за якоїсь великої ріки...

— З-за Дунаю, — додала Гелене.

— Ах з-за Дунаю! — повернувся Діомед. — Сиджу, сиджу! Велика, гарна ріка Дунай. Був я там колись... А найбільше там людей, що звать себе аланами або гелонами.

— Ні, я з роксоланів, — озвалась Ізі, — принаймні небіжчик татко про це згадував, і мама також... Тільки я татка майже не пам'ятаю...

— Роксолани сміливий і волелюбний народ, добрі вояки. А ще ліпші їздиці.

— Тато був славний їздець. Не дурно ж він був декуріоном.

— Декуріоном? — здивувався Діомед. — Вибач, що питаю: де ж він служив?

— В Тінгісі. Він ще мав знаменитого коня, що його купили для цезаря.

— Бористена! — дуже і враз оживився Діомед. — Як би ж таки я не знав Бористена? Я сам за молодих літ був не-

поганий їздець: і нічого так не любив, як коней. Тож знаю кожного доброго коня. А вже Бористена! Йому ж поставлено два пам'ятники. І сам цезар склав епітафію йому! Аякже! Тільки цього коня не купили для цезаря, а послано було його цезареві дарунком.

Меркатор сказав про себе правду: був балакучий, і все його дуже цікавило. Він вже розпитав, відколи їй як вони живуть у «товариському» домику, що раніше належав Ізіній небіжці-матері. І скільки в Ізі цесарок, хто їй подарував таке гарне намисто, і як їй приходить філософ Стробус.

— Мав, кажеш, стоїчну школу в Цезарсі? А тепер має її в Александрії?

— Але ні, тут він помагає купувати нерухомості. Це дуже добрий і мудрий чоловік.

Розмову перервали діти: неначе хтось сипнув їм повною жменню на подвір'я. Той мав у руці кошик, інший — торбинку через плече, дехто в листку пальми приніс із собою вогку глину. Це були учні Геленіон, її «школа моделювання». Вони приходили до малярки здебільшого у святочні та вільні для малярки дні. Малеча привітала вчительку і юрбою кинулась до Ізі.

— Ось тобі жучок, на прищипилку, — подав їй висушену зелену «оленку» малий пузанчик.

— А від мене лотос! Дивись, який синій! — навипередки гукала кучерява дівчинка. По її червоному, як півонія, личку збігав цівочками піт.

— Дивись, як по мені тече сонечко, — показувала вона пальчиком на свої щічки.

— Я сьогодні не приніс нічого, але як впіймаю, принесу тобі живого ібіса, — обіцяв інший малий хлопчик із ластовинням. І, пхнувши спітнілу дівчинку, діловито додав:

— Ізі, візьми мене на ручки!

— І мене!

— І мене! — тиснулись інші.

— Та за вами й цесарок не чути! — сміялась Фаніон, до якої також липла дівчора.

— А йдіть лишень до мене, дістанте пундичка по шматочку, — покликав Діомед.

— Ні, ні! — запротестувала Ізі, — сьогодні я частую всіх! Діомедів кошик спорожнів.

— Спасибі тобі, меркаторе, — подякувала Гелене, складаючи свій ескіз та інструменти. — Діти, за мною!

— Але ж гарно! Дуже гарно! — похвалив шкіц продавець.

— Так ти звешся Гелене. Грекня з Коринта? Хто знає? Може, колись Діомед розбагатіє, тоді замовить тобі свій портрет.

З озера нараз кинувся на місто божевільний вітер. Ворота голосно хряпнули й тремтіли, немов з ляку. Дрібний пісок, неначе його хтось злісно жбурнув з вселенської жмені, впав на стіни. Деревя й кущі в садочку схилились аж до землі перед невидимою, грізною силою.

Всі глянули на озеро: з-за нього, з південного заходу, швидко сунув темножовтий мур. То здіймався пісок з Лібійської пустині.

Але вгорі ще було ясне блакитне небо. Тільки з-поза піщаної стіни підводились купами білі, кучеряві хмари.

Цесарки зникли з двору.

За мить набіг новий подув із пустині. Теплий і гострий, він викинув із якихсь таємних схованок цілі табуни різних птахів, що прудко летіли, перевертаючись у повітрі, як шматки паперу.

Розпечена земля, повна жаху, але й жаги та надії, принишкла. Здавалось, вона спинала до неба висохлі, кощаві руки.

З-за озера озвалась могутня, але ще далека відповідь: — «Іду-у — у!.. Не забар-р-рюся!» Від того голосу озеро враз потемніло й вигнуло, мов наїжену з переляку, спину. По сугорбистій поверхні Мареотісу із свистінням і зойком втікали щосили один поперед одного тисячі білих зайчиків шуму й піни. До них припадали буревісники.

В двориче прожогом ускочив Стробус.

— Хутчій! До хати! — гукнув він, — ібіси вже танцюють свій дощовий танок.

Дівчата хапали все зі столу, вже заплетеного зеленими косами перголи.

— От, засидівся... — ніяково озвався Діомед, складаючи кошика. — А тепер і змокнеш... Того ж мені й нога боліла.

— Перечасуй у нас, — запропонувала Ізі.

— Однаково ж на вулицях не буде покупців. А кошик — порожній, — підтримала Фаніон.

Діомед подивився на Стробуса.

— Лишись, чужинче, — лагідно промовив філософ. Він був у добром настрої.

— Хоча дари природи, скажім для прикладу... — почав було, але не договорив сентенції, бо вітер закрутив йому на голову плаща. Хмари, важкі й потемнілі, були вже долі й міцно обіймали озеро.

Почався хаос...

Дівчат, Стробуса, Діомеда — всіх разом до хати цхала могутня незрима рука.

VI На Лохіасі

*А руки скручені за спину,
І звикли вже до пуг.*

Секст Проперцій.

На самому кінці вузького Лохіаського півострова, чи певніше коси, заховавшись від гучного життя Александрії, потопає у садах невеликий палац, що його вибрав собі за резиденцію цезар Адріан. У промитому зливою повітрі та зелені цей затишний куточок міста золотився у сяйві западаючого сонця, мов поринаючи в подвійній блакиті: неба й моря. Меві білими смугами ткали у тій блакиті густі мережева, то ширяючи у високостях, то плазуючи над поверхнею води. З садів віяло свіжістю й ароматами ще заплаканих від радості квіток, що тихо шелестіли під легеньким подувом з моря й тим підкреслювали — в дійсності неіснуючі — спокій і тишу цього чарівного й самотнього куточка.

На мармуровій терасі, причепленій до палацу так, ніби вона ось-ось була готова скочити в море, улюблений цезарів джура, нерозлучний з Адріаном у всіх мандрівках, Мастор, оглядає накритий на три особи стіл.

Втомлений безупинними святкуваннями август виїздив на кілька день оглянути піраміди й славного гізехського сфінкса.

Щойно повернув з подорожі й висловив бажання повечеряти в товаристві тільки двох найближчих йому людей: Антіною та свого приятеля, «управителя держави» Аврелія Антоніна.

Для них і була приготовлена на терасі вечеря.

На столі панував зразковий порядок. Однак, Мастор уже кілька разів робив поправки. І тепер він знов пересунув срібні мисочки з білими оливками так, щоб вкупі з соленими рижками з Норікума вони відразу всміхнулися цезаревому погляду, бо Адріан їх дуже любив. Потім випростався, позіхнув, розправив свої довгі світлі вуса й сів на мармурових сходах, що вели з тераси в сад.

До нього підійшов великий молоський пес і поклав голову на коліна раба. Мастор гладив пса й тихо промовляв до нього:

— Ну, що ж, приятелю? Вже й тобі обридла Александрія? Не беруть нас ані на лови, ані на прогулянки. Мабуть ми вже швидко й забудемо, як воно спить на вільному повітрі.

Пес зітхнув, ткнув Мастора носом у коліно, ніби відповідав:

— Правда. Наш пан тут не має часу навіть промовити до нас ласкаво, — і знову підставив голову під руку.

Отож, хіба тільки Мастер і погладить тебе, Аргусе. Але почекай ще трохи. Минеться оця Александрія, як і все на світі минає. Паң знову згадає про нас. І ще поганяємо з тобою в пісках пустині за левом чи в диких степах за туром. Треба вміти чекати, Аргусе. Бо все наше життя — саме тільки чекання та сподівання.

Аргус тихесенько заскавучав і наліг боком на Масторове стегно. А той читав у нього в очах відповідь:

— І це правда. Але ж часами ми й самі не знаємо, на що й чого чекаємо.

З саду дихнув свіжий вітерець і заніс ситий запах зрілих фруктів. Недалеко з алеї виступили дві біло одягнені постаті: Антіной і Аврелій. Мастер помалу підвівся їм назустріч.

— Сиди, Масторе, сиди. Дай спокій натрудженим ногам. Тут нема чужих. Все свої.

Аврелій теж сів на сходах. За ним сів і Антіной.

Аргус підійшов до юнака й обнюхував йому туніку, сандалії, руки.

— Здається, Масторе, що тобі вже стукнуло п'ять десятків? — спитав Аврелій.

— Правда, пане. Вже підкрадається старість.

— Чи ж не час би вже тобі бути цілком вільним, а не військовим бранцем, і відпочити, як личить цілком вільній людині, а не служити як невільник?

— А куди б я з цією «волею» подівся?

— Ну, куди! Хоча б додому, до своїх...

— Е-е! — махнув рукою Мастер. — Шкода й мови! Там вже всі мені будуть чужі... більше, як тут... Та й що б я робив із тією «волею» у краю, де, мабуть, всі вже забули про волю?

— Знаю, що зле там у вас. Ганяють вас чужі: аллани та бастарни, чи готи, чи як їх там зовуть. Але все ж таки правдивий раб лише той, хто й не згадує про волю. Тоді це — рабство без порятунку. Ну, а ти ж увесь час, що я тебе знаю, жалієшся на долю свого краю.

— Що — жалієшся, пане? Певно, що там, дома, не один жаліється ще дужче, ніж я. Бо їм дужче припікають всі ті аллани. А отже ходимо в ярмі, як ті воли в колодязному колі.

— Бо не прийшов ще на вас час, — докинув Антіной.
— Треба ще почекати.

— Отож і ми з Аргусом так міркуємо, що все життя — саме чекання.

— Чекання стосується майбутності, — поважно відказав Аврелій. — І хоч мені це й сумно казати, але майбутність належить варварам, молодим племенам. Отже, і твоєму народові, Масторе.

— Мабуть, що так. Тільки тим «варварам», що не лише чекають, але й самі ту свою майбутність роблять. Ну, а ми... щось трохи не такі. Тільки й того, що добре гасаємо на конях. А через те, мабуть, і не можемо всідіти на землі, на «свій» землі. От, сьогодні я бачив одну землячку. Дівчатко — як пуп'яночок. Але ж думками — вся тут. Тут, куди її випадковно закинула доля. Про свій край майже не чула нічого.

Аврелій виразно поглянув на Мастора. Той мовчки хитнув головою.

— Гарно тут, — озвався Антіной, легенько дуючи у писк Аргусові, що відвертався і чхав.

— А мені здається, що нема краще, як в Іберії, — зітхнув Аврелій.

Антіной здивовано поглянув на сенатора.

— Чи ж ти її ще пам'ятаєш? Чом же ти не вернешся туди, коли тобі нема кращого краю?

— Любов до рідного краю — як любов до коханої жінки, юначе. Іноді треба дужчого кохання, щоб від неї відмовитися, ніж на те, щоб лишнитись при ній,

— Яка ж ціна такого дивного кохання? — знизав плечима Антіной.

— Ціна велика, коли ця любов велика й певна. Бо вона робить те, чого не можна зробити зблизька.

— Наприклад? Не розумію цього, — зацікавився Антіной.

— Ну, наприклад... Пам'ятаєш, як підносилося питання про збільшення данини в Іберії? Або про формування легій, при звичаєних майже до африканського підсоння, щоб послати їх на холодні германські границі?

— Але ж про те поговорили та й забули!

— А чому?

— Тому, що цезар змінив свою постанову. І сенат мусив згодитися, — відповів юнак.

— А чому? — з усмішкою знову запитав сенатор.

— Як чому? Хто ж це може знати, чому?

— А отже, припустимо, знаю це я, і тобі скажу, щоб знав і ти. Тому, що часом, коли, наприклад, отой наш роксолянин

згадає про свій край, то й Аврелій Антонін теж зітхне й додасть, що в Іберії — гарно, краще, як деінде. А від того вже не така шкода моїї батьківщині, що я в ній не живу і що про неї не тільки август згадає частіше, але дещо знаєш і ти. Хоч більшість римлян уявляють собі Іберію лише місцем, відкіль привозять гарних кордовських танцюристок.

У Антіноя заблищали очі.

— А знаєш, сенаторе, як це дивно? Я тільки тут побачив одну справді натхненну танцюристку, хоч і не з Кордови.

Аргус махнув хвостом. Аврелій і Матор усміхнулись.

— Розкажи ж. Чого ти приховуєш від друзів александрійське диво?

— Я нічого не приховую, — виправдувався юнак. — Тільки не було часу про це поговорити. Якась крилата Психе! А розумна, як Сибілла! І з доброго роду...

І Антіной з захопленням став розповідати про Ізі.

Зненацька Аргус підніс голову й радісно закивав хвостом. Матор зірвався на рівні ноги:

— Цезар! — промовив тільки і побіг сказати, щоб подавали вечерю.

Адріан вже вийшов на терасу, але ще обернувся за заслону й гукнув:

— Нікого! Хіба що прийде хтось з Серапеума. Щоб була напоготові лектика... Четверо озброєних дакійців і Матор... А тепер — їсти. Цезар аж надто ситий хвалою та лестоцями. Але в шлунку — порожнеча. Давно чекаєтq на мене?

— Хвилину погуляли в садах та цікаво поговорили, — відповів Аврелій.

— А я вже давно мусив написати листа, та все не було коли. Прочитаю вам при вечері.

Невільники вже вносили срібні миси й тримали коновки й рушники для миття рук. За ними підійшли хлопчики й заквітчали бесідників вінками з фіалок.

Адріан найбільше любив цю оспівану й улюблену в Атенах квіточку. Вона нагадувала йому його юнацькі часи, прожиті в Атенах. Крім того, фіалкам приписували силу не допускати до оп'яніння. По сходах тераси розмістились було псалтрії з лірами, арфами й теорбами для концерту.

Цезар махнув їм рукою:

— Дайте повечеряти по-людському! Йдіть, куди хочете! Робіть, що хочете! І всі слуги також. Маторе, послужи нам ти. Як бувало, в Бітинії. Не забув ще?

— Добрі речі не забуваються, — усміхнувся бранець.

— Бачу. Наприклад, не забув про рижки. Але, Масторе, якщо ти маєш пам'ять на добрі речі...

Усміх освітив Масторове обличчя:

— ... то сало вмить буде на столі.

— Вгадав, — засміявся Адріан. Аргус радісно гавкнув.

— А! І ти схотів сала? Зараз дістанемо!

Коли Мастер зник, Адріан додав переконано:

— Дорогоцінна людина, мій джура. Не вмючи хотіти самі, вони, ці варвари зі Сходу, найкраще сповнюють чужі хотіння, навіть ніби вгадують їх. Ну, як же ти себе тут почуваш, мій хлопчику? — звернувся до Антіноя. — Я тебе й не бачу за цією марнотою та «депутаціями». Александрійці збігаються дивитись на цезаря, як на заклинача гадів.

— Ми з Аврелієм просто ховаємось від запрошувачів та делегатів. Але сьогодні тут була до тебе, августе, кумедна делегація. Ми їй сказали прийти завтра, щоб тебе потішили.

— Чого приходила?

— Дякувати, що цезар привіз Александрії дощ, — зі сміхом повідомив Аврелій.

— На богів! Я до цього нічим не причетний, — засміявся й Адріан, розрізуючи шматок соленого сала для себе й для Аргуса. — Так пошкодуйте, що не поїхали зі мною. Розписались би на колосі Мемнона.

— Як цезар?

— Так. На яких же ви були симпозіонах? — питався далі Адріан.

— Я — щоденно! — сказав Антіной. — Але, здається, має бути найурочистіший у найвидатнішої тутешньої красуні завтра.

— Дивись, ще не закохайся! — посміхнувся цезар.

Аврелій скривився, немов ковтнув щось кисле:

— Цей симпозіон нас не дуже спокушає. Буде там несмачний додаток.

— А саме?

— Ота змора, що переслідує нас скрізь: Вер!

Цезар кинув із роздратуванням:

— Це справді цілком невиносимий онагр. Маю відомості, що він тут приміляється до жидів. Вилетить він у мене кудись... у Панонію!

— Тільки в Панонію? — розчаровано перепитав Аврелій.

— Я б волів...

— Куди?

— Принаймні... в Гадес. Щоб остаточно здихатись гадюки. Адріан споважнів:

— Нема рації, мій друже, за кожного нахабу сваритися

з сенатом. Крім того, сам знаєш: я не люблю нічого нищити. Бо ж, зрештою, в доброму господарстві всяка небрязь може на щось пригодитися.

— Знаю, що август не нищить ані мухи. Але ж — скорпія?

— Авреліе! Перехвалюєш блазня. Який же це скорпіон? Лише дурна мавпа, що хоче вдавати людину. Та ще й неабияку! Але досить! Не псуй нам вечері. І так цілу дорогу набридав мені з ним Татіан. Масторе! Знайди там у моему плащі таблички. Послухайте, що я написав Сервіанусові.

І цезар почав читати свого листа до швагра:

«Адріан август Сервіанусові консулові. Привіт!

Так от той Єгипет, що ти, любий Сервіанусе, так мені його вихваляв! Знаю я тепер його повністю. Легкодушний він: хитається й коливається в примхах громадської думки. Александрійці — це раса найдіяльніша, найпихатіша й найнесправедливіша. Що ж до самого міста Александрії, то воно прекрасне, багате й чинне. Ніхто в ньому не лишається бездіяльним. Одні виробляють скляні речі, інші працюють над виготовленням папірису.

До того ж усі, яким би не був, чи яким би не видавався бути його стан або положення в громаді — всі вміють ткати льон. Працюють подагрики, працюють сліпі. Навіть однорукі не сидять тут без діла.

У них у всіх — один бог. І він однаково в пошані, чи то у християн, чи в жидів, чи в людей, що поклоняються богам нашим. Хоч, власніс, цей «бог» не є жодним богом. Чому це місто, своєю величністю гідне того, щоб стати в чолі всього Єгипту, чому воно не вміє ліпше керувати само собою?

Я визнав за ним всі його привілеї. Я віддав йому давні його права. Та ще додав і нові. Отож, поки я був там, мені дякували. Але, як тільки я виїхав (у подорож по Єгипту), багато лихого було сказано про мене. І ще більше про мого «сина» — Вера.

Я гадаю, що ти знаєш, що вони говорять і про Антіноя.

Все, чого їм бажаю, це щоб вони «самі поїли своїх курчат». Мені ж було б соромно переказувати, як вони тих курчат виводять. Посилаю тобі різнокольорові, мінливих барв чари. Мені подарував їх жрець як дарунок, призначений моїй сестрі й тобі. Ставте їх на стіл у святочні дні. Тільки ж добре вважайте, щоб наш приятель Африканус не користав із них занадто широко. Александрійці, як бачу, нація, що не вірує ні у що й поклоняється всьому. За своїх богів вони проливають кров. Але першим зі всіх богів — кажу — роблять гаманець.

Тут ніхто одверто й виключно не належить ні до віри, яку визнає, ні до ремесла, яке провадить. Єгипет та імператор осуджують один одного, однак цілуються — принаймні, як можеш це бачити на монетах. Але знайшов я в Єгипті й скарби, котрим нема ціни. Особливо ж по храмах, що біля ніг Сфінкса, де вже починають нагромаджуватися гори руїн, ознака наших часів. Ці скарби — це найстарші з таємниць єгипетських храмів».

З-за заслони виткнулась голова невільника з великими золотими кільцями-сережками у вухах.

— Що сталося, Скаврсе? — спитав цезар, спиняючи читання листа. — З Серапеума?

— Достойний отець Рамері питається, чи не прийме його август по вечері? Перед хвилиною від нього вийшов жрець-пасторф із Серапеума.

Раб розсунув заслону, і на терасу вступив літній вже чоловік — Адріанів зорезнавець і складач гороскопів. Бронзове обличчя і вся голова жерця були чисто виголені. Перуки він не носив ніколи, ані поза храмом, як усі інші жерці. Поверх білої рясної одежі на одному плечі висіла пантеряча шкіра, перехвачена в поясі фібулою у формі двох пантерячих голівок.

Жрець схрестив руки на грудях і мовчки вклонився цезареві. Мастор присунув до столу легеньке ложе й поклав на ньому кілька подушок.

— Вітай, святій отче, сідай з нами і трохи підкріпись. Маємо доброго фазана й ще ліпшу підливу з трюфелів.

Мастор вже поставив біля гостя мисочку, накриту срібною покришкою на срібній таці.

— Соус кисленький, саме як до смаку августові, — додав він, маючи право говорити в присутності цезаря навіть без запитання.

Жрець подякував. І хоча в інтимному товаристві мав право прилягти на ложі, однак сидів. Бо лежача поза для жерця вважалась непристойною.

— Візьму з твого, цезаре, дозволу тільки шматок хліба та меду.

— Так. Я забуваю, — всміхнувся Адріан, — що ти не їси «трупів».

Жрець також усміхнувся на жарт і почав оповідати. Він вважав за необхідне негайно сповістити цезареві щойно принесені з Серапеума новини. Старий, всіми поважаний жрець Діодор несподівано покинув святиню. Чи надовго? Ніхто нічого не знає. Але так виглядає, ніби назавжди. Не виголосив жодної

промови, не визначив на своє місце заступника, сказав лише одно-єдине речення: Іду служити Гарпократові, тобто богові мовчання. Дорогоцінні дари, що їх послав цезар, дістав своєчасно. А таких дарів, і в такій гойності Серапеум ще ніколи не бачив.

— Дивно! — промовив Адріан трохи схвильовано.

— Дуже дивно, — відповів спокійно жрець.

— Може йому здалося, що цезар невдоволеній з його пророцтв? — сказав Аврелій.

— Всім відомо, — відповів спокійно жрець, — що август не покладає відповідальності за пророцтво на жерця.

— Дивно, — ще раз повторив Адріан. — Будь ласка, довідайся про всі подробиці. Ну, а що говорять зорі? Перевірив ти вже мій гороскоп, що я зложив Антіноєві?

— Так, августе. На мою думку, як можна гадати з мовчання зір, життя шляхетного Антіноя складається якнайліпше: близько велика радість і великий спокій. Але неясні мені слова пророчиці-профантиди.

— Діва Аменартос мала відіння?

— Я викликав у неї священній сон. І вона бачила приховані перед нами таємниці. Сказала коротко, але впевнено: Антіноєві принесе безсмертя смерть. І додала ще: Горє тому, хто кине смерть на любов.

Адріан перестав їсти й втопив гострий погляд у спокійне обличчя жерця, мов вирізьблене з жовтого мармуру. Антіной, усміхаючись, обнищав шкіру на персику.

— Смерть принесе безсмертя? — задумливо повторив цезар. Чоло його поморщилося, брови зсунулись. Мить тривала мовчанка.

— Таємні слова, — задумливо кинув Аврелій, співчутливо глянувши на юнака, що їв персик.

Антіной впіймав той стурбований погляд.

— Я не бачу жодної таємниці в цих словах, — озвався він. — Якщо дозволите, я висвітлю їхній сенс.

Всі очі спинились на ньому.

— Без сумніву, якщо доля схоче, щоб я таки був цезарем, то за час мого панування не трапиться нічого такого, що могло б бути чимось визначним в історії Римської імперії. Коли ж я помру, про мене складеться байка, що, мовляв, за Антіноя, як за Нуми Помпілія, був «золотий вік», час спокійний і безжурний. Отож, саме моя смерть і створить мені славу. Бо ж за життя — ручусь вам — сам я жодної слави собі не здобуду.

Антіной говорив трохи журливо, як завжди, але дуже переконливо.

На Адріановому обличчі розійшлись зморшки. Він погладив

юнака по руці, що ще тримала ніжик зі слонової кістки, й ласкаво промовив:

— І який ти напрочуд спокійний. Хто знає, може й справді твоє панування буде безхмарним, золотим віком. Хай почують твої слова безсмертні боги!

І цезар вилив трохи вина в офіру богам, що «чують кожне людське слово».

Рамері також просвітлів:

— Мабуть правда, що хто має чисте серце, тому нічого лякатися темних впливів.

— Зрештою, смерть — немінуча пристань кожного з нас. Бажано тільки, щоб не приходила передчасно, — додав Аврелій і також вилив трохи вина в офіру.

— А поки я ще не цезар і не можу по-цезарському нагородити тебе, отче, за мудре пророцтво, — з усміхом обернувся Антіной до Рамері, — то дозволь скромно подякувати тобі цим персиком, що я для тебе його почистив, щоб справдився голос народу: «Обчищене яблуко подай ворогові, а почищений персик — приятелеві».

*Як десь сова озветься на даху сусіднім,
І гасне лампа: зніг бз вина жадає,
Тоді напевне день прийдешній буде
Днем смерті ягняток однорічних.*

Секст Проперцій

Було за північ, коли Антіной відсунув від себе сувої папірусу. Цієї ночі він відчував неспокій. Розмова за вечерею несподівано навіяла його. І перешкоджала працювати. Юнак підпер голову руками й замислився.

Прихильники Серапіса, мудрий цезар, філософи найрізноманітніших шкіл і напрямків, нарешті й християни — всі шукають шляху до «великих таємниць». Хто ж кінець кінцем його знайде? Людська мудрість крутиться мов у завороженому колі. Скільки вже Антіной довідався гарних слів і думок. Дотепних гіпотез, логічних припущень і висновків. Але того найпотрібнішого не знайшов нідс.

Ось ніби заблищить ясніша думка, на мить засяє народження істини. Але після того заблиску — знов ніч . . . пільма . . . неясність . . . Юнак труснув своїми «гіацинтовими» кучерями, підвівся і підійшов до вікна.

Лохіаські сади тихо шелестіли. На морі, мов срібна луска на велетенській рибі, вилискували легенькі хвилі. А на тій лусці світлою смужкою бігла у безвість вузьенька місячна стежка. Куди ж веде вона, як не до щільно замкненої брами, що затулює від людського зору ту велику таємницю Істини, без пізнання якої неможливе справжнє людське й людяне життя? Яка ціна вчинкам, коли розум не має мірки для їхньої справності?

Разом з цезарем, наймудрішим з живих, відвідував Антіной найвидатніші святині, студював найглибші містериї релігій всіх народів світу, складав офіри всім відомим богам. Але... чи зидавались йому ці боги справді по-божеському всемогутні? Чи не панує над ними всіма невмолима, невідворотна сліпа Мойра, яка не бачить того, що чинить? І тих богів так багато! І вони ворогують, як люди, між собою. Хронос — із Зевсом, Зевс — з титанами, Фойбос карає Марсія, безжально й несправедливо, Атене — Арахну... Чи ті боги тремтять, щоб хтось у них, «всемогутніх», не вирвав тієї влади, яку люди приписують їм?

Коли сумнівні огортали душу Антіной, в уяві юнака вставав образ його давно померлої неньки. Вона була християнка, Антіной це знав. Але ж як її християнство не було подібне до тих «учителів галілейських», що він їх здибував у цезаря!

Одного часу Адріан хотів дати християнству місце у школі її біля «курульного крісла». Перший дозволив представникам цієї нової віри провадити прилюдні диспути. Йому самому були подані три апології: Квадратом, єпископом атенським, Арістідом, послідовником Платона, великим вченим і красномовцем, і Арістоном.

Антіной кинув погляд на свої полиці: ось вони там, ці твори.

Цезар навіть спробував був будувати нові святині, «Адріанеуми», які хотів присвятити християнській релігії. З цього вийшло тільки непорозуміння, вибухи пекучої ненависті, запеклої нетерпимості, сліпої ворожості... Християнам закидали, що вони мають «ненависть до життя».

Згадав знов свою матір. Вмерла вона ще зовсім молодою, коли сам Антіной був ще зовсім малим хлопчиком. Але він це пам'ятав і потім ще чув не раз від інших, що вона не мала жодного страху перед смертю. Казала тим, що плакали довкола: Це — початок нового життя. І ліпшого за перше. Як грецькі філософи, вона називала бога словом «логос». Але називала його ще й «добрим пастирем», який знає і береже кожне своє ягнятко. Антіноеві — тоді ще хлопчику — той добрий пастир видався ще добрішим, ніж старий Клеофас, що так часто зди-

бувався з ним на вільних просторах лагідної Бітинії, де скрізь ходили великі овечі отари. Клеофаса Антіної любив більше за всіх інших, що не належали до родини.

Неначе це було вчора, так ясно згадував він Клеофасів курінь із ложем, вкритим білою овечою шкурою смушком нагору. На стіні — малюнок білого ягнятка, що стоїть над джерелом блакитної води, де у траві рясно-рясно, як зорі на небі, цвітуть білі квіточки. А довкола — ще дванадцять овечок, по шість з кожного боку. Сивий Клеофас стоїть перед цим малюнком і гарно вирає на сірінці. Мелодія лине вгору легка, прозора, як вранішня імла над луками.

— Чому дідусь так грає перед намальованими овечками? — питається малий Антіной.

— Бо цієї ночі народився нам світлий агнець.

Антіной це зрозумів по-своєму й побіг з колиби до кошар. Цілував головки білих ягнят, шукаючи між ними того світлого. Приніс з лук цілий сніп квіток, щоб дати тому, якого «десь сховав» дідусь Клеофас.

— Дідусю! Де ти його сховав, того світлого?

— В серці, дитино! В серці.

— А як же квітки? Куди я покладу їх йому?

— Маї їх також у серці — для нього.

Любий Клеофасе! Тільки тепер я зрозумів, що ти говорив малий дитині. Дитячі згадки! А на них хвилию нагорнувся вірш Катулла: «Покинь, Катулле, бітинські простори!..» Витяг з-під туніки медальку, що її не скидаючи носила на собі його покійна мати.

— Хай він назавжди лишиться з тобою й захистить тебе від зла. — Були це останні слова його неньки, коли вона одягла на шию Антіноеві ланцюжок з цією медалькою: з одного боку — агнець, з другого — дві грецькі літери: альфа й омега.

Раптом виникла нова згадка: чому Ізі завжди так уважно дивиться на цю медальку? Невже й вона, як його мати, християнка?

На платані проти вікна крикнув якийсь нічний птах: немов кинув кілька срібних кульок до дзвінкої посудини.

Антіной вихилився з вікна. Нічна свіжість обмила обличчя юнака. Місяць стояв півколом в осередку неба й наповнював сяйвом світ, мов наливав у темноблакитну чару сріблястої прохолодженної води. Але це не світло, а лише світляна тінь.

Зір нема. Вони розтопились у сяйві місяця. Ледве-ледве за легкою пеленою синяви помітне тремтіння тих світляних тіней, що ними видаються у цій повені сяйва зорі... Знав

назви тих зір, їхні впливи на долю смертних. Он і його дві тьмяності: Сатурн і Венера.

Знаменита пророчиця в храмі Скитської Діани в Немі сказала, що Сатурн ворожить йому смуток. Той смуток, «мов світляна пара, що довкола тієї зорі, скрізь і завжди обгортатиме його душу».

Це правда, скрізь і завжди його серце наповнює тихий сум. Венера ж обдарує його красою.

А сполучення цих зірок віщує, що прийдуть до нього разом і кохання, і смерть.

Кохання...

Чи не прийшло воно? Невже ж це воно? Цикада з Ма-реотіса?

А смерть?

Та ж вона ще більша неминучість, як кохання! «Аби тільки не прийшла передчасно», згадав сказані за вечерею слова Аврелія. Але як окреслити те «передчасно», коли ми не знаємо, доки їй нащо мусимо жити?

І потім — Танатос такий же прекрасний, крилатий, за-квітчаний й усміхнений, як і Ерос!

Ні, мабуть, і кохання, і смерть мусять приходити несподівано.

«Щоб кохати, слід бути подібним до богів...» Який поет сказав ці слова? Антіной усміхався ясно й радісно. Не поет і не філософ. А та дівчинка і гістріонка... Ізі.

Здається: вся вона тягнеться до нього... А тимчасом утікає... Така проста, правдива, природна, і разом — така загадкова!.. Близька й далека, дика й шляхетна. І Антіной її, власне, не знає... Бо ніби бачить її й... не розуміє, власне, чим вона є.

— Завтра зранку піду до неї. І завтра говоритиму з нею, як ще досі не говорив ні з ким.

І потонув у радісній надії.

Раптом холодок війнув по спині. Зашкварчала лампа, догоряла в ній олива. Хотів долити вина, щоб не кликати рабів — час бо вже пізній, час рабам спати. Взявся за запону на вікні, щоб затягти її, бо з моря тягло вогкістю, що заносить невидимі зародки фебри.

В цій хвилині щось ніжне, як рука примари, диткнулось Антіноевого чола і впало м'яко на підлогу. Там тихо шелестіло, тріпоталось і тихенько гуло, немов далеко глухо бриніла струна.

Антіной взяв зі столу майже вже осліплу лампу й, схилившись, роздивлявся. На підлозі бився крильцями метелик, лежачи догори черевцем. Дуже великий, немов зроблений зі

смугастого сірого оксамиту. Чи тому, що був такий непомірно великий, чи справді мав голос, але він бринів. Антіной обережно взяв його в руку, щоб випустити, і сахнувся. Ледве втримав лампу. На спинці метелика був ясно вимальований білий, голий людський череп... Швидким рухом юнак тріпнув рукою і відкинув зловісну тварину.

Все захвилювалось в душі Антіноя.

Жива істота, чи тільки привид? Чи ж би враз, як відчув у серці перший заблиск кохання, смерть посилала вже свого посланця? Невже оракул сказав правду, що кохання і смерть прийдуть разом?

Тремтячою рукою щосили смикнув запону.

Ерос — посередник між світом земним і його причиною та метою.

Платон

Антіной прокинувся так радісно, як колись бувало в Бітинії. Снилось йому, що він стоїть на березі моря, рожевого, як пелюстки троянд. А на тих рожевих хвилях гоїдається не човен, а місяць-молодик. На місяці-човні — окрилений, завітчаний бог з ласкавим усміхом протягає Антіноєві руку, а другою показує у далечинь.

— Там, на межах світу є золотосяйна брама. Вона відчиняється тільки для тих, кого перевезу я. За брамою — радість, що ніколи не гасне, квіти, що ніколи не в'януть, сонце, що ніколи не заходить.

— Але ж ти не Харон. Чейже Харон перевозить душі?

Бог сміється:

— Юначе! Старий же Харон давно вже помер! А з ним і страх смерті.

І поцілував Антіноя в уста.

Перша думка Антіноєва була: — Швидше до Ізі!

Не кличучи рабів, підвівся й пішов оглянути свій таблінум. Оглянув стіл, розкидані папіруси, подивився під вікном. Не знайшов нічого, що нагадувало б про того дивовижного метелика. Коли ж, після купання, його масировали, спитав у рабів, як зветься такий метелик: великий, як пташка, та ще має на спині образ смерті? Ніхто такого метелика не тільки ніколи не бачив, але й не чув про нього.

Спитав у Скавра, що приніс йому снідання.

Старий Скавр був при Антіноєві з дня його народження

і так само, як Матор, почував себе своїм у цезарській родині. Тому відразу взяв юнака на жарт:

— Буває. Чого часом людина не побачить? Он, у сенатора Семпронія по півночі бігають по стінах червоні миші. Нагнали йому до табліному цілу когорту котів. Так що ж ти собі гадаєш? Семпроній мишей бачить, а коти сплять, аж хрюпуть. От воно що.

— Що ж то було?

— А я знаю? Старі люди кажуть, що тварина бачить тільки те, що є в дійсності.

Та Антіной швидко забув про того дивовижного метелика. Свіжий і веселий, як мало коли, вийшов на терасу, де почув Маторові слова до Аврелія:

— Дуже до речі почала мене скульпторка моделювати. А потім зірвалась хуртовина, часу було досить.

Углядів Антіноя й замовк.

— Цезар удома? — спитав юнак.

— Але! Вже з годину, як від'їхав. Переказував тобі, щоб ти на нього не чекав: повернеться аж по заході сонця.

— Це добре. Я сьогодні хочу поглянути на деякі околиці Александрії. Але не хочу, щоб мене пізнавали. Дай мені, Маторе, військовий плащ. І, до речі, чи ти знаєш, де Мареотіс?

— Мареотіс? Ну, щоб сказати правду, то... ні... не знаю.

— А я хотів би, щоб ти пішов зі мною.

— Будь ласкавий, візьми когось іншого, — відмовлявся Матор. — Мені цезар загадав багато праці, та ще й Аргус щось занедужав.

— А що ж там цікавого в тім Мареотісі? — байдуже запитав Аврелій.

Антіной трохи шкодував, що вчора «відчинив двері серця» перед приятелями.

— Не знаю. Бо ще не бачив. Кажуть, озеро там дуже гарне, ну, й вино мареотійське не погане. Так скажи там комусь, Маторе, щоб пішов зі мною. А я, тимчасом, подивлюся на Аргуса. — Сказавши це, вийшов.

Матор поворушив довгими вусами:

— Справді, саме сьогодні було б мені до речі на Мареотіс. Коли там вчора був «Диомед», сьогодні Матор. Хто ж ще буде завтра?

— Але й ти кажеш, Маторе, що... «вино» там добряче?

— На мою думку — дуже добре. Тільки варто було б, щоб і ти подивився. Може б спочатку покликати того філософа Стробуса, опікуна...

— Маєш рацію. І найліпше сьогодні, коли нема цезаря.

Пошли по того Стробуса когось негайно. Буде краще, коли він не здибає там Антіноя.

Мастор вийшов. А на терасу нечутно, як тінь, вступив Рамері.

— Так спозаранку, святий отче?

— Я з Серапеума, — вклонився сенаторові жрець. — Дивні там справи, — навіть з ознакою хвилювання промовив завжди такий спокійний жрець.

— Діодора немов поглинуло Аменті. І, хоч сам Гарпократ береже його таємницю... — цілком пошепки й підступивши щільно до Аврелія, промовив кілька слів.

Аврелій підніс голову.

— Неймовірно! Мусимо якнайшвидше поговорити з Пріском!

Витяг табличку й записав.

— Легатський бенефіціарій Пріск. Александрієць?.. А хто такий Лізій? Гадаю, що тут вже Гарпократ не мусив би нам перешкоджати.

Рамері розвів руками. І обидва, жваво розмовляючи, пішли до палацу.

*Покину клопоти й турботи,
І буду п'ять та в кості граги.*

Анакреон.

Гелене часто працювала допізна й не любила вставати вдосвіта.

— Священний птах богині мудрості й мистецтв Атене — сова, — говорила грекиня Афрі, коли матрона дивувалась, що «така роботяща дівчина» досить пізно відслонювала свої вікна. — І хто вибрав собі за патронку Атене, мусить, як сова, більше жити вночі, ніж удень.

Однак сьогодні «сова Атени» виїшла з дому, ще й на світ не благословлялось. Треба було поповнити запас фарб, щоб у новому житлі Хризіс показати все своє мистецтво. А найліпші фарби виробляв кумедний дивак Горнефт з далекого єгипетського передмістя за Елевзісом, майже вже в нільській дельті, тобто в протилежному боці від Марсотіса.

А що старий Горнефт здебільшого ловив у морі сепії та різні водорослі, то його можна було «зловити» вдома лише на світанку.

Гелене вирішила, що не виплатиться витратити на пішу ходу дорогої час, тому, коли виїшла за браму, на неї вже чекав сусід — осляр Юстус. Маленький темний ослик намагався впіймати губами в п'ятні кущик трави, що його відчував нюхом на збочинах вулиці, і був дуже невдоволений, коли Юстус підсадив на його спину важкого їздця й без попередження протяг галузиною по боку. Але ж знав: сперечатись — безнадійно. Тому задріботів своїми чорними, господарем пильно підбарвленими й вичищеними копитками.

Як усі ослярі, Юстус був балакучий. Саме тому, що йому не було про що говорити, а думати він не вмів.

— Так ти кажеш, що довго на тебе чекати не доведеться? — почав він, хоч Гелене не промовила жодного слова, бо ще звечора умовилась про всі подробиці.

— Так.

— Добре, що так. Бо якби інакше, то Юстус би ще в голові подлубав, чий їхати йому до тих шибеників. Там і старі — чисті звірюки. А вже дітлашня — собачники та й край! Гірші за жидів! А хіба ж не так?

Гелене тільки мовчки хитнула головою і щільніше обгорнула плачем. Їй хотілось дрімати.

— Я, кажу по правді, нерадо туди забиваюсь, — не вгамовувався осляр. — Але щоразу однаково дивуюся, як їх побачу. Старці! Жеброта! Одно слово: голота! Повіриш: на що вже я вбогий осляр, а здається — дав би тим шакалам пів-аса. А бач, яка пиха! Дивляться на тебе, немов . . . пани з лектики! На кого? На мене! Неначе не вони — гола й боса чаполоч, а ти — порядний осляр, що маєш і свою порядну скотину власну. Та, ну-бо, ти! — знов потяг галузиною ослика. — Може й сам нещодня свіжого коржа на зуб покласти можу, а цьому ледащеві щодня даю. Ну-ну! Ти, слухай-слухай! Але не куняй, — знов докинув осліві, який спіткнувся на камінь. — А то про коржа почув, так і вуха розвісив. А ті, там, — мотнув головою, — тільки й жууть лотосове зерно. У нас, на Мареотісі, не кожне пороса схоче таку гидь жертви.

Ослярів голос, детонуючий і безбарвний, лунав майже ще порожніми вулицями. Зрідка здивувався пильний сільський городник. Часами, зігнувшись під тягарем, рибалки несли на довгому коромислі вкриті жаливою та ганчірками коші риби. Інколи вранішній сон вулиць полохали голоси гусей, що немог ляскали залізними скибами. З різних боків то голосніше, то тихше кували брук ослячі копита.

Гелене не слухала. Часами, позіхаючи, поглядала на небо: чи не спізниться вчас опинитись біля Ростри, колони зі статуєю богині Александрії, прикрашеної «рострою». Там чекатимуть на Гелене Ізі й Фаніон, що перед сходом сонця мали вертатися з бенкету, й тому грекinya обіцяла їм, що зробить цю чималу ключку. Відтіль вже мали йти всі три. Фаніон — додому, саме до єгипетського передмістя, Ізі — щоб купити собі там філігранові єгипетські сережки, Гелене — по фарби.

З заходу сунули хмари, немов би Александрії загрожувало повторення недавньої зливи, такої рідкісної у цих країнах.

Далеко позаду вже лишилися дільниці міста, близькі до пристаней і базарів. Знову була непорушна тиша на безлюдних вулицях.

Гелене заснула.

Раптом вуху її вловило розпачливий крик. Гелене відкинула з голови плащ: молодий, дужий, навіть ніби знайомий, жіночий голос благав помічі й рятунку. Юстус на мить затримав свого

осла, а потім враз почав його переіщити по ребрах. Осел образився й спинився. Юстус кинув його на опіку Гелене, а сам, хитаючи своїми широкими стегнами, помчав уперед, гукаючи щосили:

— А гов! Ось-ось! Ідемо! Йдемо!

Покинутий погоничем ослик припустив за господарем, легко його наздоганяючи.

Гелене помацала рукою біля пасу, де мала диптихон і стилос. Відчепила гострий мосяжний стилос і затисла його у правиці, як кинджал.

За хвильку Гелене, Юстус і осел були на місці події.

Поки малярка наближалась до Ростри з Мареотіса, Ізі поспішала туди з Лохіаса. Вона була здивована, що на бенкеті не було Фаніон, з якою мала танцювати. Що сталося? Занедужала? Чи справді Батил так роз'ярився, що несподівано здійснив свою погрозу й вигнав «качечку» з хору? От, добре, що умовилась з Гелене: туди, в єгипетське передмістя Ізі нерado ходила сама та ще так спозаранку. Щоб не затримувати Геленіон, Ізі майже вибігла з симпозіону й, добре знаючи дорогу, прямувала навпростець темними вуличками. Біля малого фонтана, обсадженого густими міртами, її наздогнала чоловіча постать, і м'який плащ зручно обкрутив її голову. Від несподіванки Ізі навіть не скрикнула. Впала. Але в цю мить зірвалась на ноги. Та напасник вхопив її за руки, вільну свою руку просунув під плащ і почав зривати з шиї дорогоцінний дарунок Хризіс. Тепер уже не самий напад викликав у Ізі жах. Її обхопив шаленій страх, що вона може втратити своїй чарівний талісман, який приносив їй щастя.

Дівчина дряпалась, як кітка, вхопила зубами тканину плаща, що затуляв їй обличчя, і розірвавши його, несамовито закричала.

Рука злодія спробувала було затиснути їй уста. Але йому ніяк не вдавалось зірвати завите полою його плаща намисто. Ізі вловила мент і міцно вкусила грабіжника в руку. Він з несподіванки та болю скрикнув і на хвилину випустив дівчину. Танковим скоком гістрія відплигнула набік і щосили помчала в напрямі площі з Рострою. Чула за собою важкий віддих, але не спиняючись бігла на Юстусів голос.

Та поміч прийшла не відтіль. З-за рогу вулиці, напереріз їй, вихопився нічний дозорець і впіймав її на бігу. Двоє інших насіли на того, що на віддалі кількох кроків гнався за танцюристкою.

Ізі не бачила, але чула борню, брязкіт зброї, тяжкий стогін

і падіння тіла на брук. Вона заплющила очі і напів знепритомніла.

А злодій, поранивши вартового, метнувся у бічну вуличку і наскочив просто на Юстуса та його осла, що спинився впоперек вузького провулка.

Надворі вже настільки розвиднилось, що грекinya помітила в руці злочинця закривавлений короткий меч. А коли втікач, оглядаючись назад, просто грудьми напоровся на ослика, майже не тямлячи себе, більше з переляку, ніж з почуття самооборони. Гелене вдарила втікача своїм стилосом в руку.

Злодій випустив меча й у тій же хвилині був в обіймах Юстуса, що вхопив його з-за спини.

Вся подія відбулась протягом кількох хвилин. Але зчинила неувиячній гармидер. З домів вибігали мешканці, відслонювались заповні, відчинялись вікна.

Вудичка й сусідня площа враз наповнились людьми й криками. Злочинця відібрали в Юстуса вояки-вігілії нічної сторожі. Уже їх було четверо. Зв'язали його гіпопотамовими ремнями, і з ним вкупі посунули до Ростри учасники пригоди та юрба розбуджених мешканців.

Старший вігілій, сівши на східцях пам'ятника, витяг таблички й почав записувати наймення. Двоє вояків тримали злочинця, двоє пішли на поміч пораненому. Один з вартових мовчки підніс з обличчя впійманого кобку каракали й присвітив ліхтарем просто в обличчя.

Гелене голосно вигукнула:

— Лізіі!

Начальник варті глянув на неї суворо:

— Ти знаєш цю людину? Хто ти?

— Я Гелене, грекinya з Коринта, малярка декоративного малюнку. Знаю патриція Лізія. Він не раз приходив у наш дім, що належить кільком спільникам. І ми всі знали, що патрицієві подобається танцюристка Ізі — оця дівчина.

Двоє вартових принесли пораненого вояка. Ізі, тримаючи своє намисто, стала попліч з Геленіон. Начальник варті вже понаписував формальні наголовки й почав читати:

«Плеторій, оптію військової варті з частини Лохіас, четвертого дня по календах августових, у рік 12-ий панування Елія Адріана, цезаря, августа божеського, до трибуналу Кая Марція прокуратора донесення: Вночі перед ранком вищеназваного дня на Лохіасі біля Ростри затримано...»

Він обняв поглядом юрбу, що оточувала місце списання протоколу, від чого натовп трохи відступив і розсунувся.

Оптію продовжував:

— Так ти, малярко Гелене з Коринта, запевняєш, що цей чоловік є патрицій Лізії? З вулиці Рога достатку? Хто з присутніх, присягаючись на Юпітера-Зевса, може це ствердити?

Ізі виступила на крок вперед:

— Я! Ізі, гістрія з Марсотіса, — почала вона, — стверджую: це дійсно патрицій Лізії.

— А я, власник осла, Юстус, сусід Ізі та Гелене, теж стверджую, що цей... — брехати не буду! — як його звати — не знаю, — нікав по нашій вулиці й ходив до дівчат у їхній двір. Не звався б я Юстус, коли б не говорив справедливо.

— Добре, — спинив його оптіо. — Ти вже скінчив?

Юстус, зсунувши на вухо свою кругленьку повстяну шапочку — «петасу», пошкрябав собі голову:

— Де ж таки скінчив? Я тільки почав. Звичайно, що може осляр з Марсотіса знатись на патриціях? Але я стверджую, що цей пан таки часто вештався по нашій вулиці. Ще й перекупка рибою, що в нашому ж таки дворі, Праксагора, може, знаєте її випадково? — так і вона, бувало, говорить: от, дивіться, каже, не я буду, коли отой губатий — вибачайте на цім слові — не підлабузнюється до нашої цикади або Ізі.

Плеторій махнув рукою на Юстуса й перевів погляд на Лізія.

— Чи правду говорять ці люди? Ти дійсно Лізії, патрицій? Лізії рвучким рухом підніс голову:

— Правда є, що я Лізії, патрицій.

Плеторій спокійно записав.

«... затримано патриція Лізія з вулиці Рога достатку, який напав уночі на вулицях Лохіаса на гістрію з Марсотіса Ізі».

— Ізі чи Ізіда? — перепитав дівчину.

— Ізі називають мене. Наймення ж моє справжнє — Ісмена.

— Чого він хотів від тебе, гістріє?

Плеторій вислухав і уважно подивився їй у вічі.

— Тобто ти запевняєш, що цей патрицій мав намір виласнити у тебе твою дорожечність? Подумай, в чому ти обвинувачуєш патриція. І потім: ти не знаєш, що вам, гістріям чи танцюристкам, не вільно носити на вулиці оздобу, якими прикрашаєтесь на бенкетах?

— Знаю, пане. Не вільно носити на показ як окрасу. А ця річ — це чарівний амулет. І я його ніколи не скидаю. Ношу ж тільки під одежною і плащем. А щодо наміру патриція... Ось, глянь, пане! — Ізі підступила ближче, майже переставши хвилюватися. — Мене тут болить. Гадаю, там мусять бути знаки.

Плеторій побачив на шії дівчини кілька червоних смуг. Хвилину помовчав і записав:

«Ісмена — Ізі, гістрія сказала: Патриції хотів відняти у мене чарівний амулет, дарунок Хризіс-гетери. Лізії патриції відповів...»

Але Лізії мовчав.

— Яка відповідь патриція Лізія?

Той лише міцніше затиснув уста.

— Питаю втретє... — і, не отримавши відповіді, Плеторій повернув стилос другим кінцем, загладив написане на воску таблички слово «відповідь», а натомість написав:

«На повторене тричі питання не відповів Плеторієві нічого».

— Що там у тебе, Теренцію? — обернувся до одного з вартових.

— Злочинець дуже поранив Кварта. Тяжка рана в бік.

— Ну, це вже гірше за амулет, — покрутив оптію головою і швидко дописав своє донесення. Підвівся і звернувся до Лізія:

— Стверджую такі твої провини: 1) ти напад уночі на гістрію Ізі й намагався відібрати належну їй дорогоцінну оздобу, 2) вступив в озброєну боротьбу з державними вартовими, 3) тяжко поранив вігілія Кварта і 4) галасуванням і порушенням приписів, важних для всіх громадян імперії, порушив закони, що сталось у час перебування божеського цезаря в Александрії. Тому владою мені дано, виконуючи свої повинності й згідно з законами імперії я, Плеторій, оптію військової нічної варті, оголошую тебе позбавленим свободи аж до передачі тебе трибуналу. — І він злегенька доторкнувся Лізієвого плеча.

— Вояки, до обов'язку!

Двоє з вартових витягли з піхов свої мечі і стали по обох боках Лізія, що зблід, аж його великі губи стали безкровні, мов з тіста.

Плеторій підняв очі й запитав:

— А чому на тобі, малярко, кров?

— Це не моя, — і вона показала закривавлений стилос, якого не сховала. — Тікаючий кинувся на осла. Я помислила, що він хоче мене скинути, щоб самому сісти й утекти, і вдарила його оцим стилосом, бо жодної зброї не мала.

— Але ж, пане мій золотий! Як би він це зробив, коли я, я саме вхопив його за поперек? Не осла, тобто, а того розбишаку, звичайно! Та й враз скрутив йому руки. Ну, як підбігли вояки, видима річ... — задоволено додав Юстус.

Плеторій мовчки дописав на таблички:

«Затримати вищеназваного патриція Лізія своєю сміливою поведінкою допомогли вартовим Гелене, малярка, та... як тебе звати, кажеш?»

— Та Юстус же. Власник осла. Але присягаю на Зевса,

я не розумію, нащо ти мене туди пишеш? Чую — кричить жінка... чи там дівчина... аж надсідається. То треба ж рятувати! Я б, пане, й тебе так само рятував, коли б була потреба.

Начальник варти всміхнувся і схилив голову:

— Дякую тобі за добру волю. Але не бійся. Я записав тебе, щоб тобі дали нагороду за статечність.

— Ну, це інша річ! — підніс голову Юстус. — Я, пане оптіме, сусід з ними, з дівчатами тобто. З правого боку, зелена брамка.

— Добре, добре. Знайдуть. А чий це осел і куди на ньому ідуть?

— О, боги великі й малі! Чий осел? Та мій же це осел! Чудесний осел! Найняла мене Гелене, бо їй треба фарби... щоб малювати.

— Сподіваюсь, що малярка ласкаво уступить його нам, щоб відвезти пораненого? А тобі, осларе, за це заплатять окремо. Можете всі йти по своїх справах.

— Так, пані... Гелене... Ви там з цикадою почекайте. Я — махом! Не встигнете, сказати «осел», а я вже тут!

— Гаразд. Попитай танцюристку Фаніон, ми у неї почекаємо. Тобі вкажуть, де вона живе.

Надворі вже цілком розвиднилось. Хмари розсунулись. Місто ожило, і натовп глухо гомонів, пильнуючи, як вартові повели Лізія, грабіжника з патриціїв.

Стурбовані пригодою, Гелене та Ізі не помітили за розмовою, як пройшли довгу дорогу через жидівські частини міста до єгипетського передмістя.

Раніше це був лише присілок, але тепер належав до Александрії. Однак це передмістя було шматком іншого краю, що відмежовувався від новітнього міста муром століть.

Тут життя ще й досі посувалось ніби тим самим кроком і затримало той самий характер, як за часів фараонів, ще з перших династій десь у передмістях Мемфіса чи Ракотіса, з якого, власне, повстала Александрія. Замість рівних, широких, добре втримуваних александрійських вулиць, з великими, показними кам'яницями, майданами, пам'ятниками, тут крутились небруквані, вузькі завулки, ще вкриті калюжами та невисохлим багном від повені та недавньої зливи. Низенькі хатинки з непаленої нільської цегли визирали з-під очеретяних стріх. Порожньою вулицею повільною ходою чвалав дідок у загортці, зложеної в рясні фалди. Смуглявий хлопчисько в коротенькій, вище колін

спідничці ніс на плечі довгу палицю, на якій з обох боків, мов на коромислі, теліпались причеплені за ніжки дрібні пташки. Іноді здибувався чоловік в облипистому чепці, з оперізкою лише на стегнах, яка була його єдиною одежею. На плечі мав примітивну мотику. Майже цілком голі проходили рибалки з сітями. Будинки стояли одною вулицею, а враз за ними послались лани, здебільшого ще під водою. Де-не-де біля каналів обертались більші й менші кола, до яких були причеплені глиняні великі горщики, що ними вичерпували воду. Часами таке коло крутили люди, деінде — воли. Біля волів було чути монотонний спів погоничів:

*Працуйте на себе, на себе працуйте, воли!
Вам буде солома й полова, а панам зерно.
Працуйте на себе, воли! Працуйте, бо день непаркий...*

На простодушних плохих обличчях темносмугливих людей був вираз спокою й покірливої байдужості. Та байдужість розливалась у теплому вогкому повітрі, в протяжних монотонних співах робітників, в одноманітному лопотінні безлічі голубинних крил, що лунали в повітрі над цілим передмістям. Місцями вуличка оживала від галасу цілком голої дівчорки, яку намагались заглушити своїм сокорінням табуни курей, що вешталися поміж людьми.

Часами якісь збиточники, угледівши грецькі одяги Гелен та Ізі, кидали своє порпання в болоті й гукали їм услід:

— Безбожниці! Невірні!
— Свиножерки! Вбивці котів!

Але коли дівчата оглядалися на ці вигуки, то бачили спущені додолу очі, або роблено байдужі обличчя соромливих дітей, що спокійно гралися.

Скрізь перед хатами, на вулиці, як у себе вдома, жінки, одягнені лише в короткі спіднички, що тримались на одній шлейці через плече, робили, не поспішаючи, щоденну свою працю. Чистили молоді, подібні до шпараги паростки папірусу, перебирали червону або білу фасолу, вибирали з лотосових дозрілих голівок, подібних до маківок, зернята. Обшкрывували блискучу рибу, що мов таблички шліхтованого срібла, лежала купами. Розгинали вздовж, нанизували на жердки й вішали сушитись на сонці. Обскубували і патрала диких гусей і дрібних пташок, що потім мали йти на вудження над запашихими галузками, або складали вже печених пташок до великих глиняних посудин і заливали їх по вінця розтопленим гусьчим салом.

Був саме час робити запаси на цілий рік.

Тим-то всі вільні чоловіки перебували на ловах на повних

пташиного гамору острівцях, що повитикались з води й принаджували до себе птахів. Багато чоловіків ловило рибу, яка ще не встигла повернутись до глибин.

Ось і крамнички: маленькі, вбогі, брудні, як і все на цій вулиці. З-під напнутих пружкованих наметів виглядають гори сріблястого часнику, висять запони з вінків златистої цибулі, на тлі темножовтавого огіркового килиму. Брунатні сушені фініки та фіги доповнюють візерунки. При самій вулиці під наметами зложені в колони ячні коржі — хліб египтян. Тут же на вулиці голяр голить своїх замовників. Швець лагодить прохому сандалію, не поспішаючи їй не зважаючи на те, що замовник чекає босоніж закінчення направи.

Часто Ізі й Гелене спиняла юрба, що серед вулиці творила широке коло навкруги заклинача гадів або рапсода, здебільшого старого, сліпого діда. Сліпці виводили днедавніх пісень, або речитативом мелодекламували казки про короленка Сатні, красуню Неткро з рожевим личком, про Рамзеса великого та його бій під Кадешом і колишню славу землі Кемі.

Тоді жінки забували про свою рибу, горцики, швець спиняв латання сандалії, черпальники — виливання води. Довкола співака чулось зітхання:

— Колись було!

— Минулося!

— Така, видно, воля богів!

Зітхання були мляві, ялові. В них не відчувалося волі до ліпшого, протесту...

— Здається, що ми потрапили не до живих людей, а в якийсь підземний край тіней, які блукають без надії на ліпше й без бажань, — зауважила Гелене.

Її діяльна вдача не могла стерпіти цього «сну життя».

— А мені подобається такий відмінний від міської метушливості тихий спокій, — відізвалася Ізі.

Горнефтова хатинка відрізнялась від сусідніх лише тим, що її очеретяна стріха, розкуйовджена вітром, шелестіла сумніше. Стукання в потріскані двері викликало з сусіднього двору молоду гарну жінку, що вийшла з дитиною на руках. З-за неї виткнулась горбоноса голова великої нубійської кози, прив'язаної за передню ногу до кілка. Коза довірливо тулилась до своєї господині, тихенько мекала й жовтими здивованими очима уважно дивилась на незнайомих. Гелене оглянула жінку поглядом митця. В довгій, подібній до вузької сорочки сукні, в пружкованій хустці — клафті, що спадав на щоки й звішувався на груди кінцями, египтянка була доброю моделлю на «матір Ізиду».

— Шукаєте Горнефта? — мелодійним голосом, ласкаво запитала жінка, всміхаючись довгастими очима.

Дарма, що вона належала до александрійської бідноти, з-під фалд її клафту виглядали великі срібні сережки з мафкатовими оздобами, а на шії було по-мистецькому зроблене скляне намисто. Її великі очі були підмальовані «рибною» й продовжені темною лінією аж на скроні.

— Горнефта нема вдома, — продовжувала каліченою грецькою мовою, додаючи єгипетських слів. — Він повернеться — може ввечері... а може тільки завтра.

— От тобі й радуйся! — з досадою вигукнула Гелене. — Вставай серед ночі, тягайся в неблигомий світ з усякими пригодами! Загубиш робочий день, щоб почути: повернеться завтра.

— Я ж не сказала напевно, що ззгтра. Може ще й сьогодні ввечері.

Грекиня мовчки зміряла поглядом струнку постать єгиптянки:

— Чи ж має він бодай свіжі фарби?

— До б же він їх мав? — спокійно здивувалася Горнефтова сусідка. — І навіщо? Він вже давно їх більше не виробляє. Казав, що забагато з тим мороки. Тепер він найнявся до храму Пахт — на Ракотісі. Там чистить помешкання священних котів і доглядає котеняток.

— А бодай його крокодил! — побажала було Гелене.

— Лихе слово на пустиню! — перепинила Геленине «бання» єгиптянка. — Потребуєш щось переказати Горнефтові?

— Я потребую фарб, і нічого більше. Що ж би йому переказувала?

— Справді, — лагідно погодилась єгиптянка. — А от, як забажаєш гарненького котика — Горнефт радо тобі його принесе.

І, бачачи, що грекиня повернулась, щоб іти, єгиптянка тихо її чемно проказала:

— Ідіть щасливі!

Ізі простягла монету:

— На тістечко твоєму маленькому.

Жінка похитала головою:

— Дякую красенько. Не треба. Я ж нічого для вас не зробила.

— Ну, так... — завагалась Ізі, — покажи нам дорогу до Фаніон, або Нефру, танцюристки. Знаєш її?

— Ось буде найкоротша, — промовила жінка й пішла з дівчатами.

Домик батька Фаніон був помітно більший і чепурніший за інші хатки в тій вулиці. Його підпирали невеличкі піддашки на яскраво помальованих дерев'яних стовпцях у формі лотосових стеблин. На чепурно виплетеній з очерету рогіжці сидів, підобравши під себе ноги, виголений, літній вже чоловік. Перед ним був низенький столик, заставлений більшими, меншими мисочками з різнобарвними скляними, круглими й довгастими намистинами й тонесенькими срібними та мосяжними дротиками. Чоловік заглядав у розложений перед ним шматок папірису, де було викреслене подібне до коміра єгипетське намисто. Брав одну по одній намистини й, уживаючи тих чи інших щемок, нанизував намистинки на дротик, підганяючи до малюнку. Іноді відкушував гострозубцями шматок дротика, майстерно його скручував щемками, надаючи йому орнаментальну форму, і вставляв у свій виріб цю філіграну.

Ізі привітала його як давнього знайомого.

— Що сталось з Фаніон? Чому вона не була на бенкеті?

— Не була, бо лежить. Там, — показав чоловік на відчинені в хату двері. — Вчора викрутила собі ногу. Я вже кликав до неї жерця. Святий отець зробив що слід і каже, щоб лежала зо три дні. От, нещастя! — докінчив він, однак таким спокійним голосом, неначе не було у цьому ані найменшого нещастя, а звичайнісінька щоденна конечність.

Гелене затрималась подивитись на морочливу працю майстра.

— Ти також, як і моя донька та Ізі, танцюристка? — оглянув майстер високу й масивну малярчину постать.

— Аля де! Така Андромаха, як я, своїми танцями й подіум би провалила, — пожартувала Гелене. — Я малярка, тому мене цікавить твоя майстерна праця.

— От воно що! Виходить — і ти теж митець, як я. От, нещастя! — додав він радісно й підсунув Гелене низенький злиглик.

— Сідай. Ви ж бо, греки, не вмієте, як ми, сидіти на долівці. От, нещастя! — вже цілком щиро засміявся він. — Я це знаю. Сідай. Побалакаємо по-товариському.

— Чудові речі ти робиш, товаришу, якщо дозволяєш так тебе звати. Певно, добре на них заробляєш?

Майстер розклав руки:

— Істинно: заробляють на них добре, тільки не я, а фенікійці. Бо я продаю свої вироби їм, а вони вже продають їх скрізь по світі.

Сказане це було з деякою пихою. Але грекині ця пиха була незрозуміла.

— Речі справді гарні. Гармонійні, вартісні. Але ж чому на них зароблять фенікійці, а не ти, артисте?

Майстер впер руки в коліна і втопив довгий погляд в очі Гелене.

— І що бо ти говориш, товаришко? — спитав він урочисто. — Хіба ми з тобою не митці? Митець уміє тільки творити. А торгуватись, набиватись, вихваляти свої вироби? Нам, артистам, це не личить. Наш брат до палаців доробитись не може. Аби був хоч свіжий «ячник».

Гелене не переконувала. Знала, що єгиптяни можуть працювати тільки на когось, працювати вперто їй пильно, як ті волн з пісні, що їм «буде солома», але . . . не зерно.

Але майстер підморгував:

— Бачу, що гадзеш інакше. Ви, греки, такі дивні люди. Ніби ви митці та ще й не абиякі, бо відчуваєте красу, як ніхто інший. А тимчасом завжди у вас на думці прибуток, заробіток, маєтки. В мене жінка грекиня. От, нещастя! Тому й мою доньку, що таки є Нефру, звать з-грецька Фаніон. І ти собі уяви, моя стара все крутить, щоб Нефру стала перекупкою: Так: пе-ре-ку-кою! Донька митця! Внучка митця! Коли ж і дівчина має нахил до мистецтва.

Гелене не промарнувала часу: від «товариша» довідалась, що не гірші фарби, а ще й дешевші, виробляє Горнефтів учень. Тож, щойно загукав Юстус, вона не барилась. Не засиділась також Ізі: квапилась замовити слівце за подружку в школі. Та хоч приятельки й розійшлися в різні боки, думки їхні бігли одною стежкою й крутилися навколо події, що спричинила Фаніонину неміч.

Попереднього вечора єгипетське передмістя, від старого до малого, було стурбоване пригодою на березі Нілу. Рибалки пригнали з моря човна, де, не знати скільки вже часу, гойдалось на хвилях мертве тіло воляка цезаревої варті, високого рангу. Золоті перстені на пальцях, дорогоцінний меч і повний кисет золота свідчили, що смерть заподіяла не рука грабіжника. А що в човні знайшовся ще й порожній келих і шматок папірису зі словами: Пріскові — Гарпократ, то пригода ставала дуже загадковою і хвилюючою.

В юрбі на березі була й Фаніон. Коли вартіві почали відганяти настирливих цікавих, хтось так нещасливо штовхнув дівчину, що їй підгорнулася нога, й Фаніон розтягла собі жилу.

Гелене міркувала:

— За одну ніч, при перебуванні цезаря й побільшній варті — два їй відомі злочини!

Ні напад Лізія, ні вбивство бенефіціарія Пріска не видава-

лись такими простими. Який підклад? Самим п'янством цього не пояснити. І не слухаючи Юстусової лайки на «бешкетників-египтоків», що чіплялись до його осла, Гелене міркувала далі:

Добре, що цезар відвідав Александрію... але, мабуть, буде ще ліпше, як він поверне до свого Рима. Правду казав Стробус, що «вітер з Рима не приносить нічого доброго». А «цикаді» треба б мати іншу вдачу, щоб наважитись підходити так близько до цезарського оточення. Те, що іншій могло б стати нечуваним щастям, для Ізі не скінчиться добром.

Ізі також схвилювалась смертю Пірска не менше, як нападом Лізія й немічю Фаніон. Ізі пам'ятала того рвучкого й гордого старшину-преторіанця, що був переважно з Татіаном на найславніших бенкетах.

Чи ця смерть схвилює Антіноя? Ця думка застиляла пригоду, що трапилась вночі з нею самою. Невідомо схопилась рукою за свій амулет, як це робила раз у раз, коли їй здавалось, що наближається прикрість, чи небезпека. Здивувалась, що намисто лишилось у неї в руці: застібка була розіпнута, а один з золотих кружків цілком розігнутий:

— Дійсно щасливе намисто! Навіть не згубилось!

Пообіцяла Афродіті ще пару білих голубів з позолоченими ніжками. Тепер вона може дозволити собі такі офіри.

— Ні, Флегонс, ані на пів-обола! Коли тобі пшениця дорога, купуй послід. І скінчимо розмову.

Хризіс говорила спокійно і впевнено. Було ясно: не дасть себе умовити. Зате рухливий, кругленький Флегон не міг приховати свого схвилювання. Він щипав свою борідку, гриз собі нігті, а його сірі, мов у хижого птаха, очі блискали й метушились, наче миші в пастці.

— Подумай, що ти зі мною робиш, — стрибали й його слова. — Подумай бо! Ти мене руйнуєш! Як я платитиму такі ціни, то в мене не лишиться й останнього обола за перевіз душі — Харонові!

Хризіс прищулила око.

— Але! Якщо матимеш того «останнього», то й з ним зробиш щасливу торговельну операцію — не на користь Харона.

Флегон роздув щоки, голосно й протяжно віддихуючись, і вдарив рукою по столі:

— Говорім поважно, Хризіс! Від пшениці мені доведеться відмовитись. Я візьму тільки з твоїх сіцилійських маєтків саму оливу.

— Так не можна, — похитала головою гетера. — Або бери все разом, або не ставай на дорозі Пірілампові. Він бо звик до моїх порядків.

— Пірілампові? — забігав по таблінумі купець. — Та ж це найбільший какотехнус! Добре йому платити, коли він стільки вже накрив, постачаючи збіжжя військові!

— Хто ж тобі перешкоджає бути таким, як Пірілампос? І збагачувати чесних, порядних людей? А себе в першу чергу?

Флегон не звернув уваги на прихований глум і тільки потер долонею спітніле чоло та випустив повітря з надутих щік.

— Хризіс! Послухай мене, Хризіс! Як чесну людину! Дам тобі ціну, яку бажаєш. Більше: ще подякую тобі, — ну, скажім, тисячкою... чуєш? Тисячкою сестерцій! Тільки допоможи мені. Зв'яжи мене з Третім легіоном. Лише з одним Третім легіоном. Я знаю, що ти в добрих стосунках з найвищими керівниками Третього легіону.

— Тішить мене, що ти цікавишся моїми знайомствами й знаєш про мої стосунки. Але ж мусиш знати також, що Третій легіон складається з двох «крил» та десятих когорт. З двадцяти тисяч люда. Чейже за один перший рік ти заробиш від кожного бодай одну чистеньку сестерцію? Додай до того, що ще заробиш і на транспорті. Отже твою вдячність важко назвати дуже щедрою.

— Ну, дві! Хаїї буде дві тисячі! Вір слову чесного купця: більше не можу! Фу-у! — знову набрав повітря до надутих щік. — Це ж десять відсотків евентуальності!

Очі Флегонові світилися, як вогники літаючих світляків.

Хризіс байдуже розглядала свої рожеві, мов з блілого коралю, нігті й гладила їх оправленням у золото стилосом.

— Обіцяєш? Згода?

— Нічого тобі не обіцяю, але не відмовляюсь спробувати. Зайди за чотири-п'ять днів. Легат тепер в Александрії, бенєфіціарій Пріск також.

— Я ж тому й кажу! — мало не підплигнув з радощів, як опука, кругленький Флегон. Хапливим рухом витяг свій диптихон.

— Пшениця, олива й вовна — мої... Бодай тому Пірілампові луснула голова з досади! Дві тисячі я обіцяю виплатити тобі.

— Не гарячись! І так уже парко. Напишемо за чотири дні, коли я матиму вже відомості.

— Але... але... — захвилювався купець. — Нащо чекати? Я ж знаю: обіцянка, що її дає Хризіс, дорожча за золото!

І боячись, щоб Хризіс не роздумала, він швидко зашкрывав стилосом по воску.

— Нехай це буде преліминарія. Підпишемо — й кінець!

І він поклав таблички перед гетерою.

Вона уважно переглянула написане.

— Тут виправ своєю рукою... бо неясно, що ти хотів написати дві тисячі п'ятсот... — зауважила Хризіс.

Флегон зітхнув і покvapливо виправив.

— А тепер дозволь тобі сказати, божеська Хризіс, — задоволено мнучи собі руки, промовив купець. — Якщо ти така невмолима й зі своїми зальотниками, як з купцями...

Хризіс підвела очі:

— Моїми зальотниками ти не маєш чого клопотатись. Але, коли хочеш знати, то я скажу тобі от що: якби я не торгувалась з вами, купцями, як останній фенікієць, то мої, як ти кажеш, зальотники інакше розмовляли б зі мною. Це залежить одно від другого. Пшениця й олива, а не зальотники, дозволяють мені розкоші, яких відмовляла собі не одна пишна й думна патриціанка.

Флегон розглянувся по таблінумі оком знавця, що з одного погляду вміє оцінити вартість речей.

— Що і казати: тебе оточує просто цезарська пишнота.

— Це дрібниці. Я не про них, — махнула рукою гетера.

— Оце — дрібниці? Що ж тоді для тебе цінне? Коли все це тільки дрібниці?

Знаючи Флегонову вдачу, й задоволена з торгу, Хризіс сперлась підборіддям на руку й припустила купця до розумної розмови. Роблено мрійно проказала:

— Не дрібниця, Флегоне, те, що я ні від кого не залежу. І не маю над собою жодного пана... навіть і такого, який би називався моїм дружиною. Не дрібниця, Флегоне, що не мене «вибирають» всі ті «зальотники», а я — їх. Розумієш? Може знаєш, що сказала славна гетера Лаїс? «Я маю, а мене не мають». А це, поважаний меркаторе, зветься незалежністю, яка дорожча всього золота. Що тобі, Аснате? — повернула голову до невільниці-египтянки.

— Філософ Стробус, світла пані.

— Зачекай, хвилинку, — затримала Хризіс Флегона.

— Нехай умову, хоч би й преліминарну, прочитає Стробус, мій клієнт. Ти як добрий купець, певно радітимеш, що буде свідок.

Флегон хитнув головою, витер спітніле чоло, зітхнув і дивився на гетеру з заздристю.

— Якби ж то моя Філіс, донька й жінка купця, хоча б наполовину так тямилася торговельні справи! Які б ми з нею робили діла!

Стробус перечитав умову й, підписуючи її за свідка, озвався до купця для підбадьорення:

— Не зітхай, Флегонс. Скажім для прикладу, ти не програв, запевняю тебе.

Коли Флегон вийшов, філософ оглянувся по хаті, до якої раніше гетера його не кликала.

— Ну, ну! Нема чого казати. Тепер це не Лізієва пустиня. Цезарська палата! Не йметься віри, що все так швидко й так добре приведено до ладу.

— Таки інзула не була погана. Я справді вдячна тобі, що ти мені поміг її купити й що порадив Гелене. Вона митець, і ми порозуміємось з одного слова. Що ж нового в світах?

Від часу, коли Стробусові справді повелося дешево купити для гетери віллу, Хризіс запропонувала йому стати її клієнтом.

Це Стробусові годилось. Бо мати свою школу в Александрії він не міг: було їх там занадто багато. І найліпша школа тогочасна не могла конкурувати з александрійським «Музеєм». Бути постійним і єдиним клієнтом Хризіс було зручніше, певніше й почесніше, ніж помагати радами при випадкових продажах чи купівлях вілл та інзул.

— Старий наш світ не може втратити цікавості, бо він щораз новий, — почав Стробус. — А минула ніч була багата на новини, як мініяло на червінці. Рахуй сама, — загнув він великий палець лівої руки. — Скажім для прикладу — раз! Нашого приятеля Лізія саме цієї ночі арештовано й «запрошено» до трибуналу.

— Що ти говориш?!

— Що інзулу ми купили вчасно. Бо тепер йому буде не до того. Бо — два! — він спробував пограбувати серед вулиці відому тобі танцюристку, що я є її опікуном — Ізі. Три: він намагався зірвати з неї смарагди, що їх ти їй подарувала.

— Стробусе! Розповідаєш казки! Говори без жартів! В чому справа?

— Стривай. І будь спокійна. Чотири: коли Лізія вхопили вояки, він тяжко поранив мечем одного з них. Це справа для нього дуже кепська. Що має добрі губи, то може дуги ще сильніше, як Флегон. Але ж п'ята новина... жаль мені її тобі говорити, бо вона тебе засмутить... Біля Єгипетського передмістя вчора ввечері виловили в морі човна. А в човні — отруєний бенефіціарій Третього легіону Пріск.

Гетера аж підвелась.

— Це ніяк не може бути!

— На жаль, довершений фактум. Хто отруїв? Як? Де? — повна таємниця цих «святочних ночей». Явно одно: помста.

Хризіс відгорнула з чола волосся.

— Ну, це справді досада. Прошу тебе, як той Пріск не був здатний зробити щось вчасно! Ми ж щойно підписали умову з Флегоном саме з думкою, що Пріск мені зробить все, що треба. Вперше в житті міг бути корисним і не зумів умерти пізніше. Говоритиму з легатом. Але... Але ж пригоди Лізія, що їх ти оповів, сплітаються, мов зелень з квітами у гірлянді!

— Угу! Та гірлянда не обійдеться йому дешево. Не дурно ж я йому перед кількома днями напроорокував, що він, хапаючи троянду, напорється на оливковий сук. Так от, такі новини. І, хоч я їй не хотів би бути оборонцем того губатого фауна, однак не припускаю, щоб тут була справа в намисті, смарагдах.

— Маєш правду. Ще дорожча за смарагди його сила. Колись ця прикраса належала до славної весталки Оцелантіс. Рятуючи — за часів Доміція — Лізієвого родича, безпідставно обвинуваченого в змові на життя Доміція, Оцелантіс подарувала врятованому ту стародавню дорогоцінність, яку вважала за дуже сильний амулет. І здавалося, що намисто приносить щастя. Принаймні для того Лізієвого родича все скінчилось несподівано добре, і він спокійно дожив до глибоких літ. Але весталка, віддавши амулет, покінчила трагічно. Правда, її не поховано на *Campus celeratus*, бо не була доведена її провина. А все ж таки, їй порадили випити цикути. Скажи Ізі, хай береже свій амулет!

— Навіщо ж ти віддала його, коли він такий чарівний? Вибач, що питаю.

— Бо маю інший, ще сильніший. І не хотіла лишати в себе «щастя», що приніс мені в подарунку Лізію.

Стробус усміхнувся:

— Скажім для прикладу, його інзула ліпша за його щастя.

— Та ж інзулу я купила за власні гроші, які Лізієві й заплатила. Від Лізія не хочу нічого. А за його «щастя» не дала б і Флегонового обола! До речі, Стробусе! Хочу тебе попросити продати всю «фамілію» Лізієвих рабів, що перейшли до мене разом з інзулою.

— Незадоволена ними?

— Чому? Я ж ще їх навіть не знаю всіх з обличчя. Але невільники часто, хоч і безпідставно, лишуються вірними своєму попередньому панові. А сьогодні... ліпше не мати коло себе нікого, хто може симпатизувати Лізієві.

— І Екзуперія?

— Його насамперед. Вкупі з його улюбленими цапами.

— Та ж він чи не найліпший кухар на всю Александрію!

— Тим легше його продаси. І за добрі гроші. Я давно вже

хочу купити кухаря-британця. Вони білошкірі й не мають тих запахів, що темношкірі. Та й ніхто так не вміє приправляти соуси, як вони. Принаймні в цьому зовсім певен сенатор Татіан. А він розуміється на добрій кухні!

— Чи не знається Татіан також і на таких «кухнях», що мають рецепти від Локусти й Канідії?

Хризіс глянула філософові у вічі:

— Ти казав, що не цікавишся політикою?

— Ти думаєш про Пріска?

— Ні, я думаю про Татіана.

— Ти говорила зі мною щиро, скажім для прикладу, про легата. А я з тобою про бенефіціарія. Кожен про те, що його цікавить.

Хризіс кинула у срібну мисочку срібну кульку. На звук, що мелодійно залунав у таблінумі, з'явилась невідьниця.

— Приготувати лектику й до одягання. Зараз прийду... — а Стробусові пояснила: — Звелю себе віднести до Доріс. Сьогодні в неї вранішні вправи псалтрій її школи. Звичайно ці урочистості відбуваються на Малі Діонісії, але тепер...

— ... можуть там бути й не тільки знавці музики, пісень, поезії, — продовжував за гетеру Стробус. — Мудра Хризіс матиме змогу побачити там і деяких легатів, і сенаторів... і переговорити про різних кухарів і різні кухні...

— Бачу, що легко з тобою порозумітись, філософе. Це мене настільки тішить, що, можливо, завтра я доповню твої цікаві сьогоднішні новини.

Ягнятко VIII

*Вічно юна й вічно прекрасна,
Донько Зевса, що сплітаєш кохання ланцюг...*

Сафо.

В школі Кая затримала Ізі. Ще б пак! Такі неймовірні новини! Але Ізі поривалась додому. Відчувала, що мусить бути там якнайшвидше, що вдома чекає на неї щось виняткове... Як увесь цей день, що так винятково почався.

Бігла мало не підтюпцем і щохвилини доторкалась до свого чарівного амулета.

Антіной тимчасом, пішки, мов на прощу, подався з Лохіаса. Була думка пройти самому шлях, яким щоначі ходить Ізі.

Дійшовши до каналу, що оточував Александрію з південного боку й підходив майже до Марсеотійського озера, він відіслав раба: його присутність заважала.

Над шляхом звисали корони акацій, а в них бриніли міради бджіл. Ніжний аромат і тихе гудіння несли згадки юнака з міста на село, в дитячу домівку в рідному краю...

І в серці тремтіли й бриніли струни аж до солодкого болю.

То забував про дорогу, то видавалась вона йому безконечною. Було йому самому дивно, що рука його, діткнувшись молотка на брамці Ізіного домика, затремтіла. Не чув, щоб хтось відгукнувся, чи йшов відчинити. Штовхнув брамку: була незамкнена.

На кам'яному столі, біля фонтана, у затінку перголи, сиділа Афра з донькою. Вони дуже пильно й швидко перебирали — зерно по зерну — пшеницю, що її мали віднести на літургичні хліби.

Антіной підійшов просто до них. Афра піднесла лагідні очі.

— Ще не вернулась. Мабуть, просто з бенкету пішла до школи. Якщо він прийшов замовити її на учту, то найліпше піти просто до Батила. Там відомо, чи вона вільна.

Антіной цього не сподівався. З хвилину стояв, міркуючи, що має робити. Маленька невдача вколола в серце, як велика

прикрість. Легкий подув вітру відгорнув йому з плеча плащ і відслонив туніку, на якій заблищала його медалька.

Афра зауважила це і ще ласкавіше додала:

— Мир з тобою, сину! — і спинившись поглядом на довгих Антіноевих кучерях, що спадали йому на чоло й цілком затуляли вуха, приязно запитала:

— Ти, мабуть, вільновідпущений якогось із римських приїжджих панів? Бо я ніколи тебе не бачила на наших зібраннях.

Натякала на звичай увільнених рабів мати довге волосся, щоб затуляти ним згадку про минуле рабство — проколоті вуха.

— Ні. Я ніколи не був рабом. А про які це зібрання ти говориш?

Афра й Антонія співчуваюче подивились у його відкриті, ясні очі.

— Не бійся, сину! Нам тепер не загрожують переслідування. Цей цезар, хоч сам і поганин, але має м'яке серце.

— Я... — почав було Антіной.

Але Афра показала на його медальку з ягнятком.

— Це, правда, ознака християнська. А ви в цьому домі всі християни? Ізі... також?

А для себе подумав: «Чи не в цьому її стриманість?»

— На жаль, ні. Хоч з природи вона добра й достойна дівчина.

Ці слова співали Антіноеві. Зрадив, що здивав таку милу матрону. А вона продовжувала:

— Щоб тобі не ходити двічі, скажи, куди її кличуть. Я перекажу.

— Ні, дуже дякую. Я зайду ще раз... на полудне.

— То приходь. Спокій з тобою!

— Спокій і з вами! — сердечно відповів Антіной.

Сині тіні, що падали від домів поперек вулиці, були надто довгі. До полудня ще було далеко. Антіной подався блукати понад Мареотісом.

Було безлюдно й тихо. Рожеві тамариски мліли на берегах озера. А в їхньому затінку стояли, мов настроєні на паличку, лише на одній нозі сріблясті ібіси. Табунець диких качок поринав оддалік берега, але, вгледівши людину, качки, мов зметені вихором, поскрипуючи крилами, полинули над водою. Антіной проводив їх поглядом і побачив у далині, вже аж коло каналу, голих людей. Вони перекидали дерев'яними лопатами щось блискуче, як сніг на горах.

Юнак пішов у тому напрямі. Зблизька пізнав, що накладають у човни випарену з морської води сіль. Гори твердої, на

камінь збитої солі робітники лупали кайлами. Інші розбивали ті брили на дрібні шматки й тоді кидали на човни.

Антіной мимохіть облизався: видавалось, що відчуває на устах солоний смак, і це збудило почуття голоду. Як дивно. Сливе з дитячих літ не мав він цього почування. Згадав, що казав Аврелієві, ніби йде спробувати мареотійського вина. Чому б не зайти до якоїсь попіни? Хто ж пізнає в ньому августіана? Навіть і та мила матрона — аж засміявся, згадавши похвалу цезареві з її уст, — помислила, що він раб. А йому, майбутньому цезареві давно слід хоч трохи пізнати буденне життя народу.

Вернувся до вуличок передмістя й натрапив на Состенову таберну, де частенько гостював Стробус.

Тепер там було тільки троє гостей. Сиділи при дерев'яному столі перед глиняним дзбаном знаменитого сільсільського пива.

Під великою дерев'яною дошкою, що висіла над поставцем й оповіщала блакитними, зеленими й жовтими літерами: *Liquamen optimum*, та заборону «голосно лаятись», нудився рудий, зарослий бородою господар — грек. Знічев'я махав на мух пальмовою галузкою, відганяючи їх від розставленої в мисках страви: овечого сиру, смажених дрібних рибок та ячних коржів. Антіной сів при столику й терпеливо чекав господарєвого запитання. Вино було кисле, аж зводило щелепи. Але рибки, що торохкотіли на полумиску, мов сухарики, були такі смачні, хоч і на цезарів стіл. За хвилину Состен приніс ще кухоль води й підсів до тих трьох, що голосно розмовляли.

— Чи не посварився з тобою, Состене, філософ? Щось давно його тут не видно.

— От такої! Що ж нам ділати? Стробус має тепер багато праці.

— Та й заробітків, кажуть. Міг би поставити приятелям кратеру вина.

— Міг би. І поставить.

— А чи не стриже він махнути до Рима?

— А що ти гадаєш? То людина хватка. Такий і в Римі не заблудить.

— І дівчину доведе до розуму.

Антіной напружив слух.

— Це ту родичку свою? Хорею?

— Яка вона йому родичка? Ізі йому чужа. Ніби приймачка. Обіцяв, бач, матері її, як помирала, що догляне. От і доглядає. Це порядна людина, цей Стробус.

— Отож, і та Ізі добра дівчина. А з лица стає що день

краща. Хоч воду пий. Нема дива, що таке козеня, а вже, кажуть, гістрія.

— Які милі ці прості люди! Дивно, що якось про це я ніколи не думав, — міркував Антіною, уже вдруге чуючи похвалу Ізі. — Не зависливі... сердечні... добрі...

Вскочило дівчатко зі дзбанком по вино.

Приятелі змінили тему. Тіні помітно покоротшали.

В Ізіному дворіку не було нікого. Але Антіною відразу побачив її в садку: стояла біля високого куща тамарисків і підв'язувала галузки. З піднесеними вгору руками немов ішла по сходах засипаних фіолетовими квітами.

«Мов богиня щастя над землею», — пробігло в думці Антіною. Серце заграло, як баский кінь, поки не взяв його на вудила.

Постояв хвилину мовчки. Ізі відчула на своїй постаті пильний погляд. Оглянулась... і зацікавилась. Згубила навіть слово, щоб відповісти на сказане привітання. Відкинувшись трохи назад і відсунула волосся з чола.

...Приховану в серці любов

Пізнаю по чолу коханки, —

перебігли перед Антіною Анакреонові слова. Дивився, всміхався й мовчав. Як завжди близькість Антіною робила на Ізі незрозуміле їй враження. Її огорнула спочатку тривога, схвилювання. Виривалась думка: тікати, тікати. Але за мить те перше остереження зникало, і вона почувала себе враз переможеною. Немов впадала у легкий і приємний сон. Тоді здавалося, що вона ніколи, з дитинства, не розлучалася з Антіною, що в цілому світі немає ближчої їй істоти.

Всі тверді й остаточні перестороги й постанови унікати Антіною, не розмовляти з ним, не думати про нього зникали, як імла, як дим. Вона дивилась зачарована, як дивилась би на правдивого Фойбоса, Ероса чи іншого бога, коли б вони зненацька з'явилися їй.

Так було й тепер.

За хвилинку обоє вже сиділи на виступі басейну приховані спадаючими галузками «золотого дощу». Дзеркало води відбивало образ їхньої молодості.

— Дивись: між квітами, в блакитному небі — ми! — вка-

зала Ізі на воду. — А он хмаринка... як човник, з якого простягає нам руку якийсь бог чи геній.

— Цю ніч я бачив це у сні! — жваво відповів Антіною

— Невже? Бачив воду? Чи небо?

— Небо. Щастя ж підносить у небо. А смуток топить у воді...

— Не треба говорити про щастя, — стримала його Ізі.

— Бо щастя дуже полохливе...

Афра з Антонією винесли на двір сувої полотна й почали розкочувати його, щоб білити на сонці.

— Ізі! Поклич, дитинко, цесарок у сад. Щоб не походили по мокрому полотні.

— Тю-тю-тю! — покликала Ізі, а сама подумала: як вона раніше не помічала, що у них тут стільки людей. Завжди хтось вештається у дворі, в саду чи біля хати. Антіною немов прочитав її думку. А над озером так гарно, тихо...

— Мій вихователь казав, — озвався юнак, — що ніде не почуваш себе таким самітним, як у вуличному натовпі.

— А мій опікун запевняє, що «в пустині» живе більше людей, як про це самі думають.

— Ходім же «в пустиню»!

Двома скоками Ізі була в хаті, а за мить вже стояла у ворітцях, загорнена в столлу, як поважна матрона.

Сіструми цесарок цокотіли за нею, лишаючи темні зірочки своїх лапок на білому полотні Афри.

Антіною шукав повернути розмову на почату при басейні тему. Але згадувались самі непотрібні слова, і не було за що зачепитись.

Їх нагнав старий невільник. Задиханий, спітнілий, цілував край Ізіного плаща й благав:

— Поможі, славна гістріє!

— Чим?

Він раб з фамілії знатного пана Епімаха, де вона цю ніч буде танцювати, а їм не вистачило квітів на симпозіон. Зате канчуків і київ ніколи не забракне для рабів в Епімаховому домі! Вона приятелює з квіткаркою Евное. Коли не схоче допомогти, то завтра з десяток із їхньої «фамілії» піде в колодках до ергастул.

— Радо зроблю все можливе. Зайдім до Евное, на Колюмнадах, — попрочала Антіноя. Він завагався. Раб побачив, що його надія щезає, і впав перед Антіною навколішки. На зморщеному чолі невільника виступив білий пруг давньої близни. Волосся звисилось додолу й відтулило розірване вухо.

— Встань! — промовив Антіной. — На полудне можеш нічого не знайти у квіткарки. Але візьми цей диптихон! — і юнак швидко написав: «Антіной Масторові: дати квіток, скільки треба».

— Та ще візьми повіз... два... п'ять! Скільки схочеш! Ідь до Лохіаса, знайди там цезаревого слугу Мастора або Скавра. І матимеш квітів — хоч повну галеру. Тільки пообіцяй, що таблички не покажеш нікому, крім Мастора або Скавра. Іди!

Раб остовпів, йому трусилися губи. Ледве промовив:

— Але... в Лохіасі — цезар!

— Отже, у цезаря вистачить квітів і для тебе, — усміхнувся юнак.

Побачивши, що раб вважає його слова за жарт, додав вже владно:

— Іди й зроби, що я сказав! Увечері побачиш мене на симпозионі у Епімаха! Йди!

Пішли удвох з Ізі найтихішими вуличками. Але не бачили дороги. І несподівано для себе вийшли до Серапеума. Мармурові статуї всіх богів світу, що стояли навколо храму, виблискували легкими видивами на тлі темносинього неба.

— Серапеум ще ніколи не був такий чудовий! — промовила Ізі. — Але повернемо у цю вуличку!

Біля порту Евностос їх спинила перекупка:

— Подивись, серденьтко: мені в око залетіла мушка. Не могу сама її виловити.

Спільними зусиллями вернули зір вуличній перекупці.

— І молодесенькі ж які, голуб'ятка, — зворушилась бабуся. — Хай вам боги пошлють щастя! Візьми, дівчинко, оливок. Свіженькі.

— Я ж і справді ще сьогодні не їла, — згадала, сміючись, Ізі.

Набрали оливок, сиру, помаранчів, коржів. Антіной дав старій перекупці золоту монету.

— Не за оливки, — всміхнувся — за побажання.

Посідали в затінку на кам'яних сходах, що провадили до пристані, а відтіль — молотом — до острова. Їсти ячні коржі з оливками на битому шляху, як дригали з порту, було смачніше за вечері на бенкетах в цезаревому палаці.

Поривчастим рухом, як на це була звикла, Ізі торкнулась свого амулета.

— Чи міг би тебе спитати, — несміливо сказав Антіной, — відкіль у тебе ця красна річ?

Ізі розповіла про свій перший виступ.

— Я теж там був!

Розповіла історію намиста, пригоду з Лізієм, що сталась тієї ночі, і показала сліди нігтів на шії.

Антіной спохмурнів. Чорними літерами врзалося в його пам'ять патрицієве наймення.

— Як багато згадок про кров пов'язано з цим намистом! Я був би дуже радий, коли б ти згодилась прийняти від мене щось інше на заміну — ягнятко.

— Ягнятко? — всміхнулась Ізі. — Як це гарно! Ти, мабуть, дуже любиш ягнятко. Бо ж одно є й на твоєму амулеті.

— А ти це зауважила, Ізі?

— З першої зустрічі. Бо це стосується тебе. Але я дуже вірю в свій амулет. І я обіцяла Хризіс, що не скину його з шії. Він приносить мені щастя.

Антіной зітхнув.

— Але я могла б офірувати його Афродіті, а натомість...

— А натомість?

— Цього не можна сказати. Я можу тільки... подумати. А ти догадайся, — засміялась Ізі.

— Думай... пошепки.

— А натомість, — ледве чутно шепотіла дівчина, — я хотіла б яг... нят... ко...

Вловив її слова по руху уст, і радість обхопила Антіноя.

Це ж бо вперше Ізі відгукнулась на його почуття. Хутко витяг з-за пасу таблички до писання, нагрів диханням і притиснув на злегка нагрітий віск, що їх покривав, свою медальку.

— Візьми ягнятко. Це тільки до завтра. Завтра нас буде двоє на світі, що матимуть цю медальку. Це пам'ятка по моїй небіжці матері... тому цієї не можу дати... обіцяв бо їй, що ніколи не скину.

Ізі притулила відбиток до серця.

— З першого вечора, як побачив тебе...

Ізі затремтіла, бо вгадала, що ось-ось злетить слово, що ним буде щось завершено.

— Не треба... — ще боролась проти невідворотного.

— Чому? Чому ти не дозволяєш сказати? Чому сторонишся?

Ізі схилила голову до його плеча й прошепотіла:

— Говори... я хочу слухати... ягнятко... мое...

Втомлені кроки зачовгали сходами: кілька півголих дригалів тягли важкі паки до пристані.

— Ходім!

Знялись і пішли до міста.

На Колюмнадах Ізі показала, відкіль вона побачила Антіноя в цезарському почоті:

— Якби ти був довше затримав на мені свій погляд, я б умерла! Мені здавалось, що я потопала... — і, злякавшись, що сказала забагато, поспішно додала:

— А може ти й не дивився на мене?

Не слухала відповіді, вскочила до крамнички Евнос.

— Люба! Дорога Евнос! — повна екстазу захопила квітнарку за шию й цілувала її. Висмикнула з вази дві троянди й вітром вилетіла знов на вулицю.

— Яку?

— Оцю.

Притулила її до уст. Антіной простяг руку. Подала йому троянду. І лишила свою руку в його руці.

Легкий повіз мало-мало не зачепив їх. Та, хоч і швидко й цілком близько пролетів він біля них, Ізі встигла зауважити в повозі «Диомеда», того продавця тістечок, що тоді не взяв від неї грошей.

Ізі питала про нього скрізь, шукала, але ніхто про нього нічого не знав і не чув. І от — він! Так добре одягнений, на таких чудових конях. Мов патрицій якийсь! Що ж це таке?

— Що ж це таке? — мов луна, повторив слова, що вона тільки подумала, Антіной. Пізнав бо відразу лохіаський повіз, а в ньому Мастора. Попіл зануди від вічних палацових таємниць, загадок, інтриг впа в душу.

Сяйний, радісний день скінчився.

Ізі відчула зміну Антіноевого настрою. Зрозуміла, що вертається буденне життя, повне обов'язків, обчисленого часу.

— Сьогодні ж мені до Епімаха! Час мені додому.

— Побачимось на симпозіоні, Ізі?

— Ні, не приходь! Я боюсь... бо зіб'юсь, сплутаю, як побачу тебе. Ліпше...

— Що ліпше?

Ізі мовчала.

— Так коли й де? Завтра? — всміхнувся юнак.

— Цю ніч... перед світом... вертатимусь сама попри Ростру...

Бадьорий, задоволений, дарма що вщерть припорошений, повернув цезар зі своєї мандрівки до «Клеопатриних купелів». Старовинна архітектура вабила його як митця, а країна — як імператора. Він був першим римським цезарем, що таки справді

знав «свою імперію» і не пройшов байдуже коло того, що було варте уваги.

За скромною перекускою в присутності Аврелія і Рамері довідався про події дня. Гарпократова помста Пріскові примусила цезаря замислитись.

— Все це в'яжеться в одну пряжу, — висловлював свою думку Рамері, що напружував усі сили для вияснення таємниці Серапеума.

— Добре, що ця розмова наша, вранішня, що «Гарпократ» не перешкодить нам довідатись правду від Пріска, відбулась вже по Прісковій смерті, — додав Аврелій, — бо можна було б помислити, що хтось з нас спровадив його зі світу.

— Однак, і ця смерть мусить щось сказати.

— А хто розслідуватиме справу? — спитав цезар.

— Сенатор Татіан. На власне бажання, — відповів Аврелій. — Бо Пріск був його другом. Тому Татіан схвильований чи не найдужче.

— Нещодавно він усправедлилював передо мною Пріска й прохав про його підвищення, — думав уголос Адріан. — Говорив, що Вер дуже проти небіжчика. Але... цікаво було б побачити «схвильованого» Татіана. Це ж дивина не менша, як спів Мемнонового колоса.

— Даруй мені, але я гадаю, — зауважив Аврелій, — що Татіан митець брехати негірше за Геродота.

— Ах, ці вічні таємниці! — махнув рукою Адріан. — Я волів би все життя мандрівки пустинею замість цезарського трону й палацових таємниць.

Нервовим рухом цезар відсунув від себе посуд, встав і почав ходити вздовж триклініуму. Радники мовчали.

— А що ж Антіной? — раптом вже цілком іншим голосом спитав Адріан.

— І з ним новини, — посміхнувся Аврелій. — Сьогодні із оливки, сидячи на сходах біля Евностоса.

— Що таке?

Рамері підвівся.

Адріан відпустив жерця й повторив своє питання. Сенатор розповів подробиці про Антіноеву прогулянку.

— І цей має від нас таємниці... на передмісті.

— Небезпека невелика. Хіба що розголос. Але гадаю, що цьому зарадимо. Тільки, бачу, залицяння дуже поважне.

— І що ж? — кинув цезар.

— Загалом не зле. Масторова землячка гарна, розумна, добра й порядна. Артистка. Решту, цезаре, можеш доповнити сам...

— Хіба я колись збирав відомості про танцюристок? — засміявся Адріан.

— Про цю, випадково, можеш знати. Це був її батько — той декуріон, роксолянин, що привів тобі коня, твого улюбленого Бористена.

— Що йому я склав епітафію? О, так! То був кінь! Тільки ж то був не роксолянин... а чи не язиг? Звався Ярмуж... з Африканського легіону. Порядна людина. А донька з матір'ю?

— Вона кругла сирота. Опікується нею філософ Стробус. Саме я послав по нього.

Увійшов Матор.

— Філософ Стробус, сенаторе, чекає на твої розпорядження.

— Попрохай почекати хвилинку. — промовив Аврелій і звернувся до Адріана: — Будуть якісь накази?

— Міркую... По-перше, ніяк не годиться, щоб донька римського ветерана добувала собі хліб як флейтистка. Подбай про це. А потім, чи не варто було б побачити її? Я хотів би на неї поглянути.

— Зараз пошлю по неї, хай прийде до нас танцювати.

— Ні, поговори з нею... як з людиною... широ... Хто ж знає? Нинішня августи також тільки донька вояка. Хоч і поводиться часами гірше за флейтистку. А Акте була невільниця, але мало бракувало, щоб стала августою. Хто ж знає? Роздивись... зазнаймося...

— Якщо на це цезарева воля...

— Хай ліпше буде Еросова... не цезарева. Як приїде, покличеш мене.

У незвичайному здивуванні зіскочила Ізі з найнятого ослика біля брами свого домика, бо стояв тут той самий повіз, у якому вона бачила «Діомеда» на Колумнадах. Розбіглась до Стробуса, але у дворі побачила Батилового раба Квакуса. Він подав їй з низьким поклоном диптихон.

— Магістер казав, що доміна не потребує відповідати.

— «Доміна»? Вона? Ізі?

В диптихоні було написано:

«Мім Батил — світлій гістрії Ізі — Ісмені.

Не погрібно йти до Епімаха. Натомість негайно, як приїде повіз, прошу на Лохіас».

«Негайно» і «прошу» було підкреслено.

Батил «просить»? Ізі? На Лохіас? Невже ж до цезарського палацу? Аж сперлась на Геленіну колону... Вибігла миттю нагору. Стробусів покій був замкнений.

Танцювати на Лохіасі? Перед цезарем?.. Може, це саме по неї цей повіз?

Метнулась за браму.

— По світлу гістрію Ізі-Ісмену!

Знову злетіла нагору.

Припала до хатнього вівтаря, де стояла Афродіта.

— Мати добра! Будь зі мною!

Зірвала з себе одержу. В приправлену ще зранку миску з водою долила дорожочинного олійку, що здобула їй Фаніон від єгипетського чарівника. Олійок негайно проганяв і нищив утому, даючи нові сили. За мить була у новій білій туніці, ще ніколи не одяганій. Взула легкі срібні сандалії, накинула довгій плащ, зверху сріблястосірий, зісподу блідорожевий.

Оздоби?

Та ж вони у неї такі скромні для цезарських палаців. Зірвала з вікна галузку дрібнолистоного плющу й переплела її з своїм волоссям. Глянула у мідяне поліроване люстро: гарно!

Знов підійшла до вівтарика Афродіти:

— Богине! Звіряю тобі це — найдорожче мені!

І поклала відбиток Антісєвої медальки.

І вже дрібно вискотіла по сходах.

Кони неслись, як вітер. На небі одна по одній розсвічувались зорі. Перед палацом зустріли її ввічливі раби. Інші попрямували через кілька покоїв у залу. Замість пишного триклініуму, Ізі несподівано опинилась у покої, що більше нагадував таблінух, і був залитий рівним м'яким світлом. Раб спустив за нею запону.

Ізі зробила крок уперед і... завмерла: перший її погляд впав на... Стробуса!

Філософ сидів у фотелі, але крізь вираз робленого спокою просвічувала незручність і заклопотаність. Побіч Стробуса стояв... вусатий «продавач тістечок» Діомед! А при столі сидів патрицій із вдумливим, привітним і вже не молодим обличчям.

Що ж це все може означати?

«Діомед» підійшов до розгубленої Ізі і прийняв від неї плащ. Вона трохи отямилась і заговорила до нього з неспокоєм:

— Дуже радію, пане, що нарешті можу заплатити тобі за тістечка. Я питала про тебе скрізь, і не знала, що ти печеш їх тепер у палаці.

«Діомед» мовчки, з легкою усмішкою, затримав її руку і промовив, підводячи дівчину до патриція:

— Гістрія Ісмена-Ізі, сенаторе.

Ізі вклонилась.

Поглядом з-під вій вловила, що сенатор уважно оглянув її всю, від віночка до сандалій.

— Та це не гістрія, а юна муза! — промовив Аврелій приязно і вдоволено.

— Сідай, дитино. Наша розмова буде довга.

— Певно я дуже поспішила, симпозіон ще не починався, — подумала Ізі. — Але невже запрошено і Стробуса?

— Не хвилюйся, Ісмено, — говорив тимчасом сенатор. — Ти серед найближчих приятелів того августіана, що відвідав тебе сьогодні на Марсеотісі.

Темний рум'янець проступив дівчині на обличчі й навіть на шиї. Серце застукотіло . . .

А патриції спокійно продовжував:

— Ми знаємо дещо про тебе, але хотіли познайомитися з тобою ближче.

— Певно це такий звичай, що в палацах спочатку розпитують про все докладно, поки зачнеш танці, — подумала Ізі.

— . . . коли ми стали бідні, як умер татко, й матуся мусила заробляти гаптом і шитвом, її часю давала працю дружина міма Батила, — відповідала Ізі на запитання сенатора.

— Так, Кая. Вона дуже добра. Я їй сподобалась . . . а що я любила танці змалку . . . вони взяли мене вчити . . . на міму.

— Знаю, що тобі живеться тяжко.

— О, ні! Я дуже вдоволена!

— Але ж ти не багато заробляєш?

— Де ж пак! Ось вже третій тиждень заробляю силу грошей! Увесь цей одяг справила тепер. Виплатила всі борги, і ще маю багато . . . — витягла свій кисет. — Тільки ось винна одному Діомедові. Бо не знала, де його шукати.

Всі усміхнулись.

— Помиляєшся, дівчатко. Це не Діомед, а Мастор. Мастор, вірний і добрий слуга твого знайомого. То я посилав його до тебе, але не хотів, щоб ти про це довідалась заздалегідь . . . Ми ж бо не знали раніш, що ти добра й порядна дівчина. А тепер говоримо з тобою щиро, від серця.

Ізі посмутніла.

— Щось вони мене сповідають, немов у єгипетському храмі.

— Не дивуйся і не хвилюйся, — немов у відповідь на її думки озвався сенатор. — Наш обов'язок дбати про особу, яку ти зацікавила.

— Так мене покликано сюди не для танців? — знов захвилювалась Ізі.

— Згадував тобі Антіной про Аврелія Антоніна?

— Це його улюблений вихователь.

— І друг. Щоб ти це знала, цей Аврелій Антонін — це я. Отож дозволь мені тебе запитати: чи ти хотіла б, щоб Антіною був щасливий, як я цього хочу?

Ізі підвела голову. Це питання її боляче зчепило. Помовчала й підвелась:

— Вибач мені, пане. Але, чому я маю про це говорити з тобою, коли я, може, ніколи... не скажу цього й... йому самому... Антіноеві.

Вираз повного задоволення пробіг по обличчі Аврелія.

— Не гнівайся, дитино, на мене. Я багато дечого знаю, але не знаю, як треба говорити з молоденькими дівчатками. Сідай бо! Розповім тобі щось цікаве. Антіною не лише належить до цезаревого почоту, він дуже близький цезареві... і сам також буде цезарем...

Ізі зблідла, руки її похололи, голова закрутилась.

— Тож твоя з ним знайомість не є, так мовити, звичайна «дівоча справа». Є багато людей, яким Антіною не до вподоби... які не хотіли б, щоб він став цезарем. Тож мушу тебе попередити: будь обережна. Не хвались, що ти з ним знайома.

На Ізіних віях повисли сльози.

— Навіщо ти мені це говориш? Нащо мене сюди покликали? Про мою знайомість з Антіноем знає лише Гелене, що мешкає в тому самому домику, що й я. Бо бачила нас укупі. Але я нічого не жадаю ні від Антіноя, ні від тебе, пане. І... коли цього треба, я... ніколи його більше не побачу.

Сльози падали на її білу туніку.

— Ходім звідси, Стробусе. Скажи ж хоч ти, що я...

Сенатор теж схвилювався.

— Та що бо ти! Ніхто тебе не осуджує. Ніхто ні в чому злому не підозріває. Але ти не можеш розумітись на тих небезпеках, що наповнюють цезарські палати, хоч тут і повно вартівих. Тут цих небезпек більше, як може бути для тебе в порожніх вулицях серед ночі. Отож, напав на себе патрицій Лізію? А згадай, ти ж і раніше ходила сама вночі додому. Однак ніхто й ніколи на тебе не нападав...

Аврелій підійшов до Ізі й поклав їй руку на голову.

— А чи ти помислила, чому це сталося?

— Він хотів відняти в мене дорогий і чарівний амулет.

— Зовсім ні. Якби на тебе не зважав близький до цезаря юнак, ніхто тебе не зачепив би. А тим більше — патрицій. Це ж був напад не на тебе, а на Антіноя. Бо ті, що нападали на тебе, знали, що цим роблять прикрість йому. Розумієш тепер?

Сльози перестали текти. Ізі розплющила очі й подивилась на Аврелія з жахом і здивуванням.

Та ж Антіною саме цієї ночі піде назустріч її до Ростри! Що, як і на нього нападе хтось?

— Сенаторе! Пане! Може ти ще й сьогодні побачиш Антіноя? — вхопила Ізі Аврелія за руку. — Прошу тебе, скажи йому... щоб не йшов до Ростри! Я... я, взагалі, не стану йому на дорозі!..

— Таки ти, справді, добра дівчина, — погладив її Аврелій. — Але... хто знає? Може твоя дорога її буде спільною з його? Твоє серце тобі скаже, що маєш робити. Тільки... зроби все можливе, щоб Антіною був щасливий.

Аврелій сказав це так тепло, сердечно, що в Ізі враз висвітлилось на серці. Мимохіть вона вхопила Аврелієву руку й поцілувала її, як колись цілувала батькові. Підскочила до Стробуса, поцілувала її його, а тоді, завагавшись на мить, поцілувала й Мастора.

Всі голосно сміялись.

— Так, от ми всі її помирилися, — задоволено сказав, сміючись, Аврелій. — Ану, Масторе, покажи нам, які ти там печеш цезареві «тістечка»? Чи, може, маєш щось іншого для втомлених диспутантів?

Тепер уже в розмову встряв і Мастер. Говсрили як старі приятелі, задоволені тим, що зібрались докупити.

— Сиди, сиди. — затримав Аврелій Ізі, що зірвалась було помагати Масторові, коли він ввійшов з повними руками посуду.

— Привчайся, щоб тобі служили!.. Може, придасться тобі, — пожартував він.

Всередині вечері, коли Ізі жваво розповідала про своїх цокотух-цесарок, у бокових дверях тихо відслонилась заслона, а за нею з'явилась частина білої, високої постаті. Аврелій підніс на неї очі і враз поставив Ізі й Стробусові кілька питань, бо Адріан поклав собі пальця на уста. Уважним поглядом цезар огорнув дівчину, що сиділа під лампою, вся освітлена на тлі темного килима.

Август простояв хвилинку, вираз задоволення перебіг його обличчям, і завіса спустилась.

— Ож, філософе, будь уважний до найменших дрібниць, — казав Аврелій. — Бодай щось найменше буде тобі здаватися непевним, у кожную хвилину мої двері...

— Що з тобою, Ісмено? — стурбовано наблизився до Ізі Мастер і підхопив її під руки. Дівчина бо, цілком бліда, заплющила очі й хитнулась.

Її поклали на ложе, напоїли вином, дали освіжуючих пахощів. А Стробус вперше усвідомив собі, як за останні дні схудла й виснажилась його вихованка.

— Як з алебастру! Блискуче почалась її кар'єра гістрії, але най би дали боги, щоб вона так само і якнайшвидше скінчилась, — подумав Стробус. — Таке життя — для якоїсь спільної фізично нубійки, не для неї. Вона майже не спить, бігає пішки з одного кінця широкої Александрії на другий — як не кожний верблюд пустинею. І то не сміє — бо перед танцями — то не має часу наїстися, — закінчив уголос філософ своє міркування.

— Тому й кажу: пильніше доглядай її, аж поки...

Але не доказав.

Немов вихор звів запону біля дверей, і крізь них хуртовиною внесло... Антіноя. Став, як укопаний. Не опанував, однак, собою. Метнувся до Аврелія, потім до Ізі, що також зірвалась на ноги. Але юнак зробив до неї тільки знак привітання. І відскочив до свого вихователя:

— Це переходить всі межі! Так роблять не приятелі, а... підглядачі! Маєш справу з мужем... не з дитиною... яка не розуміє, що чинить...

Ледве говорив від схвилювання, і голос його обривався. Уста тремтіли.

Аврелій розтулив було рота.

— Мовчи! Говоритимеш з цезарем! Не бійся, Ізі! Я враз повернуся! А ви — ні з місця!

І так само вихорем зник, як і влетів сюди.

Адріан спокійно працював над своєю «Александріадою», коли Антіной, відштовхнувши рабів, ускочив до цезаря. Не розрахував руху, і кілька аркушків папірису полетіли зі столу на підлогу. Та юнак, мов сліпий, нічого не бачив перед собою і кричав, як у порожній простір:

— Цезаре! Я вимагаю, щоб не було більше передо мною тих шпигунських облич!

Адріан стривожився. Ніколи ще за все своє життя не бачив, ані уявити собі не міг, щоб його «хлопчик», «мрійник», тихий і спокійний, впав у такий шал.

Але що пливли дальші скарги, цезареві очі відбивали більше й більше задоволення. Щоб приховати усміх, він нахилився до підлоги й почав збирати розкидані аркушики.

«Хай боги благословлять тебе, моє дівчатко, — думав ра-

цісно цезар. — Ти показала мені, що криється в цій «тикій воді». Хто так наказує імператорові, зуміє наказувати і з імператорського трону».

Антіной вигорився. Гнів його спадав. Але пекла його образа.

— Я для тебе зроблю все. Ти це знаєш, — почав лагідно Адріан. — Скажу кинути Мастора муренам, Аврелія ти, мабуть, дозволиш вигнати в Іберію. А тепер сядь, спробуємо поговорити спокійно.

Антіной метнув іскри:

— Мені здається, що й ти глузуєш з мене?

— А стривай бо! Як я зроблю тебе принаймні консулом, тоді, може, пошлеш мене до Дакії. Але покищо цезар — я. Тож сядь, випий води і говори спокійно.

Адріан немов підслухав, що говорив перед хвилиною Аврелій Ізі, бо повторив те саме Антіноєві.

— Дійсно, я погарячився, — згодився Антіной. — Вибач мені... і я піду перепросити Аврелія...

— Визнати провину тяжче, як стримати гнів. Я звелю покликати сюди Аврелія.

— Ні... Ліпше я піду сам. Там Ізі! Вона стурбувалась, коли я зчинив той дурний бешкет.

Цезар засміявся й заплескав у долоні. Увійшов Скавр.

— Попроси прийти сюди патриція Аврелія, а його гостей попроси, хай трошки затримуються.

Коли раб вийшов, Адріан обняв юнака.

— Скажи ж мені, мій хлопчику, по правді: дуже вона тобі люба? І що ти гадаєш?

Антіной притулився до цезаря.

— Скажу цілком щиро: ліпшої дівчини я не зустрічав і... не зустріну. Не борони мені, щоб вона стала моєю дружиною.

— Гадаєш, що вона може бути августою? Римською імператрикс?

Антіной встиг тільки мовчки хитнути головою, коли до таблінуму вступив Аврелій..

— Вибач, приятелю, що я тебе потурбував. Тут Антіной потребує пильно з тобою поговорити, — сказав цезар і вийшов.

Мастор розшнуровував цезареві сандалії і розповідав про Антінові вибух. Адріан сміявся. Сміялись і раби.

— Нема дива, — озвався Скавр. — Йому вже ввижаються,

щоправда, не червоні миші, що їх бачить по півночі патриції Семпроній, але шовкові метелики, що співають і мають зображення мертвої голови на спині.

— Як? — перепитав цезар, і його обличчя враз спомурніло.

Скавр розповів слово за словом все, що знав. Був здивований, що така дурничка занепокоїла цезаря. А ще більше, що цезар звелів обшукати всі Лохіаські сади, щоб знайти того метелика, якого Адріан назвав: «Атропос».

Більше цезар не промовив ні слова ні до кого. Мастер вернувся навмисне, ніби поправити загнутий ріжок килима. Цезар сидів на ліжку, впершись руками в коліна.

Та ж лише перед кількома днями найславніша александрійська віщунка, профантида віщувала про смерть Антіноя. Пророчиця Скитської Діани в Немі, про помилки якої ніхто ніколи не чув, сказала цілком ясно, що смерть Антіноя прийде з його першим — і єдиним — коханням. І от, лише заклепало в серце кохання, а вже стукає в двері й смерть!

Підніс голову. Вперся поглядом в освітлену місяцем стіну. Біле світло місяця повільно сунулось по прекрасній копії Апеллесового образу «Офірування Іфігенії».

— Як вимагають Парки, то й ти, дівчатко прехороше, що прийшло сюди як Іфігенія — прекрасна й безвинна — муситимеш стати офірою богам. На Зевса! Я цього не хочу! Але Антіноеве життя дорожче тисяч дівчат! Афродіта ж завжди вимагає найдорожчого, — міркував Адріан.

Цезар ліг. Але не спав. Ще раз поглянув на образ. Місячна смуга посунулась до підлоги й упала на очі Аргусові. Несподівано пес підніс голову й протяжно завив...

Занепокоєний Мастер почув сумний Аргусів голос і тихо підтулив запону.

— Візьми пса, Масторе! — сухо звелів Адріан.

Мастер вийшов з Аргусом на терасу. В саду побачив Скавра.

— Чого виє пес? — спитав той.

— Віщує біду. Цезар це чує також. Не спить.

Скавр стиснув п'ястукі:

— Ці клятві єгиптяни! Я знав, що вони його зурочать! Той Серапеум не минеться без біди! Це вони підкинули того метелика!

— А що ж то за метелик? Чому так враз зажурився «наш», коли почув про нього?

— Я винен, старий онагр! Але ж, як би я це знав, що зветься той метелик «Атропос»!

— Не розумію, — покрутив головою Скавр.

— Бо ти не грек і не римлянин. Існують три Парки... чув?

— Ні...

— Богині такі. Вони прядуть нитки людського життя. Дві прядуть, а третя, що зветься Атропос, та ріже нитку. Це смерть. Зрозумів?

Увійшли до палацу.

— Смерть... Кому? — думав Матор. А пес знову тихо заскавчав.

— Мовчи, друже! Це не врятує! — ніжно погладив пса Матор. — Парки! Це ж наші Долі-Рожаниці! — розмотував у пам'яті імлісті, далекі згадки. Тільки ж наші Долі, здається, не прядуть і не втинають, і лише матері бачать їхнє світло, що вони несуть біля колиски... І в нас — дві добрі, а третя лиха... А ходім-но, друже, до пекарки, — звернувся до пса.

Збудив кухаря й звелів миттю зварити молочної каші. Чекаючи, згадував широкі лани, срібну річку... і стару бабусю Авену, що виносила «Долям» за поріг хатини мисочку каші молочної, политої ситогою з меду.

Родинна розмова IX

...

..

*Не маю, цезаре, бажань я особливих
Тобі сподобатись. І не цікаво знати,
Чи зрешник ти, чи... може, бог?*

Гай Валерій Катулл

...

Туга й блискуча, мов чорний баклажан, мурилка з віялом на високому, золоченому держалні уважно заслонювала світло бронзової лампи, щоб промінь її не вражав чутливих очей Сабіни. Світло падало лише на сувій і обличчя читачки.

Те обличчя з дрібними рисами, маленьке й ніжне, нагадувало пташину голівку й видавалося ще меншим від монументальної, як і в августі, зачіски. Воно навіть губилося в хмарі кучериків.

Сабіна неуважно слухала Катуллову епіталаму, подібну до сотки інших римських і грецьких весільних пісень, що на всі способи повторювалися принаймні протягом шести століть.

Коли-не-коли августа кидала пестливе слово іхневмонові, а звірятко, призвичаєне до частого дотику своєї пані, спокійно спало на її колінах, огорнене своїм довгим пухнатим хвостом. Раптом мангуста звелась на своїх коротеньких ніжках, глянула на запону дверей, що висіла нерухомо, і, немов хтось кинув її, влетіла на стіл з туалетними причандалами Сабіни. Швидкий, нерозрахований скок звалив золотий флакон, а той, падаючи, перекинув пуделко з рум'янами. Все разом задзвонило, мов дзвони, бо впало на велику срібну тацу, де стояла фризувальна лампа.

Корчі болю перебігли августиним обличчям. Вона захопилась обома руками за вуха й заплющила очі.

З гурту невірниць, що годинами чекали черги в призначеній для кожної з них праці, нечутно метнулась молоденька грекня, — Сабіна не терпіла в своєму оточенні немолодих жінок, — ухопила на руки звірятко й почала його тихо заспокоювати. Інші кинулись прибирати вчинену Аматусом шкоду.

Мангуста дивилась на двері. А коли там з'явилась невірниця, Сабіна запитала лише рухом брів.

— Божеський цезар питається, чи не перешкодить августі в цю годину?

Сабіна мов зашелестіла устами:

— Хай увійде, коли це необхідно.

Дівчата підштовхнули вигідне крісло і зігнулись, мов тополі під вітром, у глибокому поклоні.

— Певно щось важливе напроорокував ворожбит, що божеський цезар зволив нас відвідати у такий пізній час, — процідила крізь зуби августа з неприхованим незадоволенням, замість привітання чоловікові. І враз відчула, що промахнулась, бо цезар цілком спокійно відповів:

— Ні, інші справи. В цю хвилину я мав вільний час...

Адріан давно при звичаївся до способу розмови зі своєю дружиною. Знав, що вона намагатиметься вщипнути його порожбою, пророцтвами, в які ніби не вірила, але якими цікавилась вельми. Певно, вона й одверто вірила б їм, коли б цезар не надавав усьому таємному перебільшеної ваги, часто шукаючи у жерців, профантид, астрологів й авгурів вказівок — ауспіцій щодо своєї політичної чинності й свого особистого життя.

Сабіна тепер шкодувала, що зарано випустила стрілу. Однак бадьорилась і запитала не без іронії:

— Цезар хоче говорити поважно й — річ ясна — без свідків?

Адріан знову цілком спокійно відповів:

— Свідками кожного вчинку цезаря є й мусить бути підвладний йому світ, — притиснув на слові «вчинку». -- Але розмови цезаря призначені лише тим, хто має їх чути.

— Ну, звичайно. Ідіть! — зробила Сабіна рух до дівчат і до Бальбіли, читачки.

— Сьогодні ляжу пізно. Тобі, Бальбіло, дуже дякую за читання й товариство. Я все забуваю порадити, щоб ти пройшла садами, «чудовими садами», про які всі говорять, що вони гідні августа. Колись, потім, розповіси мені про ці дива Александрії.

Це була також дрібна шпилька проти Адріана, бо він брав участь у плануванні тих садів, яких вона навмисне не хотіла побачити сама, хоч і перебувала серед них вже чимало часу.

Адріан, що повільно ходив по покою, всміхнувся на її «жарт», зрозумівши натяк.

— Аматуса лиши тут, — озвалась августа до невольниці, що тримала звірятко. Але тваринка, щойно її спустили з рук, підняла голівку і, втягуючи повітря, скочила, припала до підлоги й на низеньких ніжках, ще присідаючи на них, поплазувала далі від Адріана.

Цезар голосно засміявся і, несподівно для дорослої і поважної людини, заплескав у долоні й пронизливо свиснув, як школяр на kota. Ошалілий їхневмон умить настобурчився, мов щітка, блиснув очима й одним скоком опинився на рамені невільниці, що не встигла ще переступити поріг. Сабіна вхопилась рукою за серце й простягла другу по флакон з «сіллям».

— Даруй мені! — простодушно озвався, ще сміючись, цезар. — Я забув, що тобі не подобаються голосні звуки. Але це дужче за мене. Мабуть так пес не може бачити kota, як я цього твого «шура».

Сабіна відсапувалась, хапаючи повітря.

— І дивно мені, — продовжував Адріан, — цей шур ненавидить мене, а ніколи не спробував ні вкусити, ні пошкрябати. Лише вибалушить свої червоні очі й блискає ними.

— Це й є те «важливе», що ти прийшов сказати мені?

— Уяви собі, ти вгадала! Ні, не це! Але я говорив, чекаючи твого заспокоєння, — потрапив Адріан у тон, переходячи кімнатою. Непризвичаєний до сутінків, кілька разів зачіпав ногою то Аматаусові подушки, то килим, то стілець.

— Я слу-ха-ю.

Адріан мовчав, проходжуючись між речами, що переповнювали pokій.

— Невже ти перешкодив мені йти на відпочинок на те, щоб тут обмірковувати якісь архітектурні проекти? Перестань ходити! Ти ж знаєш, що це розкидання меблів — невиносиме! Це мене до шалу дратує!

— Аякже, знаю! Добре знаю, Сабіно... Тебе дратує все, що я роблю. А надто архітектура. Але ж сьогодні буде мова не про те. Я тільки шукаю способу, як би так сказати, щоб найменше тебе дратувати.

— Дякую за ласкавість. Може б ти ще посвистів? — уїдливо відказала Сабіна і, не витримавши тону, спалахнула: — Ні, це мені треба вже давно поговорити з тобою серйозно, а не тобі зі мною! — Аж зірвалась з місця. — Раз і назавжди! Чуєш? Раз і назавжди скінчити цю безглузду комедію.

— І знову твоя правда. Ти, бачу, сьогодні в гуморі. — Але відразу змінив тон. — Правда: комедія стає надто несмачна. Стережись, Сабіно! Бо для певних осіб комедія може перетворитись у трагедію.

— Ну, само собою! Я цього вже давно сподіваюсь! Тільки скажи, будь ласка: «певні особи» — це маю бути я, чи Люції Вер? Ти погрожуєш?

— Цезар не потребує погрожувати. Його ласка, коли він остерегає. Отож, нагадую, що існує, наприклад, вигнання. Це —

раз. А по-друге, що я — цезар. А ти й він явно про це забуваєте... цілком забуваєте.

Сабіна підступила до Адріана. Обоє на хвилинку замовкли, міряючи один одного поглядами. Хмари сходились: мала бути хуртовина. Але Адріан все ще стримувався. Сабіна то наливалась внутрішнім вогнем, то блідла. Нарешті спустила очі, важко зітхнула й повільно повернула до свого ложа. Цезар знов почав міряти кроками покій.

— Цікаво: в чім же ти обвинувачуєш Вера? Що він робить недоречного? — спитала слабим голосом Сабіна.

— Твій Вер передчасно почав святкувати наді мною перемогу. Він вже тепер обіцяє всякі зміни... сенаторські фотелі... навіть намісництво тим, кого сподівається притягти на свій бік. Звичайно, і в них, і в мене це викликає сміх, бо до його брехень і зарозумілості всі вже давно звикли. Але це повторюється занадто часто. Особливо тут, де ще існують довірливі люди, що не знають правдивого стану речей. Тож порадь йому, щоб він подбав, аби про його п'яні дурниці швидше забули. А тобі скажу раз і назавжди: цезарем такий торохкотій ніколи не буде. Ні-ко-ли!

— А як же пророцтво? — несподівано вирвалось у Сабіни.

— Яке пророцтво? — з цікавістю крутнувся Адріан.

— Ну... взагалі! Як ти це кажеш — що цезарем Вер не буде?

— Так. Присягаю тобі на Гадес.

Сабіна схилила голову.

Адріанова присяга була річ, що з нею треба було рахуватись. А щоб цезар запрягнувся аж на пекло — це було присягою непорушною — треба було, щоб він вже остаточно приготував своїй присуд.

— Але... — непевним голосом продовжувала августа по короткій мовчанці. — що ж, зрештою, зробив той нещасний Вер? Коли ти сам кажеш, що його словам ніхто не вірить?

— Цими днями він промовляв до тутешніх горожан-жидів, обіцяючи зрівняти їх у правах з громадянами-римлянами.

— Та ж не кожний мусить мати твою ненависть до жидів.

— Бо не кожний, як Вер, потребує їхнього золота у такій кількості.

— А чи ти сам не поводишся з різними варварськими ватажками, як з рівними тобі союзниками?

— Коли варвар для свого народу — вождь чи володар, який керує своїм племенем, то державний розум велить не ображати його й не посилати до його варварської країни рим-

ських легій. Але про це нам нема чого сперечатись. Це справи виключно мої.

— Та, може, це ще й брехня про ті жидівські права, — боронилася Сабіна.

— Отже, відчуваю, що й ти вже не така юдофілка, — всміхнувся Адріан. — А всі знають, що Верова брехня тут утворила навіть приказку: «Verus hic ubi stat — nihil veri». Але ще називати себе при цих обіцянках майбутнім цезарем...

— Коли ти вирішив підсадити на трон Антіноя...

— То по-твому Антіноій гірший за Вера?

Сабіна знов зірвалась з місця, немов би сіла на розпечене залізо:

— Чи ти не чуєш, чи ти не знаєш, що говорять про твого Антіноя? Це ж ганьба, від якої мав би почервоніти імператорський пурпур!

— Те, що «говорять скрізь», може цікавити перекупок городиною та грачів у мору, коли вони рахують один одному пальці під осличими гарбами! Цезаря може цікажити лише те, що скаже військо й сенат.

— Сенат! Се-на-ат! З якого ти сам робиш непристойну комедію! Хто це чув за часів Нерона, щоб цезар — римський цезар! — стоячи приймав senatorів!

— Сенаторську гідність, що її надає цезар! Треба, щоб її насамперед шанував сам цезар, без цього вона ніщо. Калігула послав до сенату свого коня... а ти, напевно, послала б свою мангусту. Нема чого нам говорити про такі речі.

— Але ж у всіх устах, що Антіноій — колишній раб. Син рабині-християнки й твоїй. Ти привіз його зі своєї улюбленої Бітинії. І ти насмілюєшся накидати народу римському за цезаря — раба? Колишнього раба? Нешлюбного свого сина від рабині? І нема нічого дивного, коли, будучи твоїм сином, дістав він від свого батька його родинну «чесноту»: нахил до «демосу». Чого ж йому зважати на шляхетну поетесу Бальбілу — патриціанку? Коли він може почувати себе добре лише у «своєм» оточенні, в передміських попінах, між флейтистками!..

— Та невже? — з робленим здивуванням запитав Адріан. — А я гадаю, що — чи є він цезарів син, чи ні — а вина має досить і в палаці, а флейтисток? Та ж їх «змовляють»... як квіти, як вино, як коней...

Але Сабіна завзялась «допекти» цезаря.

— Ну, припустимо, що й так... але є версія, що... Антіноєві байдужі жінки, бо... він захоплює своєю «божеською красою»... самого цезаря. Недурно ж повигадували Платони, чи то Зенони, свої... паскудні «мудрості».

На обличчя Адріана набігла тінь, але він опанував себе.

— В цьому відношенні про мене говорять ще гірші речі. Але я й на те не зважаю.

— Що ж може бути гіршого? — злосливо усміхнулась августи, помітивши, що дійсно зачепила за живе.

— А хоча б те, що скрізь, де світ бачить римських орлів, мене цілком поважно називають твоїм чоловіком.

Це вже було занадто на Сабіну. Вона впала на подушки, де лежав забутий Бальбілою сувій з віршами, й заридала, хлипаючи, як побита дитина. Штучні кучерики повипадали з її зачіски, слюзи розмазували на щоках рум'яна. Сабіна була переможена. Це обеззброїло Адріана. Він ніколи не був жорстоким до переможеного. Не відчував ані до Сабіни ні ненависті, ні ворожості, вона лише безмірно набридла йому своєю нетактовністю та вмішуванням у державні справи.

— Вернімось, однак, до нашої теми й закінчимо цю неприємну розмову. Я знаю, що при всіх твоїх здібностях, у тебе нема нам'яті на одну річ: що наш шлюб був лише політичним кроком. Я ніколи не вкривав від тебе, що як жінка ти для мене не існуєш... ані перед шлюбом цього не крив. І ніколи не ставав тобі на дорозі в цьому відношенні. І ти так само не крила, що не маєш найменшого бажання бути «Каєю» там, де я буду «Кай». Згадай бо: ти ж присягала перед *virgo maxima* й святим вогнем Вести, що задовольнишся титулом августи. Тож, чого ти хочеш? Для світу ти — августи, і біля твоїх ніг — уся Римська імперія. І «божеською августою» залишишся до смерті, якщо — видима річ — не присилуєш мене вдатися до такого засобу, як вигнання... разом із твоїм Вером, з яким я тебе не хочу розлучати, але який тебе до того приводить. Ти, даруй за щире слово, мені цілковито байдужа. Отже послухай мене один раз: споживай всі особисті вигоди твого високого становища, впорядкуй розумно й відповідно до свого смаку своє особисте життя. Але відмовся від одного: не втручайся у справи політики й не мішайся до палацових інтриг.

Сабіна розтулила було уста для відповіді, але цезар затримав її рухом руки:

— Не потребуєш ні сперечатись з добою, ні чути твоїх зауважень до моїх слів. Наскільки я тебе знаю, ти не така, щоб у державних справах мала визначні власні думки. Але ті, що тебе оточують, використовують ім'я августи і вплутують тебе в свої плетива. Не перешкоджай мені зводити мої рахунки для потреб імперії так, щоб те не доторкалось тебе особисто.

Сабіна підвелась і тремтячими устами прошепотіла:

— Августа! Для натовпу я августа! А в палаці цезаря зі мною поведяться, як з невільницею.

— Може. Але зрозумій: коли ти сама поведишся не як августа, а як невільниця, переповнена плітками, то як же можуть до тебе ставитись? Коли ти на цьому щось виграла?

— Я взагалі програла все, — хлипаючи промовила августа в розпуці.

— Ні, ти тільки хочеш програти, тож кинь свою гру. Вона безнадійна.

Цезар знов пройшовся по покою, став перед Сабіною і цілком лагідно промовив:

— Не плач. Роздумайся. Навіщо викидаєш за облявок своє щастя? А Верові порадь... від себе... нехай негайно десь відпочине. Негайно! Особливо в зв'язку зі смертю Пріска. Я віддав наказ, щоб його урочисто чекали в Паннонії.

— Так це... вже вигнання? — тремтячим голосом запитала августа.

— Н-н-ні!.. Це... мала пригадка, а там буде видно. Але придивляйтесь добре — обоє.

Цезар круто повернувся і, перекинувши ще по дорозі стільця, на порозі сказав:

— На добраніч!

Х На новий шлях

*Я добре знаю: не може статись це...
Але тужу...*

Сафо.

Перед Ізі, донедавна непомітною танцюристкою, постелився новий, як чарівна казка, шлях. Ясний, як мрія.

Вчора вона чула — чула цілком ясно — як «він», поміраючи їй сісти в лектику, сказав потику: моя августа.

Це вона, цикада з Марсеотіса, або, частіше «муха марсеотійська», як каже Батил, вона — «августа»! Ох, аж страшно! Жахливо почути на собі волю бога, хоч би й найліпшу волю й найміллішого з богів. Повторювала собі слова небіжчика татка: «Треба приймати життя таким, яким воно є.»

Ще тоді, при першій зустрічі, Ангіної був здивований, коли вона сказала йому це з переконанням.

І все те щастя принесло їй чарівне намісто-амулет, що його подарувала їй Хризіс. І враз вколола думка: а отже вчора, — саме вчора! — вона, Ізі, відмовилась від цього чарівного амулета. Аж провіяло всю холодом від цієї думки.

Сіструми цесарок цокотіли під самими вікнами: птахи не звикли так довго чекати на снідання.

Ізі накинула м'яку туніку й босоніж вибігла на подвір'я.

Під перголою, біля розстеленого полотна сиділа Афра й вилущувала стручки цеглястої квасолі. Ізі сипала цесаркам, а з серця, мов легка імла, підносилися жалі.

Та ж і це життя було гарне. Не буде вже всього того, до чого так звикла. І домок її рідний, і мешканці його любі, і той басейн, що на ньому вперше з ним сиділа вкупі. Не буде й милої Афри.

Підійшла до матрони і з ніжністю обняла її.

— Сказати? Але ж Аврелій попередив: нікому.

— Мила, любя Афро! Навіщо стільки смутку заплетено в щастя? Коли б ти знала! Коли б я могла тобі сказати!

Матрона відсунула сито з квасолею. Сухі стручки засичали, як гніздо гадів, що їх необачно торкнувся прохожий.

Здалося, що Афра була обрадована Ізіною ніжністю. Обняла дівчатко й глянула їй у вічі.

— Чи не той хороший юнак, що сидів вчора з тобою в нашому садочку, приніс тобі, дитино, те щастя й той жаль?

Ізі відсахнулася.

«Правду казав Аврелій. Усім діло до «нього». Навіть Афрі».

— Чому ти? Навіщо? — не могла враз опанувати себе. Але перемогла себе й викликала на обличчя спокійний усміх: — Чому ж би саме він? І навіщо ти про нього питаєш, Афро?

— Тому питаю тебе, доню, що хотіла б знати, де ти саме зустрінула його й хто він?

Ізі схвилювалася ще дужче. Хотіла встати й втекти, але Афра тримала її за обидві руки:

— Почекай, дитино моя. Хочу не випитувати твої таємниці, але знати, тому...

Ізі втопила в неї майже суворий погляд.

— ... що сама хочу сказати тобі таємницю, — продовжувала Афра. — Нераз говорила ти мені, моя ластівочко, що любиш мене, як свою покійну маму любила. І я тебе люблю, як доньку. Отож, хай моя таємниця лишиться між нами, бо ти мусиш знати, що той гарний юнак — християнин, як ми з Антонією.

— Галілеянин?! Він?! Ні, ні! Ти помиляєшся, Афро. І звідки ти це взяла? Мені це аж смішно! Та ж він римлянин! А не жид!

Усміхнулася їй Афра:

— А хіба ми з Антонією жидівки? Ти ж нас добре знаєш. Але звать нас «галілеянами» тому, що наш вчитель походив з того краю.

— Бач, яка ти, Афро, — враз заспокоїлась Ізі, — Чому ж ти раніше ніколи не казала про те, що й ви з Антонією студіюєте мудрість, як Стробус, маєте вчителя. Могли б робити це вкупі зі Стробусом. Він же таки справжній філософ, вчений. Мав і свою школу.

— Наша, як ти кажеш, філософія цілком інша за Стробусову.

Але розмова увірвалася, бо на подвір'я вступив дуже поважний пан у супроводі раба. Мав на собі оздоблений вишиванням плащ і був так міцно напарфюмований, що аромат розходився на кілька кроків від нього. Меткими очима він швидко перебіг по постатях Ізі й Афрі і, не привітавшись, запитав:

— А скажіть мені, жінки, чи справді тут живе шляхетна доміна Ізі?

— Ха-ха-ха! — Зайшлася сміхом дівчина: це її так величають — «доміною» та ще й «шляхетною»!

Але втрималась і не сказала, що вже було на кінці язика:

— Та це ж я, — а натомість спитала:

— А нащо тобі та доміна?

Гість легенько скривився:

— Не слід бути такою цікавою, дівчинко. Коли тебе питають старші, слід чемно відповісти на питання. Якщо справді вона живе тут, — недовірливо розглянувся по скромному подвір'ї, — скоч і повідом її, що прийшов ювелір Марк з Канонійської вулиці. Може вона ще спить?

Афра підвелась і пішла до свого полотна.

Ізі трохи збентежилась. До неї? Незнайомий ювелір з найгарнішої вулиці?

— Це непорозуміння, пане. Гістрія Ізі — це я. Але я не така багата, щоб...

У ювеліра наче зломилась всередині якась пружина, що тримала його рівно. Він раптом перегнувся в попереку й низько поклонився, а його обличчя засяяло найсолодшою усмішкою. Тепер його очі були вже не на Ізіних босих ногах, а повисли на її намисті.

— На всіх богів! Вибач мені, красуне! Це справді непорозуміння. Ти так по-хатньому... по-вранішньому! І така молоденька! А Марк — такий вісюк! Враз не пізнав славної міми. Не ти сама замовляла в мене. Ні. Прекрасний юний патрицій — тобі відомий — прислав для тебе оці речі, — і він узяв із рук раба пакуночки, загорнені в блакитний блискучий шовк.

Ізі не розуміла.

А Марк вже розгортав маленьку скриньку зі слонової кості, вкриту чудовою горорізьбою, і подавав її дівчині!

— Кажу тобі: помиляєшся, пане. Ні, я нічого не замовляла, ані хто інший не міг замовляти для мене. Я справді Ізі, танцюристка. І ось покличу свого опікуна, щоб він тобі це підтвердив.

— Зайва турбота! Зайва обачність! — замахав обома руками ювелір. — Нащо Маркові свідки, коли йому найліпше свідочтво — твоя краса, такі манісінькі ніжки, такі гарнесьенькі рученьки й оця оздоба на шийці! Хто може зранку мати на собі такі забавки, той може їх мати й більше! Помилка? Яка помилка? Хто сказав: помилка? Досвідчене Маркове око ніколи не помиляється! Ось таблички! Поглянь! І ти знатимеш хто, — ставний, як лібанонський кедр! Гарний, як сам Йосиф Прекрасний! — посилає тобі цю дрібничку!

Ізі розгорнула диптихон і почервоніла.

На першій табличці був відбиток Антіноєвої медаль-

ки». А на другій: «Антіной — своєму ягняткові. Радуйся. І пам'ятай: нас тільки двоє».

Ізі несвідомо притулила диптихон до своїх грудей.

Почула впевнений, трохи гаркавий голос:

— Так що ж? Хіба я не казав? Ювелір Марк з Канопійської вулиці ніколи не помиляється. Тепер ти, красуне, не будеш відрікатись, що це — тобі?

— Так. Це мені, — взяла Ізі скриньку й хотіла віднести до покою.

— Одну хвилиночку, прекрасна мімо! По-перше мусиш подивитися, що всередині, в скриньці. А може там нічого нема? А по-друге — манісеньке посвідчення... для порядку.

Медальки не можна було розпізнати від тої, що її Ізі бачила вчора в Антіной.

А Марк уже тримав перед нею золотий стилос із вправленим у нього лазуритом і диптихон у шабатурці з крокодилової шкіри.

Ізі швидко підписалась.

— А тепер ще тільки один коротесенький звук, — знов переломився в попереку ювелір. — Якби твоє серденько колись забажало нової оздобы, згадай, красуне, тільки два слова: Марк, Канопійська і більш нічого!

Ізі роздивлялась на подарунок. За хвилину до неї підійшла Афра. Ізі невільним відрухом хотіла було закрити скриньку. Але Афра шойно сказала їй свою «таємницю» і... не побачить медальки сьогодні, то побачить її завтра.

— Поглянь! — простягла шабатурку Афрі.

Християнка схилилась над медалькою.

Це — те саме, що вона зауважила вчора. Сумніву нема.

— Тільки ми двоє маємо — у цілому світі — такі амулети: Антіной і я...

Афра пильно подивилась Ізі в очі.

— Як ти сказала, Ізі? Як ти назвала його?

— Антіной! Це ж наймення того августіана.

— Ти знаєш це напевно? І знаєш хто він?

Ізі на знак згоди лише притакнула головою.

— Та ж ми всі молились за нього. Серед християн давно вже кружляла чутка, що майбутній цезар Антіной — потаємний християнин. І всі християни палко молились, щоб новий цезар швидше обняв владу. І ти будеш носити цю медальку, Ізі?

— До смерті! — захоплено відказала Ізі.

— А танці? Учти? Оргії?

— Вже з сьогоднішнього дня я не буду танцювати. Я ж

поїду звідси. Швидко покину вас усіх, люба Афро. Поїду до Рима.

— І вже там охрестишся?

— Можє. Не знаю... — відповіла дівчина, не розуміючи, власне, про що йде мова.

— Можє, станеш дияконісою? Як моя Антонія?

— А це ліпше, як бути гетерою?

— Дитино моя!

Стробус, що довго не міг заснути під лохіаськими враженнями, прокинувся щойно тепер. Зрадів, побачивши Афру: мав їй сказати про переїзд до Рима. Можє б вона купила частки дому, що належаться йому та Ізі? Спочатку його неприємно здивувало, що Афра знає таємницю. Але довідався, що вона особисто вчора розмовляла з Антіноєм. То — річ інша.

І сказав більше, як хотів.

— Чи смію замовчати такі події перед єпископом? — міркувала Афра. Швидко прибравшись, подалась на протилежній кінець Александрії, де проживав єпископ.

Він був людиною невтомної праці. На своє життя й на потреби вбогих, старих і немічних, яким щиро помагав, заробляв він тканням килимів. Мав майстерню, де працювали вкупі з ним ті, що хотіли навчитись цьому ремеслу. Афрі була добре знайома низенька хатина, де муркотіли верстати під руками робітників. На вікнах — заслони з синього полотна. На стінах — полиці, зроблені єпископом, закладені запасами вже фарбованої вовни. Стіл з фарбами, що готувались тут же таки. За запоною, в кутку — ліжко, вкрите овечою шкурою. На ньому — кругла й плескувата, як корж — подушка.

З відчинених дверей, крізь бурмотіння човників та кросен. Афра вчула голос єпископа:

— Не бездіяльного взорювання, постів та бичувань, а праці потрібно.

Афра захвилювалась: прийшла невчасно, саме коли єпископ картає когось з християн.

Вона побачила молоду дівчину, яка стояла перед єпископом, спустивши очі. Єпископ дав Афрі знак зачекати й говорив далі до дівчини:

— Коди ти справді вирішила відмовитись від особистого

життя, щоб ліпше служити людям, не йди ховатися до печер. Не в пустиню тікай. Іди до хворих, до старих, безпомічних і безрадних, їм помагай. Їм служи. Служи не за платню, не за гроші, а з любові до людини. Зі співчуття. З милосердя. Я тобі не раджу, але лише показую, що є інший шлях подвигу, любові й милосердя, як... шлях на арену, де розто-рощать тебе зуби хижаків на забаву глядачів. Я розкриваю тобі очі. Поміркуй.

Дівчина відійшла.

Тоді Афра, хвилюючись, почала розповідати:

— Сам був у нас! Особисто! Двічі! Як тебе. отче, бачила того, хто стане першим християнським цезарем! Може ми перші з моєю донькою почули з його уст: «Мир вам!»

Єпископ не відривав погляду від уст Афри. Губи його тремтіли. Блакитні очі стали озерцями, в яких, однак, прозора повільно не переливалась за край. Усміхався щасливо дитячим усміхом. Слова не йшли з тремтячих уст.

Усміхались радісно, спинаючи руки від захоплення, й ткачі. Уява ткачів ткала сяючий килим вимріяного, щасливого життя без страху, переслідувань, цирків, арен зі звірами. А може... може й... без рабства?

XI Тінь

До безсмертя він великими кроками йшов.

Віргілій.

Казка тривала.

Ізїне життя змінилось до непізнання.

Не ходила до школи. Не танцювала на бенкетах. Не варила Стробусові снідання й не носила до шевця його подертих сандалій. Хатні її обов'язки перейняли на себе нубійська невільниця та двоє рабів, що відповідали своїми головами за її безпеку.

Дещо, однак, не змінилось.

Як і раніше її співи-імпровізації залітали з-під перголи в садок і аж на озеро.

Щоденно бачилася з Антіноєм. Тільки не він приходив до неї, а її в лектиці відносили на Лохіас або мчали туди баські коні. На Лохіасі ж було досить тіннистих садів, безлюдний берег моря, великі світлиці й затишні менші покої.

Єдиний невідступний свідок її безхмарного щастя був лише Аргус. Він виявляв до Ізі неменшу приязнь, як до «своїх» у палаці. Матор служив їй за столом. Коли-не-коли бачила Скавра. Іноді вгляділа білий плащ Адріана, як цезар приїздив з якоїсь своєї подорожі. Майже не здибувала Аврелія.

«Пустиня», що її можна знайти скрізь, як запевняв Стробус, знайшлась і в повному людей Лохіасі.

Було їх тут тільки двоє. І думки обох скупчувались лише на власних особах. Весь інший світ зник, як сон.

Однак «світ» дбав про них. Зранку Стробус брав Ізі в науку, як колись своїх учнів в Цезареї. Тепер Ізі мусила знати багато речей, що раніше й думка про них не спадала в її безжурну голову.

Думав про Ізі й цезар. Був зачарований її світлим впливом на Антіноя. Вірив філософові Анаксагорові, що «ми приходимо на світ, щоб бачити сонце».

До Рима був посланий наказ приготувати для Ізі віллу в Байях — чудовому місті-літниську, оспіваному поетами. Красу

ї зручність Байів любив і Антіной, і сам Адріан. У Лохіаській пристані вже гойдалась на хвилях легка трирема.

Про всякі дрібнички, що мали зробити приємним кожен Ізін рух і задовольнити її найменше бажання, дбали уважні Масторові руки й цілий «хор» рабинь. Без сумніву: справжня авгу́ста не мала й маленької частинки тих радощів життя, що звідусіль приходили самі до її прийдешньої наступниці. Над Ізі ніби відтулився велетенський ріг щедрості, з якого летіли всі дари. Навіть така неймовірна «нагода», що «конче вимагала» негайного переїзду до Рима й Афри з Антонією! Виглядало так, ніби цілий домок з-над Мареотіса має перенестись на інше місце, не лишаючи на попередньому навіть жалю за минулим. Бо ж і всі цесарки готувались до від'їзду.

Єдиним журливим тоном бриніло, що в спустошеному гнізді, хоч і на короткий час, залишалась «сова Атени» — Геленіон. Вона знала, що коли б тільки дозволила Ізі сказати одно слово, і в Римі, і в Байях знайдеться для неї праця й місце. Але малярка не зраджувала своїх мрій. Закінчивши праці в Хризіс і продавши дім, коли він продаватиметься весь разом, вона матиме змогу відразу здійснити свій корінтський план.

Але Ізіна трирема мала відплисти з Александрії без Антіноя. Цезар мусив спочатку відвідати Теби, колись преславної столицю фараонів. І хоч Антіной мав багато твердих застережень, щоб лишитись на Лохіасі, цезар не вважав це за можливе.

Переконала в цьому Антіноя і сама Ізі:

— Теби є Теби. А обов'язки є обов'язки. Щоб ніхто не міг тобі сказати, що «якась флейтистка» зв'язує руки наступникові цезаря...

Ще був час попроситись з приятелями.

Батил плакав від щастя:

— Це ж про тебе сказав поет, Ізі: «Тобі призначено бути в Римі оздобою дівчат». Але жодний поет не знав, що ти, козенятко, як «цезарева міма» понесеш аж до Рима славу Батилової школи! Батиліві й на думку не приходило, що на світі може бути щось ліпше, як стан міми, а надто ще й цезаревої.

Напередодні від'їзду подруги танцюристики вирішили влаштувати прощальне свято самій Ізі. Ще сонце не увійшло в свою вечірню купіль, як подвір'я наповнилось дівочим щебетанням. Євноє приїхала на ослі з двома величезними кошами квіток і страв. Але їх і так не бракувало: кожна принесла щось із собою і кожна мала для бенкету найліпшу програму.

Але Гелене збила всі проекти. Чом би не зробити «симпозіон під зорями»? На березі озера, між тамарисків?

Стробус — єдиний муж у дівочому товаристві, прийнявши

почесну роль «пана свята Харит», зараз же пішов до Состена, щоб і той мав з нього останній заробіток.

Тільки Афра й Антонія лишилися удома допаковувати речі.

Безжурний хор, позад якого йшли два велетні — раби германці з приготованими на п'ятьмо смолоскипами, та навантажений Юстусів осел з килимами, напоями, стравами вже вирушав з брами, як зіткнувся з некликаним гостем: був це ювелір Марк з Канопійської вулиці. Ввійшов, немов з музейної вітрини. Плащ його, рясно вкритий вишиванням, більше нагадував килим, ніж ужиткову одягу. Де тільки можна було причепити, блищало золотого й самоцвіти. За ювеліром ішло троє рабів із повними руками скриньок та цяцькованих шабатурок.

Дівчата відступили назад перед дивовижним видовиськом.

— Відомий тобі, трояндо мареотійська, ювелір Марк з Канопійської вулиці, який має найліпший і найбагатший вибір дороговціностей на цілий Єгипет, вітає тебе!

Раби по його знаку вправним рухом вже розгортали скриньки. Дівчата обступили групу. Марк збагнув, хто вони, і враз залунала його солодка пісня:

— О, крилоногі! Кожна з вас має достойного приятеля! Інакше не може бути! Але, — голос його зазвучав меланхолійно, — але не кожен приятель має потрібну вам здогадливість! Тому лише тепер ви маєте можливість підказати тим панам, що мусять вони зробити, що є їхнім обов'язком! Марк з Канопійської вулиці...

Він сам упивався своєю мовою й одночасно витягав то з шабатурок, то з-під плаща одну по одній чудові оздобу. Обертая їх перед очима зачарованих дівчат і ні на хвилину не припиняв своєї слоквенції:

— Боги небесні й земні! Апеллес не знав такої краси! Фідієві й не снилось подібне!

І підставляючи мистецької праці люстерко, мов лотосовий лист зі смарагдовими жучками на стеблині-держалні, звертав увагу дівчат на саме дзеркальце:

— Ти ж потребуєш саме таке? Маєш? Але, але! Красуня ніколи не може мати досить дзеркал!

У дівчат розбігались очі. Навіть Гелене з великою цікавістю придивлялась до цієї несподіваної виставки й запитувала про ціни. А Марк, підкрадаючись до Ізі котячим кроком, шепотів їй на вухо:

— Марк знає, кому можна повірити всі багатства землі. Я залишу тобі дещо на показ твоєму приятелеві. Хай він побачить. Тільки щоб на тобі.

— Стробусе! — благаючи гукнула Ізі, зачувши в брамі

голос філософа, — Стробусе! Поможі мені переконати ювеліра... Марка з Канопійської вулиці...

Стробус потемнів: чи ж то вже так широко кружляють по місті чутки? І зробив різкий рух рукою:

— А заברי, лишень, чоловіче, свої блискотки. Ми маємо все потрібне, крім часу.

— Мудрий філософе! Славні гістрії! Овідій сказав...

— ...що ти кепсько поінформований. Я, що правда, філософ, але моя вихованка — не гістрія. І не радо бачить у своєму домі непроханих гостей... навіть з Овідієвими цитатами.

— Але ж найславніший ювелір Марк з Канопійської вулиці...

— Може без затримки йти на згадану адресу.

Голосний сміх дівчат не зробив радості славному ювелірові.

На цей вечір Ізі «позичила» у богині амулет Хризіс. Натомість «звірила» Афродіті медальку з ягнятком, бо Стробус нагадав пам'ятати про раду Аврелія і «не викликати зайвих запитань».

Ізі почувала себе неспокійно й ніяково. Але послухала.

Сивий присмерк стирав контури й кольори... Одна по одній розсвічувались зорі, немов у небесному садку розквітали світляні квіти... Вода озера ароматично дихала освіжуючою прохолодою...

А невтомні цикади творили мережане тло для тихого шепотіння легеньких хвиль, обвитих серпанком сріблястої імли...

— Дивіться, дівчатка! Ну, що, коли то наяди? — вказала на імлу Фаніон.

— То буде нас більше!

— Бо Стробус і їх запросить до нашого гурту, — пожартувала Гелене. — Він знаний «женофіл»!

— Правда. Бо, скажім для прикладу, що є в світі ліпшого за молоду дівчину?

— Ні, ні, — пищала Фаніон, — бабуня Неферт говорила, що осліпне той, хто побачить наяду.

Вона швидко вибрала зі свого кошика жменю пражених у меду мигдалів і жбурнула їх у воду:

— Прийміть офіру, наяди прекрасні!

З берега булькнула в воду жаб'яча компанія.

Та кучерява Меліта вже заводила:

Зачула спів я уночі...

Дівчата підхопили:

*Дівочий триумфальний спів...
Кому, кому? — спитала.
Ждемо ми тут своїх братів,
Я татка тут чекала.
А я принесла свій привіт
Дорожчому за цілий світ...*

— Правда, Ізі? — обняла Фаніон свою подругу.
Ізі мовчки хитнула головою, але стримала зітхання. Та вже
Меліта котила густе, глибоке своє контральто, мов оксамит
розгортала:

*В гліциніях сама йдучи,
Цілунок чую уночі...*

При заткнутих у пісок смолоскипах, обліплених метели-
ками й мушками, на невеличкому горбку, посеред вкритих
білим рум'янком лук, лунав безжурний сміх і спів. Ломились
тіні танцюристок, що танцювали «для себе».

Вечірка удалась. Це було свято молодості й радості життя.
А Ізі була сумна...

Згадала, що на цій луці була з Антіноєм. Між дівочими
голосами озвалась ніби нота, яка нагадувала тембр його голосу.
Тоді Ізі зривала рум'янок йому на вінок, а він сказав: «Ці
зірочки впали на землю, щоб утворити нам на ній небо». Яке
ж тоскне це небо сьогодні! Яке порожнє, хоч і галасливе!

Непомітно встала й відійшла в імлу: бути там самотною,
якщо не з ним... Це ж востаннє побачить вона міся, що чули
найсолодші слова її молодого кохання.

Ось тут, біля потічка позабивали пастушата кілочки між
квітами, прив'язували до них кіз, а самі грались, мов моло-
ленькі фауни. Ізі захотілось пити. Тоді один з хлопчиків зручно
надоїв молока й подав їй дерев'яну мисочку. А поки пила, так
гарно грав на очеретяній сопілці, як справжній фаун. Вона пер-
дала миску Антіноєві:

— Цілую сліди твоїх уст, — шукав він те місце, відкіль
Ізі пила.

— Чи їй тобі так порожньо на світі, як твоєму ягняткові?
— Схилилась над рум'янком, щоб зірвати їй поворожити на
пелюстках. Але не зірвала, лише погладдила квіточку.

Стробус тимчасом помітив, що Ізі довго не вертає.

— Знайди її, Фаніон!

Фаніон пострибала поміж кущиками. Кликкала. Куди ж та Ізі зайшла? Фаніон побігла у другий бік. Побачила подругу й почала обережно підкрадатись, присідаючи за кущики. Чого ж Ізі так притиснула руки до грудей? Вся потяглась уперед, ніби вдивляється у ніч, политу п'янкою... Здалеку додавала суму якась пташка своїм тихим голосом...

Раптом подих вітру заколихав імлу, пригладив, мов дотиком руки, рум'янки. Струнки й гнучкі, вони знову випростались і зашепотіли своєрідним шелестом. Скільки сягало око — все вкрите ними.

Десь бренькнув звук... протяжний, тихий, ніжний... Птах? Чи десь обірвалась струна на далекій арфі?

Ізі ловить цей звук, приглушений, далекий, а він розходиться все далі й далі... мов коло на воді... І вмирає в блакитній імлі.

Ізі здається, що на її серце лягає рука, притискує його, і серце порожнє, бо нема вже в ньому найменшої крихти радості. Воно стає безрадісне, холодне, порожнє, і це назавжди. Про це не може бути найменшого сумніву. Жодна сила ніколи не розвіє цього суму.

Ізіне обличчя залили сльози. А крізь цю запону сліз заклубились імлісті образи... Хаос примар... неясних... різноманітних... Вони звиваються, мов клуби диму... Ось — августа... Біля неї — Вер. За мить Вер зникає... але очі Сабіни дивляться на Ізі, злющі й колючі, із зів'ялого обличчя августа... А під тим поглядом вже гойдається невеликий човник... До човна поспішає якась постать... Як би ж Ізі не впізнала її відразу? Це ж Антіной! На нього кидаються двоє... обмотують йому голову плащем... в'яжуть йому руки й ноги... і, розгойдавши, кидають у воду... Ізі чує, що вона вмирає, розпливається в блакитній імлі, в нестерпному болі...

Але на тому місці, де вперше поцілував її Антіной, стоїть він сам! Темні кучері спадають йому на чоло. Очей не видно. Вони заплющені. В руці тримає квітку лотосу, — і чує знов той звук, мов завмираючий голос розірваної струни... Одно лише незрозуміле слово: Беза... Бе-за...

І все зникає в імлі...

Ізі з несамовитим криком кидається вперед і хапає повітря. Її обнімають теплі руки Фаніон:

— Ізі! Ізі! Що тобі? Ізі!

— Там... там... бачиш?

І Фаніон справді бачить тінь людини, що зникає в імлі...

Хвилину дивляться одна одній у божевільні від жаху очі і з шаленим криком, немов не своїх, а чужих голосів, мчать по луці до заграви смолоскипів. Вітер свистить їм у вухах, все поле біжить їм навпроти. Кривавою плямою росте заграва смолоскипів.

Раптом, немов холодна, тверда рука хапає Ізі за туніку... друга вчепилась за шию... Вирвалась від першої... Але чує, довкола шиї огорнула її холодна гадюка... Ізі вхопила її і щосили жбурнула від себе...

Фаніон майже впала на Стробуса...

Божевільні з жаху очі дівчат, розірвана Ізіна туніка, закритавлена шия зірвали всіх з місця. Фаніон ледве здобула з себе:

— Пан! Пан! Ми бачили Пана!

Божевільний страх охопив відразу всіх дівчат. З криком, вищанням, збиваючи одна одну з ніг, метнулися, як птахи, підхоплені ураганом. Раби затримались на мить і кинулися за ними.

Стробус гукав вернутись. Але його голос тільки підганяв тікаючих у п'яні. Філософ стояв самотньо серед палаючих смолоскипів. Намагався опанувати себе. Кілька сухих листків зашелестіло. Стримався, щоб не оглянутись і почув ніби дотик. Раптом у тому шелесті немов би вчулися легенькі кроки, що обережно підкрадалися. Мертва, порожня тиша наповнила Стробусові вуха. Прудко глянув назад... не побачив нічого. І від цього стало ще моторошніше.

Виставив вперед руки, і, мов клаптик папірису, що його тягне розігрійтий електрон-бурштин, панічний жах потяг його вперед. З прудкістю, з якою не бігав від дитячих літ, підстаркуватий філософ летів за дівчатами, як на перегонах. Плащ тримався одним кінцем на його плечі, пристебнутий фібулою. Другий кінець волочився. Раптом зачепився за пакіл, залишений козячими пастушатами, сіпнув... І Стробус важко впав...

Дихати це було чим, серце стукотіло аж під горлом. Груди боліли від удару. І це вернуло Стробуса до тями.

— Фі-ло-со-фе! — переривчасто, мов гавкаючи, промовив пересохлими устами, — опа-м'я-тай-ся!

Охаючи з болю підвівся і сів на піску. Розглянувся. Вищерблений місяць впливав з-за тамарисків, вкриваючи напівпрозорою сивиною білозірчате поле. Дуже далеко ще лунали дівочі крики. Їм відповідали гавканням пси.

— Опам'ятайся, філософе! — І, не знати чому, пекучою іронією стали перед очима слова Піндара: «Людина? Тіні сон!»

Виплюнув пісок, що набрав його в рот, падаючи, і з намаганням підвівся.

— Безпідставний жах для тебе дужчий за твій мізерний розум, що ним хизуєшся? І ти — людина? «Тіні сон»!

Відчепив розірваний плащ, обтрусився, полагодив на собі одяг і ще тремтячими ногами замірився додому. Ззаду, під горбком, червоним чадом ще курили смолоскипи. А над ними, дійсно, немов танцювали «танок тіней» примари німф, закінчуючи «свято харит».

— Пан з наядами? Скажім для прикладу... Але не докінчив, лише махнув рукою і, припадаючи на одну ногу, повільно пішов додому.

XII „Беза“

*Жалоба, мовчання і жах панують в палаці.
Елевзійські містерії.*

Довго довелося чекати Стробусові з осляром Юстусом біля зачиненої на ніч міської брами.

Бо на небі ще не розвиднювалосьь.

— Я ж казав, нема чого квапитись, — своїм звичаєм висвітлював Юстус. — Ще мали стільки часу шукати того намиста. А вони: «мерщій та мерщій!.. От і стовбичимо тепер під брамою! Нащо? І пощо? А таке намисто... Хоч би й не чарівне. Але й за самі камінчата з десяток добрячих ослів купити можна було б. Та, куди вже там! Я собі міркую, що на придачу ще й хатину непогану можна було б придбати. На придачу! А от: «мерщій! мерщій!» Тепер, завидна, якийсь форункулос-паскудник положить собі у саквичку. І тільки й бачили. Хіба ж не так? «Мерщій!.. мерщій!..»

Стробус не слухав, не відповідав. Вкупі з Юстусом і двома рабами вони обшукали при світлі смолоскипів всю площу веселого свята, всі місця, відкіль бігла Ізі. Амулет безслідно зник.

Ізі не знала, що то саме він видався їй холодною гадюкою, яку вона зірвала з шиї й далеко закинула від себе.

Та філософові було тепер не до амулета. Він зітхнув і додав у думці: «Правду сказала Сафо: «що стало минулим — зітханням не вернути...»

Подивився на схід: небо ще не зеленіло.

Згадував подробиці, щоб розповісти про все докладно Аврелієві.

Коли доплентався додому, Гелене й Фаніон сиділи біля ліжка Ізі, якій було дуже зле.

Лежала з розплющеними очима, уста ворушились і з перервами вимовляли незрозумілі слова: «Беза... Беза...» І сама відповідала собі:

— Та ж таки «Беза»!.. А не «Безу». Бо ж моя богиня — Афродіте... А не єгипетський бог-малюк, нефоремний Безу,

що його тільки єгипетські танцюристки й гістріони вважають за свого бога-покровителя.

Раптом, з широко розплющеними очима Ізі зіскакувала з ліжка, не помічаючи присутніх, і тяглась до свого вітварика.

— Де ж вона? Хто взяв мою богиню? Куди її винесли?

І вириваючись з рук присутніх, щоб втекти перед страшним видінням, кричала:

— Рятуйте! Рятуйте його! Вони в'яжуть його! Антіноя! Двоє їх...

— Ізі... Люба дитино! Дивись: богиня ж всміхається тобі. Будь спокійна... Поверне й Антіной... Ляж. Випий вина...

Ізі падала навznak і стогнала:

— Нема моєї богині. Відщуралась мене. А мій бог, мій «Ерос» відлетів на небо. До зірок...

Видавалось незрозумілим, що дівчина пізнавала всіх, бачила все біля себе, не бачила тільки статуї Афродіти, навіть не пізнавала обмацуванням. Була це форма духовної сліпоты, що примушувала її повторювати:

— Нема її... Нема й його... Що ж значить «Беза»? Скажіть це мені!

І впадала в непам'ять.

Стробус журно хитав головою:

— Тричі повторюю тобі: доглядай її як члена цезарської родини, — звучали ще йому слова Аврелія.

От і доглянув.

З думкою довідатись, що ж то є та Беза, Стробус пішов до християнок. Стукав. Виглянула стурбована Афра, і нічого не кажучи, пішла до Ізі. Про жодну «Безу» ніколи нічого не чула. Ні!

Стробус дивився на небо. Там тремтіла ще єдина вранішня зоря. Була як віконце, в якому забули згасити світло аж до ранку.

Не міг витримати й поїхав на ослі на Лохіас. Поспішав надаремно. Довелось довго чекати, щоб добитися до Аврелія.

Щохвилини, однак, переходили нові люди, бігцем летіли раби, входили й виходили вояки у зброї, в шоломах. Дужий центуріон рвучко й лаконічно давав накази.

— От як тут господарять, коли цезаря нема вдома, — подумав Стробус. — При ньому тут священна тиша, мов у храмі, а без нього — як на форумі.

Спробував зачепити когось. Від нього відмахувались, як від настирливої мухи.

Час минав...

Стробус не знаходив собі місця. Підійшов до вікна, що виходило на море. На спокійній блакиті води вишикувалась ціла флотилія. До човнів покvapно сідали вояки. Декуріон на білому коні літав берегом, його червоний плаш миготів, мов полум'я, з якого виблискувала зброя.

— Ця метушня не аби з чого, — вирішив філософ. — Або щось сталося, або чогось важливого чекають. Може, несподівано повертає цезар? Вхопив за плече першого раба, що перебігав біля нього:

— Повідом шляхетного Аврелія, що його потребує бачити. скажім для прикладу, філософ Стробус. Маю сказати, що... трапилась біда...

— Та ж ми всі про неї давно знаємо, — повернувся раб і побіг далі.

Стробус стривожено оглянувся. Вже не так певно перецінив двох урядовців:

— Панове, будь ласка... Мені треба пильно поговорити зі шляхетним, скажім для прикладу...

— Сьогодні не приймають прохачів! — різко відрубав один.

— Я не прохач... я філософ...

— Хоч би й сам Платон... потім! — докинув другий.

Стробус безнадійно сів у крісло.

— Ще вчора ці раби плазували передо мною... на цьому самому місці.

Зненацька відчинились двері саме в тому місці, де сидів Стробус. А з них виглянув, когось шукаючи очима, Аврелій. Обличчя його було бліде, стурбоване, змінене.

— А, це ти, філософе. Кажеш: біда? Це більше, як біда. Нешастя, що йому нема назви в людській мові.

Стробус на мить скам'янів. За своїми думками не помітив, що слово «біда», яке він кілька разів повторив, літає у всіх напрямках по палаці. Пеначе спросоння мигнуло: «Як швидко все знають. І як дивно, що їм так на тому залежить».

Аврелієві ж сказав:

— негайно треба лікаря.

— Ні, — похитав головою сенатор, — лікаря вже не треба.

Пізно.

— Та ж це трапилось цієї ночі! — губив Стробус ґрунт під ногами. — Я там був, при цьому!

Аврелієві очі широко розкрились. Він вхопив філософа й потяг його у своїй покій.

— Де ти був цієї ночі? Як добився сюди? І чого ти стільки чекав?

— Та ж мене не пускали до тебе. Ми всі вночі були на Мареотісі, біля озера. Ізі була цілком дужа...

— Бідна дівчина! — сенатор провів рукою по чолі. — Але я не розумію. Як же він міг там опинитись? Сядь, спробуй розповісти докладно. Коли й як він...

— Хто?

— Та ж Антіної!

— Божеського Антіноя я не бачив. Я кажу про Ізі, що цієї ночі тяжко захворіла.

Очі Аврелія згасли, обличчя стало безбарвним, ніби його притрусили попелом.

— Так ти нічого не знаєш... Цієї ночі загинув Антіной...

Якусь мить Стробус сидів без руху. Потім враз втратив силу над своїм тілом, і воно, мов клунок, сповзло зі стільця на підлогу.

Сидячи там, Стробус вхопився нігтями за свою лисину, і на ній виступили криваві смуги. Мав такий жалюгідний вигляд, що зворушив Аврелія. Той нахилився, підвів немов постарілого філософа й труснув ним.

— Чоловіче! Не час на розпуку! Збери думки! Може, чимось допоможеш висвітлити таємницю цієї смерті. Розповідай!

Стробус втягнув в себе повітря. Та горлянка була немов затиснута. Повітря не проходило через неї. Ледве чув, як Аврелій безбарвним голосом оповідав:

— Цієї ночі, власне ще ввечері, виловлено перекинутого човна з цезарської флотилії. Гінці прибули сюди ще перед світанком. Є чутки, ніби юнак, не чекаючи повороту цезаря, мав несподівано прибути до Александрії. Певно, швидше хотів побачити Ізі й їхати разом з нею до Рима. Подробиць нема. Всі, хто були в човні, погонули... і навіть невідомо де. Тепер говори ти! Може Ісмена мала від нього якісь звістки?

Стробус підвівся:

— Так, сенаторе: тепер я розумію. Ісмена дійсно мала звістку! В самий мент нещастя. Вона бачила, як двоє його топили... Бачила й його самого... й не сама, але й подруга її — Фаніон... Ми гадали, що їх налякав Пан... А то була тінь божеського Антіноя! Тепер Ізі в маринні, у півсвідомості повторює одно лише слово...

— Яке?

— Беза.

— Вона й раніше бачила привиди?

Стробус здвигнув плечима:

— Та ж вона поетка. А ті бачать і таке, чого на світі не буває.

— Зараз пошлю лікаря. А ти не відходь від неї. Як тільки тебе повідомлю — негайно вези її до Рима. Дівчину конче треба зберегти. Може, вона щось висвітлить.

Аврелій встав. Підвівся її Стробус. Вже на порозі його мозок прорізала блискавична думка.

— Сенаторе! — порвернувся він, — не гнівайся, коли скажу не до речі...

— Кажи, не бійся.

— Пріск — уже в Гадесі. Антіной, сам знаєш, ким був. Чи такі люди у такий час самі собі відбирають життя? Чи, маючи такі рамена, не міг би Антіной виплисти на берег?

— Що ти знаєш? — хрипло запитав Аврелій.

— Я сказав: я нічого не знаю. А те, що говорю — говорить не Стробус, а логіка.

Аврелій цілком потемнів. Затис зуби і з силою жбурнув срібну кульку у срібну миску.

В дверях умить з'явився Мастор. Його кремезна постать враз постаріла на десять літ, очі запухли, хода непевна, як у п'яного.

— Варту! — кинув, не оглянувшись, Аврелій. Голос його був різкий, як звук бронзової кульки. Очі не відривались від Стробуса.

Філософ змішався. Але враз заспокоївся.

«Жоден бог, філософе, не обіцяв тобі не смертності, — подумав він. — Не повтори ж того, що було вночі. Ти ж таки римлянин і муж».

Аврелій труснув головою, коли в дверях брязнув меч центуріона.

— Людей і лектику! — вже цілком спокійно наказував сенатор.

— Піти до сенатора Татіана. Нема часу на лист. Перекажати, що прошу ласкаво прибути негайно.

Стробусові знову справно застукотіло серце.

— Масторе! Повіз для лікаря Гермогена! Негайно поїде з філософом до Марсотіса. Філософе! Яке слово вона чула?

— Беза. Не наймення єгипетського бога танцюристок «Безу», а «Беза».

— Масторе! Попитай всіх, хто є в палаці, чи хто чув таке слово? І що воно може означати?

Мастор зник.

Аврелій зняв з пальця п'єрстень-сигнет і подав Стробусові.

— Покажеш лікареві. Хай огляне хвору, як особу з цезарської родини. До речі: як звати того патриція, що напав тоді, вночі, на Ізі? — Записав і продовжував говорити: — Як Гер-

моген визнає за можливе, ще сьогодні рушайте до Рима. Але доглядай! І всіма способами приховай від неї смерть Антіноя. Я сам — чуєш? тільки я сам повідомлю її про це. Сигнет хай буде при тобі. Показуй, коли треба буде щось чинити з мого наказу!

Тимчасом Мастор легенько підштовхнув до Аврелія стару єгиптянку:

— Говори, Снефру!

— Світлий пане, Беза — це моє рідне село... недалеко... На Нілі. Колись це було гарне, велике місто. Тепер там зменька мешканців. Як плисти з Гермонтіса до Дельти. При самому березі... річка там дуже широка.

Аврелій взяв новий диптихон.

— Іди, стара. До побачення, філософе, в Римі! Пильнуй дівчину!

Стробус міркував: «Як же переживе Ізі своє нещастя?»

Але відчував сам безмірну тугу за Антіноєм, бо несвідомо переніс і на нього частину своєї ніжності до Ізі.

Виходячи, зауважив, як тепер розступаються перед ним урядовці, що перед хвилиною не зважали на нього. Глянув на перстень на своїй руці й посміхнувся.

Оглянувся по вестибюлі, шукаючи очима лікаря, і помітив, що всі світла горіли, мов уночі.

— Сум темніший за ніч. А нещастя заступає людині світло дня, — подумав Стробус. Лампи й смолоскипи чаділи, неначе й їхнім вогням не вистачало повітря для вільного дихання на світанку смутного ранку.

Подія, видимо, вже набрала розголосу. Схвильовані александрійці стояли на вулицях. Крамниці зачинялись. На кількох домах, на знак жалоби, були вже виставлені кипарисові вінки й віти.

Стробус знову затурбувався: як же він забарився на Лохіасі! Що, коли вже хтось встиг повідомити Ізі? Але тривога була безпідставна. При Ізі сиділа тільки Афра, а дівчина, як і раніше, лежала без пам'яті. Часом тільки підводилась і шукала очима статуетку Афродіти, повторюючи:

— Богиня покинула мене, а мій бог відлетів до зір.

Посланий по Татіана центуріон сповістив, що сенатор ще з подорожі до Тебів не повернувся.

Тоді Аврелій покликав ветерана Квіріна, відданого Адріанові, як сам Аврелій.

— Тобі, Квіріне, звиряю свої думки. Пошли вірних людей до Рима й до Паннонії. Встанови стежі за всіма, хто в будь-яких стосунках з Люцієм Вером. Хто б не прибув до нього з Єгипта, затримай, але без розголосу.

— Станеться так, доміне.

— Розумієш, що за виконання наказу відповідатимеш ти.

— Моє життя належить цезареві.

— Постав стежу за августом, Бальбілою і близькими до жіночих палат. Незмінна «почесна варта» біля покоїв августин!

— Станеться так, пане.

— Пильнувати сенатора Татіана та його приятеля Антістоса. Мудро й непомітно стежити за кожним їхнім кроком.

— Станеться так, пане.

— Все довідатись про Лізія і про все повідомляти мене негайно, чи вдень, чи вночі, входячи до моїх покоїв при першій погребі, без огляду на присутніх. Иди, Квіріне.

Аврелій лишився сам. Стиснув голову руками. Легке шелестіння заслони збудило його з важких дум. Оглянувся: на порозі стояв Мастор. Аврелій хотів щось сказати. Нараз затулив обличчя обома руками.

Біла з позолотою трирема була готова відплисти, але ще коливалась на хвилях, мов дрімаючий велетенський лебідь.

Ізі вже була на кораблі. Лікар Гермоген укладав хвору. Йому помагала Афра.

Піднесено сходні. М'яко, мов долоні, лягнули по воді весла, підносячи з води разки сяючих аквамаринів. Стробус дивився на Александрію — гарну, як мрія в золото-пурпурному апофеозі вечірнього сонця. На облавок ще долітали пахощі садів. До вуха вкочувались приглушені акорди міського гамору.

Сонце вже до половини пірнуло в море. Утворило на небі браму, до якої плівла трирема.

Йдучи до призначеної йому каюти, філософ заглянув до Ізі: лежала, мов мертва. Над нею сидів задуманий лікар.

Стробус пристояв, і знову його опекло те слово — Беза.

Тепер Стробус вже знав, що Антіной дійсно загинув під самою Безою.

Коло Ізі не побачив Афри. Спитав Гермогена, де вона. Лікар відіслав її відпочити, щоб могла потім із донькою змінити його біля немічної.

...ione deorum falso 22: multorum cultores:
...to nomine paganos uocam': i christianam illo
...e conates: solito acerbi' 7 amari deum uerbi
...ub. Un ego exardelces zelodom' di: ad usus
...hemias uel hereses: libros de ciuitate dei fo
...sunt. Quod opus per aliquot annos me ten
...multa infurre; que disseri non oportere
...rius ad soluendum occupabant. Hoc autem de
...dei grade op' tandem. xxij. libris est termina
...res buanas illa piperari uoluit: ut ad hoc mu
...cultu: quos pagani cole' afueuerunt: necessa
...ret. 7 prohibet: mala ista exoriri atq' ab
...endunt. Sequentes autem quos aduersus
...sit: q' fatet hec mala nec efuisse uq' nec
...na nunc pua locis t'pibus psonisq' uariari. S
...militum cultu quo eis sacrificat: ppter
...mortem futuram esse ut iam disputant.
...c. lib. de is... Se...
...rele...
...Decem...
...ta omni...
...confere...
...de...
...factum

1313

Четверта заповідь I

*Той був душогубцем з почину
і в правді не встояв.*

Біблійний текст

*Тут тобі не жити, не жити!
Християнської крові не пити,
Кісток не сушити,
Хрецької душі не в'ялити!*

Згинь! Згинь! Згинь! Пропади!...

Здавалось, що жебрущий Абель йшов не з власної волі, а інша, міцніша за його бажання сила підштовкує його вперед. І від того, що його щось пхало, Абелеві нерозмірно довгі руки вимахували над великою головою, мов крила вітряка. Зморщене, безбородє її безброве обличчя судомили корчі: хвороба святого Віта шарпала й кидала на всі боки розв'язле в суглобах тіло каліки.

Дощ, прудкий і злісний, що зірвався раптом з чиста-ясна, заливав жебрака й ткав перед ним густу заслону з водяної мережі. Та ж Абель все йшов уперед, чвакаючи стоптаними постоломи, з яких при кожному кроці виливалась цівками вода крізь дірки в передках. Абель сковзався, коливався, як тростина під вітром, смикав собою й зникав на мить, падаючи в болото. Але за хвилину виривав знову, мов корабель у розбурханих хвилях.

Та видно все це не впливало на його настрій: він то белькотав йому одному зрозумілі слова, то знов виводив пісню-закляття на адресу диявола. І тоді слова, котрі в розмові, ніяк не хотіли злітати з Абелевих тремтячих уст, в пісні виходили не замикувати й кожному зрозумілі. «Згинь, згинь, згинь! Пропади!» — покривав його голос шарудіння дощу по листі.

Абель не мав свого постійного осідку, а жив у вічних мандрах по всій околиці Гюнтерсталю. Його здибували тут і там, чули його закляття й пісні, але мало хто бачив, як жебрак сидів чи спав: і вдень, і вночі його зустрічали в ході, немов би він ніколи не спиняв свого руху по знайомій землі.

Тепер вже довший час блукав Абель довкола «старого замку на Шпичаку», що з незапам'ятних часів стояв на шпилі серед Шварцвальдських скель і належав лицареві Анклітценіві.

Сьогодні Абель попробував достукатись в самий замок, міцний, нездобутний, але ще задня ясно-ясно освітлений зсередини. З його розчинених вікон лунає широко-далеко довкола веселий гармидер бенкету: гучні музики, жартівливі зойки, п'яні пісні й різкий, як блискуча мідь, голос мисливського рогу. Громовиця перешкодила призначеному полюванню, й веселе товариство, не гаючи марно часу, засіло за довгі столи. Сказано бо: «за столом сидячи, не постарієш».

Навіть і віддалені частини замку, де вояцтво, собакарі, челядь, — залиті гучними вигуками бенкету. Гармидер просмоктується й крізь зачинені дубові двері рогової вежі, де, мов чужинець, живе в батьківській оселі єдиний Анклітценів син Константин.

— Ви ж бо не духовна особа й богові не склали чернечих шлюбів. Чому ж ви не хочете вчинити панові лицареві по волі? Ну, чому? . . Пішли б, побавилися б гарненько. Радив би я вам щиро, — розважно умовляв Константина замковий капелян.

Юнак мовчки майстрував біля спіднього краю велетенського портрета, що висів на стіні проти його столу. Він не обертався на капелянові слова, яких при звичайстві не чути ще з дитинства, а часами відступав від образу й тихо, без слів, неначе розмовляв з ніжною жінкою, що була не досить майстерно намальована на полотні. Її негарне обличчя — напрочуд біле, мов з крейди; рука, що тримає кругленьку, як яблучко, троянду — неначе порцелянова. Але на цім неживім тілі цілком певно живуть трагічні, притягаючі очі. Прозорі, глибокі, іскристі, вони дивляться з невимовним сумом і світять темно-фіалковим відблиском. Мов два аметисти.

Нарешті Константин, видимо задоволений працею, відкладає щемки, ще раз оглядає портрет і підходить до вікна. Спершись на лутки, вдивляється в чорні, пошматовані вітром хмари. Це ж не хмари, а вороні коні, що прудко жонуть над землею. От би скочити на котрогось і втекти від цих нудних навчань та порад! І юнак чує, як громовиця, що вже майже затихла за вікном, наростає в його серці. Бо ж справді, той безбарвний голос, той дурний рух — раз у раз м'яти собі руки, немов вони перемерзли, роздратує хоч кого. Щоправда, Константин знає, що лише зі страху перед його батьком переконає його капелян іти на бенкет. В душі ж цілком поділяє Константинів несмак до батькових гостей, грубої п'ятики, розбишацьких розваг, бо ж ка-

пелян — єдиний Константинів приятель в цім темнім, студеним замку.

Та чого варті приятелі, що з переляку дають брехливі навчання? А особливо — цей, що, мов з казальниці, може говорити без кінця й краю?

— Хто промарнує весну свого життя, гірко на осінь днів своїх жалує...

Константин має добру пам'ять і ясно пригадує, що перед кількома днями на тім же місці капелян говорив:

— Хто регіт посіє на весні днів своїх, сум і порожнечу збере на осінь життя свого.

Константин прикушує губу й переходить до столу. Вдивляється в пописані аркуші, намагаючись «бути неприсутнім» в покою й непомітно затикає собі пальцями вуха, підпершись руками. Та подих вітру заносить в кімнату грізні закляття Абелеві:

— Згинь! Згинь! Згинь!

Каліка вже видерся на самий шпиль і вигукує під Константиною вежею. Що він кричить? — І юнак відтулює вуха.

— ... не слід уникати пристойних розваг в товаристві однолітків лицарського стану...

Морський шквал гніву налітає на Константина. «Анклітценівський» гнів, який сліпить, глушить, полонить, іскрами сипле з очей її велить убити. І високим, мов жіночим, зойком виривається з поблідлих уст:

— Дайте мені спокій з вашими чортячими приятелями...

Але, як вирвався верескливий крик, злість враз опала, як вода, що знайшла вихід. Кинув молоток на стіл і тремтячими руками почав розпалювати в горні.

Капелян, тручи собі руки, м'яким котячим кроком походжав попід стіною великої лабораторії й приглушеним голосом сам собі мимрив щось під ніс. Він чекав, поки Константин цілком охолоне й звернеться до нього першої. І не помилився: юнак повернув голову до панотця й, не встаючи з колін, на які став був, щоб зручніше розпалювати, спокійно промовив:

— Ви ж знаєте, що вони самі, огі мудрі однолітки, менс уникають.

— Бо ж бачать вашу до них неприязнь...

— Скажіть: бо ж бояться моїх книжок, горна, реторт.

Капелян розклав руки:

— Не хочу, боже борони, нікого не хочу осуджувати, але тепер такі часи, що... починається вченим горном, а кінчається... так, що й смаженим запахе...

Щось зашаруділо за дверима. Константина знову враз обняв гнів:

— А, до біса! Входить по людському, а не підслухуйте, як шпиги! — гукнув він до прихожого, наперед знаючи, що це — якийсь новий посланець по нього від п'яного батька чи гостей.

Увійшов блазень Лекерле.

— Не жартуйте, молодий пане, — промовив Лекерле цілком поважно. — Не жартуйте сьогодні, бо нині один з «лихих днів» пана лицаря.

Сказав і спустив додолу очі. Мав такі, що ніколи не показували ні сміху, ні обурення, але непереможну певність в своїй силі. Лекерле це добре знав і користав зі своїх очей в трудних випадках життя, як заклинач гадів для притримання ворожого проти себе наміру. Ніби думаючи вголос, Лекерле додав:

— Щойно винесли Ганса Кучерявого з переломаним плечем. Подав не те вино й гірко заплатив за помилку.

Капельян зітхнув і перехрестився:

— Улюблений слуга пана лицаря! Ох, боже, боже!

— Улюблений, — притакнув блазень.

Константин смикнув собою й заметався по покою.

— Лекерле! Ну, скажи ти, ти — розумний...

— Пане! Мені платять за дурість, а не за розум...

— Ні, лиши. Без дотепів, поважно...

— Вибачте, — перепинив юнака блазень, — без довгих слів: хочете спокою у більшому — мусите вступитись в малому. Здавть серце й негайно йдіть додолу, поки не пізно. Побавтеся з синівського обов'язку, — додав з іронією.

Константин глянув на свої приладдя, махнув рукою й опра- вив волосся.

— Ох, камінь філософів! Як я ще далеко від тебе!

— Камінь філософів є лише метафора, — радо вскочив знову в розмову капельян, — в дійсності це ж бо — скарби духовні: покора родителям, терпеливість та відданість волі божій. ! скарби ці в нас самих...

— Молодий пане, не відповідайте, — сказав блазень, — лише махніть рукою, бо ж у таких положенні — найліпше махати руками, і це ми всі тут і робимо. Я ж лише додам, — обтрусив він на колінах юнака скіпочки, що прилипли при розтоплюванні горна, — що найбільший скарб, що є в нас самих, це вміння володіти волею, але чужою, щоб без перешкод робити свою. — Підемо!

— *Згинь собі, пропади,
А до мене не ходи!*

в хвилиній паузі долетіло до вікна Абелеве заклинання. Константин глянув у вікно й гукнув до каліки. Той витягнув до юнака руки й почав пританцьовувати на місці, як мале ведмежа. Жебрак дуже любив молодого пана, котрий не дозволяв кривдити дурника, пам'ятаючи, що він — лицар і оборонець безсилюх.

— Що ти їв сьогодні?

— Ма-ли-ну! — відспівав Абель.

— А ще що? Хліб їв?

— Ма-ли-ну!

— Ну, то піди купи собі хліба. В замок тебе вже не пустять!
— і юнак кинув жебракові гаманець. — Лови!

Кинув зручно, бо за хвилину Абель вже гукав:

— Вже маю. Маю!

— Покиньте, пане. Ходім, — повторив Лекерле. — Там чекають.

— А пересодягтися?

— Добре буде й так. Не зволікайте.

Далеко за лісами, як переливчаста перлина на матовосрібну миску, впав удар великого дзвона. Другий, третій... попливли у вогкому повітрі, легко коливаючись як білі лебеді. Вечірній Angelus.

Константин перехрестився, блазень також похилив голову, зірвавши з неї свій блазеньський каптур, тихо й побожно відповідаючи капелянові, який відмовляв перші слова молитви. Але в ту тишу ввірвались звуки важких кроків, бряжчання зброї й все наростаючий галас: немов знову повертала громовиця, лише надходила не з неба на землю, а з долини підносились вгору по сходах.

— Спізнились ми, — неначе без жодної досади промовив Лекерле. — Тримайтеся ж, пане: буде хуртовина!

«Засов!» — промайнуло в думці Константина. Але враз згадав, що перед кількома днями батько звелів познімати всі засови в його вежі, щоб можна було без затримок контролювати його працю й наглядати за способом його життя.

Дубові двері гучно вдарились об одвірок й на порозі з'явилась кремезна постать Анклітцена. За ним посипались в лабораторію різні люди: заціні й простіші гості, свої мисливці, жонглери, музиканти, «забавні дівчата», лютнистки, співачки.

Капелян обережно протискувався попід стінкою між тими, що все входили. Одна з жінок зачепила його вільним жартом і захопилась за мосяжну клямку біля дверей, чаруючи проти шкідливого впливу зустрічі з попом. Лицар Зігварт з Геленталю, Анклітценів друг і союзник, перегордив капелянові дорогу:

— Куди ж? Куди? — питав він, витираючи собі пітне обличчя. Зігвартіві завше було дуже парко.

— Покинь! Покинь мого «Пілата», — озвався жартом Анклітцен в оборону капеляна, що, ніяково посміхаючись, м'яв, немов умивав, руки. — Він же при всяких обставинах вміє тільки «вмивати руки». Нехай біжить... туди його головою! — її повернувся до сина:

— Годі вже тобі сидіти, мов сич у дуплі. Хіба ж на те дав тобі господь життя молоде, щоб заглиблюватись у старі книги аж до смерті, туди його головою?! Як не чиниш добра, принаймні можеш грішити...

— Істинно! — згодився Зігварт.

— А що твоя пиха не дозволила тобі знизитись додолу, до нас, — то ми вже самі піднеслись до тебе, нагору... туди його головою!

— Ergo bibamus! — закінчив Зігварт і витер чоло. — Хіба не однаково, де пити? Аби було що! Амінь.

Старий господар вгруз у фотель перед Константиновим столом. Поважніші гості посідали, на чому могли. Решта стояла.

Анклітцен був на свій вік дуже міцний і кремезний, як дуб з його безмежних лісів. Тільки колишня рана у в'язи, яку дістав на турнірі, не дозволяла йому підносити вгору голову. Тому голова, примусово схилена додолу, та зв'язаний з тим погляд з-під брів, робили старого лицаря подібним до пораненого вовка.

Він поклав лікті на стіл, але купа синових книжок та записів перешкодила руці, й лицар змахнув книжки на підлогу, як пилюку. Константин зробив рух вперед — і це, напевно, вже викликало б сварку, коли б іскри його гнівного погляду не впали в сталеві, фасцинуючі блазневі очі, котрі й прив'язали юнака до його місця. Він закусив губу й лишився нерухомий.

Анклітцен знизав плечима й оглянув присутніх.

— От, так синаш! Що б йому батько не говорив, воно ж мовчить тобі, мов зарізане! Порадь хоч ти, блазне, як його змовляти?

— Навіщо шукаєш поради у блазня, коли ж на цей випадок існує рада філософа Пітагора? — сказав Лекерле.

— Яка?

— «Коли не маєш сказати чогось ліпшого за мовчання, то ліпше мовчи».

Гості посміхнулись, а Зігварт голосно зареготав:

— Дивись: твій Лекерле й філософа пошиває в блазні!

Анклітцен теж відчув легкий блазнів глум над собою, а тому презирливо відказав:

— Філософ чи блазень, — одна їм ціна...

— А, звісно, — перепинив його Лекерле, — обидва ж існують лише для розваги шляхетного панства.

Анклітцен усміхнувся й моргнув пажеві.

На Константиновім столі посеред його вчених приладів заблищали келихи й заграло вино. Зігварт простяг важкий срібний кухоль Константинові:

— *In vino veritas!*

Рудий, веснянкуватий Зігварт радо вихвалявся своїм «гуманізмом», хоч і вмів лише три, конечні для кожної «вихованої людини» речі: по-мистецьки їздити верхи, бездоганно розрізувати печеню й гарними великими літерами підписувати своє наймення. Латині ж знав, як влучно висловився колись Лекерле, рівно на «лепту вдовиці», а може ще й мусив би здати решти.

— *In vino veritas*, юначе! — повторив Зігварт, все ще тримаючи в руці кухоль. — Безперечно, той, хто сказав це вперше, мав велику рацію й велику практику. Бо враз до таких мудрих речей не додумаєшся.

Константин не прийняв простягненого вина й не відповів. Тому Зігварт перехилив кухоль сам, пробурмотівши незв'язно про «пекельну Анклітценову гордість».

І цей кінець сцени заспокоїв знову старого лицаря:

— Так! Лицар, справжній лицар мусить бути гордим, туди його головою! Бо ж я завжди говорю, що в світі існують: пан бог, святіший отець наш папа і потім — стан лицарський. Потім — нічого. Далі — лицарів кінь, а потім — вже знов-таки рішуче нічого, туди його головою!

Регіт і підхлібні оплески та вигуки вкрили розмову, ралтом змінюючи настрій кімнати для праці в якусь корчму. Константинові стало гидко до нудоти, до фізичного болю. Тремтів. Ніздрі розширились, як у загнаного коня, а перед очима хитались червоні кола. До нього підступив сусід, Зігвартів син, трохи старший за Константина, й щось йому розповідав. Але юнак не чув нічого. Лише з огидою дивився на батька, котрий, розвалившись в фотелі, в сотий раз переказував пригоду про те, як пограбував переодягнених ченцями купців, що везли нібито до Рима дорогоцінні золоті вироби. Дивився, як сміється його батько, гикаючи й трусячи переливчастими фалдами шовкового зодягу на випнутому череві.

— ...і я взяв під свою охорону ті дорогоцінні дари, пообіцявши, що збережу їх у себе, аж поки святіший отець не пришле по них до мене. Хочете подивитись у замковій каплиці, коли хто не бачив?

Товариші й союзники Анклітценові від задоволення стукали келихами об стіл, сміялись і сипали дотепами.

— Ех! Весело жити на світі! — промовів знову господар. — А ти, сину, — звернувся він ще до Константина, що відступив до вікна й мовчки слухав оповідання юнаків, — а ти от так марнуеш життя. Йди-но сюди, туди його головою! Скажи: що тобі дати, щоб ти розвеселився? Соколів нових? Коня? Та ж можеш користати зі всіх! Чи ти хочеш медіоланську зброю?

Серед гостей, дарма, що п'яних, перебігло шепотіння захоплення: медіоланська бо зброя оцінювалась досливно на вагу золота. Але Константин не підводив очей і вперто мовчав.

Погляд Анклітцена сковзнув по усміхнених обличчях «забавних дівчат». Лицар поманив одну, луснувши пальцями, як на пса.

— Ось що найліпше помагає обтрушувати з себе порох старих фоліантів. Й розумніші за тебе — й ті перед цим кодлом здавались. Для себе її беріг, ну, та вже... туди його... — й він штовхнув до Константина прекрасне дівчатко. Чи штовхан був за сильний, чи дівча навмисне піддалось йому, але ж воно так і впало на юнака.

Це був кульмінаційний пункт Константинової терпеливості. Тут він забув на рецепт Лекерле й перестав «панувати над чужою» і своєю волею.

— Геть звідси! — зойкнув він високим, майже жіночим фальцетом і штовхнув дівчину, яка полетіла між гостей. — Геть звідси! — повторив напнутим до найвищої сили голосом, звертаючись до батька. — Геть із сороміцькими вашими подарунками, і з кухонною латинню. Розбишаки ви з великих шляхів. Ганьба лицарського стану, вовки й вовчиці. Геть в цій хвилі!

І, вхопивши велику реторту з отруйно-зеленою рідиною, Константин щосили жбурнув її в батька. Однак рух був занадто прудкий і неспівний — реторта перелетіла над батьковою головою й розлетілась в дрібні скалочки на рамі матиного портрету. Бризки скла її купервасу посипались на присутніх. Крики, жіноче вицання, брязкіт переверненого посуду злилися в шалений гармидер. Але ж загальна метушня й переляк надзвичайно збільшилися ще й тим, що портрет, в який влучила реторта, раптом зник: немов би провалився в підлогу чи неначе його здмухнув вітер. На місці Константинової матері тепер у повний зріст стояв чернець. Спокійний, з довгою, золотистою бородою, що, мов мед, спливала з гарного, трохи більш як годилося ченцеві, випеченого обличчя, на якому сяяли прозорі блакитні очі. Чернець спирався на згорнений сувій і ніби чекав, поки все

заспокоїться. Образ був надзвичайно майстерний і для багатьох присутніх не було сумніву, що в амбразурі стіни стояв живий чоловік, котрий ось-ось має озватись. І тому на мить все в хаті завмерло в повній тиші, яку раптом прорвав істеричний, божевільно-жахливий зойк Абеля:

— Диявол! Диявол! Тікайте!..

Жінки, з верещанням кинулись врозтіч. Когось з старших гостей перевернули на калюжі вина й він стогнав, можливо, з вивихненою ногою. Всі душили один одного біля дверей. Дехто хрестився, дехто голосно плакав. А вікном нісся в покій, мов півнесвий крик, короткий, уривчастий зойк кретина.

Перший отямився старий Анклітцен. Труснувши головою, він відогнав від себе містичний сполох, що охопив також і його. Бо, крім несподіванки, враз згадав і родинну легенду, котра повідала, що хто з Анклітценового роду несподівано вглядить цього «ченця-вартівника», той мусить померти в найближчому часі. Бо ж чернець вартує, щоб вчасно вписати належне наймення до свого сувою — *memeto*.

Востаннє це сталося перед смертю Константинової матері, й тоді ж лицар звелів викинути портрет із замку. Він не знав, що син випадково натрапив на нього в порожній вежі, де колись була стара катівня й хитро вигаданим механізмом прикріпив той портрет в спільну з материною картиною раму. Часто, коли бував сам, юнак відтуляв портрет ченця й закохано дивився на нього. Хоч як бував би тоді роздратований чи сумний, — враз в тих прозорих очах знаходив спокій і рівновагу.

Хто саме був цей «вартівник», коли і як потрапив у «замок на Шпичаку» — Константин ні в кого не міг докладно розпитатися і тому постать ченця була для нього ще більше повною містичності.

Анклітцен струснувся ще раз її, вихопивши меч, обернувся до сина. Тепер його п'яну голову залило кров'ю роздратування, оп'янюючи гнівом, більш як вином. Константин не ворухнувся. Він не мав сумніву, що батько зараз уб'є його тут же, на місці. Але одночасно його підносило почуття тріумфу. Дух вже ніби відділився від тіла, а тому не було й страху. Блакитна безодня в очах Вартівника всмоктувала його в себе і він неначе плив у повітрі. На губах починав грати блаженний усміх.

Тимчасом Зігварт, що вже також отямився, цілою вагою свого тіла повис на руці Анклітцена. Але розлючений союзник шалено пручався, струшував його й рвався на сина.

Зненацька між батьком і сином виросла колоритна постать блазня.

— Не ображай, лицарю, шляхетного меча, — спокійно,

ніби лише продовжуючи припинену розмову, проказав Лекерле. — На того, хто забуває про четверту заповідь, вистачить і блазня, — й він, не моргаючи, вдивлявся в налиті кров'ю очі свого господаря.

Старий замахнувся на блазня й міцно штовхнув його. Лекерле хитнувся, але не впав. Очі блиснули, мов лезо кинджала на сонці, одначе вмить стали знову спокійними й притягуючими.

— Геть, псе! — хрипів Анклітцен на адресу Лекерле, що заступав йому Константина.

Дехто з гостей, отямившись, повернули до хати й з переляком дивилися на боротьбу, що мала скінчитися, без сумніву, трагічно. Але Зігварт все ще тримав за руку господаря, напружуючи всі сили й мало що бачачи, бо рясний піт цілком заливав йому очі.

— Геть! — кричав разом блазневі й Зігвартіві старий. — Геть!.. Вб'ю оте скажене щеня!

— Тому ж і тримаю тебе, що вб'єш! — відповідав засапаний Зігварт переконано.

— Ба, ні! — промовив Лекерле. — Не вб'є, бо не може ж він знищити власною рукою цілий рід. Константин — це ж останній Анклітцен!

Анклітцен опустив додолу меч й зітхнув, переставши пручатись. Червоність помалу збігала з його обличчя, а жили на шиї зменшувались.

— Та не дивись на мене так, чорте! — вже без крику промовив він до блазня. Маєш правду: я ще не зовсім збожеволів!

Сперся на Зігварта й тяжко зітхнув ще раз. Потер рукою чоло, потім стягнув зі своїх грудей важкий золотий ланцюг майстерної флорентійської праці й кинув його на Лекерле.

— Такого пса варто припнути на золотий ретязь, — з задоволенням і з досадою сказав до Зігварта.

Дехто з гостей дивився на Лекерле з явною заздрістю, а він підхопив ланцюг, але не промовив слова подяки. Обличчя його було бліде, погляд втуплений в підлогу.

— А ти, щеня скажене... Не вдарю тебе сьогодні, бо моя п'яна рука занадто важка. Постривай до завтра: поговоримо на самоті... Завтра... — і раптом упав, похитнувшись. Був би впав, як зрубаний дуб. Але його підхопили й винесли неприємного.

Знов запанувала тиша. Люди повільно виходили з Константинової лабораторії, без слів.

Константин поглянув з презирством на рейвах, на заги-

джені килими її відвернувся до вікна. Заскреготав зубами й напівголосно промовив:

— Нема чого говорити: або ти, або я!.. — її помацав держално сарацинського кинджала при боці.

— Гонн диявола! — знов гукнув з-під вікна безпокійний Абель.

— Замовкни там, — роздражнено крикнув йому юнак і повернув очі на таємний портрет. Освітлений знизу мигтячими свічками, з яких вже довго ніхто не познімав згарі, він згорн був облитий м'яким зеленкуватим світлом місяця. Очі фосфоресціювали її зневажливо усміхались. Константин повернув фотель, що в ньому перед тим сидів батько, її уместився проти портрета. Спокій помалу входив у його душу...

— Тихо! — прошепотів блазень капелянові, стоячи на дверях лабораторії. — Спить. Я дав йому сонних крапель.

Капелли мовчки накреслив на чолі Лекерле хрестик і навшпиньки відійшов. Коли ж його кроки вже почулися аж в долині, блазень увійшов у покій.

— Молодий пане, — потрусив за плече Константина, — мусите підготуватись на завтра.

— Тут тобі не жити, не жити! — долітало вікном сонне Абелеве бурмотіння...

II Манівці

*Ой, далско зайшов сокіл к морю птиці бити.
Слово о полку Ігоревім*

Слуги не здивувались, що на світанку молодому панові заманулося вибратись на полювання без супроводу. Не схотів навіть брати пса, а із зброї взяв лише самостріл. Але сокільний, що саме в той час годував соколів, запитавсь, чи не зволить пан взяти якогось з птахів?

— Ну, про мене! — відповів Константин. — Дай Арістофана Кипрського.

А приймаючи від сокільного рукавицю її обрядженого ловця, коротко додав:

— І вабик!

Клунок з їжею та припасом виніс сам з своєї вежі її поспитав: чи повставали вже капелян та Лекерле, а довідавшись, що ще сплять, — нічого більш не говорячи, цілком спокійно вскочив у сідло. Виїхав тихим кроком і не оглянувся на замок. Але ж коли копита коня задудніли на мості, юнакові заплигло серце й ударів його не міг заглушити гулкий кінський тупіт.

«Вже не бу-де во-ро-ття! Вже не бу-де во-ро-ття! — неначе гудів міст, і ті ж самі слова ще голосніше повторяло серце: Так — так, так — так: вже не бу-де во-ро-ття!»

Свіжий, аж різкий подих ранішнього вітру вдарив юнакові в груди, як він вимкнувся на чисте поле, й збудив його з смутних думок. Константин глибоко втяг у себе повітря, немов напився з нього бадьорості, й гукнув на коня. Той з місця взяв вскач. За хвилину вже іздець пірнув у зелений присмерк старого лісу. Перевів кінський алюр на спокійний чвал і прислухався. Над головою шуміли, немов переливаючись, зелені хвилі, долі ж була тиша. Ще бліде сонячне сяйво безгучно розрізувало навскоси променистими веслами зелену глибіню.

— Мов під водою, — подумалось чомусь, неначе сподіваючись, що ось-ось зачується гудіння легендарного підводного дзвона. Прислухався — справді дуже здалеку нерівною хвилею пробивався знайомий замковий дзвін: це капелян править

в каплиці службу божу. — Без сумніву, помолиться й за мене. Він — добрий! — сказав впівголоса, скинув берет і, обернувшись на коні, кілька разів побожно перехрестився.

— Ех, життя! — знову взяла досада.

Але немов відчув на собі погляд блазневих непереможних очей і заспокоївся остаточно.

— Не блазнем би йому бути, а вояком, — подумав чомусь.

Вважав вояків за особливу відміну людей, яким ніколи не бажав бути подібним. Не любив боротьби, змагання. Коли ж не було змоги уникнути суперечки, виступав лише з хвилимовим, хоч часом і одчайдушним протестом.

Але його завзяття взагалі падало раптово, немов зривався з високостві, й тоді лишався долі без бажання дряпатись знову вгору. «Солом'яний віхоть», — дратуючись, говорив інколи про нього батько, що бажав би бачити іншу вдачу в останньому в роді Анклітценів...

Кінь почав прятати вухами. Константин потяг повід і спинився. Десь здалеку долітав спів, немов церковного хору.

— Не дроворуби, — сказав сам собі. — Хіба похорон? Але чого б же ховали в лісових хащах?!

Згадались оповідання про блукаючі душі, що просять молитов та погребіння в освяченій землі. По спині пробіг холодок і сховався у волосся, дмухнувши зимним подихом по шиї. Юнак помацав квапливо: чи не забув нагрудного хреста — римської реліквії, благословіння небіжки-матери. Хрест, що був оправою для шматочка з правдивого хреста господнього, був на місці. Не страшно. І справді: чого боятись зустрічі з духами, коли ж ні привиди, ні мана не ходять при сонячному світлі. А все ж таки їхав уперед помалу. Спів усе наближався: співав чоловічий, досить значний хор. Мелодія коливалась, як човен на хвилі, впадаючи в лад крокам. Ухилялись з дороги в гущавину було й небезпечно, щоб не здибатись з диком чи ведмедем. то ж лишилось одно: їхати напроти. Адже ж розбишаки не будуть виспівувати пісень побожних, а тим більше — так довго. Нарешті, в даліні, де лісова доріжка творила зелений тунель, замаячив на високому держалні білий хрест, за яким повільним кроком посувалась чимала валка темних постатей. — Проща!..

Константин придивлявся до сірогнідих, запошених одягів, формою подібних до капуциньських. Підперезані мотузами люди мали на пасі гарбузяні пляшки на воду, високі пілігримські палиці, дехто, повен дум побожних, не хотів дивитись на грішний світ і мав спущену аж на очі кобку. Йшли гуртками, але творили один довгий похід в доброму порядку, як личило побожній прощі.

— Чи не податися з ними в невідомі світи? . . Ні, неможливо, хоч і цікаво. Неможливо, бо прочани йдуть повільно. Затримуються часто: ранком — слухати службу божу, вдень — перепочити, а вночі — ночувати під стріхою. При такій мандрівці далеко не помандруєш, коли в п'ятах погоня!

— Grüss Gott! — перший привітався Константин, як валка підійшла до нього.

Йому відповіли приязно, але без низькопоклонства. Висока мета, що провадила прочан — безсмертний Рим — підносила у власних очах цих підневольних, затурканих і заляканих в буденному житті людей, наповнювала їх самопошаною й будила почуття власної гідності. А тимчасом, як це враз зауважив юнак, це були здебільшого «панські люди» — селяни, майстри-ремісники.

— Приймете й мене до свого гурту, люди побожні? — спитав Константин, їй досить ясно собі уявляючи, який мусить взяти до них тон.

— До Рима? — без здивування запитав ватажок.

Про далекі бо прощі звичайно вперед бігла чутка, й по шляху, де така проща проходила, до неї часто приєднувались нові люди, яким це дозволяли обставини, або ж ті, що мусили дотримати даної при якійсь пригоді обітниці.

— Ні, до Рима я ще не готовий, — відказав юнак, — але мені якийсь час буде з вами по дорозі.

За хвилину він і прочани ввели вже приязну розмову, бо ж вони не пізнали в ньому пана, але вгадували панського ловчого, що вишукує звірячі лігва для прийдешнього панського полювання.

— Не будемо бога гнівити, — оповідали, — маємо над собою доброго пана.

— Жити можна! — з переконанням підтверджували інші.

— Деякі — то й бозна-чого від нашого брата вимагають. А нашому аби віддав до замку три міри пшениці, або чотири — жита, десяток курей, шестірко гусей, копу яєць, та ще трохи відробив у лісі або на полі, — то вже чоловік і вільний.

— Звісно, як нема війни!

— А ремісникам може ще й легше, коли не ліниви. Он іде коваль Франц. Добрий коваль і свого діла митець. Він повинен постачати впродовж року п'ятдесят підків та дванадцять соток вухналів. А він тобі за неповний рік накував три тисячі гвіздя, та півтори сотні підків. От пан його й відпустив аж на два роки.

— А чому ж між вами нема жіноцтва? — запитав Константин.

— Ми бо — братство. Нам в святу путь з бабами не годилося б.

— А там он — ззаду, четвертий від кінця, з вусами вгору, — показував Константинові прочанин, що йшов побіч його стремена, — так то буде тобі камрад: теж ловчий і знаменитий мисливець. З коня стрілою ластівок влучає!

— То правда, що Гайнріх — славнозвісний стрілець, але ж більш він знаменитий не тим!.. — проказав інший, явно чекаючи, щоб чужий чоловік запитав, а він міг би похвалитись своїм земляком. Константин зрозумів і запитав:

— А, чим же? Розкажіть.

— Та з Гайнріхом Кунцом нашим трапилась, можна сказати без перебільшення, просто чудесна пригода. А було це ось як. У пана з Кірхентурма ослабло паненя. Чого вже тільки не робили, до яких знахарів, шептух і лікарів не вдавались!..

— Навіть грішних сарацинів-лікарів привозили! — додав хтось з гурту.

— А так, вже й ліком з товченого смарагду, найдорожчого тобто в світі каменю напоювали. Але дарма, нічого не помагало. Аж ось тобі й трапилося Кунцові — він тоді за панським звірем доглядав і в лісі мешкав — таке, що міг він ту панську дитину, в лікарюванні сам нічого тобто не тямлючи, врятувати.

— Як же це так? — вже й справді зацікавився Константин.

— Ото ж бо й є, що чудом. Слухай-но. Почалось з того, що прибудилась якась до Гайнріха сарна. Була, бач, з пораненою ногою, то й не тікала. Й стала вона така «своя», мов тобі пес: ані трохи Кунца не лякалася, гладитись приходила, у вічі йому заглядала, немов усе щось йому сказати хотіла.

— Та й сказала ж бо! — втрутився сусід.

— Ти стривай, Гансе! Почав уже розповідати я, то вже хай сам і закінчу.

Так ото ж, кажу, немов усе сказати Кунцові словами хотіла, мабуть так:

— «Поможи мені, мовляв, чоловіче добрий!» Ну, Кунц, звісна річ, як мисливець, мусить тямити, як рану перев'язати. От і почав він тій сарночці її ногу ликом бинтувати і, що там слід, робити. Якесь зілля прикладав, чи там павутиною притоптував, — не скажу, бо я того до пуття, виходить, не знаю. А сарна ж та, тобто хвора, виходить, щодня тобі в одну пору приходила, та й кінець. Та одного дня, як стало вже її зовсім добре й вже прудко могла бігати, — не пішла на ніч до лісу, а там під мисливнею й залишилась. Кунц тоді відчинив ворота та й покликав її у дворище. Вона й пішла. А він — Кунц тобто — її міркує собі: відведу, каже, її на панський двір, до

замку тобто: паничі з нею гратись будуть. Та й не без того, щоб і пані чогось не подарувала в нагороду, бо ж і пані у нас — добряча душа. Так ото так міркує собі Гайнріх, аж та кізонька до нього наблизилась, на всі боки оглянулась, немов би боялась, що хтось її підслухає, — що то, дарма, що безсловесна тварина, а бач як розумна! — усміхнувся оповідач, — та й заговорила до нього, до Кунца тобто, справною людською мовою: «Не відводь ти мене, говорить, чоловіче, до замку, бо мені, каже, в широкому лісі догідніше, як по панських оселях. А що ти, каже, мене пожалів та мені в біді пособив, то й я тобі, говорить, віддячуся радою, за яку матимеш далеко більшу нагороду від своїх панів, як за те мав би, що мене за іграшку паничам відвів би. От там, каже, он там росте, говорить, от таке зело, листям ніби на півників скидається, а цвіте жовто, як лілія. Викопай, каже, коріння з того зілля, поклади в горщик, а поверх повне горнятко наложи багном з озера лісового, що біля трьох дубів. І, коли почнуть тим ліком дитині груди мастити, — то до двох тижнів буде воно здорове, як риба». — І що б ти собі думав? Сталося достеменно так, як сарна повідала: за два тижні паненятко вже бігало. Ну, а Кунцові — звісно — добре. Та він — чолові'яга незлій і високо попід небеса не заноситься, дарма, що тепер велику силу має.

— Еге! — додали інші, як з нами тримав, так і тримає, не за панів. Тепер же он і на прощу з нами піхтура чвалає.

— Йде на богомілля, щоб очиститись, бо ж не личить, звісна річ, хрещеному чоловікові з німою твариною людською мовою розмовляти.

— А хіба ви, дядьку, наприклад, з конем не розмовляєте? — уципливо додав парубійко.

— Тю на тебе! — відказав оповідач не то ображено, не то злякано, — та ж кінь до мене ніколи хрещеною мовою не озивався, а тут Кунц і сарна обоє, як люди, між собою говорили...

Константин, слухаючи довго оповідання, зауважив, що вже похід перейшов деа перехрестя та й він проїхав чималий шматок дороги майже назад, — то ж слід підків його коня досить збили ті, що йшли ззаду, отже він вже міг кинути прочан та їхати за своїм далі. Ліс був знайомий і їздець не сумнівався, що з кожного місця знайде потрібний напрям.

— Так, прощайте, люди побожні! Помоліться й за мене, грішного, в Римі, — він дав ватажкові «на світло» кілька монет й, удаючи, що стежить за диком, котрого ніби тут бачив учора, звернув на бічну стежку.

Зустріч з прочанами, святочний тон їхніх розмов, церковні співи та їхній настрій звернули його думку на шлях, намічений

блазнем у вчорашній розмові після хуртовини у лабораторії.

— Мабуть і справді Лекерле має рацію, дораджуючи мені піти до кляштора. Там ніхто не буде мені заважати.

І так ясно, мов у дійсності, побачив перед очима не нахилени верховіття дерев, а міцні склепіння кляшторної книгозбірні, дубові полиці, пульти, темні, витерті й вишліфовані часом, важкі стільці. Золоте проміння пробивається відчиненим вікном, творячи ясний трикутник на підлозі, а в тім снопі променів крутяться легкі порошинки:

— Танець вічних атомів!

І це немов підкреслювало кляшторний спокій, душевний і тілесний мир.

— Тільки там, за високими стінами, з-за яких не вільно виходити, може бути справжня вільність. Тільки там, де кожен твій крок залежить від припису й наказу абата, — тільки там можна мати повну незалежність. Бо ж там і не треба жодної ініціативи, й навіть жодного бажання...

Кінь, що йшов легкою риссю, зненацька крутнувся вбік і, осідаючи на хвіст, посунувся назад. Роздимає ніздрі й хропів. Константинові мрії про спокій кляшторних мурів спорхнули, як пташки з дерева. З гуцавини ж вискочив на доріжку чорнорудий силует дика. Був цьогорічний, невеличкий ще підсвинюк. Вглядівши коня, він незграбно крутнувся в бік їздця, але ж, сам переляканий несподіваною зустріччю, настобурчив на спині брунатну шітку й задріботів поперед коня нерозмірно тонкими до масивного, великоголового тіла ніжками. Пробігши з півсотні кроків, звір завернув у хащу.

Юнак не встиг прикласти до плеча самостріла. А кінь, стрибнувши великим скоком, прищулив вуха й понісся поміж деревами. Сокіл бився крилами, балансуючи безпомічно у заступаючій йому світло шапочці-береті. Нарешті їздець затримав коня, погладив його тремтячу шкуру на шиї, голові, й помалу заспокоїв його й себе. Але не помітив, що їде знову назад. Коли ж стежка розвилувалась, — збив направо її незабаром спинився над незнайомою кручею. Десь глибоко в долині гучала вода й між деревами проглядала яснозелена, мов небо, широка поляна чи лука.

Константин зрозумів, що він збився з шляху. Сонце вже переходило полудень. В долині, де по широкому лугу стояли самітні велетенські столітні дуби, — падали від них глибокі тіні. Повітря було напоєне запахом болотних трав, грибами й холодною м'ятою. В корені масивного дуба, під якого під'їхав юнак, немов щось вертіли синиці. На цілому лузі ніде не було видно жодної людини, також ніде не курився димок і нівід-

кіль не доносилося ні собаче гавкання, ні товарячий рев або овече мекання.

Константин зіскочив на м'яку кислу траву, розгнуздав коня, приміряв рукою, чи високо перша галузь дуба, на яку можна було враз вискочити при небезпеці, зірвав із сокола шапочку й підкинув птаха вгору. Арістофан з веселим клетотом зник у прозорому повітрі.

Мандрівник трохи пострибав під дубом, щоб розім'яти за-кляклі члени, й тоді зняв з кульбаки шкіряний свій клунок. В торбинці знайшовся повний одяг ремісницького учня, до нього належав і лист, заліплений восковою печаткою й перев'язаний шнуром в дві барви, але не в барви Анклітценового гербу. В грубому полотняному рушнику був загорнений окраєць хліба, добрий шматок шинки, ще шматок вудженнини й пляшка золотистого вина. Був ще й маленький пакуночок в мережаній хустинці, немов від дівчини. Коли Константин почав розв'язувати той вузлик, з нього посипались на пухнастий мох запашні медові коржикки — «лекерле». — Це був символ.

— Цей чоловік справді заслуговує доброї нагороди! — промовив сам до себе Константин. — Невже матиму чим?.. — зітхнув, згадавши, що сьогодні він вже не має нічого, бо ж вирікся батька, у котрого були маетки, з яких він користав досьгодні, але — не далі. Думка засмутила його, однак лише на мить: нагнувся, щоб позбирати коржикки з трави, згадав блазневе оповідання, чому він назвався «Лекерле».

«... Відходив я з дому «по щастя», як саме пекла мати лекерле. Я їх любив з дитинства, головню тому, що тоді в хаті так святочно пахло. І було мое серце щертв'ю налите жалем. Не витримаю, — міркував я, чувши запах коржиків, — лишусь на злиденне життя вдома й надалі. І, щоб перемогти себе, не бачити братового жалю та материних сліз при прощанні, я по-тай зложив свій клуночок і просто бігом майнув з дому, не сказавши навіть «прощайте». Та ж матуся вибігла за ворота й гукала: «Візьми лекерле!» І було це те останнє слово, що чув я від своєї матері. Бо ж тоді я біг, не оглядаючись, а коли по трьох роках завітав до Нейштадта, матусі вже не було в живих. Отож на згадку про неї й взяв я собі це прибране наймення».

От, так сьогодні й він, Константин — втікач з батьківської оселі — блукає по лісах в пошукуванні «щастя». Яка різниця між ним і блазнем? Що він має, а той не мав на дорогу лекерле?

Знов посмутнів і забув про їжу, дарма, що перед тим почував голод. Подивився на лист. Це були хитрощі. Знав, що

в тім листі кравець Фридрих Міллер посилав з кравчиком — Константином, його — Константинів — одяг аптекареві Карлові Міллерові в Нейштадті. Отже, коли б на нього десь напали розбишаки, він без жалю віддасть свій одяг, вони ж його, як підмайстра, й не зачеплять. Тому швидко роздягся, склав обережно свій одяг, а натомість надяг той, що приправив йому Лекерле — одяг ремісницького учня. Але м'яти свій багатий берет з пером пожалів. — «Треба бути ощадним!» — подумав і приторочив його до кульбаки. Оглянув себе: вже не було «молодого пана з замку», а був собі парубійко, на наймення «Конрад з Кельна». Так враз розв'язався він зі всім минулим.

Щойно прикріпив свою торбу, як до нього, мов камінь, впав сокіл. Мав у дзьобі куріпку. Краплі крові теплими коралинами падали з неї. Константин розсік пташку ножем і віддав соколові. Без милосердя, але й без жорстокості вчений сокіл пожирав свій обід, поглядаючи на пана ясносіримі, мов лезо кинджала, блискучими очима.

Сонце почало сідати за дерева, як Константин знову виїхав на чийсь безмежні луки. Їхав берегом, понад річкою, на другому боці якої, в заводях тихо шаруділи очерети. Широким, гармонійних барв килимом вони звужувались у гострий клин. Дзеркально перламутрова водяна рівнина тримала той килим на своїй рівній поверхні й відмежувала від ланів, що послалися до села на горбі. Білими коробочками-хатинками виблискувало воно під стрімкою скелею, на якій пишався, вартуючи над цілою країною, вежаний замок.

— Далі від замків! — сказав собі Кондар з Кельна, — бо там випадково й такого можуть впізнати.

Підїхав до річки: була глибока, а не хотілося шукати броду. То ж, коли побачив біля поближчого до води полукіпка гурток танцюючих дітей, підїхав до них. Дітки виспівували в один голос нескладну пісеньку, затримувались і всі разом плескали рученятами, а потім знову кружляли довкола полукіпка, завітчаного зі всіх боків квітками, як «май». Дальше кілька жінок дожинали клин.

«Спізилися трохи!» — Константин згадав, що на їхніх ланах вже давно скінчились жнива. Але йому спало на думку: — Так, скінчились панські, а «люди» і в Анклітценових володіннях ще дожинають свої шматочки.

— Агов! Чи далеко ще до міста? — гукнув до дітей.

Дітлахи спинили танець. Дехто чкурнув до матерів, інші

ж наблизились до берега, але розглядали чужого верхівця мовчки, позастромлювали в рота пальці.

Надійшла молодиця, поправила спідницю її сухою запаленою рукою з серпом показала вповодж річки:

— Все прямо, паночку! Прямо, перед себе.

Коли їздець трохи від'їхав, почув за собою хор дитячих голосів:

— Grüss Gott!

Обернувся, посміхаючись. Найменшенька вимахувала йому ручкою. Була дуже втішна, бо її дві, міцно сплетені кіски, стреміли над кожним вушком, як різки.

— Плямо... пелед шебе! — повторювала вона, наслідуючи молодицю.

Вщерть зарощеній, вже вдруге зустрічав ранок у лісі Константин, не рахуючи того досвітку, що виїхав з дому. Блукав і блукав по незнайомих лісах та ланах, уникаючи людського житла та не знаходячи шляху до Нейштадта. Але тепер, по трьох добах блукання, вже втратив уявлення про напрям і здібність пізнавати околиці: всі стежки видавались однаковими й ні за одну не міг поручитись, що по ній він вже не проїздив. Часом йому здавалось, що той чи інший шматок ліса цілком йому знайомий, немов би він був знову близько «замка на Шпичаку» — й це припущення наповнювало його серце різноманітними почуваннями. Було досадно на свою безпомічність, прикро, що «лиха сила», глузуючи над ним, водить його манівцями; боявся здибатись з погонсю, тяжко переносив голод і, кінець кінцем, вже дуже лютився на Лекерле та його «блазенські» ради.

Щоправда, не первина йому блукати по лісах. Але ж — велика різниця, коли людина знає, що може, як схоче, вернути в теплу хату до накритого столу, і не почуває себе неприкаяним. Згадався образ підготовки до полювання в замку. Он все лицарство її мисливці на конях в «почесному дворі» слухають «службу божу святого Губерта», яку докінчує капелян. Щойно покропить свяченою водою зброю, мисливців, коней, — пажі винесуть пугари грітого з цинамоном вина — «стременного», пахощі так і розійдуться по всьому дворищу...

— Ех, ну й їсти ж хочеться! Не можна втримати слини при згадці. Доведеться знову ділитись здобиччю з Аристофаном, так довго смажити в глині, коли шлунок не хоче чекати!..

Здалеку почувся півневий покрик, а за ним загупали ритмічні, глухі удари: десь молотили в три ціпи, немов примовляли

шкутильгаючи, як це робили, граючись, діти на Анклітценових землях в час молотьби:

*«Чорт на хаті,
Скинъ його, брате!»*

І хоч ціпи були досить далеко, але ж юнак цілком ясно почув ароматний запах свіжого збіжжя.

... І чого, власне, він отут пускає слини? Він — Константин Анклітцен, вільний пан з діда й прадіда, що може прогудувати сотні інших людей?! Блукає, мов циган. Приховується — він, лицар, — як злодій. Що ж, зрештою, він раб, що втік від пана. «туди його головою», — вилаявся батьковою лайкою. — Ясно: хто слухає блазня, стає сам блазнем!.. Хіба ж це вперше він посварився з батьком, або — певніше сказати — його насварив батько? Бували й штурханці — і не раз. Але ж на те й є «четверта заповідь»... А зрештою, хто знає, як все це довго триватиме? Прийде ж старому колись і кінець!» І стало страшенно жаль, що, вижджаючи, не спитав слуг: поліпшало чи погіршало батькові після млості? Може він вже й помер, а «синаш» сновигає по чужих лісах, чисто як дурник Абель!

І неначе накликав...

Загавкав ловецький пес. Гавкав і наближався до нього.

Принада повернення додому враз зів'яла. Не вистачало, щоб на нього ще наскочили мисливці якогось сусіда! Але, поки ще не вирішив, як заховатись, — зашелестіло в кущах і просто перед мордою його коня виринув його улюблений пес — Локі. Видимо, собака вже здалеку пізнав «своїх» і тепер радісно пицав, намагаючись лизнути в морду коня, чи підскочити аж до панового обличчя.

А Константин зовсім розгубився, бо ж вихорем закрутилось в голові: Чи він не біля власного замку? Чи не виїде раптом проти нього батько? Що він має робити в такій прикрій і несподіваній пригоді? Та ж не було часу думати: розсунулись віти й перед ним став той Абель, з яким він перед хвилиною порівняв себе самого.

Кретин вглядив Константина й все його обличчя зібралось мов на зашморгу стяглося, в дрібнісінькі зморшки. І сам він увесь затрусився від радісного, майже безгучного сміху. Притис руки до грудей і почав пританцьовувати на місці. Не міг говорити, тож заспівав:

*«Не рипайся та мовчи,
Сиди тихо на печі.
Тихо — тихо!»*

Локі вже стрибав на дурника, вилизуючи йому обличчя. Можна було догадуватись, що їх тільки двоє. Раптом Абель урвав спів, кинувся до Константина, почав хапати за руки, стремена, цілував їх, одержу, коня.

Константинові стало жаль старого жebraка, особливо, коли зауважив, що Абелева одежа порвана на лахи, одна нога боса, а крізь дірку на спині видно на плечах криваві смуги від пуги.

Закидав Абеля питаннями, але той лише плакав і бурмотів цілком незв'язно.

— Ну, вже співай!

І Абель заспівав знову:

— Тебе шукав... Тебе шукав.

— Хто?

— І я, і той товстий пан... з замку... Всі шукають. І сам диявол. Еге! Тікай і не попадись! — Раптом жebraк затрусився увесь: — Абеля били! І пси кусали! — показував покривавлені литки. — А Абель шукав! Тебе шукав!.. Хочеш хліба? — і вже з щасливим сміхом витягав з торби цілу пшеничну перепічку. — На, їж! А дукати маєш? Маєш дукати?

Константин, не зрозумівши, почав шукати кисет.

— Абель тобі дасть. Твої, що мені кинув... Лише не всі! Одну найбільшу кружалку я дав водяникові. Еге. Він тебе за те врятує.

Константинові було її радісно, її прикро. Коли б не дурник, принаймні міг би розпитати. А так треба про більшість догадуватись. А все-таки вияснилося, що «замок і той товстий пан — далеко, а місто — близько», що Константина хоч і шукають, але ж в протилежному напрямі. Але батько дуже лютиться їй — видимо — найліпша рада: тікати далі.

— Їдь, їдь, їдь! — співав Абель, цілуєчи його стремена.

— Слухай, Абелю, не кажи ж нікому! Чуєш, не кажи!

Абель закрутив головою:

— Не скаже Абель... Ні рибам, ні квітам. Їдь! — Абель притулив до юнакової руки свою мокру щоку, а потім враз відкинувся їй цілком розумним рухом перехрестив Константина.

— Стережись чорта! — крикнув наостанці їй також раптом зник в кущах, як був з'явився. За хвилину почувся ще раз його голос:

— Не бачив... Абель нікого не бачив. Не бачив...

Локі стрибав біля Константинового коня. Ліс порідшав і чіплявся за порослі мохом скелі. Велетенські, немов закам'янілі кораблі, вони то стояли нарізно, то збігались в цілі флотилії. В мертві закам'янілі флотилії.

На боках тих скель-кораблів рівними рядками вирізувались

дивовижні знаки, ніби нечитке письмо давно вимерлих велетнів, що записали на цих каменях свою химерну історію. Може це була історія того, як висихало це море? Чи оповідання про те, як потоплені кораблі перетворились у скелі?

Константинові було тоскно. Тільки тому, що тих химерних скель він ніколи не бачив раніш, догадувався, що далеко від'їхав від дому.

З щілини, з-поміж уламків каменю виткнулась вся облита сонячним променем, що прорвався між ялинами, білесенька, стрімка берізка. Була як молоденьке злотокосе дівчатко, що чекає за каменем, чи вже їде стежкою милий.

Була гарна, аж привернула юнаків погляд, хитаючи вітами, мов посилаючи привіт. Та зненацька Локі кинувся під березу й щез за скелею, відкіль вирвався розпачливий жіночий зойк. Пес загавкав уїдливо й загрожуюче. Константин затиснув в руці пугу й захвилювався.

Казка?.. Зачарована дівчина — берізка кличе на поміч?

Але голос був явно не дівочий: швидше нагадував покрик сойки. Юнак покликав Локі без сентиментів, прив'язав коня до берізки, й заглянувши за скелею, мимоволі засміявся. В кущах, персплутаних ожиною, серед двох великих кошів з рослинами вимотувалась невелика на зріст, старша вже жінка. Ноги її, в червоних панчохах, заплутались в ожину, мов у сильце. Їй дуже кумедно смикались. А цупко накрохмалену хустку зачепила галузка глоду. При кожному русі жінки галузка підносила хустку, мов шапку, й знову насувала її або на очі, або на маківку, немов би граючись з полоненою, круглясте, жовтогаряче обличчя якої мінилося в різні гримаси — досади, болю, сорому й страху.

— А йди ти від мене, чудовисько! — кричала вона на пса. — От, гадюка пекельна, — адресувала вона вже до ожини. — А той стовбичить, і не pomoже бідній жінці! — кинула й Константинові. — Колумбо! Колумбо! Чи тобі позакладало?!

Константин витягнув кинджал і розсік ожиніві вужі.

— Е, тіточко! — сміявся він, — не часто мій пес зловить таку зацну здобич! Таки ж бо й мала дитина знає, хто заплутується в ожині! — глянув на коші з різноманітним зіллям. — Так і є? Певне даватимете мені за звільнення корінь, що відкриває сховані скарби, а може тої лист, що дає всю життєву мудрість?

Жінка, підвівшись та обтрусившись, заклала руки в боки й якусь мить мовчки й визивно розглядала подорожнього. Не виглядав як волоцюга чи розбишака. А сокіл в дорогому каптурі та з срібними балаболками на лапках робили постать

юнака навіть загадковою. Також і кинджал, вицяцькуваний камінцями-самоцвітами, й випещені руки вражали, явно не пасуючи до ремісницького одягу.

«Якийсь небуденний пташок! — помислила фрау Тільде, — чи за кимось полює, чи від кігтів чужих тікає? Мушу дізнатись!» — сказала в душі, а вголос промовила:

— Та ти, бачу, парубче, на язик лепстливий! Отож, скажу тобі зразу: нема в світі такої правди, щоб бодай трохи не сходила на брехні, але ж і брехня здебільшого має трохи за-кваски праведної. Хіба ж не так? Що чарівниця не може перервати ожини, то кожному відомо, але ж правда її те, що кожній жінці, бодай і такій бабезі, як я, приємніше з нагоди вибратись за допомогою гарного, ставного хлопця. — Й вона весело та голосно засміялась.

Потім почала оглядатись довкола.

— Щось згубилось? — спитав юнак.

— Та моє сокровище не згубиться, тільки дивлюсь, де воно. Покищо таки дякую за поміч і таки запропоную в віддяку: може зілля на рану, може коневі, як закульгає, ліків? Ми бо для нашого фізикуса ходимо з донькою по ліки. Ось наскладали вже такі коші, що аби лише донести!

— Спасибі, — відказав Константин. — Я — не вояк й рани маю не часто. Найліпше ж, тіточко, мені віддячите, якщо скажете найкоротшу й певну дорогу до міста, бо я таки зблудив у лісах.

— Та ж, ось, як не видно. Тільки вийдемо на узлісся, то й побачимо соборні дзвіниці.

Зашуміли віти: по скелі обережно сходила легка й граціозна молода дівчина, з кошиком на руці. Була в темній міщанській сукні, чистій і гарно вшитій, хоча й в щоденній саморобній. Угледівши чужинця, на мить затрималась, ніби вагалась, однак враз спускалась далі, спокійно й без сором'язливості. Привіталась.

— Отсе ж і моя «згуба». Колумба зветься, донька моя, — заявила стара міщанка. То, як охота, підемо разом: коротша буде дорога. А, вибачайте за цікавість, кого маєте шукати в місті?

— Та я маю справу до аптекаря Міллера. Ось везу йому листа й одягу.

Фрау Тільде спинилась і помовчала.

— Як кажете? — перепитала, приглядаючись та шукаючи якихсь ознак для розгадки загадкового подорожнього. — Аптекаря Міллера? .. У нас, паночку, такого немає. На ціле місто... й навіть з передмістями маємо тільки двох Міллерів: один

— зизуватій шинкар «За стовпом», а другий — при мості — громадський чи то пак міський сервус, що вночі доглядає вогнів, вогнегаситель тобто.

— Але ж я їду до аптекаря Карла Міллера, що трохи сутулий, чи — скажім — горбатий.

— І, паночку! Нема в нас таких. Фрау Тільде знає всіх у місті, і правих, і горбатих, і всіх Карлів, бо ж я тут народилася й нікуди за все життя з Фрейбурга не виходила.

— Стривайте, паніматко, — затривожився Константин. — Навіщо ж мені Фрейбург? Адже ж я приїхав до Нейштадта? Фрау Тільде сплеснула долонями:

— Святий Йосипе! Та ж чи ви з місяця впали? — перейшла вона навмисне на «ви», — чи смішки з мене — бідної удовиці — робите?! От так — «добрий день»! Та ж, як люди гомонять, Нейштадт від нас найменше три доби конем. Я хоч там і ніколи не була, але ж напевно знаю. Чи так, Колумбо? — і не дочекавшись відповіді, продовжувала: — А аптекар у нас — Крюгер, фон-Крюгер, звемо його. Бо ж як той тобі вільний пан стрункий, високий, та на вигляд гордий. Має шестеро хлопців та три дівчини. А Міллера й не було ніколи!..

Константин був у розпачі.

— Бачите, — сказав він непевно, — я, паніматко, конче потребував бути у аптекаря Міллера, бо він мав би мене взяти до себе на службу.

Ця вдавана одвертість юнакова ще більше зацікавила фрау Тільде — й вона вирішила, що не випустить подорожнього, поки не довідається, хто він і чого блукає світами?

— Ну, яка ж поміч? — почала вона його заспокоювати. — Кожному може статись пригода. Відпочинете в Фрейбурзі, а там далі видко буде. А коли праці шукаєте, то, може, її прачка Тільде вам у пригоді стане. Бо ж саме наш фізикус-пан, що для нього отсе трави збираємо, — доброї душі чоловік, саме шукає фамулуса. Я за вас замовлю слівце, може воно якось і витанцюється. Чи правда, Колумбо?

— Добре, але ж я нікого не знаю в Фрейбургу!

— Як — нікого? Адже от нас двох уже знаєте, — жартувала прачка. — А крім того могли б ви зайти до... ну, наприклад, до пана каноніка. Вони — з шляхетського роду й дуже люблять всяких подорожних. І самі аж у Римі були.

Пані Тільде починала гру: вона прикидалась дурною, щоб легше випитати парубка.

— Ходімо вже, мамо! — дуже мелодійним контральтом промовила Колумба, вирівнявши зела в кошах.

Константин глянув уважніше на дівчину й тільки тепер

зауважив подробицю, котра його дуже вразила: Колумба мала такі фіалкові очі, як були намальовані на портреті його матері. Тільки ж там вони були подібні на два аметисти, а тут — живі й оксамитові, — вони нагадували дві свіжі квітки садових братків. — «Невже це можливо? — помислив здивований юнак. — Я ж гадав, що то маляр незугарний не добрав фарби!»

— Ну-ну! Коші важелезні! — тимчасом крєктала фрау Тільде, натягаючи на себе шлейки від коша. — Чи ти витягнеш, Колумбо?

— Та постривайте: коли вже йтимемо разом, то повісимо на коня: я ж буду йти з вами пішки, — запропонував на велику пращину радість подорожний.

Поки йшли, Тільде не затуляла рота. Вона оповідала про свою вдовину долю, про свиней, яких відгодує, щоб прибільшити свої заробітки; про дивовижну чорну курочку з подвійним грєбнем, що несеться мало не щодня; про те, яка слабосила її Колумба, її тому, що не здатна до важкої праці, тому саме її ходить вона в науку до пана фізика, якому фрау Тільде за те пере та прибирає в покоях. Але, розповідаючи всякі дріб'язки, раз у раз ставила Константинові різні питання-гачки, на які юнак не раз і вловився. У всякім разі, коли вони підходили до хати фізика, фрау Тільде вже мала готовий погляд на юнака її вирішила бути його патронкою, бо за ту поміч, яку вона йому в трудній для парубка момент виявить, він безперечно їй добре віддячить згодом. А — хто знає? — може ще стане й зятем?! Хіба ж не вільно матері її помріяти про щастя своєї доньки? То дарма, що є він — безперечно і не «Конрад», і не «з Кельна» . . .

Над містом чорними стрілами ширяли ластівки. Дзвінкий їхній крик, такий бадьорий і радісний навесні, звучав тепер неначе пересторога: тривожний і сумний. Так само тривожно і сумно було на серці в Константина. «Хіба ж не однаково, — думав він, — чи бути за попихача у Міллера, чи в тутешнього фізика? Ні, не інакше, як моя путь веде до кляштора».

Але погляд його упав на Колумбу, що саме підвела свої чудові очі її дивилась на нього. Погляди зустрінулись, доторкнулись один одного, і затримались. І десь в глибині його душі бренькнула незнана, тривожно-солодка нота.

Константин глянув на величаву вежу собора й повторив в духу почату думку — «не інакше, як у кляштор», але повторив без твердого переконання . . .

Дитя! Ох цить!.. Що вдіяно тобі?

В. Гете.

— І, як глянула на небо — господи, та й тільки! Забула й про клопіт свій тяжкий з донькою і, що знов з козами тими клятими прикрість, от, покарав господь! — і про все на світі забула! Так і обімліла, батечку!

Фрау Тільде зіп'яла руки й захитала головою. Але зараз же, міняючи голос з тремтячого драматичними нотами, защебетала звичайним, мовляв, «щоденним»:

— Цю сорочку, пане фізикусе, як хочете... а більше вже прати не можна! Розлізється вся в руках. Латала-латала, мало очі мені, вибачайте, не повилазили. — Розклала й потрусила сорочкою перед знудженим обличчям старого алхіміка. І додала, як мати, що потішає дитину, котра нашкодила, не маючи лихого наміру:

— Ну, якось ще раз переносите. Нічого!

Зручно знову склала й відложила до принесеної чистої білизни. Потім драматизуючи, повідала урочисто далі:

— Стовпи!.. Стовпи по цілому небу! Від півночі аж до заходу. Та чорні, як з диму. От, коли не в хаті згадуючи, піч, бувас, чадить. А з-поза них — вогонь палаючий... Так і ба, так і вибухає. Ой, матінко, ой батечку! Червоний та блискучий. Ну, одно слово: горить! Горить, півнеба горить, все вогонь охопив... було ж це саме по перших півнях, саме стільки часу, скільки треба, щоб проказати п'ять «отченашів» та дві «віру».

— Мабуть горіло десь, — більше з чемності відозвався алхімік. Він знав: Фрау Тільде швидше відмовиться від заробітку, як від можливості поговорити з «розумною людиною».

— Не горіло! Ні-ні-ні-ні! — покругила головою прачка. Нічогісінько ніде не горіло від минулої святої трійці — най бог милує! Йі поблизу не горіло! Таки б же я знала. Хвала господеві: не в лісі живу, а між людей обертаюся!

Вона пробігла очима по хаті. Зробила кілька обережних

кроків й легенько доторкнулася до толяра старого фізика. Колись та його одежина була обшита лисячим хутром, але вже давно від пухнатою смушку залишилась сама блискуча, аж до чорного витерта, шкіра. Місцями була й пропалена, як і сам толяр.

— Пане фізикусе! Що я вам скажу? — Фрау Тільде понизила голос аж до шепотіння. Перекажіть своєму учневі чи то фамулюсові, тому... Конрадові з Кельна: хай мандрує кудись далі. І що швидше, тим ліпше! Бо, най бог боронить, щоб біди не вийшло якої.

Алхімік здивовано подивився на прачку. Дивився, не моргаючи обпаленими біля горна повіками, без вій.

— Що це ви, справді, фрау Тільде? Хіба ж не ви самі...

— То ж бо й є, пане фізикусе, саме тому, що я сама за нього вас прохала, до вас його припровадила й за нього ручилася. Ніде правди діти, відрікатися не стану: як мати рідна за тим сиротою увесь час побивалася! Бо ж таки добрий це хлопець, добрий. Не як інші хлопці його віку. Та ж не раз і не два ми з вами ж таки й про те міркували, що цей «Конрад з Кельна» — такий Конрад, як і я, та й Кельна того так само, як і я, й на макове зерно не бачив. Та все те було б стільки, як би ж сьогодні я такого не наслухалась, що аж вуха мені пов'яли й серце в рурочку скрутилося! Якби не так поспішала, то все б вам до слова переказала. Та ж праці в мене, аж голова обертом йде. Сказано: самітній, роботязій удювиці й кількома словами з розумною людиною нема коли. .

Нахилилась щільно до самого вуха алхіміка й зашебетала дрібно й швидко, немов сухим листям під швидкими кроками зашустіло:

— Цілий світ вже це знає. Вже з півроку шукає грізний пан з Анклітцена свого єдиного сина. Видко ж тільки, що люди Анклітценові більш молодого пана люблять, як старого слухають. У дивний спосіб вони паничка пошукують: все більш про погрози старого лицаря говорять. Все розповідають про те, як має він сина покарати, а про самого неслухняного втікача й за вухом їм не свербить. Так би й десять літ шукали. Так от, кажуть, пан з Анклітцена велику нагороду вибубував тому, хто бодай хоч схованку сина покаже. Звісно, коли й у господа нашого серед дванадцяти зрадник один за срібні грошики знайшовся, то що вже людині грішній на вірність людську покладатися, та ще ж особливо, коли золотими дукатами нагороду обіцяно? Панське бо золото кожному за жидівські срібняки принадніше!.. А до нас же сьогодні самі невідомі, чужі люди насунули: вояки ті вільні, що нової служби та нових панів

шукають. Отже, й поміркуйте самі... — і раптом перебила сама себе:

— Ось тут застібки нові вам до штанів, вибачайте на цім слові, попрививала... Ах, ти ж, спокусо ти пекельна! — вхопила себе за голову. — Ну ж, подумайте тільки: не з того ж боку понашивала!

Була дуже схвильована, журилася. І голос її вгасав аж до тужного зітхання.

— Останні, ой, останні часи надходять! Гірше вже ніколи на цій грішній землі не було. Та й не буде! Кажу ж вам: не буде! Подумати тільки: батько рідний, пан та багатир отакій — сина одинака, мов злочинця, оцінює, мало не з собаками шукає! Як на розбійника збройних людей розсилає! Що того гріха, того душогубства на світі! Жити страшно!.. Як би ви почули, що заїжджі купці розповідали... Тільки ж сонечко он вже до землиці припадає! Часу нема на балачки, а то б таки й ви почули. Господи... матінко божа, заступнице наша! Від замку до замку — казали — їдеш та оглядаєшся. Лицарі! Ну, та вже добре... А що вже нам, дрібоньким людям? Кожен на босу ногу радо наступить. Чи не так?..

От, хоча б і її — фрау Тільде взяти: ніяк сусідам своїм не догодить. Поки ходила до церкви щоденно, сичали сусідки, що змолоду нагрішила, а тепер замолює, бо, мовляв, знає, де хвіст у чорта! Як трапилось, що пропустила дві неділі та між ними одно свято, — майже відьмою славили. Дітям на неї, беззахисну вдовицю, набріхують. Вже швидко псів почнуть нацьковувати, ось побачите! А тут ще ці кози, бодай їх той Нічний Цап задавив!

— Які ще там кози? — зупинив потік балакучості праччиної цілком вже виснажений фізикус.

— Та хіба ж таки ви ще не знаєте? Цілий же світ про це говорить! Катерини сусідки моєї, Гюнтерки ті кози. Гадюка вона: три кози має, а вони й кішки драної не варті. Не молоко, а так, тьфу-тьфу! — гидь одна те, що вона від тих кіз продає. І сорому нема!

Фрау Тільде обтерла рукою губи: дуже бо кортіло плюнути як слід, посеред хати.

— Так ота, вибачайте на тім слові, паскуда скрізь на мене набріхує: мовляв, зачарувала я їй тих кіз! А я ж, дійсно, як на гріх, тієї ночі виходила з хати. А вона й цокоче, що я, мовляв, виходила серед ночі чари напускати на її шолудивих кіз! Було це саме на ті вогненні стовпи, що я вам коротко розповідала. А тут ще й гуска моя — я її щоправда замість собаки тримаю — на цілу вулицю герготу наробила, як я з хати вийшла.

... Фрау Тільде засміялася:

— Це моя Колумба-голубонька вигадала: замість пса гуску тримати. І їсть менше, й несеться, й гармидеру повнісенський двір зчинить наша «швацлізе», як тільки хтось за клямку хвіртки рукою діткнеться!

Однак фізикус не усміхнувся. Загорнувся в свій облізлий толяр, ніби холодом на нього потягло, й поважно промовив:

— Фрау Тільде, бережіться, Вірте мені: нема ніякої радості, коли вас почнуть підозрівати в чарах.

Прачка підперлася в боки й навіть образилась.

— Хіба ж я що, або що? Хто таке може на мене сказати? Хто?

Алхімік знизав плечима:

— Хто? Самі ви необачні. Хоч би й з ожиною тією, що Конрад вас випугав. Хто про це скрізь розповідав: Конрад, чи я, чи Локі? Ви ж самі, здорові, знаєте, що по теперішніх часах такі речі не надаються до жартів!

— Що ожиною відьом ловлять? Пхе!.. Та хіба ж я від тієї ожини відьмою зробилася? Слово одне...

— Слово, пані, слово — велика річ!.. Слово одне може...

Але в цей мент прожогом відчинились двері й, перервавши розмову, що ставала неприємною, в хату скочив Локі. Гавкнув на прачку, ніби привітався, обнюхав спідницю, нанчохи й плигнув до алхіміка, вимахуючи хвостом та черкаючи ним по свіжій білизні.

— Геть, старий грішнику! — заверещала фрау Тільде. — Всю білизну перемаже, потвора!

Але Локі не зважав на неї.

— Посоромся, Локі, — спокійно й тихо промовив алхімік, — йди собі, ну, хоч до горна. Ляж там, приятелю, й почекай.

Пес подивився на старого мудрим очима й слухняно ліг на визначене місце.

— Та ж він чітко кожне ваше слово розуміє! — сплеснула руками прачка.

— Ну, певно! Ми вже давненько поприятелювали. Правда, Локі? — Пес підніс голову й двічі лагідно гавкнув, немоз сказав: Прав-да!

— От, кажете про ту ожину, пане фізикусе, — почала ущипливо фрау Тільде, а що ж — ви гадаєте — моя сусідка сказала б, коли б почула, як ви по-приятельському з собакою, вибачайте на цім слові, говорите, а він вам відповідає?

Алхімік добродушно всміхнувся:

— Фрау Тільде, що я з бісом знаюся, — кому ж це невідомо? Не дурно ж бо в мене з комина дим раз у раз виходить!

Прачка засоромилась. Але фізикус споважнів і продовжував:

— Але велика є різниця, бо ж суд святої церкви вже мою лабораторією цікавився й від всяких підозрень мене «на всяк час життя» усправедливив.

... Однак, як і ви знаєте, люди й досі мене «печеним чортом» звуть, хоча й добре знають, що я дияволом не був і не буду та й червоного жару не їв і не їстиму. Але киньмо про це. Я вас не хотів ні образити, ні дратувати. Ліпше про вашу доньку Колумбу поговорімо.

... Фрау Тільде підвела побожно очі до стелі:

— І вдень, і вночі все думаю: чи не краще було б їй за кляшторними мурами? — і посипала, як горохом: — Така вона тендітна, така слабесенька! Як її в цім грубім світі залишити? Ще й до того самі ж пан фізикус говорять, що розумна вона...

— Та ж повторю вам ще раз: ліпшого учня ніколи я не мав, але...

... — Ну, от! Самі ж говорите!.. Не за шевця ж чи різника її давати? Чоловік її вдень і вночі як жито молотитиме! Хіба ж воно, бідне, може важку працю робити?.. Та й те, чого тільки фрау Тільде сама не перетерпіла, щоби тій своїй єдиній дитині дати. А все ж таки, посагу слушного для неї не придбало. Надії на людей ліпших — одурюють. То ж одна їй дорога — до кляштора. Найі буде невістою господньою і замість посагу принесе свою вченість.

— Що ж, це діло добре! Така, як Колумба, — потвердив фізикус, — може високо і в кляшторі стати. І логіку, і діалектику, як чоловік, розуміє. Ще може тільки зарано трохи? Може ще серце само заговорить?

... Прачка захвилювалась, аж сльози їй заблищали на очах:

— Ех, пане наш золотий! У нас дрібоньких не на те серце в тілі привішено, щоб з любощів боліло! Кохання — для панів витадка, як ті турніри та бенкети. Нас, дівчат вбогих, беруть, щоб ми хати замітали, білизну прали та свиням їсти варили. Ми ж бо, самі знаєте, заміж йдемо, щоб нас хтось годував, у хаті тримав та... ляв або й бив! До смерті. Саме ж на таку довічну служницю моєї Колумби й шкода!

Фрау Тільде витерла очі і злякано мало не заголосила:

... — Ой, спокуса ж єрусалимська! Дивіться бо: вже майже її сонечко зайшло. От, я забалакалась, ой, забалакалася ж! Та ж замість грошей за напругу білизни у вашої милості попрошу трохи якогось ліку от тим триклятим Гюнтерциним козам. Найі вже така пекельна баба не дорікає та сорому не робить! Самі ж бо її знаєте: що слово скаже — мов у п'ятку шпитгне!

... Алхімік усміхнувся:

— Та чого ж вам, фрау Тільде, в мене розуму позичати? Ви ж бо й самі на ліках тямите.

Але, не чекаючи на відповідь, котра могла знов затягтися на години, швиденько встав і підійшов до полиць з рядками глиняних глечиків, слоїків, дерев'яних скриньок з написами на пергаментових наклейках.

— Зараз приправлю. Не дояться й не жеруть, а все п'ють?

— Не дояться, не жруть, а все п'ють, — повторила прачка. — Говорить, що я їхне молоко з свого столу в своїй хаті видною, а замість серця їм губки в груди повклала, бодай її саму тряся напала! Отже, каже, скоро та губка води подостатку насмокчеться, тоді всі кози їй і виздыхають.

— Так гаразд. Я зараз, — уривчасто відказав фізикус, відважуючи якогось ліку на вагу курячого яйця. — Маєтс свячену вербу вдома?

Фрау Тільде мовчки кивнула головою: знала, що коли фізикус приправляє ліки, — не можна з ним говорити, щоб не помилився. Власне, вона була певна, що не в небезпеці помилки була справа, а в тім, що чужі розмови перешкоджали чарівним наговорам, без яких найліпші ліки нічого не були варті.

Саме тих «таємних слів» і не знала фрау Тільде, хоч ліків може знала більше за самого алхіміка. А все ж таки мала славу «природньої лікарки», славу, як говорив соборний канонік, «більш небезпечну та ближчу до смерті, як слава вояків».

Само собою, що свячену вербу вона мала в чималій кількості. Алхімік порадив спалити і попіл додавати до ліку. Все разом — розмішати в кількості води, рівній кількості молока, що тепер дають кози на одне доїння. Воду ж набрати з криниці увечорі й лишити на цілу ніч стояти в хаті, де ніхто не спить.

— На другий день напоїти кіз саме як задзвонять «на ангелюс». Крім того, нехай дає моркву та якнайбільше лучного, солодкого сіна.

Прачка, нарешті вийшла, коли вже надворі почало поночіти.

Алхімік якийсь час простояв біля вікна, потім підійшов до горна. Підніс з підлоги ручний міх і почав роздмухувати пригаслий вогонь. Старий міх свистів, видаючи час від часу несподіваний, своєрідний звук: ніби його душила гикавка. Коли ж розгорівся вогонь, фізикус підкинув дрібних дров і шпурнув міх з такою силою, що аж пес, котрий спокійно дрімав у кутку, підплигнув на місці.

Видно було, що старий хвилюється, але хоче опанувати себе. Нарешті він замкнув двері, якими вийшла фрау Тільде. Ще постояв трохи, провірив ключ й засунув на засов. І тільки тоді

відчинив двері в сусідній покій. Відчинив нечутно й затримався на порозі, дивлячись на Константина, що сидів перед великим столом і швидко щось креслив та надписував. Раз у раз юнак заглядав у якусь велику книгу. Цілі гори тих книг лежали на його столі й на лавці біля столу.

Константин мав на собі темний одяг мандрівного учня-схоласта. Облипистий каптур вирізаного фестонами капюлета — широкого коміра пелерини — з каптуром — був відкинений на рамена. Темний плащ та гаманець лежали на краю столу. Відчувши на собі уважний погляд, Константин підвів голову.

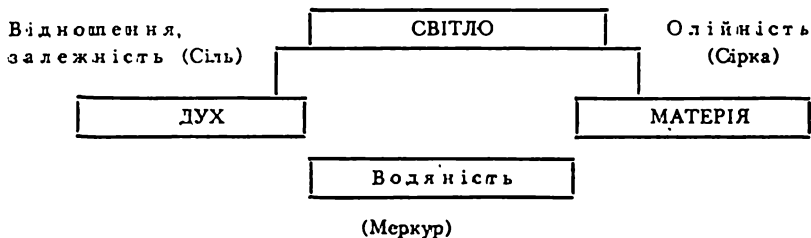
Очі його враз заграли, а обличчя радісно всміхнулось:

— Учителю! От, добре, що ви прийшли. Дивіться: здається, я таки знайшов формулу!

Захоплений хвилюючою працею, він встав і почав жваво висвітлювати алхімікові:

— Коли станемо на тому, що водяність — це є меркур, олійність — сірка, то їхні відношення одно до одного є сіль. Відношення ж підставимо залежністю. І от, дивіться, що тоді буде! Отримуємо формулу...

Константин підніс вгору аркушик пергаменту. На ньому чорним і червоним було викреслене:

— От, лише це мене заплутує, — хвилювався Константин. — Збиває мене сіль. Цього не може бути, я відчуваю, знаю внутрішнім чуттям, що тут мусить бути не сіль, а с а л ь п е т е р. Але довести це логічно, формулою — як вже б'юся, й все — без наслідків.

Очі йому блищали, рухи були рвучкі. Всі речі довкола — не існували для нього й вся увага, всі духовні сили були скупчені на загадковій формулі.

— Коли підставити сальпетер, — сам себе перепинив Константин, — все тоді збивається на конструкцію патера Гроота з Кельна. А це ж не те, чого шукаємо!

— Дай спокій Альбертові з Кельна, — поклав йому на

плече руку фізику і лагідно додав: — Досить вже клопоту маю й з Конрадом з Кельна. — Намагався говорити спокійно, щоб не занадто нервувати учня, якого щиро полюбив за його пильність і запальність. — Конраде, тобі загрожує небезпека.

Константин відразу не зрозумів:

— Гадаєте, коли візьму замість солі сальпетер? Та я й сам думаю, учителю...

Алхімік легенько потрусив його за плече:

— Відкинь на хвильку формули й конструкції. Тут справа не наукова: лицар Анклітцен завзято шукає свого сина-одинака. Загрожує вбити, як впіймає, хоча б і загинув його рід. Так подумай ліпше про це, як про сальпетер.

— А-а! — протяг юнак, трохи збліднувши, змуждjenим і байдужим голосом. Потім знизав плечима, але промовчав.

— Ну, що ж ти на це скажеш?

— Нічого! Яке мені до того діло? — трохи повернувшись у затінок, відказав учень.

— Юначе! А чи не годі вже цієї гри? Я вже давно знаю, хто в мене переховується й вишукує формули. Але ж тепер знають про це й інші. І коли лицар Анклітцен загрожує перевернути й небо, й пекло, коли призначає зрадникові жмені дукатів, — мусить хвилюватись не лише мандрівний схоласт, Конрад з Кельна, але ж і той, у кого він ховається, і навіть безсловесний пес Локи.

Константин спробував повернути справу на жарт:

— То виженить Локи, учителю!

— Константине! Я говорю цілком поважно: треба рятуватись і то — негайно.

Учень, хоч і не чув ще такого голосу в свого учителя, все ж таки не хотів відразу здаватись:

— Та чого ж ви так певні, що я Анклітцен?

Обидва хвилину дивились мовчки один на одного. Потім алхімік відступив до дверей, що залишив був відчиненими, натиснув на дерев'яну планку біля полиці з книжками. Важка полиця легко й без шуму відсунулась й відслонила невеличку, але затишну кімнатку. В ній у зручному фотелю з шкіряними втертими вже подушками, сидів чоловік. Він сперся на руку в глибокій задумливості й не поворухнувся. Непочатий пугар вина стояв біля нього на дерев'яній таці, а на глиняній тарелі лежали овочі.

За хвилину чоловік підніс голову й глянув на алхіміка та його учня.

— Лекерле! — радісно вигукнув Константин й кинувся до нього.

На перший погляд важко було пізнати блазня із «замка на Шпичаку» в цій простій темній одежі мисливця, що наче навмисне підкреслювала його струнку, звинну постать та вдумлий вираз енергійного, смуглявого обличчя з темносірими, соколячими очима.

Фізикус посміхався:

— Ой, цей мисливець добре пильнує сліду, по якому йде! -- й про себе додав у думці: «й не прогавить наміченої здобичі...»

Помалу пригасало бірюзове небо. Вимотавшись з аметистової хмарки, затремтіла перша зірка й стала побіч з рогатим, мов скибочка запашної дині, місяцем. За хвилину затріпотіли інші зірочки, а молодий місяченько, немов засоромившись, відійшов набік від першої, злотистої красуні и почав ховатись за гори. Вже зовсім він зник за лісами, хмари затягли все небо, надійшла пізня година, — а в маленькім покою фізика за столом сиділи три постаті. Печені вивірки, приправлені на «індійському корінні», що могли б спокусити й неголодного й були дуже парадною гостиною, стояли на столі непочаті. Тільки помітно зменшилося в глечичку вина.

Константин не підносив голови. Очі були пригаслі, тьмяні, їй це надавало йому сонного, недужого вигляду. Здавалось, що він надав постарів на десять літ.

— Ну, так і буде, — промовив утомлено, — вирушу перед ранком. Не підведу вас, domine magister. Подамся до Кельна, чи до... Франкфурта. Мені однаково. А може тепер вже до Нейштадта?

Лекерле запротестував:

— Тепер не може бути й думки. Стережіться кожного погляду, киненого на вас не тільки з підозрінням, а навіть і з надто великою цікавістю.

Константин підвівся, випростався.

— Щиро дякую вам обом. І за науку вашу, й за вашу ласкавість. Константин Анклітцен, мабуть, знайде колись спосіб належно вам віддячити за Конрада з Кельна. Тобі ж, Лекерле, -- простяг він руку блазневі, — не забуду ніколи...

— Не забудете, знаю! — перепинив його блазень цілком спокійно, — бо ж я, якби призабули випадково, то й нагадаю.

І, бачачи налівнорозуміючий, напівздивований Константинів погляд, він усміхнувся. Усміх дивно спотворив, як і завжди, коли Лекерле сміявся, — його мудре, вдумливе обличчя, надаючи йому якоїсь жаб'ячої гримаси.

— Блазень тільки доти може існувати, поки на його кожне речення звертають увагу. Стара привичка, — пояснив він.

Однаке фізикус відчув якийсь несмак у цім діалозі: його зачепили й блазневі фрази, і той його огидний усміх, котрий він побачив уперше. «Бувають же менти, коли й блазневі блазенські вибрики не служать», — помислив він з терпкістю й глибоко зітхнув.

Лекерле почав прощатись: на дворі було темно, треба було використати зручний мент вийти з хати непоміченим.

Константин пустив перед себе Локі й замкнув двері. Пес безмежно щасливо пищав, немов присвистував, і намагався конче лизнути юнака в лице. Але господар був дуже схвилований:

— Вернувся, злочинець! — говорив учень, ніби виправдуючись. — Я певен, що він лише вивів Лекерле за браму й враз чкурнув назад. Ну, що ж тепер з ним? Він же видасть вас швидше, ніж це зробив би я! — Константин взяв пса за вуха й, дивлячись йому просто в очі, проказав: — Ну, камарадс, підемо в світі удвох — і край.

— Нерозважно!

Константин зірвався й уперше в домі алхіміка вибухнув «Анклітценівським» гнівом.

— Чи розважно чи нерозважно, це мені байдуже! — зойкнув він. — Але труїти вірного приятеля, бодай і пса, лицар собі не дозволить! Це може робити страхополох блазень, якому дозволено всякі підлоти...

Замовк. Пристояв і опанував себе. — Мене дивує, вчителю, як можете ви з вашим добрим серцем, що любите й жалієте кожную тварину, пристати на ту низьку блазневу раду — отруїти Локі?

Алхімік дивився без образи, лише з зацікавленням:

— Рах, amice! Тварин я, дійсно, дуже люблю, бо знаю, що мої з-поміж них друзі — щирі й безкорисні. Але я не проти того, щоб знищити тварину, котра шкодить чи загрожує людині. Бо ж, на мою думку, — й наймиліша тварина не рівноцінна людині, тим більше...

Хтось застукав у браму.

Константин встиг ухопити й стиснути руками псячу пащу. Локі тихо гикнув, ніби подавився, але не гавкнув. Тимчасом фізикус швидко підійшов до вікна й схилився над «шпиком» — системою маленьких люстер, припєвнених до віконних рамок вгорі й долині. Світло ліхтаря, розсвіченого перед розп'яттям

на другому боці вулиці, тьмяно освітлювало жіночу постать, загорнену плащем. Алхімік враз пізнав:

— Колумба!

Й почав надягати свій облізлий толар.

— Я відчиню, — попередив його Константин. — Тихо, Локі, ні звуку!

Надворі не було зовсім темно, бо хмари вже розійшлись і все небо засіялось блискучими, немов умитими зорями, якими вони звичайно бувають на провесні. Властиво, ще весна не почалась. Дерева стояли голі з почервонілими й набряклими, як померзлі пальці, бруньками. Подував вогкий вітерець, розбуджуючи своїми рвучкими шумами якусь тривогу. Здавалось, що, налітаючи, він штовхав не тільки в плечі, але і в серце. І серце тремтіло й зщулювалось під тими м'якими ударами, немов чогось сподіваючись, очікуючи чогось у тривозі й легкому смутку.

Константин відчинив вузькі дверцята, вирізани у важкій брамі. Загорнена в гнідий плащ, мов чернеча тінь, нагнулась під хвірточку й просковзнула в двір сухорлява Колумбина постать.

— Не замикай, — промовила, говорячи йому «ти», як камрадові-учневі одного вчителя. — Я лише по вогник. Вгасло у нас. — Витягла з-під хустки горнятко.

Лице її, бліде й ніжне, мов вирізане з прозорого каменю, освітлювало блимаюче мерехтіння вуличної ліхтарні-лампади, що кидала своє проміння через невисокий мур оселі. Фіалкові очі сумноблагаючи дивились на юнака. Хотілось їй сказати інші слова, але не було сили.

Константин ішов обіч, тримаючи за ошийок Локі. Біля криниці дівчина затрималась.

— І ще щось...

— Що?

— Не смійся: я прийшла попрощатись. І .. попередити тебе, Конраде...

При слові «попередити» Константин затремтів. Глянув на Колумбу й помітив, що вона аж труситься, така схвильована. Була цілком бліда, тільки очі, як глибокі криниці, відблискували синім вогником. Колумба потягла загортку, що зсунулась їй з плеча. Хотіла загорнутись щільніше, але не змогла.

— Та нехай!.. Я знала з дитячих літ, що маю йти до кляштора, — почала уривчасто, — бо я... не для життя. Але мати раптом приспіщила день. Хоче, щоб я завтра ранком їхала звідси... Щось трапилось. Щось від мене скривають страшне, несподіване.

Затортка цілком зсунулась з неї й впала на цямрину кри-
ниці. Константин мовчки підніс її й, обгорнувши нею дівчину,
притиснув її до себе. Лише на мить одну. Але відчув, як вся
вона довірливо притулилась до нього віддано, ніби злилася
з ним. Й, припавши до його грудей, тихо заплакала, здригаю-
чи плечима.

Відчув, що його раптом охоплює несподіваний вихор. Не-
переможно потягло до неї, такої безпомічної й милої, хотілось
викликати на біій ту ворожу волю, що стає вперек його й її
шляху. Але він зробив зусилля і відступився.

— Ах, Конраде! Що ж діється? Я чула дещо... Люди
гомонять. Тобі треба тікати. Може тому й мене мати вигонить?
Бойться...

Вона замовкла. Очі-братки дивились благаюче й пронизливо
уважно.

«Стережіться кожного уважного погляду», — майнули
в Константиновій голові блазневі слова. Хто знає, може, ця
екзальтована, хоч і привабна дівчина, сама не хотючи, підведе
його?!

— Пусте! — враз вгамував себе. — Ходи!

Колумба спустила голову й персохлим горлом проказала:

— То ж дай вогника. — І додала твердіше: — І запам'я-
тай: що б не трапилось, як би не склались наші життєві шляхи,
— Колумба завжди стоятиме при тобі!

Він знов неймовірно захвилювався й вхопив її за руку.
Палкі слова вже майже вирвались з його уст, бо ж, зрештою,
треба було сказати багато-багато, — але їх кликав алхімік.
А за хвилину вже сам старий випроваджував Колумбу. Бо ж на
соборній вежі почало вибивати дев'яту годину, коли зачиняли
міську браму й «гасич» ходив від дому до дому, пильнуючи,
щоб з коминів не йшов дим і щоб всюди пригасили світло.
В цю пору не годилося молодій дівчині опинитись на вулиці
без провожатого й здибатись з проходячим дозорцем нічної
варти.

Фізикус вже хотів, щоб ця ніч швидше минала. А вона,
як навмисне, була довгою винятково, немов кожна година роз-
двоювалась чи поділялась ще на більшу кількість.

Ні старий, ні юнак не спробували прилягти. Міркували
все про одно й під ранок прийшли до несподіваного відкриття.

— Але ж, як це могло статись, що ти про це й не згадав?
— кілька разів перепитував алхімік. — Та ж це зовсім все
змінює!

Минуло саме десять день перед цим, як наступило Кон-

стантинове повноліття. Тепер він вільно, без батькового дозволу може розпоряджатися собою й скласти чернечі шлюби.

— Знаєш, що? — говорив алхімік. — Ось моя нова думка: не тікай ти з Фрейбурга, а йди до францісканців, тут же під самим містом. Нікому й в голову не впаде шукати тебе так близько. А хоч би... то ж не спалить пан з Анклітсена праведного кляштору. Патер же Герхард-гвардіян — не лише людина безмежно добра, але ж і сам вчений, і мудрий чоловік. Він дасть тобі повну змогу працювати, може й сам pomoже відкрити якісь ширші обрії.

Константин захопився. Та ж хіба це вперше йому про кляштор думати? І раптом перед його очима став у повний зріст таємний «Чернець-вартівець». Стояв, манив очима й чекав нетерпляче. Майнув — і зник. Але поміг вирішити негайно й безповоротно це питання.

Старий фізикус по-своєму зрозумів хвилину несподіваного Константинового закам'яніння. І старече серце розм'якло. Він почав умовляти юнака, щоб ліпше трохи ще поміркував, розважив раніш, як зложить обітницю.

— Та про що ж розважати? — здивувався Константин.
— Що ж мене зв'язує з цим світом?

— А... Колумба? — не дивлячись на учня, запитав фізикус вже без обиняків.

Константин спалахнув:

— Пращина дочка не може стати перешкодою на шляху Анклітсена, — зірвалось з його уст несподівано образливе слово. аж старий похилив голову.

Його обличчя посмутніло, а в безвісних очах відбивався сум.

Алхімік видався Константинові зовсім іншим, як він звик на нього дивитися. — От тобі й «печений чорт», — пробігла досадна думка, але вголос Константин сказав: — Колумба — дівчина екзальтована й з надто буйною уявою і сама про себе вона справедливо говорить, що вона — не для життя. Вона взагалі живе більш фантазією, як реальною дійсністю. Що може бути спільного між нами?

— Мій молодий друже! — похитав головою старий вчений, — кохання, як віра: воно має своїх добрих парохіян, мучеників і еретиків. Правда твоя: вам двом не порозуміться, бо ти — «еретик» в коханні, вона ж — «блаженна діва».

— Domine magister, — усміхнувся здивований Константин. — та ви ж мінезігер! Вам треба лютню, не лише регорти й міх...

— Не спіши глузувати. Бо ж у вченого серце повинно бути, як люгня, — задумливо й меланхолійно промовив фізикус. — Все серце своє повинен він вложити в улюблену працю й її, як пісню офірну, повинен з вірою й любов'ю нести на вівтар людства. Без любові, юний мій друже, нічого не варта ані наука, ані все життя! . .

Співаймо псалму про весняні чари.
У. Кравченко.

Що син багатого й славнозвісного лицаря Анклітцена втік з батьківського замка й щез без сліду, це не могло бути подією буденною, котру можна легко забути. Але ж увесь хрещений мир, не лише фрейбурзької околиці, схвилювали й розбурхали речі важливіші й цілком несподівані, мов громовиця на різдвяних святах. В побожному місті Фрейбурзі, біля якого стояв славний своєю праведністю кляштор, на спокусу люду християнському, на погибель чималого числа хрещених душ об'явилися разом дві відьми. Власне: ціле кодро відьомське, бо ж були це мати й донька, прачка Тільде та її «сновида» — Колумба, котра, не інакше як з намови диявола, «вчилася на абатису», щоб замазати людям очі й відразу позамітати за собою всі сліди. Та ж не такий вже й хитрий чорт, щоб окрутити людей побожних: відьом викрили, петлі диявольські порозплутували, й усім тепер було ясно, що не тільки були це відьми безсумнівні, але ж і події в «замку на Шпичаку» безперечно мали до відьомської справи якесь ближче відношення. Не без нечистого це сталося, щоб син-одинак такого можновладця, одинокий представник роду, котрому, власне, було все дозволене й уможливлене, — ні з сього, ні з того намагався вбити рідного батька, а потім немов під лід пішов, покинувши всі статки й маєтки. І сталося все це тільки на те, щоб опинитись з «сновидою» в одній школі того «печеного чорта», вправленого у вихованні відьом, який, мабуть, своєчасно отримав попередження від свого «патрона» й також мов під землю пішов. Відьми ж, хоч і не жрилися з тим, що молодого Анклітцена знали, на нього сорочки прали й часто з ним здибались, — нізачо не хотіли признатись у якихсь інтимніших з ним взаєминах. Особливо ж донька при згадці про ймення Константина хвилювалась, плакала, але немов кам'яніла й не пускала й слова з уст, неначе шлюб мовчання дияволу зложила. Та ж те все нічого не помогло. Тепер вже скрізь, по всіх околицях стало напевне відомо, що

відьма Колумба так само, як за давніх часів бісиця Венера лицаря Тангейзера, так тепер лицаря Константина тримала ув'язненим в скелях Меркуріусберга. І, як тільки зійде вечірня зоря, сходиться з ним кожної п'ятниці.

Так переказувалось з уст в уста, від вуха до вуха. В дійсності фрау Тільде немов збожеволіла. Вона плакала безупинно, присягалася на всіх святих, годинами клячала перед образами її вказувала на всіх духовних, що вона — добра християнка. Але їй тяжко було вірити її оправданням, коли щораз проти неї висувались все важчі обвинувачення. З них найменше було те, що її зловила в лісі невидима сила ожиновою лозою. Можливо, хоч і неймовірно тяжко було виправдатись і відносно доказаного сусідкою факту, що Тільде могла, коли тільки хотіла, вивести аспіда. Виключно для цієї мети тримала прачка зачаровану курку, яка, хоч на вигляд і нічим не відрізнялась від курей звичайних, однак несла яйця, повні крові. А кожному відомо, що, коли таке закривавлене рідкою кров'ю яйце двадцять один день поносити під лівою пахвою, то з нього достойтно виплодиться аспід. Буває він виключно барви чорної, на голівці ж має один, або навіть і два ріжки.

Інші люди також бачили таких молодих аспідів у фрау Тільде на вгороді, поміж зеленіною, коли її не бувало вдома. Невже тоді вони вилазили з її потаємних схованок, бігали собі вільно та паслися...

Погано було для Тільде її те, що кілька свідків доказували на неї, ніби вона може, коли схоче, викликати дощ, навіть з ясного неба. Бувало, говорить вона когось із сусідів: — «Вибачайте, мушу мерщій додому. Буде дощ, аби добігти!» — і справді, щойно до хвіртки своєї добіжить, за клямку рукою візьметься, аж тої хвилини — злива, як з цebra. Швець Ганс Бем присягав і на святу евангелію, що з ним було так. Побачила його фрау Тільде, як він з косяю, а донька його — Барбель з граблями йшли «на траву», що вони мали зрендовану, як і щороку, на млинарській луці, біля потоку, — та й, відсунувши віконце, гукає їм через вулицю:

— Куме Гансе! Куме Гансе! Покличте хутчій ще двох доньок своїх, — тобто Катхен і Труду, — щоб швидше впарались на луці. Та й візочок відразу візьміть, бо — каже — не встигнете її додому, як почнеться злива та ще може на кілька день. Може, говорить, і сіно вам погнити.

Швець Бем таки згрішив тоді; послухав відьми, забрав усіх трьох доньок та возик, і сталося так слово в слово, як вона напрокувувала: ледве вони з травною у ворота, як линув дощ:

І світу божого не було видко повних дві доби, аж потічок вийшов з берегів й залив усю млинаруву луку.

Обвинувачували тяжко фрау Тільде і в тім, що була вона в дуже добрих взаєминах з алхіміком, що по всіх околицях люди при згадці про нього хрестились, а народна опінія мала для нього загальну назву «печеного чорта» або ще «пекельного діда». Остання назва мала в собі кельській інший сенс, а саме: найстаріші люди в Фрейбургу та близьких селах запевняли, що й перед п'ятдесятьма роками, чи навіть і ще раніш, коротко кажучи, «відколи живуть вони на світі», пам'ятали чародія дідом, старим дідом, котрий, очевидно, ніколи й не мав молодості, що є явищем несприродним і людям неналежним. Самий же той факт, що звичайна прачка й свинарка посидала до «пекельного діда» доньку в науку, замість вчити її бодай на швачку чи мережалницю, в зв'язку з усім іншим, був дуже підозрілим. Перетягало шалю на терезах обвинувачення її те, що знов таки празвичайнісінька свинарка так добре розумілася на лікувальних (та чарівних!) зіллях, що постачала їх і алхімікові, й людям ними пособляла.

Видима річ, коли б свята інквізиція могла мати до свого розпорядження самого фізикуса, справа була б далеко ясніша. Однак — на нещастя — його не схопили, бо він зник завчасу, мов з димом розвіявся, коли його прокляте лігво зайнялося ні з сього, ні з того. І сталося це саме в ту ніч, коли вже дали наказ ув'язнити «пекельного діда». Ясно, що коли б він мав сказати на божому суді щось добре, то йому не було чого лякатися. А попередив його не хто інший, як відьма Тільде, його співробітниця. Дехто бачив, а інші — то навіть і пізнали враз, як вона перекинулася вночі в крука й билася в алхімікове вікно. Щоправда, знайшлися і такі, котрі запевняли, що нібито був це не крук, а сокіл, а в'язничні дозорці посвідчили, що відьма з своєї хурдиги в той час не виходила, а ревно молилась, хитаючись збоку набік. Та ж, відомо, що ніхто не перешкодить відьмі перекинутись і в сокола, не конче ж у газу чи сову, а доглядачам часто відьми напускали туману в вічі так, що вони бачили зовсім не те, що було в дійсності.

Однак дуже збивало суддів, що рішуче всі, навіть найважливіші свідки проти відьми, а — головню — місцеве духовенство категорично свідчили, що впродовж всього життя Тільде справно виконувала всі приписи святої церкви. Рішуче щонеділі вона бувала в костьолі, сповідалася часто, навіть брала участь в побожно-добродійному сестрицтві, а по п'ятницях тримала «сухий» піст.

Також ніхто навіть з найправедніших фрейбурзьких людей

ніколи не помітив, щоб ставала вона спиною до віттаря, як це звичайно роблять відьми, не можучи це приховати від зору людей праведних, дарма, що грішники того можуть і не зауважити.

Та що все це могло важити проти страшного посвідчення Тільдиної сусідки, Катерини Гюнтер, також удовиці, як і фрау Тільде. А було це так. Над вечір Катерина вертала з лісу, куди ходила по суховій. Звісно: оберемок суховію — за плечима, а за пасом — гострий ніж-колодій, що ним віття часом підрізувати доводилось. І от, саме на роздоріжжі, де біля «Сухого дуба» два шляхи Андріївським хрестом збігаються, зненацька підхопив куряву вихор. Та такий, що аж очі Катерині пилюкою чисто засипало, а вихор саме на середохресті крутиться, немов добрячий мотуз з куряви до неба встає. Вихопила Гюнтерка ножа з-за паса, розмахнулась, та так і влучила просто всередину у той вихор. Кожний бо добрий християнин так би на її місці зробив! Бо ж відомо, що стовпом-вихорем відьми на роздоріжжі крутяться чи — може — бісового танцю танцюють. Ну, звісно, вихор потім враз упав.

Фрау Катерина без пригод дійшла собі до дому, скинула віття під повітку, аж раптом нагадала, що була це — п'ятниця, а вона ж по п'ятницях кінче мусила мити вікна у пані бургомістрової. Ой, леле! Може вже зацна пані й прислала по неї?! Вхопила вона хустку на голову, а по дорозі їй заскочила до сусідки поспитатись, чи не було посланця їй що вона йому сказала? Вскочила в хату, навіть не застукавши, їй бачить: сидить фрау Тільде біла, як крейда, на стола спершись. Коло неї ж хустки закривавлені та червона вода в мисці.

— Що за божий допуст? Що трапилось, сусідонько? — вже й про свою справу забула Гюнтерка.

А Тільде ледве голос відводить:

— Хліба, мовляв, хотіла до цибулі на підвечірок врізати, бо у п'ятницю, як знаєте, крім сухого хліба та цибулі, нічого іншого не вживаю. Аж буханець, говорить, був зачерствий, а ножа щойно об макітру нагостила. Та й сковзнувся ніж по крайцеві та так просто в бік і застромився, мало не на півпальця, каже. Оце ледве — говорить — дала собі ради, а сили не маю, щоб устати та за працю братись.

Тоді фрау Гюнтер не сказала нічого, бо ж не до розмов було. А що пані бургомістрова її дуже лаяла за запізнення, то їй зовсім була про ту подію забула. Тепер же згадала і ясно їй стало все, бо ж — по-перше — рана в боці фрау Тільде була саме на тій височині, як вона, фрау Гюнтер ножа у вихор

встромила. А по друге, й люди казали, що того дня Тільде також у ліс по траві для «печеного чорта» ходила.

Отже, після всього того, не могло бути інак, як сталося: в першу п'ятницю адвенту фрау Тільде за доказане чарівництво спалили на стосі. Вірним на науку, грішним — на острах та пересторогу. Її ж душі, гріхами обтяженій, на спасіння та від гріхів відпущення.

З Колумбою ж справа була далеко складніша.

Що її треба було спалити і по — якнайскоріше, — про це ні в кого не було сумніву. Однак її не спалено відразу, а відвезено — казали люди — аж до самого Рима. Заковану в поперед посвячені та свяченим «йорданським» кадилом обкурені кайдани, везено її в закритому кочі. А з нею вкупі повезли ще й доньку в'язничного дозорця.

Повідали люди, що такої відьми, як та Колумба, як світ-світом ще не бувало. Тому її повезено її на показ нібито аж найсвятішому отцю. Він бо єдиний може вирішити: чи не є це сама ота «діва-архигрішниця», від якої має народитись анти-христ? Не дурно ж бо спаленій матері її все ввижалися вогняні стовпи, на яких спирається небо, та її бачила вона, як небо падає й приходить кінець світу.

Дійсно, Колумбу вивезли з фрейбурзької в'язниці, але не до Рима. А сталося те ось чому.

Щоб відьма не встигла приправитись на допити й на все не мала б готової відповіді, її не брали до судової зали, але ж самі судді несподівано з'являлись в її в'язничній келії. Одного ранку, щойно на світ почало благословлятися, вони вступили до в'язниці, й — що було цілком незрозуміло, — не знайшли біля її келії жодної варти. Незрозуміло було тим, що сам старший дозорець на власні очі бачив, як відходила нічна варта, а натомість вступила варта денна, з якою він ще й гомонів про можливу зміну години, бо вночі він мало спав, бо ж йому дуже крутило в ногах. Навіть і наймення вартівців йому було відоме. Однак вартівців не було під хурдигою. Зате вони стояли під в'язничною каплицею!

Коли ж судді з дозорцем вступили до келії, Колумба сиділа на соломі, яка була в неї замість ліжка, та ззувала черевики, так запарошені, як бувають у людини, котра тільки що повернула з далекої мандрівки. Руки й ноги відьмині були холодні, як крига. Коротко кажучи, все свідчило про те, що відьма виходила на довший час з своєї в'язниці й щойно повернулась назад.

Не встигли судді отямитись, аж знову ще дивна новина. Дозорець, що, відімкнувши двері, пішов був висвітлювати справу

з вартівцями; — блідий і в переляку майже прибіг до суддів, тягнувши за руку свою доньку, п'ятнадцятилітню Емерль.

— Ні в чім не винен, в жодних чарах не грішен я, — шептав зблідлими устами, підштовхуючи наперед Емерль. — Вислухайте її, світлі судді! Заступіться, захистіть нас від напасти!

Дівчатко, майже дитина, тихе, побожне, правдиве, чисто — ягнятко, стоїть, тільки великими, ясними очницями кліпає. Відняло їй, мабуть з переполоху, мову. По-друге, саме коли судді почали дівчатко розпитувати, привезено їм нарочного листа від достойної матері Ерентруди, абатиси сусіднього кляштора. А ж тім листі було написано, що невідомо, мовляв, абатисі, що саме у фрейбурзькій в'язниці трапилось, а тільки бачила вона після вечірньої молитви видіння: ніби замкнено у в'язницю білу голубку, але ж дика горличка дзьобом грати в келії виломала й ту голубку на волю випустила. Нарешті, взяли на увагу, що положення старшого доглядача в'язниці стане дуже незручним, коли у нього під доглядом опиниться її його власна донька. Тому й вирішили вивезти Колумбу її: Емерль геть з Фрейбурга, невідомо куди.

Як юність, був радісний день. А тимчасом рік старів і йшов до зими. Тихе, прозоре, дзвінке осіннє повітря; танцюючі щовчора мушки на тлі сяючих, пухких хмарок, що були ніби відблиском райської слави над землею, — все це відганяло думки про зиму, котра довго не приходила цього року. Хотілось вірити, що вона її не прийде ніколи. Надвечір зологисті обрії затяглись сріблястою імлою її потепліло ще. Місяць, що саме був у повні, мов профільтовував крізь прозору імлу своє зеленкувате проміння, що перетворювало звичайні вдень речі у фантастичні примари. Дійсність ставала подібною на сонний привид, тайну якого так непереможно хотілось збгнути, розгадати...

Та фрейбурзьке міщанство міцно спало по веселих святах обжиків її не цікавилось змінами природи. Лише Емерль, доньці в'язничного дозорця було якоесь дивно її неспокійно на серці. Без жодної причини їй було тоскно, аж до плачу, і той жаль за невідомим рішуче відганяв від неї сон. До того ж дівчині було невиносно парко в низькій хатині, з масивним склепінням від товстих, «в'язничних» стін, де впродовж цілого дня пекли її варили.

Не знаходячи спокою, Емерль тихенько встала з ліжка, одяглась, взулась, і нечутно вийшла в садок. Невеличкий, оточений височенною стіною, він нагадував скриню без віка. Поза муром з одного боку тьмяно вимальовувався зарис масивного

будинку в'язниці, що випиналася вгору, мов замок на горбку. Просто перед Емерль, у білій стіні огорожі темніли дверцята, що виводили на шлях до міста.

Емерль сперлась на поручні ганка й дивилась на завої імлі, що повільно розкладались по землі, легесенькі, прозорі, мов тонка пухова пряжа. Часами вони помалу, ліниво ворушилися і підносились вгору.

«Немов мертві ворущать руками під саваном», — подумала Емерль і, перехрестившись, почала молитись за свою, нещодавно померлу матір.

Зненацька в амбразурі з дерев'яними дверима, в товщі муру, почулося шамотіння. Хтось постукав з вулиці, помовчав трохи — й постукав ще і ще. Емерль випросталась і нашорошилась. Змалечку зростала вона за мурами, ґратами та запорами в'язниці й не знала страху перед злодіями чи розбишаками: люди тих станів сюди добровільно не приходили. Однак тепер дівчину обвіяло холодком й на спині набігла гусяча шкіра. В таку ніч можна було сподіватись появи істот неживих.

Втративши силу зрушити з місця, дівча залякло на сходинці, обпершись спиною об соху ганку. Тимчасом ворітця тихо відчинились. Крізь молочну імлу, що значно згусла, йшла чи пливла висока постать, загорнена в довгу, ніби темночервону одягу. Каптур, що спадав на все обличчя, відкривав лише частину підборіддя, котре гостряком висувалось вперед і видавалось біло-мрамуровим. Притримуючи біля тіла фалди широкої одяги, незнайомий повільно переходив садок і наближавсь до Емерль. І що меншала віддаль між дівчиною та дивною постаттю, тим дужче холодніло у Емерль серце, а волосся на голові починало ворущитись, намагаючись виплутатись з кісника, яким туго було пов'язане на ніч. Дивна тиша натискала їй на вуха, немов на них тиснули невидимі долоні. На хвилину — а може й на цілу вічність? — Емерль втратила всяку уяву, де вона й що з нею діється.

Коли ж отямилась, зауважила, що йде білим, безкраім шляхом, котрий тягнеться рівною стежкою вперед і далеко-далеко зникає в зеленавій імлі. Йде не сама: попереду пливе, мов хмара по небу, той чернець — не чернець у каптурі, що увійшов ворітцями в садок в'язниці. А за ним! попліч з Емерль — тим же кроком, що й Емерль, йде Колумба, ув'язнена в хурдизі чарівниця.

Емерль знала Колумбу й раніш. Часто бачила її у церкві, або в місті чи на ярмарку. Ніколи не розмовляла з нею, але чула, що вона — химерна, «сновида», й не така, як інші дівчата в місті. Всі ж бо: говорили зі слів катехета, котрий її вчип

у школі, що ніколи він не бачив розумнішої дитини й що вона могла б бути абатисою вченого кляштора. Тому Емерль дуже нею цікавилась, але ж — тільки здалеку. Бо вона добре знала, що з нею, дочкою в'язничного дозорця ніхто не хоче приятелювати, або навіть не захоче й говорити при людях. Звісно, кожен знав, що вона — Емерль нікому нічого злого не вчинила, однак... в'язниця, дозорець чи кат... хто може розібрати, де кінчається одно, а починається друге, — так тісно з нею сполучене?! А взагалі ж кожен пам'ятав приказку: — «Не штовхайся близько до стосу, щоб часом не затлілось і на тобі».

І от, тепер — йде Колумба попліч, і той невідомий третій. Куди? Нащо? — Нічого вона не знає й не розуміє, однак в її душі нема найменшого страху, тільки надзвичайна, незнана досі тиша. Така дивна тиша, що нема в ній ані биття серця, немов все це — німіий образ, без життя. Немов навіть це й не життя взагалі. Що ж тоді — смерть? І на думку про це слово «смерть» — ніби на поклик той, закаптурений, повернув назад голову й, кивнувши, притакнув:

— Так. Це — я.

Однак Емерль зовсім не страшно.

Смерть — так смерть. Ну, так що ж? Хіба ж вона не знала раніш, що смерть існує в світі? Щоправда, ще вона її не зустрічала. Але ж це неминуче! І нема нічого страшного в тім, що нині її побачила.

Та ж, видно, інакше про це гадала Колумба. Раптом вона розгнівалася і сміливо шарпнула за руку «закаптуреного».

— Не брешти, облудо стародавня! — гукнула голосно.

А смерть на те — нічого. Не образилась, лише затрималась і обернулась до них передом. Трохи навіть відкинула з чола каптур, показавши гострі риси білого обличчя, але не голого черепа. Було кощаве й стомлене.

— Тобто ж, як це: «не брешти?» — запитала спокійно, трохи подумавши. — Аджеж я — єдина правда на світі! Бо ж я одна — дійсність. Починаючись з менту народження, я ж — властиво — є тим, що ви на землі звете життям, бо ж хто почав жити, той вже повільно вмирає...

Емерль уважно слухає й нітрохи не дивується тим словам. Але ж Колумба рішуче не погоджується. І, немов той магістр богословія, що вже кілька разів його чула Емерль на вчених диспутах у фрейбурзькій катедралі, — почала тій Смерті доводити:

— Я знов кажу: брешеш! Бо щоб щось знищити, спочатку треба те «щось» створити. Чи ж ти можеш щось створити?

Смерть ображено стягла свої тонкі уста й скривилась в презирливу гримасу.

— Я не творю нічого. Я лише нищу. І сила мого нищення безмежна. Ніщо не може встояти перед нею. Все падає на самий звук моїх кроків. Все тоне в тіні моїх крил.

Вона простягла вперед руки — і тінь від широченних її рукавів укрила собою небо, землю й безодню безмежної імлі. Стало цілком поночі.

— Гляньте довкола! — пролунав голос Смерті, як триумфальна фанфара, як мідяна сурма, гостро й невмолимо.

Емерль помітила, що пільма прояснюється й вона бачить безліч цвинтарів, руїн, грузів і незчислимі кількості людських та тваринячих трупів. На ті трупи падали все нові й нові, сотнями, тисячами. Стемнілі від вогкості будови, зарослі мохом, зсувались. Обсипались цимбури товстелезних мурів, блискучі мечі червоніли іржею й зникали, дерева трухлявіли й порохніли, в'янула й рудавіла трава та квіти. А над всім журливо плакав, скиглячи, як в бовдурі в завірюху, сумний вітер.

— Це все — моє діло. Моя перемога! — хвалилась Смерть, — а ти смієш казати — «брешеш»?!

В глибоко запалих очах, що виглядали з-під каптура, палахкотіли тьмяні вогники, фіалкові, холодної барви, й вгасали в смужці диму.

Та Колумба схрестила на грудях руки й запитала знову ще з більшим викликом:

— І чи довго ще дуритимеш ти нас, безсоромна облудо?! Чи ж ти маєш силу знищити віру чи славу? Осягнення людського духа? Невмирущу поезію? Красу речей і почувань? Чи знищити те, що кров'ю, стражданням і смертю здобули борці? Чи вчиниш так, щоб нове життя не поставало на руїнах, розвіяних порохом? Брехня — всі твої слова, бо ніщо і ніколи не вмирає в природі. Бо по кожній смерті настає нове життя, з кожного Вчора приходить Завтра, для котрого і Вчора — так само живе, а не мертво. Вмирання — лише перехід до нового існування, бо життя — вічне, бо воно є Рух, як навіть Рух є і все те, чим ти тут перед нами розхвсталась!..

І раптом імла, як пара в повітрі, розтанула у сьайві, що залило всю країну, котра стала видною довкола на тисячі гонів.

— Твоя правда, — прозвучав немов з повітря глухий голос Смерті. — Я не для тих, що можуть сміливо дивитись в мої очі й сказати з повним переконанням: Тебе немає! Так, для тих смерті немає!

Голос урвався, мов утопився в тій імлі, що знову спала на землю.

Емерль вчула, що вся наскрізь просякла вогкістю, аж до кісток. Піднесла повіки, що враз так обзажніли, мов дві кам'яні брили. Ні Колумби, ні Смерті вже не було. Лише довкола згорталась сувоями липка, білява імла. З тієї імли виринув Емерлін батько. Він трусив її, мов грушку, за плече й, згадуючи всіх святих, допитував, чого вона тут і що робить?

Емерль, нічого не затаюючи, розповіла все, що пережила, бачила й чула.

Потім майже слово в слово те ж саме переказувала кілька разів і суддям.

Але щоразу, коли вона про те розповідала, їй страшенно починала боліти голова й непереможно хотілось спати. І, дійсно, вона твердо засипляла. Нарешті, заснула так, що спала аж п'ять тижнів, а прокидалась лише, щоб наїстись і знову впадала в непробудний сон.

Дівчину взяла під свою опіку добра мати Ерентруда, бенедиктинська абатиса, в заставу ж за неї поклала перед суддями свій абатський хрест і перстень.

Тимчасом, поки під лагідним і повним побожною дбайливістю доглядом абатиси повільно одужувала Емерль, процес відьми Колумби ніяк не міг скінчитися. Навпаки: щодалі він заплутувався все дужче. І всі ченці — інквізитори, що провадили цей процес, однодушно погоджувались на тому, що такої сили чарівниці вони давно не здивували.

На допитах вона звичайно мовчала, а коли ж і відповідала, то лиш до того моменту, коли мова заходила про Константина Анклітцена: тоді нічим не можна було її примусити до відповіді. Коли ж озивалась, то завжди з незмінною «скромністю й пошаною, яка личить кожній жінці в присутності осіб духовних», як це кілька разів було записано в протоколі брата-секретаря. Страху ж перед суддями не виявляла жодного, але й не вирікалась, що ходила на прогулянку з смертю, що часто бачить речі, невидимі людям іншим. Бо ж відповідала вона — «все це — речі натуральні», понеже, мовляв, кожна людина раз у житті йде попліч з смертю, а всі люди на світі бачать всі речі інакше. Судді навіть не знали, чи вона не глузує з них, коли, відповідаючи на вищеназване запитання, Колумба зауважила:

— Один бачить далеко, аж карнизи на вежі катедрали, а от, найдостойніший отець інквізитор, дарма, що стоїть вона біля нього в п'яти кроках, і її самої не бачить.

Коли вже не лишалось нічого випитувати й перевіряти, вирішили призначити остаточний присуд на день 23 січня. Про цю дату прохала мати абатиса, бо на цей день припадає свято

мучениці Емеренціани, святої патронки юної Емерль. І мати абатиса сподівалась від цього дня та від святої одкровення та прояву милосердя Божого. І мати абатиса не помилилась.

Дива! почалися з першої години ночі з 22-го на 23-го січня. Саме в північ Емерль розплющила очі й зовсім розумним поглядом оглянулася довкола. Слабим, але цілком певним голо-сом, вона насамперед попрохала святої сповіді та причастя. «Одержима» чи «зачарована», та навіть і звичайна грішниця — річ видима — так би не поводитись. Коли ж ранком, вже заспокоєна в своїх побожних потребах, слухала псалми, вранішні «laudes», яких читали її сестри в присутності абатиси, — Емерль впала в екстаз. Це признав і кляшторний духовник, який був не тільки вченим богословом, але ж одночасно й лікарем фізикусом.

Емерль лежала, мов мертва: без руху, без сердечних ударів і без віддиху. А притому всміхалась блаженним усміхом. На щічках, то розгоряючись, то пригасаючи, мов зоря на вранішньому небі, палахкотів рум'янець. Було безсумнівно, що душа дівчини покинула її тіло й перебуває в екстатичному захопленні біля її святої патронки. Рум'янець же в обличчі — не що інше, як далекий відблиск вічного світла.

З серцем, повним радості, з душею переповненою хвали милосердю божому поспішала мати Ерентруда на засідання святійшого трибуналу. Всю її істоту сповняло радісне передчуття чуда, котре мусить дати незмірні радощі. На хвилину абатиса аж зупинилась: чи не грішить вона? Чи ж годиться отак радіти, що аж тремтить її старече тіло? Та ж сам же патріарх її ордену, святий Бенедикт, ясно сказав: — «Вкупі з янголами співайте хвалу господеві!» А хіба ж янголи не перебувають в постійній радості? . .

Випав не зимовий, а правдивий весняний день, як це часами трапляється між обома святами святої Агнеси. Абатисі навіть видавалось, що в ясному небі співає жайворонок.

«Свята Агнеса ласкава — випускає жайворонка з рукава», — згадала абатиса народну приповідку й додала в думці: «Це — подарунок святої Агнеси її молодшій сестрі — святій Емеренціані».

І стара черниця піднесла руки до неба. Вона не прохала її не благала — лише благословляла мудрість божу, благословила її обох святих — за те, що вони є тим, чим є.

Коли достойна мати Ерентруда вступила під низькі склепіння довгої, мов кам'яний мішок, зали трибуналу, серце її неначе заволоклося чорним серпанком, а думкою майнуло: «Тут

зрозумієш слова: Христос зійшов у пекло». Та ж не час був на побожні медитації. Тому вона відзначила ту думку в пам'яті, як на листочку записника — на потім.

Обвинувачена стояла в довгій «покутній» сорочці з грубої ряднини, підперезана мотузом. Була боса, з обличчям, ніби вирізьбленим з мармуру. Часом вона кашляла, й тоді складала руки на грудях. В куті, біля вікна пахолок, помічник катів, розпалював на жарівні вогонь. Вугілля шкварчало й чаділо.

Знадвору, крізь зачинені заграбовані вікна долітало незрозуміле белькотання, хлипання та нарікання, що часами переходило ніби в загрожуючі вигуки. Це лементував жебрак Абель, що від якогось часу жив під вікном суду й нічим його не можна було відтіть відогнати. Тепер він твердив усе одно:

— Блаженна! Блаженна!

І падав навколішки перед кожним членом трибуналу, хапав їх за яси й, то цілував краї одяжі їхньої, то явно загрожував, спинаючи до неба руки.

Мати абатиса сіла на призначене їй місце. І зненацька почула себе так зле, ніби надходила її остання година. Шию їй душили завої, в скронях гуло. Бракувало повітря, вона була на межі млості. Тільки рукою показала на голову патрові Сальваторові-інквізиторів, котрий зрозумів її стан і звелів пахолкові відчинити вікно. Розуміючи, що на неї кепсько впливає повітря зачаджених судових підземеллів, він простяг їй посудину з свяченою водою, що стояла на столі.

Відчиненим вікном потягло чисте, тепле повітря, але ж з ним влетів і досить розбірний стогін Абелів:

— Кривдять блаженну, кривдять!

Ніби крізь заслону, або дуже здалеку вчула мати Ерентруда інквізиторів голос, сухий і безсердечний:

— Дівчино Колумбо! Понеже розум і докази людські не можуть роз'яснити, чи справді ти грішна чаруванням та приятельством з дияволом, вирішили ми востаннє піддати тебе суду божому.

Колумба помалу кашляла, схрестивши руки. Очі блукали десь далеко, а вуста шепотіли молитву. Вона якби вже не належала до живих.

Абатиса низько схилила голову. З її очей одна за одною спливали сльози.

Німа тиша огорнула всю залу. Тільки гикаючий плач Абелів, як ридання немічної дитини, наповняв повітря.

Раптом щось впухнуло в одчинене вікно: немов хтось вкинув з розгону камінь. Але зала наповнилась шовковим шелестінням та мигтінням м'яких крил. За якусь мить птах

затріпотів над великим чорним круцифіксом, що стояв на столі перед суддями. Але враз зірвався, пурхнув був у темний кут, де куріло горно, а відтіль стрілою кинувся на Колумбу й зарився їй на грудях в широкий рукав сорочки. Було цілком незрозуміло: відкіль взимку могла взятись тут дика горличка? Тим часом, мов осяяна світлом, Колумба взяла пташку на руку й легенько погладила її. Горличка тремтіла крильцями, але не лякалась і не тікала. Майже вже скарана смертю дівчина й така ж безсила пташка тулилися до себе в цім страховиннім оточенні. Проти всього того важкого й твердого, що було довкола них, вони видавались безконечно безсилимими, немов з павутини зітканими створіннями.

Судді мовчали. І тоді прудко підвелась абатиса. Вона говорила про ясне чудо. Про своє, вперед оповіщене, видіння голубки й горлички, про святу Емеренціану та видиму ознаку божої милості до чистої дівчинки Емерль.

— Не всі сні суть віщі, й вірувати кожному снові було б однаково, як вірити в чарівні дитячі казки. Але ж чи не часто бачимо волю господню, об'явлену людям у снах? Обминаю пророчий сон праотця Якова, поминаю сні Йосифа Єгипетського, не торкаюсь взагалі Старого Завіту, але згадаймо лише, як найсвятіший з смертельних, той, кого господь вибрав за охоронця сина свого єдинородного на землі, святий Йосиф тричі пізнавав зі снів волю божу. Згадаймо багатьох інших святих, от, наприклад, хоча б святого Полікарпа, єпископа смірнського, якому господь послав сон, ніби святому горить подушка під головою, й зрозумів святий Полікарп, що є то йому вість про спалення на стосі.

— Я — лише многогршна й недостойна служебниця божа, але ж з волі господньої поставлено мене на варті біля отари святого Бенедикта. Довго живу вже я на світі цім, і не раз ставалося мені, що сном віщим відповідав і мені — грішниці милостивий господь, як в молитвах благала я помочі в справах родинних святого нашого патріарха. Хто знає, чи не божою волею натхненна бувши, викупила я святими ознаками гідності абатської — хрестом та перстеном пастирським — цю заблудшу овечку? До життя кляшторного готувалась вона. Може ж у габіті святого Бенедикта не тільки спокутує вона провини свої, але ж придбає й заслуги небесні? Колумба — наймення її. Голубку-Колумбу і я бачила у видінні своєму. Голубка ж була, що сповістила святого патріарха нашого про душу святої сестри його Схоластики, що взято її на небо з нашої землі.

Судді праведні! Чи ж не сказано в святому письмі, що не бажає господь смерті грішника, а щоб покаявся він? . .

Всі уважно слухали. Залізні цеглини вже давно почорніли, а горна перестали курити, замовкли Абелеві хлипання. Здавалось, що сірі кам'яні склепіння, мов старечі рамена, натруджені тягарем довголітньої праці, схилились ще нижче.

Раптом відчинились оковані бокові двері судової зали. Узброєний алебардою вартівник, намагаючись стлумити чавкання важких своїх черевиків, наблизився до брата секретаря й передаючи йому загорнений сувій, запечатаний двома восковими печатками на довгих шнурках, промовив кілька слів, показуючи позад себе на двері великим пальцем своєї великої руки. Брат секретаря притакнув головою й негайно передав листа патерові Сальваторові.

Голова трибуналу впізнав відразу печатку францісканського кляштора під Фрейбургом, і персональну печать патера Герхарда, гвардіяна. Під адресою й найменням «найславнішого та найвченішого» патера Сальватора, стояло аж тричі підкреслене:

«Негайно. Хоча б і в судовій залі. У власні руки».

Патер Сальватор враз розгорнув пергамент, глянув на підпис й затримав погляд на останнім реченні: *sicut filius prodigus, qui mortuus erat, et revixit, perierat et inventus est.*

Зміст листа цілком зміняв увесь хід процесу. Спадали як чорна імла під блиском сонячного проміння всі обвинувачення в чарівництві, всі підозріння в справі зникнення Константина Анклітцена й почасті проливали світло на судову хибу в процесі фрау Тільде, що впала жертвою своєї надмірної балакучості, про що попереджав її «Печений чорт».

Патер Герхард повідомляв, що новий брат його кляштора фратер Бертольд, в світі Анклітцен, який є одним з найулюбленіших синів його, свідчить і чернечим і лицарським словом що рішуче стверджує, що його колишня товаришка по студіях у алхіміка Брудерганса, Колумба Тільде нічого лихого проти нього, тоді ще юнака Константина, й на думці не мала, на життя чи на спасіння душі його ніяк не посягала, в жодних чарах магії ані в стосунках з дияволом ніколи запідозрена не була. Навпаки, завжди була дівчина побожна, цнотлива, мовчазна, в добрих науках пильна й за згодою матері своєї, дарма що жінки темної та на язик нестриманої, готувалася до кляшторного життя.

Патер Сальватор встав і розгорнув евангелію.

— «Дівчино, де ж судді твої?» — запитав він евангельським текстом, і в голосі його прозвучала якась тепла нотка.

Абатиса глянула на нього й здивувалась: промінь білого ще, однак вже весняного сонця падав на його обличчя. Раніш вона не помічала, що це старе обличчя було таки знищене.

Щоки — мов прориті слізьми, колись ясні — може сині, може сірі — очі були безбарвно каламутні. Від всієї його постаті віяла безмірна втома.

— «Ніхто не осудив тебе?» — вже знову без чуття питався далі його голос.

— Ніхто, отче! — тихо, але ясно відповіла Колумба.
— Ніхто!

— Так і я не осуджую тебе. Вибач ти провини невільні наші. Вибач, як і ми вибачаємо тим, хто кляне нас, слуг божих, що повинні стерегти святу його церкву.

V Спокуси

*І твій барвіночок хрещатий
Заріс богилою...*

Т. Шевченко.

Брат Бертольд відштовхнув покреслений пергамент з вичисленнями та помітками: знову заблукала якась невловима помилка до його вирахувань. В кінцевому розрахунку, незрозуміло чому, коли всі передумови були бездоганно справні, виходило зовсім не те, чого він сподівався.

Відчув глибoku втому. Олов'яна важка байдужість пригнітила його, немов усього сплющила в плескуватий, безформний і безвільний шматок матерії. Зробив над собою зусилля й підвівся з стільця. Розчиненим вікном влетіли в келію-лабораторію срібні каскади звуків, що наскрізь наповнювали старезний кляшторний сад: сотні солов'їв робили свій весняний фестиваль. Бертольд повернувся до дверей, щоб свіжістю ночі та музикою саду змити з себе цю байдужість, гіршу за недугу. Але, коли поклав руку на клямку дверей, його погляд упав на полу брунатної рясн, кінці білого шнура з трьома вузлами — й спинився. Легка тінь іронічної усмішки пробігла по його губах: хіба ж він сміє зробити, що забажається йому в дану хвилину? Він же мусить робити лише те, що стоїть в кляшторному статуті, а там ніде не сказано, щоб ченці могли серед ночі виходити на прогулянки в сад.

Як часто, ще й досі! — забуває він, що вже нема в світі ні лицаря Константина Анклітцена, ні схоласта Конрада з Кельна. Вони обидва вже вмерли назавжди, вмерли раніш за їхнього батька, — а ось вже два роки натомість з'явився мовчазний, вічно заглиблений в свої проекти, задумливий, усім, часами й собі самому навіть чужий — брат Бертольд. І не розумів сам, чому та праця, до якої так змагав, в яку занурювався цілком і в «замку на Шпичаку», у алхіміка Брудерганса в Фрейбурзі, останніми часами не давала йому радості, лише саму втому. Що перетворило її на будень, що затулило перед нею припадні перспективи, згасило осяяну недосяжністю мрію,

якою вона була пройнята? Тепер — це щоденний його обов'язок, який зводиться до того, щоб лише регулярно робити, але зовсім не обов'язує зробити. Повинен бути лише сталий процес праці, а цілком не конечний її наслідок. Невже ж в цьому була її причина його втоми й байдужості? Адже ж він, Бертольд, знає, й так само думає, — як і гвардіян, як і братія, — що працює «богові на славу, кляшторіві — на хвалу, а добрим християнам на користь». Дуже ж часто він бачить і наслідки своєї праці, втілення тієї чи іншої ідеї в реальні форми, перетворення її в корисні речі, котрі цілком виповнюють формулу — «богові на славу — людям на користь». Має він тепер незрівняну змогу для творчості. Лабораторію, впорядковану за його власні гроші, має він таку, яка і в сні йому не ввижалася в батьківському замку. Має він повну волю й повне порозуміння, й не тільки ніхто йому не перешкоджає, а ціла сотня братів, кожен в міру своїх сил і уміння, радо б йому допомогли, коли б він потребував їхньої помочі, бо ж це — «... кляштору на хвалу». Патер Герхард, гвардіян, наказав не відривати брата Бертольда ні до чого, коли він працює в лабораторії, навіть зробив усякі полегші в буденних чернечих повинностях, щоб уможливити й уприємнити йому його працю, якою так дорожив, бо признавав його великі здібності, а сміливість Бертольдової творчої думки — далеко більшою за свою. Чому ж не зробити все, що дасть можливість тій молодій думці розгорнутись в повну широчінь?

Лише Бертольдова вдача з його раптовними змінами настрою примушувала патера Герхарда хитати головою:

— По істині: очеретина, що вітром її хитає, — вболівав гвардіян. І враз до того додавав, своїм звичаєм, з латинська: — *Arundo vento agitata...*

Це призвичаєння патера Герхарда думати в латинській мові й текстами святого письма не було для нього дивиною, бо ж батьки дали його до кляштора ще із семи років його життя, як алюмна. Отож, тільки слова, сказані й негайно перекладені на мову латинську, видавались йому «добре сказаними». Але ж ті ясно сформульовані й зрозумілою латиною сказані слова набували повної ваги лише тоді, коли їх підтримував текст святого письма, або цитат з писань отців церкви.

— Ще ж вчора, — сам не раз міркував над Бертольдовою вдачею патер Герхард, — ще ж вчора Бертольд палахкотів від захоплення своєю новою ідеєю, а вже сьогодні — мов той попіл... *Sicut cinerum...* Холодний і мертвий. Так, *frigidus et mortuus*. Увесь — одна журлива задума.

Журу ж вважав побожний гвардіян за найгіршого ворога

кожної людини. Для ченця ж — говорив він — це була смертельна отрута. Бо з жури постає байдужість. З байдужості — несмак до праці.

І щирій син Франціска з Ассізі — патер Герхард гаряче молився, прохаючи фра Бертольдів витривалості й радості духа, — цих двох крил, що підносять душу людини понад всі спокуси й тяготи життєві й навіть над самий гріх. І неказано тішився старий чернець, коли помічав, що для Бертольда світало, й захоплення новою працею повертало до нього.

— Сказано: «як вітер, змінлива людина», — згадував слова «божого філософа» патер Герхард. — Хто ж може знати, чи це зростає в нашому кляшторі з волі божої новий Альберт Великий? ..

А брат Бертольд вже дійсно був ученим. І все ширшої слави та розголосу здобувала праведному кляшторові та Бертольдова вченість. Люди йшли з далеких околиць, мов на прощу, до францісканів, «що на горі». Ліків, поради в ділах духовних і світських шукали тут прочани. Часами здалеку прибивався сюди якийсь винахідник, що мав нову думку, котрої сам не міг перевести в життя. І тоді вигадливість брата Бертольда, як казав патер гвардіян, була — майже безмежна й завжди невтомна.

Так винайшов брат Бертольд барви вітражні: яскравіші й прозоріші навіть за славнозвісні італійські, бо вони не були такі різкі, однаково приємно сяяли й проти сонця, й при вогнях вівтарних свічок. Трапилось, що отець гвардіян трохи насварив брата-шевця, що той помалу робить братії взуття. Саме тоді вийшов дозвіл францісканам холодних та північних країн замість підшов св. Франціска взувати і чоботи, бо ж часто бувало, що братія застуджувалась аж до смерті. Однак брат шевець Криспін нічого не міг вдіяти, бо вчинбарити шкіру можна за шість або за вісім місяців. Цього не лишив без уваги брат Бертольд. Познаходив він якісь горіхи — не горіхи, каштани — не каштани, що вже з десяток років у патера аптекаря без потреби валялись: хтось з місіонерів привіз на показ природні дари заморської землі. І збагнув їхню силу брат Бертольд, приправив з них тинктуру, якої діставши брат Криспін повикладав всі свої запаси дубової кори, що по ямах кисла, забракував і вербове коріння, лише користав з Бертольдової тинктури та з особливого дерев'яного колеса, також братом Бертольдом вигаданого на розминання шкір. І за якихось два чи іноді й менше тижнів має брат Криспін м'яку й гладесеньку шкіру.

А вже кому справжню радість робив брат Бертольд своїми підсилюючими рослини розчинами, — так це кляшторіному

садівникові — фра Нарцисові. То дасть таку водичку, що коли нею раз на тиждень підливати городину, досягає вона неймовірних розмірів; то вигадася цілу систему рам скляних, що їх можна було то відчиняти, то зачиняти, і тим способом тримати рослини в більшій тепліні, як була надворі. Й добрий брат Нарцис очам своїм не вірив, що йому проростає розсада в той час, коли ще надворі раз у раз падає сніг. А потім вигадав Бертольд і таке, що навіть взимку можна було мати зелену, свіжу городину.

І брат Нарцис, мабуть, більш за всіх ченців любив фра Бертольда. Любив ніжно її віддано, як можуть любити малі діти її старі ченці.

Нарциса призначили на садівника лише за його наймення. А тому, що працюючи в саду, брат Нарцис раз у раз співав пісень, що сам складав, жартома звали його — «Narcissus Poeticus», як і однойменну з ним квітку.

Проти справдішньої манії — надавати людям, крім хресних наймень, ще й прізвища, доводилось воювати мало не з церковної казальниці. Бо стало це просто пошестю. То ж не уникнув прізвища й брат Бертольд. Почали його прозивати «фра Нігер» або й просто «фра Шварц». А причепилося до нього таке прізвище тому, що, захватаний в праці, брат Бертольд частенько не тільки до рефектарія, але ж і до церкви приходив замазаний сажею зі своїх горн. Та й сам він мав темний, як вороняче крило, волос...

Бертольд стояв уже давно біля столу, спершись на лутку вікна. Невтомні солов'їні співи заколисували його. Думки давно вилетіли вікном з лабораторії, перелетіли високі кляшторні мури й блукали по широкому, грішному світі.

Струснув головою й оглянувся. Погляд його на мить затримався на невеликому пучечку перших темнофіолетових братків, що стояли в порцеляновому тиглі на полиці перед круцифіксом. Подивився на них лагідним поглядом і відчув, як потепліло на серці, немов його легенько погладила ніжна рука.

«Фра Нарцис, — подумав, — ніколи не забуде принести перші квітки в мою келію. Не знаю, коли він їх суди й приніс?»

Брат Бертольд сам навчив Нарциса, як вирощувати надзвичайно великі братки й тому тепер підступив ближче до квіток і почав їх розглядати уважніше. Зненацька здалось йому, що квіточки замиготіли, набули прозорості й в них затремтіло інше життя. Щось до болю ніжне й солодко-сумне здушило Бертольдові серце й горло. І в тому сумі, в тих сльозах, що самі собою

набігли на очі, відчувалась зворушлива до глибини серця радість. Безконечно далеке, безповоротно минуле... Колумбині очі.

Так само дивились вони на нього того вечора, як прийшла вона «позичити вогника». Бідна, бідна! Не дістала вона того вогничка їй не розігрілося її недоторкане дівоче серце!.. Такий самий фіалковий погляд впав йому в серце й тоді... в алхіміковому саду. Як ясно бачить він знову все те!.. Бертольд тихо спустився в фотель і впився очима в квіточки.

Яблука саме достигли. Старому вони були рішуче потрібні: садив він їх малими, а коли вони почали родити, він вже не мав чим їх їсти, бо ртуть, з якою раз у раз працював, знищила майже всі зуби... Бертольд, тоді ще Конрад, був на дереві й кидав відтіль Колумбі в фартух блискучі, рум'яні кульки. Раптом розсунув віти й глянув вниз. Колумба стояла, закинувши голову з розтягненим за два різки фартухом. Білі неї стояв майже повний кошик яблук.

— Легковажна донька Єви, — засміявся з дерева Кон-
стантин, — ну, що, як і тебе за яблука виженуть з раю?

Дивився на неї усміхнений, веселий, повний життєвої сили. Колумба протягла його своїм поглядом: темні, фіалкові, як квітки братків, її оксамитові очі, глибокі, мов безодня, таїли в собі щось приманливе. Вона не сказала нічого, а проте він почув відповідь, якої дехто чекає і все своє життя.

— Яку ж відповідь маю прочитати в твоїй фіалковій мовчанці? — спитав Конрад, почувачучи, як дрібне тремтіння біжить по його тілу в такт повітряним вібраціям сонячного дня.

Але вона спустила вії й тихо відповіла:

— Не можна вигнати мене з раю, бо на землі я його не матиму. Райські овочі не вродили для мене.

— Чому? — запитав жагуче.

Вона мовчала знову. А коли він одним скоком опинився біля неї, — на крок від них стояв жебрущий чернець з близького шпиталю:

— Офіруйте щось на німечних. Лише хутчій, бо людська біда нетерпелива, а милосердя мусить квапитись.

Колумба мовчки розгорнула край фартуха й висипала яблука в торбину прохача. Потім ще хотіла взяти й з кошика. Але Конрад вихопив кошика в неї з рук, сподіваючись, що вона також не пустить. Та вона пустила й побігла до хати. Йому стало досадно: не дав більше ченцеві жодного яблука й пішов також і собі в двір. Але бачив не доріжку під ногами, а важкі, темнонідою патиною виблискуючі на сонці коси.

Чого ж втекла? Чого відштовхнула його? Зрештою, хоч

вона й гарна, й мудра й така інша, ніж решта людей, а проте — лише донька прачки... І вона знає, що — нерівня...

Згадав, як алхімік пророкував, що з цієї ремісницької доньки колись буде вчена абатиса...

Абатиса!.. І перед Бертольдвою думкою пробігла жаклива примара процесу. Смерть фрау Тільде на стосі, загальне порушення, як — навіть раніш ніж за рік після того — висвітлилось, що спалено її цілком безневинно. Заворушилось на голові волосся, коли уявив собі перипетії Колумбiniх терпiнь в підземлях інквізиції та чудо увільнення заступництвом, не бенедиктинської абатиси, а самої святої Агнеси...

А зрештою, як мало він про все те знає!.. Хоча й цікавило його, тривожило й пекло довідатись все до найменших подробиць. Та саме про Колумбу й не годилося ні перед богом, ні перед людьми, ні перед самим собою виявляти великого зацікавлення. Бо ж тоді він щойно вирікся світа...

Здалеку, крізь згадки її мрії, сумно й ніжно глянули знову на Бертольда фіалково-сині очі. Як тоді, коли бачив їх востаннє.

Підніс погляд на круцифікс, немов беручи святе зображення за свідка, що не його в тім провина. Та ж саме з-під круцифіксу впав на нього ще раз фіалковий погляд квіток. І в тім погляді чувається докір:

— Коли б був не злякався життя...

І раптом спалахнула в серці злість. Не на Колумбу, а на гріх; на спокусу, що скрізь чигає на ченця. Навіть і в цьому лагідному вигляді скромних квіточок.

Бертольд підвівся й вхопив повною жменню квіти за голівки. Шпурнув ними у вогонь горна. Але не влучив у запалі: братки розсипались на кам'яні плити перед пригаслим вогнем.

— Все одно, нехай так!..

Провів рукою по чолю, відгортаючи думки, немов сплутані кучері, що лізуть на очі.

— Та ж... минулося! Минулося її те, що згадав. Минулося й те, на що був потрібний той рух рукою; замість кучерів вже давно прикрашає його голову акуратно виголена тонзура. Навіщо ж всі ці думки? Нащо згадувати й Колумбу? Хіба ж мало на світі гарних і розумних дівчат?

— Ну, ну! Таких — мало! — щось несвідоме відказало з глибини серця. — Дуже мало! Навіть може й була всього одна така Колумба! А в твоєму житті — напевно одна!

І знову десь дуже здалека відозвалось луною з докором:

— Коли б був не злякався життя...

Знизав плечима й трохи розтяг куточки губів: він — лицар злякався?

І щоб перебороти недоречні думки, не пішов спати, а замість ліку вернув знову до відкинутої праці. Схотів перевірити теоретичні висновки своїх сьогоднішніх вираховувань і підійшов до робочого столу. Там витяг різні порошки й почав робити сумішку. Але пальці часами затремтіли, рухи були непевні, хімікалії розсипались і не можна було ручитись за точність ваги.

Незручно повернувшись, Бертольд зачепився за мідяний моздир, що зірвався зі стола й з дзвонінням покотився по кам'яних плитах підлоги. Ці звуки здались Бертольдові таким подібними на дзеленькання підков по скелях.

Як давно вже не сідав він на коня! Як давно вже не летів навперейми з вітром за звірем на ловах! Та й ніколи не відчує він радощів дикої гонитви, коли кінь і їздець, як легендарний кентавр, зливаються в одну істоту, що прагне лиш одного: дігнати!

— І все те я виміняв на цю тюрму! — з досадою й жалем сказав уголос.

Під вікном немов хтось пробіг, дрібно цокаючи копитами. Ясний, срібний голосок маленьких дзвіночків пролунав у нічній тиші й зарисувався на тлі солов'їного супроводу.

«Сарна блукає в саду! — пройшло Бертольдовою думкою, — гвардіанова сарна».

Але думки знову вертали назад. Згадав колишні турніри. Дарма що там, у світі, він ніколи не мав до них нахилу. Щоправда, був ще за молодий і не міг брати самостійної в них участі. Та ж батько примушував бувати на всіх. І тепер згадав і ясно вчув, як захрустіли зломані списом людські кістки, й з огидою здригнувся.

«Яка в цьому різниця, — подумав, — між шляхетними лицарями й п'яними парубками з черні, що в неділю протікають один одного вилами?»

Ні, за тими «геройськими грами» він не шкодує.

*Шлюбний віночок плете,
Усміхаючись, дівчина ніжна...*

Чийсь нахабні очі заглядають на нього. Лащитья яскраво одягнена жінка з віолою в руках. Нахилившись вперед, все ближче схиляється до нього й кокетливо перебігає білою ручкою струни. Але ж дивиться, як жебрачка...

— Прекрасний лицарю! Лише тут! Лише тута — найліпше вино від початку й до кінця Рейна, — закликає шинкар з порога свого мандрівного шинку, прикрашеного гірляндами свіжої хвої та підобленим з бляхи виноградним листям. Під тими

гірляндами, при вході в шатро — також бляшаний, розмальований Бахус, прикріплений до бочки, мов прапор, на високій тичці...

... Тут, поза «палісадами» огороженого для турніру майдану — справжній ярмарок. Гамір і барви поглинають його — юнака Константина та замкового капеляна, що є йому постійним сулутником; щойно вони відділились від почесних трибун, призначених для «ліпших» глядачів, шляхти й дам.

... — Купіть пав'ячих пер. На шолом! — підсовується під саме лице Константинові цілий букет зелензолотих окатих лопаток, що хвилюються в руках мандрівного продавця.

... — Пане ласкавий, шляхетний, молодий, гарний та щасливий! Не лишіть без альмужни скаліченого, — держить Константина з другого боку за стремено старий жебрак-каліка. Над синьочервоними його болячками, навмисне оголеними й виставленими на показ, кружляють зелені мухи.

... А ось розгвинчена у всіх суглобах постать дурника Абеля. Угледівши Константина, він якось застерігаюче вимахує йому руками. Й раптом починає витанцьовувати, приспівуючи:

*Сиди тихо на печі, на печі!
Не рипайся та мовчи! Та мовчи! . .*

Ці Абелеві співи й танці завжди знаходять своїх глядачів. Тепер довкола нього чималий натовп. Та ж звідкільсь вривається божевільна сарабанда. Людський ланцюг оточує Абеля, й оглушуючим криком вбивають Абелів спів жебрущі діти. Тисячами пустили по світі їх, безпритульних безбатченків, часті й довгі війни. В цілому світі нема куточка, що був би їм рідним. А тому вони — на всіх битих шляхах, на всіх базарах і ярмарках, вони — настирлива жеброта й хитрі напасники, перед якими безсила й найбільша обачність купців та перекупок. На ярмарку зчиняється страшний галас... Та десь здалека озивається військова фанфара — й діти, мов горобці, пурхають на той звук і зникають в натовпах, схованих збитою курявою.

... Жонглери, танцюристи, хідці по линвах, ведмежатники та музики зібрали біля себе силу людей. Але ж чи не найбільший натовп стоїть довкола цілого табору циганок-ворожок. Перші кола, найближчі до табору, виглядають мов квітник: це дівчата, як метелики на вогонь, злетілись до чарівниць, що скажуть чи, сказати мають їхню долю на все даліше, здебільшого смутне життя.

...Константин з цікавістю перебіг поглядом по рожевих личках, завітчаних, темних і злотистих косах, по різнобарвних одягах,

й спинив коня біля циганок. З ним вітаються. Між парубками хтось вигукує його наймення дружнім, повним симпатії голосом. Стара жінка додає до того вигуку побажання здоров'я й щастя «на тисячу літ». Підданці Константинового батька люблять «молодого пана», бо ж кожен в порівнянні з старим здається янголом. А Константин таки й справді ніколи не скривдив, навпаки, — коли вдатись під його захист, ніколи не відмовить в заступництві.

Капелян нудиться. Він радніший би вже до своєї «келії» в замку, де зеленкуваті стекла круглих вікон, мов напівзакмурений мордатий капелянів кіт, спокійно й ласкаво дивляться на тиху обстанову покою. Одначе Константина кортить ще трохи повештатись між людьми, що мають таке «просте», — гадає він, — життя й такі нескладні радощі. Він торкає острогою коня й ще ближче підсувається до вінка з дівчат. Але вони перебільшено лякаються й з кокетливим сміхом та верещанням розсуються перед конем. Біля нього твориться гурток: парубоцтво, кнехти, собакарі, «озброєні люди», джури. Всі з Анклітценового замку.

Циганка, витягнувши кощаві руки над шматком полотна, що прикриває шість перевернених догори мисочок, ледве тріпоче широкими руками, мов червоними крилами й приглушеним, таємним голосом промовляє:

*Відчинені мені брами небесні,
Відчинені мені брами земні,
Відчинені мені брами сердешні...*

Голос циганки стає все глибшим та більш натхненним. Глядачі нишкнуть, причаровані містерійними звуками й незрозумілими рухами червоних крил.

Відчинені мені брами душевні...

— Та бодай тобі ще й пекельні відчинилися навстіж! — вилітає з натовпу шире побажання хриплавого вояка, у якого вино вигнало з душі всякий містицизм.

Але циганка не чує ні дружнього побажання, ні голосного реготу, вона знає своє й швидко встановлює втрачений на хвильку настрій. Вже знову перелякані дівчатка, тиснучись одна до одної, все ближче підступають до чарівниці. Йі, нарешті, одна несміло простягає руку, доторкаючись до мисочки. Циганка хрестить ту мисочку й підносить її: під нею сяє новенький шлюбний перстень.

— Ой, щаслива ж ти, дівчино вродлива! — виблискуючи очима та білими зубами, солодко виспіває ворожка, — і рік не скінчиться, а вже будеш у намітці ходити...

Вже й інші дівчата сміливіше підступають до різних мисочок. Радощі, смуток, надія, переляк мішаються з веселим реготом і ущипливими жартами. Під шостою мисочкою лежить зв'язка ключів.

— Ой, будеш, щаслива голубонько, господинею у духовного! — присуджує засоромленій дівчині циганка...

А біля другого шатра інша чарівниця, старезна, мов оброслий мохом пень, вусата бабизна, з сивими патлами, що повибивались з-під кольорової хустки, гоїть якогось пацієнта від давнього лишая. Обертає його то передом, то спиною й однотонно промовляє:

*Лишай. лишай великий,
Згинь ти у пустині дикій,
Там, де жиди по шатрах сидять,
Де вони м'ясо в піст їдять;
Нехай вони й тебе, лишая, із'їдять!
Зникни, щезни, згинь.
Зникни, щезни, згинь.
Тьфу-тьфу-тьфу!..*

Чарівниця плює на пацієнтову потворну руку, перевертаючи її долонею то вгору, то до землі.

— За тридев'ять день згине все без сліду, — говорить вона, приймаючи платню. — Коли збрешу, — наплюй тоді циганці в очі!

— Плюнь, Міхелю, відразу їй межі очі! Навіщо будеш чекати аж цілий місяць?! — радить Міхелів кум.

Та ж і ця чарівниця так само не зраджується скептичною реплікою. Вона пробує на жовтий зуб отриману монету: чи не олов'яна? — а її каламутні очі спиняються на молодому лицареві. Зненацька на неї сходить натхнення, вона простягає до Константина руки й напівспівом вичитує, як наговор:

— Ой, чоловіче нещасливий! Ліпше було б тобі й не родитися, й не хреститися. Ліпше було б вмерти, не живши, слізьми очей не вмивши. Розіллеш ти крові море, собі й людям на горе. Смерть-вогонь з пекельного ланцюга ти спустиш. З самим чортом — тьфу на нього проклятого — свою долю злучиш! І наймення твоє люди проклинатимуть на полях кривавих...

Константин, що спочатку слухав з усмішкою, відчув, на решті, що йому стає моторошно від цього несподіваного, грізного

пророцтва. Журливо-тривожно стислося серце й ніби холодок пробіг по спині.

Та довкола вибухнув регіт, що перервав пророчицю:

— Що ти плещеш, сліпа жабо? — гукали їй з натовпу.

— Коли й усі твої ворожбитства такі, то ти занадто відверто людські обкрадаєш, стара відьмо!

— Червоної смерті нема на неї, прокляту...

Всі довкола раптом споважніли, дехто й зблід. Інші скидали шапки й повертаючись в напрямі до костельної вежі, побожно хрестились. Перехрестився й Константин. Згадка про чуму всіх наповнила тривогою: жарти замовкли, натовп розсувався.

— Міхєлю, відбери в чортової куми гроші. Бачиш бо: бреше, як пес, — спробував був хтось вернути заниклий настрій.

Інші ж поважно хитали головами:

— І наवरзе ж от такого сука! Та ж наш «молодкий» навіть сарцу вбити жалує.

— Має серце, як дівчина...

— І живе ж як чернець!

Але циганка зненацька пішла проти течії й мужньо поставилась перед цілим ярмарком:

— Що ви тямите? Я не знаю, хто це й відкіль він. Але ж долю його бачу... бачу! — стукнула з землю палицею. — Най запам'ятає, що казала! — й пірнула під брудний і обдіраний килимок, що заступав полу її шатра.

Константинові давно вже кортіло смикнути коня й від'їхати геть, але якесь почуття амбіції, що, мовляв, він скапітулював перед брехливою циганкою, затримало його в натовпі. Та й зрештою, що ж він є: сільська дівчина, що завмирає під циганчиними словами? Щоб показати, яка байдужа йому балаканина чарівниці, розв'язав кисет і шпурнув у натовп жменю дрібних монет.

Зчинився неймовірний гармидер, що погаснув у поросі.

Коли юнак з капеллю обминали останній комедіантський намет, нагнали сумний провід: на марах, покритих золотом шитим прапором, несли вбитого на турнірі лицаря. За ним вели бойового коня, далі йшли слуги, дружи, пажі, — турток вболіваючих цікавих. Йшли без шапок, розмовляли стиха.

Комедіант, що сурмив, закликаючи глядачів до свого театру, припинив музику й, затримавши якогось підлітка з походу, випитував, хто і як помер?

Константин вчув такі слова розмови:

— Чому ж ти не плачеш, хлопче? — немов іронічно питав комедіант.

І в тому запитанні була відповідь:

— Та що ж там плакати . . за одним? Коли б так усіх . . .

І від цих фраз, котрі спочатку видавалися смішними й дотепними, чогось Константинову душу огорнув серпанок несмаку й погорди, яку відчував стихійно до юрби. Веселий день похмурирів, радість молодості, мов пилкою, заволочило нудьгою. Хотів був заговорити до капеляна, так той, щоб не пропустити години призначених молитв, вже пустив поводи свого мула й, злегка коливаючись у сідлі, побожно вичитував з свого брев'яру . . .

Константин струснув головою й тяжко зітхнув. Без свідомості пробіг очима по стінах своєї лабораторії, ледве вловив вухом все ще екзальтований хорал солов'їв, й ніби знову пірнув у свою дрімоту-згадки. Неначе продовженням тієї білої дороги, що нею виїхав з ярмарку до замку, тікає в невідоме інший білий шлях.

На перехресті — три старі, дупласті липи. А під ними побожна душа поставила кам'яний хрест. Під хрестом — проста кам'яна лава. На тій лаві сидить дівчина. І, хоч схилена на коліна її голова, та відразу впізнав її Конрад з Кельна. Підійшов до неї, що сплітала з волошок вінок, і приязно привітав:

— Поздоров боже, колего. — Але враз перейшов на жарт: — В які ж це нові студії заглибилась? Чи теологічні, чи філософські? Бо ж ні для математики, ні для ботаніки нема потреби вибирати середохрестя, де дороги, відходячи від хреста, бігають у різні боки й . . . ніколи ніде не зійдуться?

Колумба зашарілась. Це буває здебільшого, коли Конрад зве її колегою. Це він говорить навмисне, щоб підкреслити, що не бачить в ній дівчини, а лише товаришку по школі. Подумавши своїм звичаєм хвилину, однак відповідає лагідно:

— Що ж замислюватись над шляхами, яким доля не судила зійтись? Без філософії плету вінок на цей самотній круцифікс, немов забутий тими, хто лише без наміченої вперед цілі блудить дорогами життя.

— І ти так спочиваєш самотнім?

Темно-фіалкові очі щиро поглянули на Константина:

— Всім самотнім, — і додала, — а особливо тим, що йдуть незваними їм дорогами, не передбачаючи, куди дійти доведеться.

— То дай і мені квіточку твого милосердя, — простяг руку юнак, й хотів був узяти вогненно червоний мак.

— Ні, ні, не цю! — немов аж схвилювалась Колумба. — Це — недобра квітка: на вигляд вона дуже принадна, але віддих її — отруя. Та й обсипається вона вмиль. Це — образ

пристрасті, — додала тихо, мов для себе й простягла дві темно-фіалкові квіточки братків . . .

— Бідна дівчина! — зітхнув брат Бертольд. — Не зазнала вона багато радості. Зауважив, що ліки, які приправляв, зіпсував: зовсім не слід було додавати сюди андродаму, а потрібен був зензибер та арістолохія.

Мрійну ніжність до Колумби ніби присипало попелом з горна. Рішуче нічим не була йому ця жінка, але й тепер ще псує вона йому його працю! Так, жінка — це відвічний ворог ченця, митця, творця, ворог, що вічно й безжально мстить їм за промінь, котрий кидає на них з своїх очей!

Дістав коробку з насінням білих водяних лілей — *Nymphaea alba*, що були найліпшим ліком проти «спокуси жінками». Розтер зерна в ступочці, долив наливкою з горобини й, випивши, пройшовся по келії. Біля горна мало не наступив на розкинені братки.

Що ж — Колумба? Хіба ж вона винна, що йому раз у раз ввижається? . . .

Схилювся й обережно, одну по одній, позбирав квіточки, обдмухав, розгладив прим'яті пелюсточки й поставив у свіжу воду. Знов помістив під круцифіксом. Тоді став перед ним на коліна й стиснув руками скроні. Боковим поглядом побачив, що вікно посвітлішало, а стіни потемніли. Ранок! . . .

Вп'явся очима в спасителя й молився за себе, за Колумбу. За всіх, що терплять на світі цім. За всіх, що не вміють назвати свого болю й не знають, де шукати на нього ліків. Потім перейшов на устійнені побожні формули. Й швидко думка відокремилась від слів, збочила й прудко побігла стежками минулого, побігла, мов клубочок ниток, що відає пастушці на шпилі й котиться, підстрибуючи, все далі, додолу, в прірву . . .

Отямився, почувши знову дзеленчання срібних дзвіночків, що закапотіли свіжими краплинами під вікном. Дзеленчання наближалось, але раптом замовкло.

— Са-а-рна! — важко поворушилось слово у втомленій голові, вплутуючись в слова молитов. — Са-а-а-рна блу-ка-а-е . . . *quaerens quiet devoret* — додав несвідомо.

І раптом схопився на рівні ноги.

— Знов спокуса! Задрімав на молитві!

В прозорому повітрі, мов розгортаючи новий день, покотився круглий звук костьольного дзвону. Кляштор прокидався.

Спокійно зважуєш глупоту, зло і гріх...

Е. М.

— Так, цілком вільний тепер, пане Міллер? — фізикус засміявся, — чи може смію сказати — «фрейгер фон Міллер»?

— Дуже подібно до того, — відказав Лекерле. Обох же нас з вами, пане фізикус Брудерганс, одночасно попхнули на «вільних панів». Ваш бо учень, здається, не забув і вас, «фрейгер» фон Брудерганс? Чи так?

— А так, дай йому боже здоров'я!

— Розвіти-но, Карле, — звернувся Лекерле до третього співрозмовника. — Сидимо в притьмі, як закохані молодята, що звіряються в таємниціях.

З сутінку, з обіймів великого фотеля, виринув присадкуватий чоловік. Одно плече його було вище за друге. Голова ж, глибоко всаджена між плечі, була трохи закинута назад, чим надавала тій людині гордовитого й неприємного вигляду. Злегка коливаючись при ході, горбань підступив до вікна, де було ще світло, й почав розсвічувати олійну лампу. Дуже гарної форми й надзвичайно білі його руки, здавалось, одсвічують в присмерку.

Алхімік дивився на Карла Міллера й мимоволі йому насувалась думка:

— От, горбаневі Карлові було б доречі бути блазнем «Лекерле», а не ставному, міцному тілом і духом «Лекерле» — Фридрихові!

Але, щоб не було мовчанки, промовив уголос:

— Так, так... Отже виходить, що вже закінчена ваша кар'єра...

— Блазня, хочете сказати, пане фізикус? — всміхнувся Лекерле. І його обличчя враз набрало гостро-неприємного, гадючого виразу.

Алхімік зробив протестуючий рух, але не знайшов відповіді.

— Смерть старого Анклітцена, справді, поставила крапку на моєму минулому житті, чи — певніш — на минулому

способі мого життя. Але ставши «фрейгером» з ласкавості молодого Анклітцена, я не мушу вже думати про себе, а часто замислююсь над тим, чи не вскочив цей хлопчина на помилковий шлях?

— Я полюбив Константина, — простодушно відповів алхімік, — і також дуже часто думаю про нього. Можливо, що правда ваша. Тепер міг би жити собі вільно та працювати незалежно в маєтностях власних. Ой-ой! Яку б міг спорудити собі лабораторію! Які б міг поставити досвіди!.. Воно, звісно, і в кляшторі він має все, що вченому треба бажати, бо ж за свої гроші все, що потребував, впорядив, але...

Алхімік замислився. Але за хвилину підніс голову й запитав з великим зацікавленням:

— Пане Міллер! Я не хотів ні в кого розпитуватись, але ж і досі, власне, не можу з'ясувати: як воно так сталося, що такий вояка, лицар Анклітцен помер не на полі бою, а в ліжку?

— Це міг би вам в подробицях розповісти капелян. Старий до останнього дихання не відпускав від себе свого «Пілата». Капелян же подав йому й останній лік.

— Запричастив тобто?

— Ну, то само собою. Ні, таки й справдішній лік йому давав, — підкреслив Лекерле.

— Хіба він розумівся на медицині? — запитав Брудерганс.

— Але... — протяг Міллер, — я ж не сказав, що він приправив лік, я тільки сказав, що він його подав, приправив його я. Капелян же і в цьому випадку, як і впродовж всього свого життя, може спокійно «вмити собі руки».

Фізикус ще з більшою цікавістю підніс на Фридриха Міллера свої безвійні очі.

— Не знав я, що маю у вашій особі, мовляв, подвійного колегу? Де ж ви навчилися того мистецтва?

— Воно, пане фізикусе, здавна мене цікавило. Тому я й намовив брата Карла студювати аптекарське вміння. Тому й сам я пішов у блазні, щоб здобути спочатку своїм ремеслом незалежність та спокій братові, а вже через нього — бодай на старі коліна — й собі. Але по дорозі я цікавився й Карловими студіями, та й там натрапив на людину, яка дещо в цьому, як і ви визнаєте, розумілася — на Константина. Признаюсь вам, я навіть міркував про те, що колись мені доведеться з ним працювати вкупі. І — коли б він не подався до святих отців, — в от тій лабораторії, про яку ви щойно мрійно згадували, напевно ми працювали б аж утрюх: він, ви і я. Але я не шкодую: по правді кажучи, мій перший «аптекарський гонорар» був дуже добрий!

Фізикуса смикнуло знову від своєрідної Фридрихової усмішки.

Карл поставив на стіл лампу й проказав:

— Тепер вже ми не розлучимося більше з Фріцем. Кінець і моїм стражданням сердечним, що пережив я, знаючи, якою ціною добуває він мені незалежність. Там — вічний глум і наруга, а тут — я, мов той бенедиктин, в науці, в «рах-і».

Лекерле знизав плечима:

— І звідки ти взяв оце, про глум, знущання? Глузує. брате, завжди розумніший. Мої ж так звані «пани» саме за те мені й платили гроші та давали подарунки, що казав їм у вічі те, про що інші боялись подумати й у темній хаті. Старий же, — «туди його головою!» переважно тримав мене для того, щоб я стримував його божевільні вибухи гніву. Я ж бо один це міг доказати.

На хвилину всі замовкли.

— Але ж, коли давали ліки, — не відступався від своєї думки фізикус, — то ж мусила бути й хвороба. Дурно ж людям ліків не дають, а особливо такому, мов той дуб, Анклітценові. Мені розповідав якось один чернець, що нібито смерть старого лицаря була якась... містерійна. Але що саме там було, він не знав до пуття. Дійсно, що могло звалити таку скелю?

— Скелі валить громовиця, мій пане, — відповів Лекерле, але враз споважнів, а від того його усміхнене обличчя враз набуло приемного, вдумливого й заспокоюючого виразу. Навіть стало, як здебільшого, лагідно-сумне.

— Я не радо згадую, як прийшла по Анклітцена смерть, та мабуть, крім мене й капеляна, ніхто й не знає про це докладно. Бо ж з замкових слуг, ані з найвищих, про це напевно ніхто не знає. Але, коли б і знав, то не скаже. Бо вони й після смерті пана не забудуть, що слугі безпечніше не бачити, не чути, не знати чи не згадувати того, що діялось в «замку на Шпи-чаку».

І Фридрих розповів, що після Константинової втечі та безнадійної гонитви за ним, до замку привели дурника Абеля. Хтось оповідав, нібито хтось інший чув, що хтось ще третій бачив, як Абель здивувався з Константином. Правда, про це вже не раз були чутки й це здавалося ймовірним, бо ж відомо, що Абель блукає скрізь по всьому світі й міг би вільно навіть відкривати нові світи. Одначе на цей раз Анклітцен звелів зав'язати йому світа. Бо ж, хоч як вигукував Абель: «Не бачив, не бачив, нічого не бачив!», хоч як танцював під пугою, але Анклітцен здогадувався, що сам Абель міг Константина бачити, а може навіть і переховувати. Бо ж всі знали, що молодий

пан — десь тут не дуже далеко. Одно слово — Абеля закинули в льох, але ж ніхто на нього не дивився, як на справжнього в'язня.

Того часу Анклітцен майже порвав зі всіма сусідами й приятелями. З одного боку — осудовисько, що зробив йому син-одинак, з другого — його постійне роздражнення й чорна злість та жура — однаково мало сприяли впорядженню розваг, бенкетів чи полювань. Тим більше все це не викликало у старого лицаря охоти їздити по сусідах самому. Зате, щоб забути, старий все глибше заглядав у пугари. І в ці хвилини без того сумний замок ставав, як могила: люди ходили нечутно, уникаючи зустрічі з паном, а кому була потреба попасти йому на очі, білими устами беззвучно шепотів молитву. Легко зрозуміти, що в цій добі Лекерле «не вкрав» свого заробітку.

Одного осіннього вечора, коли Анклітцен вже добре був лід чаркою і в тисячний раз розкручував перед Лекерле та капеляном свої здогади про місце схованки свого неслухняного сина, та присягався на меч, що він його вб'є власною рукою, як щойно впіймає, — з вежі, де була колишня Константинова лабораторія, вчувся несподіваний гармидер, що швидко переїшов просто в диявольський шабаш. Щось кричало, реготало, гупало, скигліло, тріпало, — й не можна було зрозуміти, чи то були якісь стихійні звуки, чи там казилась жива істога.

Гамір був такий, що по всіх ближчих до вежі помешканнях замку не можна було його не вчути. Однак замкові люди й слуги «нічого не чули», лише прислухалися, чи покличе їх пан, чи ні. Тоді Анклітцен, вхопивши того меча, на якого саме присягав, зірвався з місця й подався до вежі. Лекерле поніс високий смолоскип, а капелян з таким же смолоскипом стояв при вході у вежу, чекаючи, поки щось висвітлиться.

— Перше, що ми вгляділи в лабораторії, — згадував Фридрих, — це була примара того легендарного «ченця-вартівника», що наганяв жах на всіх мешканців замку. Я розповідав вам про нього, як була мова про втечу Константинову.

Так от, той чернець немов літав по покою. Він то нахилився вперед, то раптом відкидався назад, то крутився в різних напрямках.

Виявилось, що дурний Абель якось виліз із своєї хурдиги й, мов собачим нюхом, знайшов дорогу до Константинової вежі, а в ній побачив портрет ченця, котрий чомусь його розлютив. В захваті дикого гніву, — а тоді й маленький каліка ставав досить сильним, — він зірвав портрет зі стіни й почав ним гатити куди попало, найбільше ж — по горну. Сам же кричав, загрожував, нахвалявся, й скавав, немов об'ївся белени.

— Згинеш, згинеш! — вигукував Абель і пхав у гори пошматований образ, на якому, мабуть, була міцно прикріплена рама, бо ж вона, побита на скалки, заважала пропхати полотно в челюсті печі. Піч була з вогнем: служба підтримувала вогонь, бо пан велів, щоб все в хаті синя було так, як той лишив. Отож, як полотно було вже в горні, воно враз спалахнуло. На мить ченцeve обличчя глянуло на нас з вінка вогняних язиків. Було воно червоне і, коли сказати вам по правді, мої панове, то — таке, що я волів би вже вдруге його не бачити. За мить скручене палаюче полотно втягло в камін, немов загадкозій чернець мав звичай уживати тієї диявольської дороги, що — видимо — підмітив і жebraк Абель, який тепер кричав у шаленій радості:

— Туди, в пекло! В пекло!

— Все це, що я розповідаю так довго, власне, тривало одну мить. Одначе ми обоє немов заклакли. Лицар тримав на поготові меча, але навіть не здобув голосу, щоб крикнути на Абеля. Тимчасом Абель впав на долівку її почав корчитися в пароксизмі «чорної хвороби». Огидне видовисько!

І от, коли це сталось, мій лицар знеацька навалився на мене вагою всього свого тіла. Якби його обличчя та в'язи не були такі червоні, аж сині, мов політі гущею з червоного вина, я б помислив, що він доходить. Ледве я його втримав. Покликав капеляна, слуг — й ми перенесли його на ліжко.

Ну, далі вже було все як слід: дали хворому ріг теплого вина з динамоном, потім голяр пустив кров. Анклітцен пробував щось сказати, та з того нічого не виійшло: йому одняло язик. Коли ж щось белькотав, то було це ще менш зрозуміле, як белькотання дурного Абеля. Крім того, перестала йому рухатись рука, на правій же ворухились тільки пальці.

Варто тут згадати, що, коли ми це помітили, капелян подав йому пергамент і перо. Та ж його міцна рука, що дуже докладно ще нещодавно тримала важкий меч, не могла втримати ані легесенького гусячого пірця. І от, уперше й востаннє я побачив, як у старого лицаря побігли по щоках сльози. Признаюсь вам, я був тоді зворушений. От, тоді я й приправив йому ліки, а сам звелів готувати мені коня, щоб повідомити сина про батьків стан. Та, видно, що Анклітценові не було чого робити на сім світі — перед другими півнями віл помер. Я поїхав по Константина, капелян керував приготуваннями до похорону. Ну, та як вже я вам говорив, Константин не хотів приїхати на похорон, а прибув до замку лише на третій день... Між іншим, він знайшов Абеля в своїй вежі, майже напівмертвого, бо ж тоді згарячу хтось замкнув двері вдолині й всі боялись

туди приступити. Отож, коли каліка очуняв від свого перепаду, він був такий слабій, що навіть не кричав і так і просидів замкнений без їжі й питва...

Фридрих Міллер замовк. Мовчали й інші. Нарешті озвався Карл:

— Дивний це випадок, коли не Абеля вбито, але ж сам Абель убив...

— Дивний, — згодився Фридрих, — тим більше дивний, що в дійсності Абель убив справжнього Каїна Анклітценівського роду!

— Дозвольте, — обережно спитав фізикус, — власне, кого ви в даному випадку розумієте під найменням Каїна?

— Та от того ж ченця, що був на портреті. Це ж він, фактично, перевів до ноги весь рід...

Відхиленими дверима всунулась у pokій червоновида Бета, Карлова служниця, яку Фридрих звав «не тільки Бетою, але ж Альфою та Омегою» братової хати.

— Панс, чи будете сьогодні робити солодкі ліквори? Маю наносити води?

Всі разом засміялись.

— Бо ж коли стільки води не потрібно, — незважаючи на сміх гостей, продовжувала служниця, — то я буду прати.

— Про мене. Робіть, що хочете, Бето.

Бета застукотіла дерев'яними черевиками по сходах.

— Не гадав я, що чудо з Кани Галілейської служить тута й донині за приклад, — сміявся алхімік.

— Чи ж таки не гадали? — не без іронії перепитав Карл, підливаючи йому вина в недопитий кухоль. — Але не майте сумніву: це — з реїнських винниць. А цукерки, дарма, що звуться «м'якими італійськими конфектами» — є мій власний виріб, вартий вашої уваги. Взагалі ж, як знаєте, кожна лабораторія має свої «специфіки».

— Моя, на жаль, жодних, — відказав фізикус.

— Не будьте занадто скромні, — завважив Лекерле, — адже ж студії в вашій лабораторії є одночасно й кляшторним новіціатом.

— Чому — новіціатом?

— А як же, коли ж ваші учні один по одному йдуть просто з лабораторії та до кляштору, — і, знову посміхаючись, Фридрих рахував, загинаючи пальці: — Константин — раз. Колумба — два...

— Не жартуйте, мій друже, — серйозно відповів фізикус. — Колумба, як правдиве золото, була спочатку випробувана вогнем, а погім за життя почали її називати блаженною.

— Знаю, — сказав Лекерле. — Вона й справді молодчина: це ж бо щось горіти їй не згоріти! Зате матінка... Мабуть сьогодні пере сорочки в Лейі. Якщо їй не грішним душам, то принаймні Гермесові Трисмегістові.

— І найприкріше, — озвався Карл, — що минув лише один рік по процесі, а вже остаточно доведено, що фрау Тільде ніколи відьмою не була...

— Ого ж і я кажу, — додав Лекерле, — могла б ще її сьогодні прати на землі...

— Так, — відповів у тон фізикус, — могла б, коли б не так завзято ляпала язиком, дужче, ніж праником... І власне за те тільки її кілок в могилу її вбито, її маку в труну насипано.

— А навіщо ж маку?

— Хіба ж не знаєте? Адже ж відьма чи там чарівник лише тоді може встати з могили, коли перерахує увесь насипаний йому мак по зернятку й не зіб'ється, ані на одну зернину. А покійна була кепський математик: прорахувала все, й своє, й Колумбине.

— До речі, — сказав Лекерле, — от говоримо собі про ту перозумну прачку, як їй, між іншими, чимало пошкодив той аспид, чи «стародавній змій», котрого вона ніби то мала виплекати з кривавого яйця. А тимчасом нещодавно я читав прецікаву працю одного вченого домініканця, котрий, базуючись на підвалинах теологічних, без яких нема справжньої науки, законами природними довів, що налиті кров'ю курячі яйця зовсім не віщують ні кривавих війн, ні стихійних катастроф. Нібито, це явище є лише ознакою певної хвороби несущої курки. Що така хвороба не псує самого яйця, а воно не шкодить людям, — це доказав отець домініканець в присутності вчених і духовних осіб, а також і членів святої інквізиції, — з'їв кілька таких яєць, — сирих, варених на м'яко й варених на твердо.

— Як на мене, — усміхнувся фізикус, — то такий досвід був би фатальним: я взагалі не вживаю яєць. Але сперечатись з тим, що признала їй свята інквізиція, я також не буду. Ченці говорять, що птиця, створена в день шостий, вкупі з рибами, — є пісна. Нехай, я погоджуюсь. Коли б вони визнали, що їй гадаринські поросята також пісні, мов риба, — я теж сперечатись не буду.

Лекерле покрутив головою:

— Таки нагнали вам холоду, магістре?

— Скажіть ліпше: обіцяли занадто багато тепла! Мало бракувало, щоб тоді не спекли мене вкупі з Тільде, як пісне курчатко.

— Ну, а врочисте запевнення від підозрень «на всяк час життя»?

Фізикус махнув рукою:

— Е, друже! Чи ж і ви повірили б мені, коли б напевне знали, що обидві відьми сходились у мене в лабораторії, як у себе вдома, й брали участь в моїх розмовах з псом? Взагалі той Локі мало не віддав мене в руки Анклітцена, а також і святої інквізиції.

— Мені було незрозуміло, — сказав Лекерле, — що ви не встигли втекти завчасу. Невже ж не передбачалось небезпеки?

— Неполохлива людина завжди вірить, що безпека, яка насувається, її мусить ominути. По-друге, я вже знаю з досвіду, що або треба зникнути ще тоді, коли безпеку мало хто і передбачає, або ж треба переждати найвище напруження. От я й ви-чікував.

На сходах зачувся гармидер, двері самі собою відчинились від дужого стусана й в хату влетів, немов на поклик, згаданий Локі. Мокрий, заклопотаний, він кидався то до Лекерле, то до фізика. Гавказ, вищав. Зачепив розмаханим хвостом келих з вином, намагався когось лизнути в губи.

— От чорт собачий! — неначе обурився фізикус, роблено підвищуючи голос, — жодної пошани до мого нового плаща. Ну, добре ж, що хоч вино біле! — обтрушував він свою нову одяжину, закапану вином.

Фридрих вхопив пса за вуха, набравши їх у повні жмені:

— Почекай, скотино! Ось побачимо, як ти заживеш у кляшторі, як відвеземо тебе Константинові.

Горбань Карл з явною гидливістю відсунувся набік. Він не любив псів.

— Не розумію, навіщо треба з ним возитись? Дозвольте мені, щоб я дав йому ліку: він pomoже швидше, як братів поміг Анклітценові.

— Ні, ні, — сказав Лекерле. — Ми мусимо його відвезти. Він придасться кляшторові, в якій впакував стільки добра Константина. А ми зробимо цим і йому приємність, і самі остаточно здихаємося пені.

— А звісно, — потвердив фізикус. — Тільки треба було б його десь замкнути до ранку, щоб кудись не втік, заброда. — І, повернувшись до Карла, запитав: — І як можете ви, з вашою м'якою душею, майже дівочою вдачею, пане магістре, не любити звірят? Це ж істоти, яких ми всі безнастанно кривдимо, як... — додав усміхнувшись, — як і жінок... Тому мабуть і нема жінки, котра б не любила тварин.

— Може звірята щасливіші за людину, — терпко відказав

горбань, — бо ж хвора чи скалічена тварина пропадає. А людина... — він махнув рукою й відійшов до вікна...

— Може б ми трохи пройшлися, подихати повітрям? — запитав Фридрих, щоб змінити тему розмови.

За хвилину всі троє ішли повільною ходою вулицями Нейштадта. Не було ще цілком поночі. Але юній серпюк місяця виблискував з-поза легких хмарок.

Одна по одній падали білі зірочки снігу. Синьо-фіалкові тіні, переливчасті, мов перламутр, падали від шпичастих дахів і в перспективі перетворювали місто у старий вицвілий килим. Здалеку легенький вітерець доносив відгуки співу. То гуляли в корчмі вояки-наймити, що блукали світами та наймалися за гроші щораз новому панові.

— Бойовники, що зробили ремесло зі свого геройства! — зауважив Лекерле, і, скинувши берет, підставив своє високе чоло свіжому подихові вечора.

Йшли якийсь час мовчки.

— Про що міркуєте, магістре? — взяв під руку фізикуса Фридрих.

— Не вгадаєт!.. Думаю, що найліпша в світі річ — життя. І найліпше воно тоді, коли минула небезпека. Щоразу, коли це зі мною буває, життя стає мені ще принаднішим, аж я готовий дякувати кожній небезпеці, яка за собою веде радість.

— Так. Гарно жити, коли маєш свідомість, що ти — пан життя.

Карл мовчки зітхнув. Він дивився на небо, бо знав, що коли погляне на землю, то біля своїх ніг побачить свою потворну тіль.

— То може — назад? — запитав він, — бо ж ви хочете виїздити вдосвіта!

Всі троє обернулися і скам'яніли від несподіванки: просто перед ними, в тім місці, відкіль чулися співи вояцькі, виривався вгору вогняний стовп, а зараз потім гупнуло, мов громовиця. За мить явище повторилось. Потім — ще. Десь озвалася сурма. Задзеленчала зброя. Тихими вулицями погнала комонна нічна варта. Одно по одному відтулювались віконця й відтіль вихилялися світлі — в білизні — силуети мешканців. В тихому місті запанувала тривога.

Приятелів нагнав «гасич вогню».

— Дай боже здоров'я, пане магістре, — привітав він Карла, й, не чекаючи на запитання, додав: — Знов ті вояки, пошли їм, боже, лихого великодня!

— А що ж то є?

— Звичайнісінька річ. Як повипивають все оті лобуряки, то підкладають вогонь під викочені бочки. В якій ще трохи

лишилось вина, то от вона їй наробить гармидеру. Бочка — в шматки, а вояки — в сміх. Ну, а господар — верещати, ну — а ти — гасичу — біжи мов пес на свищик! Соба́ча служба в цім неспо́кійнім місті. На добраніч, пане магістре! Назад ідучи, буду «гасити»...

Чернець — вартівник VII

Пишна гордість мене за собою вела...

Б. І. Антонич.

Зацні відвідини вчених ченців з далекої Пізи принесли до кляшторного життя небувалий неспокій. День за днем минали в гарячкових приправах та хвилюваннях «речами зовнішніми, речами марними», котрі звичайно не знаходили місця в кляшторних мурах. Часом між братією виникали суперечки, котрі, хоча їх джерелом були найліпші бажання — послужити якнайкраще гостям та возвеличити свій кляштор, — однак доводили аж до «мови світської», якої також раніш не чували кляшторні сади, рефектарії, спокійні келії. По тих «світських» розмовах деякі брати починали поглядати скося на інших, творилися гуртки, що — хоч і не ставали в одверто ворожі позиції, однак були «думки різної», що також не личило чернецтву. Коротко кажучи, було стільки нової спокуси, що, мабуть, коли б ті вчені італійські бенедиктини про це знали, вони б напевне відмовились від свого візиту.

Хвилювався навіть і брат Бертольд, хоч відразу, як вступив він до кляштора, став немов скибкою, відрізаною від хліба, й не міг щільно зжитися з новим товариством, яке було одиницею в колективі. Бертольдові хвилювання були й не тієї натури, що хвилювання загальні: йому відразу чомусь стали неприємні ті невідомі вчені, що їхали сюди «очевидно — показувати свою вченість». Вже саме наймення патера Цірінуса, яке з невимовно глибокою пошаною, як наймення святого чи принаймні блаженного, вимовляв патер гвардіян, викликало в Бертольда постійне роздражнення. Навіть — кумедне, майже хлоп'яче, школярське чи вуличницьке. Не раз уже Бертольд зловив себе на тому, що, згадуючи про цього, невідомого йому гостя, він зневажливо «дражнив» його в думці — «патер Цитринус». Це не було дуже дотепно, а тим менш мудро чи достойно чернечого стану, бо вказувало на відсутність у Бертольдовій душі християнської братньої любови до ближнього та пошани до старших.

Усвідомлюючи собі це, Бертольд картав себе, а медитуючи на ці теми, приходив до висновку, що й ніколи «любити ближ-

нього» він не вмів, а «четверту заповідь» порушував раз по раз. Бо вже здавна в глибинах його душі розрісся якийсь міцний корінь почувань зовсім інших, як любов і до ближніх, і до старших. І що більше намагався вирвати той корінь з серця, то більше переконувався в своїй безсилості, а це ще більше драгувало, часами переходячи в «родовий» гнів, котрий, не вилитий ні на кого, полишав по собі брудне шумовиння, як бурхлива повінь, що проходила прибережними луками. Знаючи ж, що на таку прикрість — лише два перевірені способи — молитва й праця, Бертольд занято працював.

Працював.

Але на молитві в останній час почував повну розгубленість.

Скупчити думок не міг. Знести їх всі до божого престолу — не було сили. Керувати ними, як керує стернач в бурю своїм човном, в якому вся його надія на охорону й порятунок, — не мав волі, не міг себе примусити. Часто причиною цієї нездібності молитись ставала саме праця, його праця, котра мусила б поруч із молитвою стати охороною від спокус. Так ні ж: стоячи на колінах перед круцифіксом, Бертольд часто ловив себе на тому, що губи його шепчуть слова молитви, а в думці йдуть розрахунки та хімічні комбінації.

І тоді, втомлений і роздратований, він впадав у незвольний критичизм.

— *Ora et labora* — помилкова й нерозумна формула. — Не можна молитися й працювати, коли ти — не дроворуб, не прачка чи замітач кляшторного подвір'я. Як найздібніший до війни той вояк, що нічого не думає, так і для молитви відповідні оті брати «з черні», а не він, що його розум працює безперестанку.

І не відчувши, що його думки збиваються на найнебезпечніший напрям — напрям зарозумілості й горднін, що прямою дорогою провадить до пекла, — вирішив, що буде хвалити господа лише своєю працею.

— А молитися нехай, поливаючи свою капусту, брат Нарцис! — пурхнуло веселим горобчиком в голові.

І Бертольд перестав молитись. Але не взагалі, а лише «відклав молитву до часу, коли йому дозволить на те праця».

Щоправда, працював він надзвичайно завзято. І раннім ранком був він за своїми книгами, і глуха ніч заставляла його за горном, за терезами. Використовував в повній мірі дозвіл отця гвардіяна, бо ж і предобрій патер Герхард радий був похвалитись перед приїжджими незвичайними успіхами свого молодого вченого, що раз по раз давав кляшторові та й люду посполитому нові, цінні відкриття та винаходи.

Запеклий у праці Бертольд, зрештою, її не помітив, як надійшов урочистий день приїзду.

— Вже тут, брате! — почув він від брата Нарциса, що, не маючи вже багато квіток, приносив йому «сухі букети» з немортикою та небією, рослинами вже тим добримнн й святими, що самою назвою своєю вони нагадували про небо та життя вічне в ньому. — Тут, кажу, брате.

Бертольд не зрозумів:

— Та ж там, де й завжди, — відповів, не обертаючись, певний, що мова йде про місце для букета, на полиці під круцифіксом. — Постав і... мир з тобою!

Але ж Нарцис насмілювався сьогодні перервати Бертольдову працю. Він здмухнув сажу з Бертольдової ряснн й легенько погладив його по плечі:

— Та, ні, брате! Гості, кажу, тут! Приїхали... Шестеро. Тож не помилися, брате, як я був помилюва. Один з них має отакенну бороду. Я її гадав, що то з них найстарший. Воно ж, брате, виходить, то — лише їхній скриптор, чи архіваріус, абощо. А головний — отець пріор їхній тобто...

Бертольд зморщився, немов йому закрутило в зубі:

— Брате Нарцисе, мене це дуже мало цікавить...

Рум'яне, наївне, немов дитяче — з навмисне прив'язаною жовтавою борідкою, як китичка на колосі кукурудзи — обличчя старого садівника вкрилось одночасно й рум'янцем і сумом. Нарцис глибоко любив Бертольда, саме тому, що зовсім не розумів його. А що Бертольд був такий несподібний до інших, а особливо ж до самого Нарциса, завжди всім задоволеного, веселого й співучого, Нарцис з найбільшою радістю служив Бертольдові, нічого від нього не жадавши, як і від інших братів. Тепер старий відчув біль, немов по ньому хльоснули бичем. Не тому, що брат Бертольд негречно обірвав його щиро радісну мову, а тому, що він — Нарцис невчасно вирвався зі своїм оповіданням і не догодив Бертольдові.

— Я знаю, брате... Вибач... я лише... — Нарцис підняв на Бертольда очі, повні благання, але Бертольд не бачив його й не чув його слів.

Старий втягнув голову в плечі, як равлик, що ховається в мушлю, діткнутий у вразливе місце, тихо зітхнув і нечутно вийшов з лабораторії.

Бертольдові й на хвилику не прийшла в голову думка — вийти назустріч гостям, приеднатись до братії. Буде кому вітати й без нього! А коли вони поцікавляться побачити і його — то самі сюди придуть. О, щоб патер Герхард не привів їх похвалитись лабораторією та й ним, її автором і творцем!..

І справді, патер гвардіян в першу чергу мусив похвалитись «сходячою зорею» свого кляштору. Тим більше було цікаво показати ученим гостям, учневі «самого» Алессандро-де-Спіна, добродія людства, що з поміччю божою створив чудо, вигадавши такі скла, які повертали людям втрачений зір, — свого винахідника в його новій лабораторії, просто за працею. Тож Бертольд і справді не зчувся, як його майстерня, що в ній звичайно не було нікого стороннього, враз заповнилась по береги братією на чолі з чужими ченцями.

Настроений задалегідь проти останніх, Бертольд відчув майже фізичний біль, коли хтось з рухливих південних гостей необерезним рухом викликав дзеленчання наповнених реторт. Зі стола злетіло на підлогу кілька листочків пергамену, — її в Бертольдовій уяві вплив з минулого напівпризабутий образ, як колись ще там, у всьї, покійний батько зі своїми гостями змітав з його робочих столів розпочаті праці та приладдя. Звісно, не було це те саме. Та ж давні почуття відроджуються при подібності обставин. Бертольдові стало терпко на душі, як тоді, кров клетотіла й треба було великого напруження, щоб не виявити назовні своїх почувань.

Тимчасом патер гвардіян закінченими латинськими виразами, хоч і без зайвих прикрас та елегантних, вишуканих зворотів, що саме починали входити в моду, знайомив гостей з «любим сином своїм Бертольдом».

Бертольд стояв, не підносячи голови. Стояв, як школяр, що йому перешкодили в здійсненні палкого бажання. Була йому неприємна й стисла гвардіянова латина, й розквітчене південною чемністю, межуюче з виявом захоплення, привітання патера Цірінуса з ніколи неприпер нечуваною вимовою, що в ній настирливо виривалось незнайоме «дже». Нарешті, коли вже промова гостя дуже затяглася, підвів очі.

Перед ним метушився маленький, рухливий, сухий і темний, мов в'ялена рибка, чернець. Живі, цілком молоді очі, чорні й блискучі, мов розпечені вуглики, дивились на Бертольда крізь виблискуючі скельця великих круглих окулярів. Від того ті очі видавались неприродно великими, а сам промовець — настільки непривичною постаттю, що Бертольдове роздратування раптом перейшло в ледве стриманий, внутрішній сміх.

«Так от такий той «illustrissimus» та «doctissimus», сушений чорнослив, якого патер гвардіян, а з ним і вся братія вважають восьмим дивом світу?»

Тим часом «illustrissimus» закінчив свою промову й швидко оглядав лабораторію.

— А оце, doctissime, саме по вашому фаху, — всміхався

щасливий патер Герхард, легенько збовтуючи перед патером Цірінусом рідину в скляній реторті. Рідина з прозорої, що лише на споді посудини мала трохи осаду, стала молочною.

— Це — сік гадючника з сіллю! — ніби зрадив патер Цірінус, — от і добре. Дозвольте трошки на руку. — Й він відгорнув рукав своєї рясн та почав терти собі лікоть. — Я дуже вдарився сьогодні ранком, гуцаючи на мулі, — пояснив він. — Бо той мул, старий грішник, чогось ізлякався й так метнувся нбік, що я мало не випав.

— На вашу контузію брат Бертольд дасть вам справді гадючника, але це, — говорив патер Герхард, — це — знаменитий лік на запалені очі! Помагає дивовижно!

— А, виходить, то — концентрований сік з гарбуза? — вже до самого Бертольда звернувся Цірінус.

Але Бертольд труснув головою й відрубав коротко:

— Цинкова вода.

— Як? — незмірно здивувався чужинець. — Метал? Насмілюєтесь давати метал на очі?

— Насмілюємось, — коротко відповів Бертольд, якого знову вже заносив вихор.

Тим часом «цокочуча» й «джеркаюча» латина, мов кроки кованого мула по кам'яних плитах, — помислив Бертольд, — полилась нестриманим потоком. Патер Цірінус говорив вільно й легко, немов би буденною мовою про буденні речі, й це здавалось Бертольдові, що цинив латину, як мову науки, мало не хулою. А італієць мов лекцію вичитував, розповідав, підтримуючи прикладами, незвичайні властивості обкладів з гарбузового м'якуша на хворі очі.

— Найвченіший з учених, дом Валафрід Страбо, в праці своїй «Hortulus» — доводив патер Цірінус, — в праці, що повно й досконало трактує про лікувальні рослини та зела... вважав cucurbita...

Бертольд мовчав, відчуваючи повну зненависть і до патера Валафріда, й до його «Hortulus-a», хоч і сам часто користав з тієї визначної праці. Щодали все більше його дратувала кожна фалда рухливої чорної рясн італійського вченого. Дратувало його, що та рясн висить на своєму господареві так, ніби він не мав жодного тіла, а був тільки тичкою з вузьенькою поперециною в раменах, вужчою за нормальні людські плечі. Дратувало й те, що гість підстрибував, як чорний кіс на садовій стежці. І, щоб позбутися того роздраження, Бертольд вже нічого не слухав, лише помалу почав розглядати інших гостей. Оглянув уважно одного, другого й раптом — аж скам'янів. Дом Цірінус, інші гості, патер гвардіян, всі присутні брати — немов їх

здмухнув вітер, зникли всі з лабораторії. Дійсність і згадка, реальність і думка змішалися в яскравий гармидер барв, звуків, образів. На Бертольдону душу накопилась велетенська хвиля неймовірної, безмежної радості, затопила його всього, підносячи до екстазу.

Серед гостей, просто перед Бертольдом, стояв живий, реальний, з дитинства Бертольдом улюблений «чернець — вартівник» з батьківського замку. Перед ним був той, хто був для нього ще з дитячих літ солодкою загадкою, близькою й дружньою істотою, в присутності якої — навіть лише в присутності його мальованого образу, він, Константин, знаходив задоволення й радість життя, спокій душевний і силу до подолання більших труднощів. І от — той мальований, неживий образ тепер ожив і стояв перед ним, в його лабораторії, коли він, Бертольд, так тяжко бореться з самим собою, щоб не пуститись берега й не наробити нечуваного в кляшторі бешкету й осудовиська.

«Et verbum caro factum est», — вилились всі Бертольдові думки в одну формулу.

Сльози підступали до горла. Серце скакало, гостове вириватись з грудей. В мозку підпигувало, як стрибав колись роздратований Локі, одно-одним словом:

— Нарешті! Нарешті! Нарешті!..

А він, той «він» — без наймення — стояв, дивився Бертольдові прямо в очі її своїми мудрими, блакитно-чистими, як у дитини, легенько усміхався, розумів Бертольдові почування й неначе говорив мовчки:

— Так, так! Це я!

Бертольд не міг відірвати від нього свого погляду. Він знав на портреті кожну рисочку, навіть напрям маляревого мазка, на тім чи іншій місці яси, перегиб хвилястої, «мов мед текучий», бороди, — її тепер шукав, перевіряв на живій людині всі ті знайомі й так любі йому з дитинства риси.

Так, це — дійсно «він». Це — він, і нічого йому не бракує. Прекрасно збудована, ні худорлява, ні повна постать в розквіті людського віку. Обличчя, як з білого мармуру вирізьблене, закінчене тонкими, мистецькими лініями. Золотиста, неначе з гофрованого шовку, борода, довга, пухка, «текуча». І ті щирі, притягаючі, як магнет, очі. Чи ж були колись ще інші такі самі на світі, щоб так відповідали всій постаті, повній досконалої гармонії?

Нарешті зустрінулись! — бігли думки. — Тепер пізнаємось. Почую його мову. І зненацька безмежна відданість охопила всього Бертольда. Коли б ще не присутні, можливо, що кинувся б до гостя й цілував би йому руки, ноги.

Я піду за ним. Я буду з ним. Куди піду, де буду — то однаково. Аби з ним, з ним! . . .

І ніби відгук Бертольдової радості, десь близько-близько, немов біля нього, задзеленчали сріблястим сміхом ніжні дзвіночки . . .

— Сарна під вікном . . .

І вона, та освоєна сарна, була така мила. І весь світ став осяяний. Навіть «патер Цитринус» зі своєю безконечною балаканиною про cucurbita, і той був милий і достойний подяки за те, що привіз із собою цього «вартівника», який не дивився більше на Бертольда, а легенько скручував у руці пергаментній сувійі.

Бертольд усміхався. Очі його палали, навіть темний рум'янець пробився на його оливкових щоках, а руки були притиснуті до серця. Йому здавалось, що над його висками віють легесенькі крила. Чомусь на одну мить, як тінь прозора, понад думками пролетіла хмаркою Колумба . . . Але та хмарка враз розвіялась: йому засяяло світло з блакитних очей «вартівника» й вуха були повні веселої, ніжної мелодії срібних дзвіночків, що вже видзвонували не там в кляшторному саду, а таки прямо в Бертольдовому серці . . .

VIII Таємниця

*Духа лінощів, жури, владолюбства
та пустомельства не дай мені.*

Ефрем Сиріянин.

Гості пішли на відпочинок до приправлених їм зі всіма можливими зручностями келій. Час рекреації. Але в цілому кляшторі така тиша, як буває у велику п'ятницю. Бо ж отець гвардіян наказав братії лише мовчки прогулюватись в садку, не робити жодної праці, що викликає якісь звуки, розмовляти стиха, й не славити господа ані співом, ані грою на музичних струменгах. Щоб дати повний спокій гостям для відпочинку, таким чином порушили й одвічні кляшторні звичаї.

Бертольдіві не пощастило ні в лабораторії, ні потім в порі обідній та по обіді підійти ближче до того, кого він в духу назвав «своїм» братом. І від цього пригас його радісний настрій. На серце неначе хто насипав попелу. Думка зів'яла, втратила пружність і лежала нерухома та безсила, мов розкручена пружина.

Блукав самотньо віддаленою, зарослою хащами частиною обори, що лежала далеко за парком. Сюди звичайно не ходив ніхто з братії. Тут було завжди порожньо й тишу порушували тільки самі птахи та вивірки. Бертольд любив ці здичавілі алеї, поплутані диким хмелем та ожиною, на якій висіли темні гранати всуміш з довгастими коралинами барбарису. Великі старі осики творили тут окремий гайок. До них, немов гості з чужої сторони, прийшли темні пірамідальні тиси та кілька старезних хамакипарисів-туї.

«Ніби тіні колишніх ченців, перевтілених у дерева», — часто думав, проходжуючись, Бертольд.

Згадав і сьогодні це порівняння, але терпкий усміх торкнувся його уст, а в думці Бертольд додав:

«І навіть перевтілені не хочуть покинути кляшторних стін. Подумати, як тут, справді, гарно!»

Вперше за весь час перебування в кляшторі спитав себе про це. І ніби хтось поставив його збоку, й несподівано кляштор

видався йому в'язницею або труною, до якої впакували його — живого — на віки.

— Стривай! — спинив сам себе. — Та хіба ж ти опинився тут не з власної волі?

— Добре — з власної волі, — відповів якийсь інший голос, — коли треба було рятуватись перед збожеволілим батьком!

— Так ти ж від смерті тікав і тут шукав життя. Навіть казав, що життя в кляшторі вважаєш за єдино можливе для вченого, котрий хоче працювати.

— Ну, казав! Так що ж з того? — злісно її вголос спитав Бертольд. — Тільки осел завжди лишається при своїх думках, а людина чейже може думати різно.

— Може, коли щось в ній чи довкола неї міняється, -- відказав голос. — Май же сміливість сказати собі самому, що змінилось не те, що довкола тебе, а те, що в тобі самому!

Бертольд сперся спиною об стару сріблясту осіку й скупчив думки, щоб знайти, як велить чернече «правило», в побожних роздумуваннях помилку в своїй душі, й тим налагодити зруйновану рівновагу. Але чомусь незвичайно нудними й непотрібними здались йому сьогодні «роздумування по правилу». Ялові вони, як і вся його тутешня праця. Бо ж і думки, і вся його душа замкнена тут в ґрати всяких правил та приписів, непотрібних ні людям, ні богам.

«І душу взяли у в'язницю», — знов приходить лиха думка, а її здоганняє ще більш грішна: «Чи ж не ліпше було б у пеклі, як тут, де він крутиться і вдень, і вночі біля свого горна? А за що?»

От, він вигадав знаменні фарби. Та ж з них будуть користати інші, майстри вітражів, і за те збиратимуть хвалу й славу, як повний колос у жнива. А він? Звісно, хто ж питає про винахідника фарб? Так і зі всім, що він зробив і що робить, не маючи часу навіть стерти з обличчя сажу. Так за те ж і глузують з нього, що він — «нігер»...

Навіть, коли б і лишилось його авторство, то не буде згадане його власне наймення, буде тільки «Нігер», або навіть ще простіше: «всі бо твої досягнення, — якось сказав патер гвардіян, — всі вони — наші, монастирські». Чернець не має нічого власного, ані слави!

— Дякую! Дуже дякую! — сказав знову вголос, а обличчя скривила саркастична гримаса. — Дякую! — повторив ще раз і раптом відкинувся від стовбура осики, на якому над самою його головою повним голосом зарегогав ятлик.

Сум і несмак до життя насунули на Бертольда. Йшов без мети заглохлою алеєю вперед, немов у глибоку осінню імлу,

в якій нема ні просвітку, ні радості. Човгав важкими сандаліями по сухому листю, що товстим шаром вистеляло алеї й шелестіло так меланхолійно, немов присвідчуючи, що все довкола — суєта суєт.

— «Vanitas vanitatum et omnia vanitas...», своїм звичаєм переклав би патер Герхард», — подумав глузуливо. І недореченим дитинством здавалася йому ота привичка гвардіянова кожне слово перекладати вголос на латину. — «Бач, — подумав знову, — навіть кляшторні звичаї відмінив для приємності італійських ченчиків!»

Щось упало на нього з дерева. Підвів очі вгору. Виблідлим до рожевого пурпуром та золотом мигтіло примерле листя осик над головою. Нагадувало рисунком серце.

Пурпур... золото... серця... Скільки мертвих сердець, а золото й пурпур від найменшого подиху вітру летять під ноги... Приятельство, родинна ніжність, кохання, слава, влада, багатство... Все це мертве для нього, повного сили й здоров'я... Чому ж він цього не мав і не має? — Бо ж хтось обікрав його, хтось жорстоко обдунив!..

Золото... Батько надбав був чимало. Не промарнував нагоди, де можна було його захопити хоч пучку. Навіть грабував побожних ченців. Пурпур влади... Та ж влади йому не могло бракувати й у своїх володіннях. А що рід їхній був родом чесним, з незаплямованим гербом, то при королівських дворах він міг би, при бажанні, досягти влади просто безмірної. Серце... Хіба ж не хотіла його пригріти, злити з своїм... може й справді — одинока в світі... «блаженна діва у коханні», як сказав Брудерганс... Колумба?!

Де ж все те: і багатство, й влада, й особисте щастя в коханні?.. Де?..

— Пороздавав. Відвернувся. Відпекався. Розкидав і розвіяв сам! — Аж заскрипів зубами. — Пороздавав продажним душам, рабам, наймітам і негідникам...

Ось — Лекерле. То ж — підлий негідник, що кожную іскру свого великого розуму й видатного таланту розпродував за монети й дорогі речі п'яним «своїм» і «чужим» панам? І цього хама, що хто знає, чи не отруїв його батька, він, Констатин Анклітцен колись вважав мало не побратимом, доброчинцем, боявся, що не зуміє винагородити його відповідно до міри його доброчинності супроти себе!.. Ще б пак не доброчинець! Випер з батьківського дому й поклав на дорогу десяток коржиків!..

Або той — «містечковий Пітагор в облізливих лисицях», «учитель», «мудрець»! Чому, власне, міг навчити цей маніяк, мономаніяк, що все життя у всіх природних речах шукав лише

одного золота? Добре! Золота хоче кожен і кожен радо його шукає: один в порохках і рідинах, другий — на великих шляхах та по лісових гущавинах. Але ж той «пекельний дід» поставив собі чисто ідіотську мету: золотом знищити золото, знайти такий спосіб виробляти його, щоб згинув «ідол людства» й щоб повернути людям знову аркадійський вік. А яка аргументація? Мовляв: «Христос же знищив смертю смерть?» Істинно: той «пекельний дід» блазень більший за Лекерле!

З огидою згадав їхні останні відвідини, коли минулої весни вони обидва приїздили до кляштора «ще раз» йому дякувати та привезли Локі, якого кляштор не взяв, тому що пес вважає й далі за свого виключного властителя й пана брата Бертольда, а чернець не сміє мати ніякого індивідуального майна. Чи не на те вони обидва й пхали його все до кляштора? Справді, пожалуєш, що вже нема живого батька: той би їм «подякував» належно, коли б був довідався, що це ж вони переховували його сина!..

Думки снувалися, як зняте зі шляху осіннім вихором листя. Не були творчі, не були життєві чи життєздатні. Летіли безтямно в різні боки, одна одну наздоганяючи, одна одну нищачи. Немов би він взагалі не був здібний мислити логічно. Та ж Бертольд не помічав цього, бо ж, властиво, й не думав, лише знаходив форму своїх емоцій. Простяг руку до низької галузки й злісно обчухравши з неї золоте листя, подер їх на шматки, зім'яв і кинув собі під ноги.

«Так зробив Анклітцен і з серцем прачки!»

Сонце вже сідало на дерева, але в кляшторі ще не дзвонили. Навколо стояла нерухома тиша, повна мертвого, запашного спокою, як це часто буває восени. Затихли всі пташки, ніби відчувши, що й спів їхній — зайвий в цім закінченім образі відпочинку перепрацьованої впродовж літа природи. Тільки в світляних снопах, що проривались між листям, танцювали мошкара свії нехитрий, мовчазний танок: вгору і вниз, ніби підкреслюючи даремність всіх поривань людини від землі у височінь.

І в Бертольдовій душі неначе відбувався такий же безплідний танок злих духів. Коли б можна було на когось кинутись, м'яв би й душив за горлянку. І, скрегочучи зубами, він таки й кинувся на карлувату грушку та щосили затрусив нею. І знову, мов глузуючи з його безсилої ярості, повним голосом зареготав над ним сполоханий з грушки ятлик. Бертольд аж підскочив від деревини, зляканий несподіванкою, але грушка, неначе з образи чи помсти, одною шпичастою галузкою вхопила його за комір. Він з силою висмикнув її й не помітив, що

перервав собі на шиї волосяний ланцюжок, на якому носив заповідний материн хрестик.

Але злість не вщухала. Тепер думка перескочила на гостей, що «з ними носився» кляштор. Ось, той «сушений» дом Цитринус». Нібито має за свій ідеал «рах» — зихвалюваний бенедиктинський спокій, а в дійсності ж не дає собі ані хвилинки спокою: літає сюди й туди. Блигомий світ: з Пізи аж у Фрейбург! А чого літає? По славу, по честь, здивування, похвали, які йому віддають аж до порушення кляшторної регули. І він — теж чернець, а от же — диви, як хизується славою. Хоч би ж та слава була — його слава, а то ж — лише його вчителя дом Алессандра!.. Да-Спіна принаймні вигадав свої окуляри, в яких можна лякати горобців по Нарцисових городах, а ти ж, Цитринусе, що?.. — «Не смієте вживати металу на очі!» Подумаєш, який авторитет з гарбузяним м'якишем!

І, не маючи сили панувати над собою, Бертольд сплюнув презирливо й обезсилений, помалу посунув до своєї келії.

З того часу, як у кляшторі жили італійські гості, одночасно з перепадами гіркої досади та шаленої злості Бертольда охопила її безнадійна апатія. Не мав смаку до праці й не міг себе ні до чого присилувати, це була байдужа розпука, отой страшний «дух жури», що його на перше місце поміж гріхами становить в своїй молитві Єфрем Сиріянин.

Вже й братія почала звертати увагу, що з Бертольдом щось діється. Питав і отець гвардіян: чи не заслаб? Умовляв порадитись з патером аптекарем, що був одночасно і за кляшторного лікаря. Тепер Бертольд скептично ставився до нього, одначе раду, напівнаказ гвардіянів мусив виконати. «Братові Бертольдові нічого не бракує», був аптекарів діагноз. Тоді гвардіян поставив і свій: «Мудрістю переповнений, як бджола медом. брат Бертольд. І мусить він спочинути та думки свої в собі перетравити. Сказано бо: «Хто прибільшує знання, збільшує й гризоту» — «Et qui addit scientiam, addit et laborem».

А Бертольд ніяк не міг «стварити свого меду», що був аж надто гірким. Думки його, ялові й безплідні, вимотували з нього всю мудрість, каламутилися від жури, злості, зарозумілості, гордині та відсутності страху божого. Все ходив і ходив по осиковій алеї, немов хотів наздогнати й піймати невидимий клубок, що не розмотувався, а лише заплутувався, втікаючи до невідомої й безрадісної безодні. Та всі шукання були ні до чого, так само і його прохідки вперед та назад попід тремтячими осиками. І, як пройшовши в один кінець, він враз міряв ту алею кроками назад, так повертались і його думки все до

одного й того самого: до «ченця-вартівника», котрий був приніс йому на мить несказану радість, а потім враз, може й назавжди забрав її.

А той і справді немов зник, як передсонне маріння: от, ясно бачиш його нерозплющеними очима, а лише глянув — і не лишилось найменшого сліду. Так, не було видно ніде світлобородого скриптора Цірінусового. Ні в церкві, ні в рефектарії, ні серед братії, ні при повторних відвідинах гістьми його лабораторії. Не чути було про нього й мови між ченцями. Лише одного разу випадково почув Бертольд, що хтось назвав його князем. І це на хвилину обрадувало його: такий, дійсно, не може бути з черні, лише з близького Бертольдовому стану.

Однак було видно, що сам Бертольд не міг насмілитись когось запитати про того дивовижного гостя. Здавалось, що з першим словом про нього для всієї братії стане ясною Бертольдова глибока таємниця, ества якої, однак, він і сам не розумів вповні. Але ж йому було очевидно, що таємниця існує, що вона належить лише їм двом і ніхто інший не смів би цього навіть припустити, бо ж ця тайна була інтимнішою навіть за тайну першого кохання.

І через ту таємницю Бертольд жив і не жив. Був у безперестанній тривозі. Чигав на ту солодку хвилину, що таки ж мусить його привести бодай до випадкової зустрічі, котра мусить висвітлити все й привести його душу до рівноваги. Й тремтів, що гості можуть несподівано від'їхати. Тепер вже сам Бертольд претворився на «ченця-вартівника», бо ж вартував і вдень і вночі напружено хвилину зустрічі. А що його думки скупчувались лише на цьому та на власній особі, то він все більш вороже дихав на всю братію, часами відверто гребував нею, бо ж почуття погорди до ченців і взагалі до всіх людей зростало та й зміцнювалось в душі.

Якось, виходячи з парку, він зачув розмову двох братів, що говорили, як тепер стало звичаєм, лише про гостей та їхні оповідання, причому говорили й так, що раніш легко самі б відчули «гріх празднословія»:

— От, брате, нам би такого гвардіяна!

— Як би ж то, брате! Дом Цірінус не так би повернув справу...

І в Бертольдівій душі зненацька ворухнулось приспане почуття ніжності до патера Герхарда, що ставився до нього так, як ніколи не ставився й рідний батько. Але ж те добре почуття враз змінилось на інше. «Нерозумна черед баранів вічно шукає цювою ватажка»!... А, зрештою, коли ж людство було кращим? Аж соромно почувати себе людиною, коли люди, хоч і створені

за подобою божою, такі загалом мізерні согворіння. Та ж не всі... Між ними є й одиниці вищі. Вони мають більшу силу, що вже тим самим надає їм право не рахуватись з тією сірою масою овець на двох ногах!... І навіть себе пригнічувати нікому непотрібною скромністю, котра лише заступає правду? Чому ж гвардіян, і аптекар, і брат, що пише кляшторні аннали, можуть його звати «славою кляштора», а сам він не насміє сказати собі щирю правду про себе?

— Брате Бертольде, ти — єдиний у час, — говорить Нарцис.

А так. Певне, що — «єдиний!» А тому й почуває він себе скрізь і всюди самотнім, тому й не може бути в тій спільній череді. Тому й не може стояти з ними нарівні, на одній площині: він може бути лише над ними, поверх їх, вгорі, високо...

І, коли думки докочувались до цього пункту, Бертольд заплющував очі й відлітав мрією в інший світ. Тіло його дрібно тремтіло, мов у пропасниці, але він відчував дивну насолоду. Здавалось, то тріпочуть розгорнені велетенські крила, які нечутно підносять його в безкраї простори, а з тих недосяжних висот він ледве бачить маленьку землю й повзаючих по ній комашинок чи хробачків-людців.

Ці пароксизми самозахоплення раз у раз закінчувались повним висиленням, щоразу він був розбитий і ослаблений, як після справжньої болотяної пропасниці.

Одного разу, занесений мрією, він безсило сперся об стіну обори. Рука, шукаючи опертя, несвідомо посунулась по якихсь дошках, але не могла затриматись на гладенькій поверхні. Бертольдові здалося, що він буяє над безоднею. Безоднею внизу, й безоднею вгорі. Спирало дух і хотілось розірвати рясу, щоб мати більше повітря. Фіалковим вогником пробігало в думці:

— Так мабуть почував себе Люцифер, коли стрімголов летів з неба...

Вжахнувся зробленого порівняння, але почув насолоду, що заливала всю істоту. Все дужче щось велике й солодке захлюстує його... нема чим дихати...

А думка, як сині блискавки, вирує в голові: «Летів з неба, але як незрівняно високо підлетів понад всіма тими, що повзають на землі! Яка безмежна віддаль між його духом і людськими душами!.. Летів у безодню з неба, — і долетів. Бо ж таки досягнув свого: вилетів над землю і його ім'я житиме вічно. В-і-ч-н-о!.. Як і боже.

— В-і-ч-н-о! — прогналося голосом розбурханого моря у верховіттях дерев, що нараз зашуміли під дужим подихом вітру.

А в тім шумі він вчув хвилюючі срібні дзвіночки. Такі радісні, так близькі. Прислухався: хтось постукав міцною рукою в дошки.

Бертольд опритомнів. Похапцем застібнув комір ряс. Здалось йому, ніби щось холодне побігло по нозі додолу, але не звернув уваги, що на шії немає його хреста. Почував себе все ще, немов з просоння. Почув новий стук і збагнув, що він стоїть, спершись на дверцята, що ними можна було пройти на кляшторні городи з обори. Сюди виходив лише один брат Нарцис — годувати взимку сарни. Але великий, поржавілій ключ стримів з цього боку. Поки Бертольд розглянувся, ще раз почувся стук. І здалось йому, що хтось стукає не в ці вузькі дверцята, а просто в його серце. Забув про те, що ніхто з ченців не смів ходити цими дверцями, й повернув ключ.

Легко, без жодного звуку відтулились блаженські двері, а за ними стояв і трохи прижмурювався той — золотобородий чернець.

Пал і холод окутали Бертольда. Затремтіли ноги. Не міг би сказати, які почуття залили його душу. Не міг добути з себе слова, щоб привітати прихожого, навіть не згадав про звичайну побожну формулу.

А «вартівник», як тоді в лабораторії, всміхався й говорив очима:

— Ну, поклич же! Як же я піду, не кликаний?

Бертольд запросив рухом руки, й гість переступив поріг. Входив урочистим кроком, немов ішов у процесії. І знову, десь тут же задзеленчали срібні дзвіночки, аж Бертольд оглянувся: де гвардіянова сарна? Однак навколо не було нікого. Та гість зрозумів Бертольдів рух і голосом лагідним, тільки трохи гортаним і ледве помітно детонуючим промовив:

— Це я, брате мій!

Злегенька піднісши полу довгої ряс, виставив уперед праву ногу. На ній, на кісточці, на залізнім обручику хитались два маленькі дзвіночки.

— Трапилось якось роздушити кузочку, — глянули Бертольдові у вічі прозорі, як чиста криниця, блакитні, як небо весняне, два вогники: — То щоб більш не було безпотрібного смертоубивства, ношу оці дзвіночки.

Та Бертольд слухає й не чує слів. Не вухо, душа п'є звуки чеканого голосу. Не тембр, а сенс — глибокий, таємний, прихований сенс — ловить він у тих модуляціях й відчуває, що з цієї хвилини прихожий чернець є тої близький, свій, єдиний, з ким він може почувати себе, як з рівним. І чого б тільки не схотів від нього цей чернець, все для нього він зробить, не роздумуючи й не вагаючись.

А той ніби чує ще не сказану думку:

— Брате Бертольде!

Червоним рум'янцем вкривається Бертольдове обличчя: отже він навіть знає й пам'ятає його наймення!..

— Брате Бертольде. Маєш там за лабораторією малу келію для фамулюса. Та ж не вживаєш ти її, бо не маєш і фамулюса. Чи не так? — усміхається лагідно й ясно. І цим усміхом бере Бертольдову душу, немов теплими руками обнімає.

— Так... брате... брате...

Бертольд і досі не знає навіть і наймення гостя, і його становища в ієрархічній драбині. Досі...

Це «досі» раптом стає перед уявою Бертольда якоюсь лінією, що поділяє його життя. Там, по той бік тієї лінії — там безповоротне, далеке й нецікаве минуле. Тут — по цей бік того «досі» — палаюче вогнями, сяюче іскрами — нове, прийдешнє. Але, як звати його? Як звертатись до нього, — міркує Бертольд і чує:

— Брат Бертрам я. Бертрамом зовуть мене люди: не маю чого від тебе скривати, — і всміхається знову, а очі дивляться кудись в далечінь, немов за межі життя і смерті.

Тепер Бертольдові ясно: вони зійшлись, бо не могли не зійтись. Вони — найближчі до себе й шукають один одного, немов з часів одвічних. А Бертрам на те відповідає лагідно й просто:

— Так от ми й зустрінулись нарешті. Але не здивуй мене, брате. Втомився трохи я. І безконечними мандрівками, і марною пошаною людською, якої — сам, здоров знаєш, не важко здобути.

Огож, чи не дозволив би брат Бертольд, коли буде можливо, відпочити йому, Бертрамові, якусь часинку в тій келії, що для фамулюса за лабораторією? Перешкоджати в праці він братові Бертольдові не буде. А може коли й думку нову підкаже, бо ж, не хвалячись, сказати може, що він, Бертрам, досвід деякий має, як з вогнем поводитись.

— Тільки ж, щоб мій відпочинок був правдивим відпочинком, зроби брате, мені ласку й не кажи про це нікому. Ані братові Нарцисові...

Тільки всього?.. Чому ж цього не може пообіцяти Бертольд? Звичайно.

Sulfur floribus mors est IX

*Задушливу сутінь ще тісніш згущало
Олійне сяйво синьої лампадки,
Що в пітьмі сій з'ясовувала все.*

Е. М.

І почалися для ченця Бертольда химерні дні. Дні захоплення, піднесення, напруження, мов після безнастанного оп'яніння. Думка не лише ожила, але ж справді стала мов туго наточена пружина. Працездатність неймовірно збільшилась. Обрії прояснились й на духовному віднокрузі щораз сяjala й притягала нова зоря. Праця мов горіла в руках. І в тім процесі праці, що захоплювала його цілком, понад усе виносилася у недосяжні вершини ідей та мрій, не міг зауважити Бертольд одного, що в дійсності було найголовніше...

Тільки тепер впізнав Бертольд безмежну радість щільного єднання двох душ, злиття до купи двох вишколених розумів, силу колективної логіки обдарованих умів. Яка велика, яка прекрасна сила — друг, що на нього можна спертись, покладатись, як на самого себе, або навіть і більше!

Бертрамова срудниця видавалась Бертольдові безмежною. Він був і алхімік, і філософ, і гуманіст. Знав також і речі світські, лицарські. Що ж до логіки та діалектики, то Бертольд твердо вірив, що другого такого немає в світі. Безперечно в товаристві такої незвичайної істоти будуть одкриватись несподівані й осліплюючі обрії!..

Але ж у тім єднанні з італійським ученим було й щось, що часами, бодай на хвилину неначе набігало грозовою хмаркою на цих сяючих обряях. Хто був брат Бертрам? Який зв'язок існував між ним і тим таємничим портретом в замку Анклітценів? Що було те, що з дитячих літ в'язало їх до купи, дарма, що лише тепер Бертольд довідався про існування реальної істоти, котра раніш видавалась йому тільки згадкою про когось, вже не існуючого.

На всі обережні Бертольдові питання була хоч ніби й докладна Бертрамова відповідь, але ж відповідь така, що з неї

не лишалось жодної окресленості. Дізнався Бертольд лише те, що рід Бертрамів так давній, що «майже вічний», та що Бертрамові родичі й кривняки розсипались по всьому світі. Тож нема дива, що якийсь з його близьких міг появитися і поміж Анклітцновими попередниками. Бертольд мусив задовольнитись цими поясненнями й рідко повертав до думок про це. Та й справді: хіба ж йому мало того, що він тепер мав? А зайві думки та медитації лише перешкоджають праці, котра мусить привести його до таких наслідків, що ім'я його стане на віки вічні незабутнім. Бертрам це йому безперечно забезпечує.

Щоправда тепер, відданий своїм почуття та думам, Бертольд майже забув, що він — у кляшторі. Коли ж і приходив до церкви на службу божу, то лише на те, щоб ще якусь хвилину бачити брата Бертрама, котрий в хвилини загальнокляшторних побожностей ніколи не лишався в Бертольдовій лабораторії. Але Бертольдові нетерпсливилось: служби він не чув, як колись не чував капелянових казань, а пильнуючи Бертрама, помічав, що й тої у церкві, чи взагалі при людях, неначе зовсім мінявся, немов якимось вицвітав, стаючи подібним на кожного звичайного ченця. Видимо, що й Бертрама мало притягали до себе побожності, бо ж коли при закінченні служби він виходив з костьола, а Бертольд поспішав до лабораторії, щоб надгогнати його, — завжди спізнявся: Бертрам вже був там. Між братами й погляд Бертрамів був не той, такий самий, як і для всіх інших братів: і мова була сіра, безбарвна, не захоплююча, навіть не така досконала по формі та логічній концепції. Та що там, навіть і тембр голосу помітно змінювався й не було в ньому отієї своєрідної детонації, до котрої так звик Бертольд і котра відразу переносила його ніби в інший світ. Ніколи не чував Бертольд при людях і милого дзвону ніжних Бертрамових дзвіночків. При людях, хоч щодо цього вони не домовились, ніколи й нічим жоден з них не виявив своєї взаємної близькості: навпаки, при погляді збоку здавалось, що між ними взагалі не було жодного знайомства, а більшість ченців були певні, що вони ніколи не сказали один одному й слова. Та це б і не видавалось нікому дивниною, бо брат Бертольд тепер став, як схимник: він лише корогко відповідав братам на запити, сам же ніколи й ні з ким не починав розмови. І справді, що могла йому дати балачка з «одиницями з маси»? — як тепер часто в думці Бертольд називав братів, або ж і взагалі окремих людей.

Бертольд так привик бачити біля себе Бертрама, котрий, здавалось, ніколи й не виходив з його лабораторії, що інакше й не уявляв собі свого життя, як лише з ним в товаристві. Часами вони: мовчки працювали кожен над своїм, часами Бер-

трам сівав задуманий біля вікна й уважно вдивлявся в небо.
— Бачить небо відслонене. Бачить і всі таємниці його, — міркує Бертольд і чує, як серце наповнюється невимовною любов'ю до його єдиного й вірного друга. І за думками про нього Бертольд не помічав нічого й нікого довкола.

А тимчасом безперечно дещо змінилось за цей недовгий час, що в кляшторі гостювали італійські ченці. І, коли б Бертольд не був цілком заглиблений в своє дивне щастя, то він помітив би, як змінилось відношення братії до нього, зауважив би також, що брат Нарцис уже не носить йому квіток, та й взагалі ніколи не заходить до його лабораторії, побачив би й те, що брат Криспін та патер Сильвєстр просто оминають його, коли з ним здибуються. Взагалі помітив би, що довкола твориться щось для нього прикре й неприязне. Та ж Бертольд не бачив нікого й нічого. Єдину явну прикрість робив йому жебрак Абель.

Ще раніш, як приїхали з Пізи гості, появився він під кляштором. Тоді Бертольд навіть зрадів його приходові, бо ж дурник неначе приніс з собою частину його дитинства й замкових загадок. Але Абель швидко почав набридати йому тим, що, коли його — на заступництво Бертольдове — пустили до кляштора, він — раз у раз вонтузився під вікнами його лабораторії та причитував якісь заклинання.

Коли ж приїхали гості, Абель став неначе одержимий. Тепер він вже ходив, як тінь, за патером гвардіяном, плакав, благав, повзав навколішках і кричав:

— Виженіть! Виженіть диявола!

Марно всі ченці намагалися заспокоїти дурника. Патер Герхард звелів навіть кільком отцям по черзі читати над ним скзерцизм, щоразу його переконували, що біса в собі він не має, й що біс до праведного кляштора підступитись не сміє, — не помагало нічого: Абель тягнув своєї.

Щоправда, це нікому не чинило шкоди, лихого нічого від нього ніхто не зазнав, юридичного ж тому й вважають за юридичного, що вчинки його не такі, як у людей нормальних. Тільки що патер гвардіян звелів принаймні на час перебування в кляшторі гостей примістити його в курені, де фра Нарцис ховав різне своє городницьке та садівницьке приладдя.

І Абель більш за всіх братів полюбив городника Нарциса. Слухався його, як розумний, звідусіль шкутильгав на його голос, навіть частинно помагав братові Нарцисові, виконуючи його нескладні доручення. І — не диво: дурник пристрасно любив квіти: розмовляв з ними, сміявся до них, співав і танцював для них: Пом'яті вітром пильно розгляджував руками, на тих, що

перешкоджали рости іншим, сварився пальцем, поводячись з ними, як з дітьми. Та ж і поза квітами знайшов собі Абель у кляшторі іншого приятеля — славнозвісного на далеку околицю «Нарцисового» солов'я.

Давно вже виміняв старий садівник цю пташку у захожого пташника. Соловей же її справді був вельми цінний своїм сильним голосом та багатством модуляції, «колін». До того ж співав і вдень, і вночі, бо нещасній пташці навмисне викололи очі, щоб вона жила у безнастанній п'їтмі. Тоді ж, як фра Нарцис виміняв його, солов'ю було дуже кепсько: він хворів і пташник хотів уже викинути бідну тваринку на смітник. Чернець дуже уважно пильнував слабого, брав для нього ліки в аптекаря, як для людини, й поміг йому вичуняти. Йдучи ж працювати в садок чи в город, брав із собою коєць і привішував його поміж галузками дерев у затінку її біля квітучих рослин, — і соловей веселив старого своїми чудовими співами. Та ж цього було Нарцисові мало. Спираючись на те, що патріарх їхнього чину Франціск з Ассізі говорив проповіді до птахів, він випросив у патера гвардіяна дозвіл, щоб кожної великої п'ятниці приносити «свого» пташка до костела. А що це бувало на весні, то звичайно сліпий пташок співав біля гробу господнього й офірував богові свою кривду, жалі й страждання, вчинені йому людьми, і виливав чудовим співом своїм хвалу господеві. Слухати його приходили й приїздили люди й з-за кілька десятків кілометрів.

От цього солов'я й покохав Абель усім серцем. Цілими годинами він розмовляв з пташкою, гладив її, брав у руки й годував комашинними яечками, котрі навчився майстерно розшукувати скрізь, і на кляшторних землях, і поза кляштором. Не диво, що часом, коли соловейко довго не хотів співати, то Абель починав сам дуже майстерно його наслідувати, ніби викликаючи на розмову. Взагалі дурник мав добру пам'ять до мелодій. Тому він швидко навчився й пісень Нарцисових: й співав їх слабеньким, але приємним голосом, немов розумна дитина.

І з кожним днем фра Нарцис все дужче прив'язувався до вбогого Абеля. З часом же, коли фра Нарцис побачив зміну вдачі брата Бертольда, зауважив його байдужість чи навіть ворожість до себе, він все дужче переносив на Абеля свою любов, якою раніш так щедро наділював Бертольда.

Одного дня, назбиравши комашиних яєць для сліпого солов'я, Абель підходив до «сарніх дверцят», котрими фра Нарцис дозволив йому виходити в обору, й побачив Бертольда з Бертрамом, що йшли помалу й жваво дискутували. Дурник вправ

у такий неймовірний шал, що його несамовиті вигуки долетіли аж до Нарцисових городів. Однак, коли старий садівник придибав до ворітьєць, то знайшов під ними лише одного Абеля, що бився в траві, в захваті «чорної хвороби». Хворого віднесли до інфірмару, а патер Герхард звелів уважно пильнувати, щоб Абель ніколи не здибувався з чужоземними гістьми, бо ж, як запевняв отець фізикус-аптекарь, «чорна хвороба» може легко перекинутись і на цілком дужих, що побачать захват немічного. Абель же, коли вже прийшов до тям, плакав і стогнав, що він бачив самого диявола.

Тимчасом таки ніби й справді десь поблизу перебував нечистий. У всякому разі в кляшторних стінах помітно збільшились його впливи. Між ченцями не було згоди. Почалися скарги, наклепи, переказування меншими старшим різних пліток. Патер гвардіян раз у раз мусив розглядати якісь суперечки, й це забирало йому мало не весь час. Не було також порядку і в кляшторнім господарстві. Часто виявилась небувала недбалість ченців, що ставились до своїх простих обов'язків абияк. То брат конюх допустить, що майже всі кляшторні коні заслабнуть на коросту, аж вихати за кляштор — осудовисько. То брат-птахівник не доглядить, що в курнику продрали куниці дірку й одної ночі — чи то вони, чи тхори передушили мало не всі несучі кури, аж довелося посилати в місто, «на торжище» за яйцями. То брат-сконом, що мав одного часу висушити на ташах пшеницю і повичищати всі закромі від кузок, допустив, що останні неймовірно розвелись на велику шкоду кляшторних запасів. А тимчасом раніш мовчазний і спокійний кляштор тепер до пізньої ночі гудів у зайвих балачках, суперечках і сварках, що цілком не сміли б бути в його стінах. Вправлена в стриманості й самовідмові чернеца вдача немов повертала знову до приривчаєнь неупорядкованої, бурхливої вдачі звичайної, світської людини. І хоч покути йшли за покутами, — справа не тільки не кращала, а гіршала: вже чимало ченців майже відверто почали противитись наказам гвардіяновим, вважаючи його невідповідним керівником кляшторного життя.

Навіть найпложішого з плохих — брата Нарциса збаламутив спокуситель роду людського: брат городник прийшов до отця гвардіяна не дозволу прохати, але «оголосити свою волю», власне своє рішення, що відтепер «він не може й не хоче» спати під кляшторним дахом. Ночуватиме ж вкупі з Абелем в своїйому садівницькому складі-курені, дарма, що вже заходив підзимок, а старий Нарцис ледве волочив свої намоклі ноги.

За останній час старий брат Нарцис взагалі дуже змінився. Колись найрадіснійший з усієї братії, він тепер здебільшого

сумував, всіх сторонився, майже ні з ким не говорив, окрім Абеля, брата-шевця та найстаршого зі всіх ченців — отця Сильвестра. До Бертольдвої лабораторії та бібліотеки не заходив зовсім, а з братом Бертольдом явно уникав зустрічі. Коли ж дехто з ченців, помітивши це, хотів подразнити старого й запитував, чому він не носить в лабораторію квітів, старий роздражено відказував:

— Занадто смердить сіркою в тих лабораторіях. Ні я, ані квіти того духу витримати не можемо. Бо ж і в мене, як і у кожного християнина, від сірки голова болить... навіть аж до смерті.

— Бо ж таки фра Нарцис — і сам квітка з саду святого Франціска, — говорив на це добрий патер Герхард, — сірка ж квітам смерть, — і перекладав: *Sulfur floribus mors est*.

Але тепер, коли брат Нарцис, без огляду на чернечу ретугу, з'явився у нього з «своєю волею», патер гвардіян стривожився.

— Що тобі трапилось, брате? — питав його наодинці. — Чи може ти... — аж був стривожився від такого здогаду — чи може ти чимось згрішив? Може господа чим образив? То покайся швидше, сину любий. І господь тобі вибачить. *Et dimittet tibi dominus...*

— Радий би, отче всчесний, — відтанув під теплим гвардіяновим словом фра Нарцис. — Радий би найтяжчу кару прийняти, та ж не наді мною грішником, а над цілим нашим кліштоном гріх висить. Виразно чую, ясно чую я: ось він вже тут. Так близько спокуса страшна, що, ходячи, всі ми рясою її маломало не зачіпаємо. І всчесний отець гвардіян — також.

Патер Герхард зсунув брови.

— Буде з нас, брате, вже й Абеля з його наріканнями та пророцтвами. Занадто поприятелював ти, сину, з нерозумним... Сам від нього нерозуму набиратись став... — і патер гвардіян навіть не повторив сказаного в мові латинській.

Але фра Нарцис не змовчав:

— Може кому її нерозумним Абель видається, та ж душу він має праведну. Бачить він те, що інші не доглянуть... навіть і в окулярах!

Аж розсердився вже на те патер гвардіян: замість дати полегшу братові, сам у гріх упав. А Нарциса за ті слова грубіянські послав до «келії великої покути». Коли ж сам цілком заспокоївся, пішов і сам туди, щоб висповідати винуватця: може хоч так виміркує, що братові Нарцисові трапилось і яким чином можна йому допомогти в тій пригоді.

А другого дня оповідав отцеві спіритуалові патер Герхард:

— Старий, старий вже став наш Нарцис — квітка патріархова. На дитячий розум сходить. Треба, щоб братія поводитися з ним обережно, щоб ні усміхом недоречним, ні жартом невчасним хтось його не вразив. Ані у найменшому! Це душа дитяча, а до таких належить царство небесне . . .

І справді, що іншого міг собі помислити патер Герхард, коли брат Нарцис признався на сповіді, що власними своїми очима бачив він сліди спокусителя в кляшторному саду, чи — певніше, в оборі? А особливо брата Нарциса боліло те, що — видимо — нечистий ловить в свої сіді брата Бертольда. Бо ж на мокрому після дощу піску паркової доріжки було видко, як ідуть сліди фра Бертольда, а побіч них — витислись сліди інші, не людські, одна нога — взута, а друга — босе копито. Щоб пізнати, якого саме ченця були сліди, Нарцис покликав фра Криспіна, шевця. А чоботар, тільки глянув, — ураз пізнав, що підшови були ті, які він братові Бертольдові недавно підшивав.

— А от, щодо другого сандалія чи чобота, — то це, — говорив брат Криспін, — не наш!

Та прийшла йому спасенна думка: як патер Цірінус відпочивав по обіді, Криспін тихенько пішов у келію гостеву, ніби подивитись, чи має він справне взуття, — і на хвилину «позицій» його окуляри. І тоді вони обидва: і Криспін, і Нарцис сам в окуляри на ті сліди дивилися. Та ж нічого ясного не побачили, бо все було видко в тих окулярах, але ж коли вони наводили скла на сліди, то сліди у них в очах розпливались. І що ближче до слідів окуляри присували, то менші сліди робились, немов від їхніх очей тікаючи. Тоді ченці не повірили своїм грішним очам, а покликали безневинного, божого юродивця-Абеля, дитину безхитрісну. І той дивився у скла. Та ж і він ще менше побачив: сліди або ж манюсінки стають і з окулярів утікають, або ж десь туман диявольський набирається, очі слізьми заховають і все в тій «імлі сльозовій» розпливається. В той час і патер Сильвестр парком проходив. І, хоч він же й в окулярах нічого не бачить, так принаймні його на нараду покликали: повний бо днями старець сей і пахоцями мудрої святості обвіяний! . . . І порадив мудрий патер Сильвестр якнайдужче молитися, бо ж відомо, що «рід сей, якщо це дійсно «він», — лише постом і молитвою вигониться».

Так і вирішили, щоб іти за порадою патера Сильвестра: будуть щиро молитися, та насухо поситити всі три. Брат же Нарцис з Абелем нелукавим в саду будуть ночувати й нечистого

чтувати. А, вловивши, виженуть його, мов того пса шолудизого, за стіни кляшторні . . .

Патер гвардіян не сперечався й дозволив фра Нарцисові спати в садовім курені, доки витримає.

Та ж з лукавим не легка боротьба! Як той слизький вугор — водяний гад та змії стародавній, лише крутиться, з рук хрещених вислизує. Але, що в саму келію Бертольдovu, тобто в лабораторію його він входить, і що на путь загибелі він брата Бертольда підштовхує, щодо цього у ловців диявола не могло бути найменшого сумніву. Звідтіль бо тепер цілі ночі червоне світло виблискує. Та й то ще не все. Щоб нечистого перехитрити, брат Нарцис з Абедем нагромадили під вікном лабораторії велику купу землі, щоб там, під вікном лежала ніби для потреби, нікому не заважаючи. А тимчасом вночі не раз, і не два Нарцис та Абель, а іноді то й Криспін-брат на ту купу вилазили й вікно брата Бертольда пильнували. А щоб дурний не кричав з ненависті до диявола, велів йому брат Нарцис повен рот води свяченої набирати. Коли б же нечистого угляділи, мав Абель на нього тією водою порснути. Інакше ж мусив її не розлити, не проковтнути, аж поки назад до куреня не приходили.

І хоч ледве-ледве була освітлена синім світельцем лабораторія, ченці бачили таке: стоїть собі посеред покою брат Бертольд, руками вимахує, губами ворухить, видимо, говорить, лише що за вікно не чути. А погім спиниться, лише головою хитає, притакує, неначе йому тепер хтось говорить, а він тільки уважно слухає, не сперечаючись. Так то б ще нічого. Але ж далі побачили таке: впав брат Бертольд навколішки, руки зіп'явши, навіть окремі слова можна було почути, лише розібрати й зрозуміти годі, бо якісь занадто мудрі слова ті були. Та ж стало свідкам безсумнівним, що то брат Бертольд з нечистим розмовляв і йому — дияволу — сповідався!

І знову нараду скликали й старого патера Сильвестра раду слухали. І порадив мудрий патер Сильвестр фра Нарцисові:

— На всякий випадок подай братові Бертольдovі скибу хліба, сіллю, що на водохрещі свячена, посипаний. Звісно бо, що диявол жодної солі не любить, а свяченої — то просто жахається. І хто з ним приятелює, також сіль перстає вживати.

Довго носив у кишені брат Нарцис сіль, на водохрещі свячену, та її щоразу шматок свіжого хліба з собою брав, коли сподівався брата Бертольда зустрінути. Але ж, як навмисне, скільки не націлявся, ніколи брата Бертольда не зустріне. Коли ж, нарешті, здибались, то, як лише руку в кишеню застромив,

то й прикипів на місці: замість солі — в кишені великий гвіздок.

Кишеня продрана, а сіль з ганчірочки вся висипалась, ані зернини не лишилося . . .

Але брат Нарцис усе ще вельми фра Бертольда любив, й дуже він хотів його з біди визволити, а тому нічим не зраджувався й пильнував та чатував далі.

X Сатана не спить

*Хоч виріс я, мов кедр, що вінчає Ливан,
То душа в мені похила, повзка мов бур'ян.*
І. Франко

Зненацька впало на брата Бертольда велике нещастя і в чорну журбу впірнуло його серце. І сам не розумів, чому, власне, це видалось йому такою страшною несподіванкою, коли ж він мусив наперед знати, що інакше бути не може.

Відїхали італійські гості, а з ними й Бертрам. І Бертольдові здавалося, що світ став порожній, занімів і оглух. А в тім німім і глухім світі — сам Бертольд, як ранений, забутий в пустині... Нема нікого довкола. Нема того, що один заповнював увесь Бертольдів світ. Ще так недавно... А отже не побачить вже його живого Бертольд ніколи. Лише уві сні. Справді: у сні Бертрам при ньому раз у раз, невідступно. Щоночі здивуються вони, то в лабораторії, як бувало, то ось — сидить на Бертольдовім ліжку, немов Бертольдів сон стереже й чомусь загадково посміхається.

І Бертольд не може дочекатися години, коли до сну відходить братія. А щоб заснути швидше й довше та міцніше спати, — приправляє грішні ліки з соку недостиглого маку. Аж потовщав від сну, запах. І в недрімному стані дивився на все оспалими очима, байдужими до всього навколо.

Та час минав і здорове тіло вимагало праці. Не хотів починати нічого нового, а в старих паперах знайшов розпочату ще у Фрейбургу, у фізикуса, трактацию. Читав її — й не розумів. Немов була чужа, але щось таїла в собі принадне й цікаве.

«Світло, розливаючись у матерії, викликає в ній рух, тим самим готуючи її до того, щоб дух міг діяти в ній. Тому вона (матерія) й перестає бути нерухомою...»

«Від змішування матерії з духом утворюється водянність. Дух та світло дають залежність (відношення). Матерія та світло — дають олійність... Що ж є відношення (залежність)?... — Сіль, що...»

Читав, повторюючи по кілька разів, і не міг збагнути. Думки кружляли на поверхні, як осінній лист, і перемішували

власною рукою писані висновки та міркування, що заплутаними стежками немов зникали десь за обрієм, вкупі з літерами, котрі виходили поза поле зору. І щодалі, то швидше. Ось все мигтить перед очима, як рії таємних духів — елементалів, що тікають і ховаються в незбадані хащі, де не може їх наздогнати жодна думка . . .

Шпурнув набік аркуші й зірвався на рівні ноги. Простояв хвилину й знову заметався по хаті, як вивірка в койці. Шалена жура гризла його серце, що стискалось мов у залізних щемках. Втрачав силу панувати над собою. Став перед горном і зіп'яв руки до неба:

— Бертраме! Бертраме! Бертраме! — простогнав уголос тричі, мов закляття. — На кого ти мене покинув? Чому не взяв мене з собою? Пішов би за тобою, як вірний пес, як твій раб тілом і душею. Я ж — ніщо без тебе. А от же чую в собі щось велике. Щось незвичайне можуть створити ці руки. Але . . . лише тоді, коли ти, вчителю мій дорогий, будеш моїм натхненням . . . Вернись! Прийди! Благаю! . . .

Була повна тиша. Чорна ніч мов поглинула не лише риси її барви, але й всі звуки. Вкрала всі надії, увесь запал. Ба, ні! Ось раптом блимнуло червоне сяйво зірниць . . . І несамовитий, стихійний крик жаху розтяв, пошматував нічну тишу кляшторного саду. Цей передсмертний покрик вирвався під самим вікном Бертольдової лабораторії.

Кляштор заметушився. Ліхтарики, смолоскипи, мов світляні пташки, замиготіли в чорній пільмі. Братія шукала, хто це кричав так розпачливо, — й знайшла. Під вікном лабораторії конав добрий брат Нарцис. Непритомного, внесли його до найближчої келії — до брата фуртіяна.

Довго брат Нарцис не подавав жодних ознак життя. А все-таки братові костоправові пощастило опритомнити зомлілого. Якийсь час дрібно-дрібно тремтіли його повіки, аж нарешті він розплющив очі. Слабим рухом відсунув плащ, що ним прикрили його, покладеного згідно з ритуалом святого Франціска, на соломі, просто на підлогу, й поглядом покликав отця гвардіяна. Ченці, що стояли півколом навколішках й тихо співали літанію конаючих: *sancti angeli et archangeli . . . sancte Abel . . .* — стишили голос. Отець Герхард підсунувся до нього, не встаючи з колін, її обережно, як мати хворій дитині, підвів голову слабому. Зігнутий віком патер Сильвестр скинув свій плащ, згорнув його сувоєм й легенько підсунув під голову Нарцисові. Гвардіян перехрестив обох і щільно прихилився до конаючого брата, відмовляючи над ним молитву розгрішення:

— *Indulgentiam, absolutionem et remissionem peccatorum . . .*

Але брат Нарцис напружився, зібрав останні сили й досить голосно промовив:

— Бачив!.. Я бачив його!.. Тут він знову!..

— Кого бачив, брате? Кого? — запитав отець гвардіян.

— Дияво... — несамовито розпачливо зойкнув Нарцис, але урвав на півслові.

Піна пішла йому з уст. У грудях, у горлянці булькотіло. Він хрипів, як людина, котру душать за горло. Підкинувся всім тілом. Випростався й глибоко врівся в товсту верству солом, ніби сховався від незримого страхіття.

В святочній тиші пролунав тихий і рівний голос патера гвардіяна:

— Відійди, душе християнська, зі світу сього в ім'я господа стця всемогутнього, що створив тебе. В ім'я господа Христа...

Різкий удар молотка увірвався в тиху молитовну хвилю. За ним другий-третій. Хтось нетерпеливо й уперто клепає у браму. На рух гвардіянових очей двоє ченців підвелися і нечутно вийшли з келії... Всі інші, закаптурені й мовчазні, схилились над мертвим.

Бертольда не було ні серед тих, що схилились над небіжчиком, ні між тими, що вийшли відчиняти браму.

Для несподіваних подорожніх, що прибули до кляштору, брат госпітальєр попросив у брата келаря лише два келихи гарячого, заправленого корінням вина та два шматки намащеного медом хліба. Відомо бо, що й вино так не розігріє охололого, як липовий мед. Жодних інших підготов до прийняття гостей не робили: мабуть подорожні завітали на хвилину.

На ранній службі божій, першій по брагові Нарцисові, ченці зауважили в темному закутку чужинця, не з їхньої кріїни. На вигляд це був слуга. Інших чужинців у церкві не було, хоч брат госпітальєр вночі брав підкріплення на двох... Це турбувало братію й заважало належно молитись за душу померлого.

По службі божій покликано до патера гвардіяна брата Бертольда. І хоч байдуже дивився на старого Бертольд, все ж таки не міг не помітити, як за цю ніч піддався патер Герхард, немов би повернувся до кляштора по кількох роках мандрівки.

— Прочитайте, брате! — подав гвардіян Бертольдові листа.
— Читай вголос.

В листі, писанім розбірним почерком, десьрою латиною стояло:

«В ім'я пресвятої трійці й святої заступниці нашої діви Марії — Ерентруда, абатиса й служниця божя, високодостойному

отцеві гвардіянові, кляштору францісканському під Фрейбургом, привітання побожне посилаючи, молитвам своїм себе доручає.

Насмілюся цим листом своїм превелесність твою, всечесний отче, турбувати, бо інакше вчинити не смію. Сестра наша у господі Адельвіна, що в світі злопам'ятної слави наймення Колумби мала, вчора ранком, з волі всевишнього, земну сяю мандрівку скінчила. А перед тим, як відійти в життя вічне мала, видіння не інакше, як господом їй послане, ясно бачила. Праведного життя та чистого серця була ця невіста Христова. Не тільки ми — грішні сестри її в господі — це стверджуємо, але ж і сам його милість пресвітлий єпископ наш і навіть свята інквізиція це визнали.

У видінні ж своїм передсмертнім бачила сестра Адельвіна, як з вашого праведного кляштора дим чорний вихопився й стовп вогненний за ним у небо звівся. При тому тілесним носом своїм огидний і богомерзкий сморід, явно сірчаний, сестра чула. Чула ще й гуркогіння, як голос грому великого, мов тисячу громів, докупи злитих. І бачила — по тім громовищі страшнім — як стіни кляштора вашого, мов стіни стародавнього Єрихона, розвалилися й порохом розсипались. І лишилася тільки та частина нави храмової, де святий вістар. Та на цвинтарі вашім нерушена зостала могилка свіжа, на котрій віночок з квіток неморгики.

І ще казала сестра Адельвіна: бережіться! Пильуйте уважно, стежками покори божої мандруючи. Супротивник відвічний не спить! Між вас він блукає. Між вас блукає! — так небіжка повторяла».

Далі йшли побожні формули на закінчення листа.

Гвардіян простяг руку за листом:

— Гріх і нерозум, брате, нехтувати попередженням діви праведної, — проказав він. — Чи ж не так?

Бертольд мовчав, схиливши голову. Вчував досаду: певне почнуться якісь перешкоди в праці, котра саме вчора вночі, нарешті, почала оживлюватись, захоплюючи його колишнім натхненням. Так отже ж, вирветься ота Адельвіна чи Колумба! Колумба, що її ім'я ще так недавно грало неокреслено-журливими струнами його серця, тепер була йому більш як байдужа. І те, що вже вмерла вона, не відбилось болістю в його серці. Навпаки, в голові гадючкою звивалася зла й глузлива думка:

«Але ж і дався в знаки той диявол ченчиком!.. Чого ж йому — Бертольдові той нечистий ніколи не заважає? Про мене: хай би сидів у моїй лабораторії... принаймні роздмухував би вогонь у горні».

— Так, брате, будь там з вогнем обережніше. Сказано бо:

сатана не спить, а мов той лев рикаючий блукає, готовий поглинути...

Ледве вловлювало Бертольдове вухо гвардіянові навчаючі слова. В душі ж він кпив по-хлоп'ячому над гвардіяновими навчаннями й пересторогами. І звідкільсь здалеку його обвіяло давноминулим. Ось перед ним — замковий «Пілат» — джерело безупинно-текучих, премудро-нудних навчань. А він — Бертольд... ба, ні — тоді ще Константин — слухає його цілими годинами, але ж таки достойтно не чує й слова... Не чув і тепер, лише чекав на звичайне Герхардозе закінчення:

— Йди ж у спокою, брате!

Але чекав марно: схвильований гвардіян ніяк не міг спитись.

«Ну й розмоталася стара ветушка! Чисто псалми над мертвими вичитує», — переступав Бертольд з ноги на ногу.

— ... Знайшла вже безсмертя, життя вічне... — знов за якийсь час відбилося в його вухах й він тяжко зітхнув, а в духу глум задиркувато вишкірив зуби: «безсмертя блаженних», безсмертя кляшторних рефектаріїв. Там про цих «безсмертних» день у день гугнявлять, поки братія дивиться немащеним горохом. І на кожен день року — мало не з десятків їх, тих «безсмертних» припадає. Тільки ж що навіть і той, хто їх описував, напевне про них уяви не мав...»

Іронія переходила в сарказм і пересмикувала його думки. А гвардіян все ще «вичитував». І раптом Бертольдові стало так ясно й самозрозуміло, що правдиве безсмертя не те, що його здобули «вмерлі за свою правду». Ні, безсмертя належить тим, котрі за «свою правду» вміли й мали відвагу послати на смерть інших, не зважаючи на всяку мізерію довкола, йшли вперед, до своєї мети, не помічаючи маси покірних їхньому наказові рабів. Герої Македонський... Цезар... Карло Великий... Це — справжні безсмертні — і поза чернечими рефектаріями. Це — герої, напівбоги, що здобули собі вічне життя через смерть інших...

Барви, образи, рухи — як шум на водоспаді — бушували в Бертольдовій уяві. Мінилися, миготіли, осліплювали. На хвилину перед очима зачервонів пурпуровий плащ, змучене, кротке, божеське обличчя. Зв'язані руки, терновий, закривавлений вінок. Тихим відгуком, мов тінню голосу, десь далеко зітхнуло:

— Ecce homo...

Але те шепотіння враз вкрила хвиля переможних вигуків, що злилися в один триумфальний рев тисячоголового натовпу:

— Ecce deus!

... І на темному небі, небі, віщуючій громовицю, — засяяла розпеченою міддю, облита сяйвом, сліпуча, велетенська постать: міцний, голий боєць-переможець. Залізні м'язи. Волова шия. Бездумне, низьке чоло, бездушні, гордо-злісні очі. Схрестивши масивні руки на широченних випнутих грудях, твердою ногою стояв той атлет на земній кулі, сповитій безпросвітною темрявою. А з темряви рвело:

— До дідька милосердя страхополохів! Геть із почуттям слинтяїв!.. Варавву!.. Дай нам Варавву!

Бертольд хитнувся й несвідомо вхопився за руку гвардіяна.

— Ти хворий, брате? Чи може не спав?.. Що тобі?.. Ну, йди вже в спокою. Тільки ж — чуєш?, як отямишся трохи, то віднеси зараз же гадючнику з сіллю патерові Бертрамові, що повернувся до нас уночі...

«Бертрам» — мов вибух, вдарило Бертольдові в тимпанні перетинки.

— Бертрам тут!.. — Метнувся, але ж тепер вже патер Герхард затримав його за руку:

— Мило мені бачити, брате, милосердя твоє, що рветься до послуги, як олень прагнучий до джерела водяного. Але дай же доказати... Пошкодив собі патер Бертрам ногу в дорозі. Йї костоправові — братові не скотів її показати, дарма, що видко по всьому страждання його. Аж в обличчі змінився — тяжко й пізнати: мов і він — і не він! Просить лише твого чудодійного ліку з гадючника, що ним ти поміг патерові Цірінусові.

Весняною повинню затоплювала серце Бертольдове бурхлива радість. Кров булькотіла в скронях, рум'янець залив оливкове обличчя, рожевіли думки. З великим зусиллям примушував себе стояти на місці, радіючи всім своїм еством, що тепер одверто, з наказу самого гвардіяна він буде невідлучно при найдорожчій для себе істоті.

— Не кидай його, — докінчував патер Герхард, — коли треба, то й уночі. Будь йому за янгола-охоронця...

Вхопивши слоїчок з готовим ліком, Бертольд притиснув його до серця в своїй лабораторії, як приятеля, що привернув йому втраченого друга. Поглянув на світло: лік був прозорий, мов учора приправлений. Сяючи радістю, мов серпанком прикрита ліхтарня, Бертольд швидким кроком вийшов на коридор.

Було перед полуднем, але темні хмари затягли сонце й під довгими кляшторними склепіннями стояла напівтемрява. Дзвонили кляшторні дзвони. Тихими повільними кроками в поперечнім коридорі посувались парами ценці. Каптури затуляли їхні

обличчя, руки сховані в рукави, голови схилені. Бертольд, захоплений власними почуваннями, влетів у сумний провід.

— «Куди ж це вони? Та ж на обід не ходять, і півдня ж ще нема?!»

Притримав за рясу останнього з проводу, що йшов сам, без пари. Був це патер Сильвестр, малесенький, зігнутий довгими літами. Він повернув свою суху, мов у мерця, голову, що трусилась на тонкій, жилавій шії й трохи відсунув кобку назад. Безбарвні, колись блакитні очі глянули на Бертольда сумно й темно.

— Куди? . . . Молитися за праведну душу брата Нарциса . . . Нарциса, що саме тебе любив найдужче зі всіх братів, — зашамкав патер Сильвестр, поки похід на хвилину затримався, щоб дати першій парі ченців час ступити в присмерку на сходи.

— Йдемо молитися, щоб душа Нарцисова праведна і за нас грішних заступилася перед престолом всевишнього. Ставай, брате, зі мною в пару.

— Не можу. Поспішаю до слабого, — сухо відказав Бертольд.

Старий глибоко вірив в найбільшу силу молитви до тих, хто «в пахощах святості» закінчив своє життя й ще не був канонізований: в перші часи, коли ці праведні душі приходили в рай, їх ще не обтяжувало безліч прохань живих на землі істот, а тому саме на початку свого перебування в раю їхнє заступництво було, мовляв, найпевніше.

— Встигнеш, брате. А такої нагоди пропустити не смієш. Брат Нарцис належить до святих, адже і сам добре знаєш.

Бертольд не відповів нічого й повернув в другий бік коридора, а патер Сильвестр лише зітхнув, насунув каптур глибше і поволик за походом свої застужені ноги.

«Брат Нарцис? — ворухнулось у Бертольда щось бліде й невиразне на самому дні душі. Але яка ціна й любові й святості такого темного наївняка?» — й на тому розвіялась без сліду згадка про доброго садівника. Й, вже вийшовши з кляшторного корпусу в дворище, під голосом густих дзвонів, ще раз вернув думкою до небіжчика: — «Моліться самі за «свого» брата. Анклітцен не має «братів» поміж темною челяддю».

І радісний — він вступив у келію брата Бертрама, пожадливо шукаючи привабного погляду тих любих, сяючих блакиттю очей.

Безсмертя XI

Дурно не дає дарунків ворог.

Леся Українка.

Бертрам нізащо не хотів дозволити, щоб його оглянув брат фізікус. Казав:

— Офірую неміч свою й терпіння свої тому, хто послав їх мені.

Нога ж його, мабуть, була пошкоджена чимало, бо минув і великий піст, минув і великдень, а Бертрам все ще не вставав з ложа. Про те, щоб ходити, не було й гадки. Коли ж братія висловлювала йому співчуття, дивуючись його великій терпеливості, він з по корою говорив:

— Слаб чоловік і мусить все витримати, що посилає на нього Дужчий.

Коли ж його хотіли запричастити бодай в ліжку, аж жахався, відмовляючись:

— Не припущу того, щоб безвладно лежачи, творились речі такі.

Вже аж навесні, коли яблуневий квіт запашним сніжком перекочувався по широкому подвір'ю та садах кляцторних, тільки тоді вийшов уперше Бертрам з Бертольдом у сад. Довго йшли вони з перепочинками, поки дійшли до їхньої алеї, що вела в прозорий ще осиковий гайок. Бертольд підпірав, несучи на собі значну частину ваги Бертрамового тіла — несхудлого й незміненого хворобою, але, якогось неприродно легкого, як видавалося Бертольдові.

Йшли й продовжували почату ще в покої розмову.

— Не дивуйся ширості моїй, брате, але повторюю: так, я всією душею своєю ненавиджу тих, що їх звать пригнобленими, всіх тих, що на них кажуть: скривджені.

Але ні злості, ні обурення не було чути в його голосі, як в голосі проповідника, який ненавидить не зло чинящих, але саме зло.

— Бо ж треба зрозуміти, що не ті, котрі чинять так звану кривду, несуть за це провину якусь. А ті, що під ярмо шию

покірливо підставляють, а потім стогнуть. Винна сама кривда, що вона існує в світі, а також і ті, що насильство приймають.

— Хіба ж не сказано, брате: «Прийміть ярмо мое»?

— Сказано. Багато дечого сказано. Але ж треба знати, що й про кого сказано! Тут мова про тих, хто в покірливій рабстві в ярмі своїм бачать своє щастя. А це ж проти природи, проти думок створителя. Бо ж всі, від праматері Єви починаючи, й до тебе самого, брате мій, — усміхнувся лагідно, — всі лише власного щастя шукають, не оглядаючись на інших.

І, помітивши протестуючий Бертольдів рух, посміхнувся ще приязніше:

— І це — слушно. І так мусить бути. Бо ж коли бог створив природу й світ, то й всі закони світу того створив так само він. Як же можна сперечатись проти законів тих? Все, що людина потребує, є законне. А ви говорите: гріх! Хіба ж не віримо ми, що рай є місце радості вічної, щастя безконечного? Та ж, як же ми тікатимем від радості, від щастя свого? Щастя ж та радість лежить насамперед в задовільненні всіх бажань і всіх потреб наших. А самовідречення, так звані обов'язки всякі, на дозвіллі вигадані, однаково, як і страждання, неміч, смерть — це є лише кара за гріх первородний. Кара жорстока, нема чого казати, кара, що несправедливо падає не на тих, що її заслужили, а так собі — з нічого ніч. Чому, наприклад, оця билинка, що я наступив на неї ногою, мусила загинути, а сусідня — ні? А тимчасом все хоче й має право жити. Більше того — все хоче жити без кінця-краю, безконечно. Тобто прагне безсмертя? Ти, здається, казав мені, що колись думав про це. І слушно думав, скажу тобі! Слушно...

Бертрам довгим поглядом заглибився в Бертольдові очі. І здавалося Бертольдові, що бачить брат той і всю душу його, й всі думки його, аж до найглибших, аж до найпотаємніших. Бо ж напевне пам'ятав Бертольд, що нікому тих своїх думок «про нікчемність безсмертя в рефектаріях кляшторних» не казав, пам'ятав, що навіть вагався: чи торкнутись цієї теми в розмові з Бертрамом, чи ні. Й тому він відказав якимось розгублено:

— Безсмертя... вчителю... часами здається мені, що його взагалі нема.

— Але... Але! Що ти говориш, брате мій!? Безсмертя не може не бути. Подумай логічно: коли є смерть, то мусить бути й безсмертя: це ж — антиподи, на яких тримається весь світ, життя вічне, це й є те саме безсмертя. Але треба збагнути, в чім воно. Треба йти до нього просто, справним шляхом. Для нього можна офірувати й варто офірувати все, бо є, розумієш, брате мій, безсмертя в істоті своїй нічим не гірше за життя,

тільки ж що воно довше за життя, а іноді може переходити аж у вічність.

Обидва спинились на кляшторному цвинтарі.

Рівні, всі однаково сірі камяні плити, лише з найменням та датою смерті накривали ще не зовсім зелені могили. Бертрам широким жестом показав на них:

— Ось перед нами згряя, що досягла свого безсмертя! — в його голосі була відверта іронія. Саме такого, як заслужили своїм життям. Прожили вони в духовному спокою, покорі, співаючи псалмів навколішках, без боротьби проти всякого насильства, яке на них накладали інші. І що більший був той тягар, то нижче схилялись вони, як верблюди, щоб насильник міг зручніше для себе наложити ту вагу їм на горби. За життя їх ніхто не знав поодинці, але всіх гуртом, й по смерті так само поховано їх рядочком в гурті, а моляться за них безіменно, мовляв — «наймення їхні десь записано до кляшторного «memento», але ж записано, власне, зовсім не їхні наймення, з якими зв'язане було попереднє існування їхнє, батьків і дідів їхніх, тобто всього їхнього роду, котрий уже в самій ідеї своїй містить її ідею безсмертності. Ні, їм одібрано той зв'язок, перервано родову їхню нитку й записано «псевдонімом чернечим». А ті псевдоніми були такою ж умовною одежиною їхньою, як чернеча ряса, що вкриває вдачу, особу, індивідуальність ченця, нищить в ньому «одиницю», одиницю, котра тільки й може бути чимсь у натовпі й понад натовпом. Чи ж не так, лицарю мій, Константине Анклітцен?

Бертольда всього пересмикнуло: як давно вже ніхто не називав його так? Як давно вже були порвані всі зв'язки з його прадавнім славним родом, в якому також кожен був «одиницею», що стояла над масою, над натовпом?!

— І що ж: ти тужиш за таким безсмертям, з записом у кляшторнім «memento»? — аж засміявся Бертрам.

Більш серцем, як вухом вловив Бертольд те глузливе запитання. Йї рішуче труснув головою.

— Нізачо! Навіщо ж тоді жити?

— Істинно. За таке життя нема за що й нема кому дякувати! — підтвердив Бертрам.

Обидва на хвилину замовкли й мовчки пройшли ще трохи вперед.

Коло останньої в ряді могили, майже на самому березі повного води потоку, розлились білою повинню сяючі зорі нарцисів. Білий килим вкривав чималий шматок луки, аж до природою видовбаної печери в скелі, що починалась зараз за кладовищем. Окремі гостряки й уламки цих скель потім пере-

ходили в гірський масив, вимальовуючись на темно-фіалковому тлі шпилькового лісу неясно закресленими постаттями. Немол кам'яні ценці в кам'яних рясах стояли тут на вічній молитві та в глибоко-непорушній контемпляції, серед темних сосон та щойно оживаючих ніжнолистных модрин.

І там, під тими постаттями, на межі містичної луки, серед повені іскристих нарцисових хвиль, між сірими плитами, між світлозеленою рослинністю неначе вставав з домовини мертвяк, пригрітий теплим сонечком: то виринала й знов потопала розкуйовджена Абелева голова. Нехай хоч що діялось надворі: і в дощ, і в завірюху, й у хуртовину, і в заметіль Абель щоденно, не пропускаючи жодного дня, приходив до брата Нарциса.

Приносив невеличкі, виключно з самих солом'янок сплетені віночки. Заміняв припорошені чи пошматовані вітром новими, незмінно кладучи принесений вінок на те саме місце: «на серце брата Нарциса». І дарма, що Абелеві руки немилосердно трусилися і він не володів більшістю своїх рухів, однак віночки для брата Нарциса сплітав він артистично. Ніхто не забороняв йому перебувати цілі дні на цвинтарі, чи в кляшторному парку або садках. Навпаки, всіх зворушувала та велика вірність і відданість дурника до мертвого садівника. І новий садівник також нічим не перешкоджав Абелеві виявляти приязнь до покійного брата Нарциса й дозволяв йому брати, скільки схоче, квіток. Абель же, хоча його й тягнуло в постійні мандри, в яких проминуло все його попереднє життя, однак дуже рідко залишав кляштор, де його тримала з одного боку Нарцисова могила, з другого — опікунство над сліпим соловієм, котре він перебрав на себе й нікому його не звиряв. Ще в добру годину, коли Абель був певен, що ні вітер, ні дощі не поспують його віночків на дорогій могилці, він з легким серцем покидав кляштор, але при тій умові, що йому дозволяли брати з собою й коєць з сліпою пташкою. Завісивши той коєць десь за сук дерева при дорозі, чи на рам'я придорожньої фігури-хреста, убогий Абель під спів соловейка злітав своєю нехитрою молитвою в захмарні простори, щиро молячись за всіх своїх добродійців, а особливо за брата Нарциса.

Тепер дурник сидів напочіпках біля могили, сварився пальцем на великого слимака, що повз по плиті, й щось бурмотів, дорікаючи слимакові. Але не викидав і не проганяв, лише руками показував на свіжий вінок, щоб слимак обминув його й найкоротшою дорогою зійшов з плити. Перевівши очі на коєць з соловейком, що висів в куці бузку, котрий щойно розпускався, Абель раптом спинився, затримався й прислухався, засміявся по-дитячому й радісно заплескав у долоні. Потім

увірвав свій сміх, кілька разів вказав на самого себе пальцем, доторкаючись грудей і в когось невидимого запитав:

— Я? Я? .. Ще сьогодні? .. Зараз? .. З тобою? ..

Й ще радісніше захитав головою, схиляючись над могилкою. Навіть став навколішки й приклав вухо до плити, ніби прислухаючись, що говорить йому небіжчик. Притому, не перестаючи, увесь час гладив поверхню плити.

Зненацька його зморщене обличчя з радісного стало схвильованим. Склав руки на грудях, повільно підвівся й обернувся саме в мент, коли Бертольд з Бертрамом наблизились до містка.

Несамовитий гнів скривив його й без того потворне лице. Вся його малесенька постать виявляла останній ступінь обурення. Він ступив кілька кроків до містка й наказуючи підняв руку. Підборіддя його тремтіло, увесь він трусувся, мов у пропасниці, а з гнівного белькотання не можна було зрозуміти жодного слова, тим більше, що біла піна котилася йому з уст.

Перед стрункою, високою постаттю Бертрамовою потворний малик виглядав, як казковий гном. Бертольд відступив; огида, яку він дедалі більше відчував до Абеля, ставала просто непереможною. Але Бертрам озвався до каліки дуже лагідно:

— Чого ти, бідний? Йди вже, нарешті, до мене. Не тікай: я поможу тобі більше, як тобі могли допомогти інші.

І він простяг до Абеля руку. Той увесь затрусився й відсахнувся до поручнів мосту, ніби до нього простягли шматок розпеченого заліза. Обличчя стало нелюдське, страшне, але ж одночасно й перелякане. Та, видимо, Абель не здавався. Його налиті кров'ю очі вп'ялились у Бертрама, зуби вишкірились і здавалось, що він, мов хижий звір, зараз кинеється йому на шию. Ось каліка витягнув до Бертрама свої кощаві, порепані й чорні руки, й вже мав стрибнути.

Бертольд перевів очі на Бертрама. Той стояв нерухомо, жоден м'яз не затремтів на його мармуровому обличчі, але ж з очей раптом блиснув темний, неможливо-твердий і пронизуючий, як лезо шпаги, погляд. Такого погляду ще ніколи й ні в кого за своє життя не бачив Бертольд. Він одвернувся, неначе й сам зачеплений тим уколом, і побачив, як Абель незграбно розкинув у повітрі свої руки й упав обличчям додолу, впоперек місточка. Його руки занурились у воду й безвладно відпливали з прудкою течією потічка, що коливала їх, як шматки старого дерева.

Бертольд стояв, спустивши очі. Почуття страху пройшло по ньому й уперше ворухнулася злякана думка про нечистого. Невільним рухом взявся він за груди, й згадав, що вже з півроку, як втратив свій священний хрест з деревом з хреста

голосфного. Зуби йому зацокалили й жовті круги пішли перед очима. Але вухо вловило спокійний і, як завжди, заспокоюючий голос Бертрамів, котрий продовжував попередню розмову:

— Коли ж так не варто жити, як живе всяка бездумна кузочка, то треба жити інакше. Ти даруй мені, брате мій, що говорю тобі такі речі, але ж ти не досить вправлений в питаннях теологічних, бо твої хист — в іншому.

Бертольд заспокоювався, але ж все ще не міг відірвати очей від мертвого каліки, що лежав тепер на дорозі, якою вони вертали до кляштора. — «Як же ми його віднесемо відсіль?» — майнула думка. І він знову здригнувся. — «Ні, він не доторкнеться до цього страшного трупа, котрий тепер... неначе відділив його від кляштора...»

І наче хтось, що стояв позад його, сказав йому просто в ухо: «І гукала кров Абеля убитого до господя з землі...»

Тимчасом Бертрам обережно підняв рясю. При цьому русі срібним сміхом задзеленчали маленькі дзвіночки на його ногах, нагадуючи Бертольдові щось безповоротне... далеке... забуте...

— Твої хист в техніці, — говорив тимчасом Бертрам, переступаючи через нерухоме Абелеве тіло. — І в цьому — твоє безсмертя.

Бертольд дивився, мов стерплий, як переступає через труп його учитель, і його очі, мов у зморі, цілком ясно, спокійно й гостро вловили деталь: друга Бертрамова нога, без дзвіночків, була інша. Черевик на товстій підшві прогнутій всередині, з наближенням до п'ятки закаблуком, цілком нагадував тріснуте кінське копито.

Побачив, як Бертрам простягає йому свою білу, мов воскову, руку й згадавши, що вчитель — слабший — може втратити рівновагу, махом перескочив через труп і підхопив протягнену йому, м'яку, мов жіноча, гладеньку й теплу руку.

«А копито? Бачив же?» — ніби ще щось тихим шепотом запиталось в нього.

«А якби?» — з викликом відказав сам собі, й з повною свідомістю слухав, що говорив тимчасом певним, повчальним голосом Бертрам.

— І я скажу тобі, що оце випадково я натрапив на справжню думку. Чорне золото, про яке ми говорили, мусить мати в собі сірку. Розумієш, сірку і то в такій пропорції...

Бертольд увесь перетворився в слух. Думка вчителева захопила його цілком, заступала йому весь світ, ставала враз його власною думкою — рідною, викінченою, виношеною...

Вони вже відійшли досить далеко від містка. Але зненацька

їх догнав подув вітру, що приніс аж сюди тужливий солов'їний спів та солодкий і ніжний аромат нарцисів. Той аромат немов містив у собі щось невимовно сумне: як пахощі ладану, до яких, примішався легенький, але ж виразний запах тління. Як на похоронах...

XII Учитель

*Відчинені мені брами земні,
Відчинені мені брами пекельні...*

Заклинання ворожбитів.

«Достойні приятелі мої!

Плінієм і Гомером в одній особі треба бути, щоб словами описати, що трапилось передучора в нас, у Фрейбурзі.

Однак мушу це зробити я, не будучи ні одним, ані другим. Бо ж не тільки всі п'ять змислів мої збентежені, розум приголомшений, а тіло потовчене значно, але й серце моє тяжко засмучене. І душа сумує, стурбована вельми. І не знайду спокою думкам моїм, аж навіть працювати не можу.

Друзі мої! Тілесним зором моїм довелося мені побачити палаючий Іліон... І більше за те: загибель Помпеї та міст везувіанських стародавніх, як про те розповідає нам Пліній. А може Содому й Гомору, покарані дощем вогненним та вихором сірки палаючої, довелося побачити нам?!

Не маю образів мальовничих, слів повних бракує мені. Але ж мушу Вам про все розповісти докладно».

Старий фізикус, увесь перев'язаний бинтами, обкладений подушками, присипав написане пісочком й відхилився на фотелі від листа, що почав писати братам Міллерам. Відпочивав по довгій передмові, думав, тримаючи в руці неначе мосянжове гиндиче перо, й блукав очима по своїй лабораторії. Оглядав її з ніжністю, все переконуючись, що страшна катастрофа не зруйнувала його — в котрий це вже раз? — відбудовану осело. Ніколи ще не була йому такою милою його відновлена востаннє домівка, бо ж ніколи ще перед тим не мав він змоги відразу здійснити таку кількість своїх технічних мрій. На щедрий Константинів дар Брудерганс не тільки поліпшив і вдосконалив свою робітню, але ж відбудував наново знищену пожежею свою хатину. Тепер над її входними, новим кованням прикрашеними дверима, в заглибині красувалась добре розмальована статуя святого Флоріана з цебром в руці. Коли ж цікаві хотіли дізнатись, чому саме поставив цього святого.

а не патронів алхіміків віддав під охорону свій дім фізикус, Брудерганс відсував на чоло окуляри, бо ж і цю корисну, хоч і «нехристиянськи дорого» новинку він мав змогу придбати, — їй докладно висвітлював:

— Треба вам знати, добродію, що святих патронів алхіміків є два: святий Марцель, єпископ, та святий Іван, євангеліст. В гімні, на честь його зложеному, ясно стоїть:

*Qui de virgis fecit aurum,
Gemmae de lapidibus,*

*Що з дерев робить золото,
Самоцвіти з каменя*

Не ставити ж двох. А коли вагаєшся між двома, найліпше звернутись до третього. Про святого Флоріана й кожній дитині відомо, що він обороняє люд хрещений від пожежі.

Після фрейбурзького процесу фізикус переконався, що вогонь створено не тільки на користь та службу людині, але ж і на превелику для неї небезпеку. Одначе тепер, коли він знову легально осів на старому місці, не впав у біду, а — навпаки — пішов угору, — у нього збільшилось приятелів. Уже ніхто й поза очі не ззивав його «пекельним дідом» чи «печеним чортом», навпаки, кожен при зустрічі на вулиці привселюдно вітав його, звертаючись до старого в третій особі, як до доброго бюргера й поважаного вченого. Бо ж Брудерганс не забував уділяти з своїх багатств і на вбогих, і на церковні потреби й на всякі міські фестини. На відбудову ж міської громадської криниці дав більше, як інші, а це ж, як відомо, дар, рівнозначний дарові на заложення нового храму, бо ж для життя людського криниця так само, як і храм, на цьому світі необхідна.

За хвилину легенько алхімікове перо, хитаючись, рипіло по пергаментному аркуші. Фізикус вже, нарешті, описував кастрофу.

«З вечора заходила громовиця. Хто ж бо міг припускати, що це звичайне на весні явище природи перетвориться для нас у видіння апокаліптичне? Тому наші добрі міщани, уважні до здоров'я свого, як і звичайно перед громовицею, щільно позамикали вікна й двері в будинках своїх. А що було це вже за вечора, то, повечерявши, спокійно полягали собі спати. За годину влада лагідного Морфея панувала вже над цілим нашим Фрейбургом, а рясний дощ, що бубонів по дахах, тільки дужче вколитував сплячих. Громовиця ніби перейшла осторонь, зачепивши місто наше лише довшим дощем з півночі, що у нас

буває не частіш, як раз на шість літ, бо звичайні дощі приходять із заходу, як, певне, це помічали Ви й у Ваших околицях.

Аж оце нараз загуло. Затремтіло повітря саме. Будівлі, земля затрусилась. Ніч ревла й стогнала. Неначе сама Геката Триформіс зчинила лемент надгробний над прадавними Титами...

Але покину образи поетичні. Скажу ж просто: вікна, двері, так щільно зачинені звечора, в моїм же домі ще до того й цілком нові, — самі собою порозчинялися навстіж. Ніби легіони невидимих демонів лізли, вломлюючись в доми християнські. Зі стін зривались полиці. Падали важкі речі...

Щоправда: все це я сам бачив лише найкоротшу хвилину. А — певніш: якусь лише частину хвилини. Бо я тоді працював перед горном. Ви ж бо знаєте, що людина, думаючи, потребує для праці тиші й спокою, а це буває лише вночі. Вночі її моя думка, подібно присвяченій Атені — сові, прокидається й буває, живе повним життям. Так от, знову говорячи просто, коли почалося те, для чого покищо нема ще висвітлення, то на мене впав, зірвавшись з ретязів, великий мій котел, що я його охрестив, як дзвін церковний, покропивши водою свяченою та назвавши «Конрадом» в пам'ять мого добродія. Добре ж, що він порожній був, чистий та — додаю тут: і не гарячий! Так і накрив він мене, як мишу горщиком. А фамулюс мій — і хто міг би сподіватись цього від мого Гото, не спритнішого за мій роздувальний міх — почав, як і слід було, спочатку рятувати лабораторію: бо ж могла б неабияка пожежа трапитись, коли жар розкотився по всій підлозі! І тільки вже тоді, як з поміччю святого Флоріана усунув Гото мій вогняну небезпеку, випустив і мене з темниці мідяної. Певніше сказати: не випустив, а витяг чи виволік з-під «Конрада». Мусив потім мене всього перев'язати й перенести на ліжко. Плече — ліве — розбите. Голова аж у трьох місцях потовчена. Нога ж — права — пошкоджена в кістці, що аж не можна її вживати. Маю ще її в лубках, всю подушками обкладену, аж писати через неї незручно!..

На вулиці ж, поки я під казаном лежав, неначе брами пекельні відчинились. Потім і я дещо бачив, бо фамулюс, поклавши мене в ліжко та обв'язавши, як вмів, підсунув ложе моє до вікна, з якого раму (аж вигнуло її) так і висадило в хату!

І от, бачив я за життя те, що Ви, друзі мої, лише по смерті в долині Йосафатовій побачите, як зійдемося там усі на суд останній!

Хто гукав, що налетіли вороги. Хто кричав: Тікайте! Ря-

туйтеся! Інші — що надійшов кінець світу й порятунку нема. Інші знов благали рятунку, гукаючи: загинемо!

Люди бігли, хто куди, без напрямку й мети. Зойки, виття псів, ридання жінок, плачі дитячі — все це мішалось з тріскотом розломаних луток, брязкотом скла, шаленим тупотінням коней, ревом корів та звуками незваними. Наші лучники та й комонники металась по вулицях, шукаючи небезпеки. То тут, то там рвучка й тривожна звучала військова сурма, як голос архангелів у день суду! І в катедралі дзвонили на гвалт. І по всіх інших костьолах плакали дзвони. І холод біг по спині від того ридання металу в п'ятні. Громовиця ж, — наче б то її прикликано знову тим гармидером пекельним, повернула ще раз, і була страшна: вогненними стрілами пронизувала й прошивала небеса.

Я підвів очі на небо й дивився уважно: перевірити хотів, чи дійсно все так, як Пліній описує? Бо ж думав я: це — землетрус! І хоч недоречно була та думка моя, та ви мене за неї не осудите, бо ж: що знаємо ми з грізних законів природи? Де той, що може сказати: Це я, що зрозумів їх?

Так вертаю знову до опису. За Фрейбургом, де кляштор Бертольдів — півнеба палало. Мідяно-металевим вогнем були облиті всі гори. Аж блискавиці в тім червоному вогні згасали. Ніколи досі не бачив я такого дивного світла. Однак, як по перевірці виходить, з Плінієвим описом дуже згоджується. Над самим же кляштором висіла чорна хмара. Навалилась на нього, мов скеля, а в ній, як оливу в тиглі, клекоче, кипить! І — господи, прости мене! — здалось не мені одному, що в тій хмарі щось злісно харчало, лаялось, хулило, загрожувало, тріумфувало вигуками нелюдськими. Жахливо! Справді, жахливе було це видовисько! Я — ні, але дехто з людей вірогідних чули на власні вуха глузливій регіт, інші бачили в полум'ї страшну постать, що загорталась вогнем, мов киреєю. Люди падали навколішки просто в болото, під дощем: молились, плакали, благали...

Сталось це передучора. Однак і за цілий день вчорашній ніхто не відважився ані за нагороду, ані страху ради перед наказом влади — підійти до руїн. Тліють бо ще й днесь. Вибухають снопами вогненними, а їдкий дим душить тих, хто зважується наблизитись. Язика вогненні вириваються з-під грузів і по руїні перебігають, то виростаючи вгору високо, то ледви повззаючи по землі. Істинно, як кажуть люди, подібне це видовисько до того, що це шукають схованих душ чернечих ті, що їх і погубили.

Над Фрейбургом же два дні висить рудаво-каламутна димова імла. І — друзі мої! — смаженим дуже чути...

Чи лишився ж хтось живий по льохах кляшторних? Нікто ще про те не знає, бо ж були там цілі катакомби. Відомо, що врятувалося лише трьох ченців: придверник, що раніш, як замкнути головну браму, обходив кляштор довкола. Його — як сам він вже розповідає превелебному панові соборному канонікові, що забрав його до себе на лікування, — сила неземська пхнула спочатку штурханом гігантичним, аж, мов на крилах могутніх, він полетів з кляшторної гори й упав на стіжок торішнього сіна. Одначе, таке було падіння, що хоч і на м'яке пощастило йому впасти, проте має кості деякі поломані, інакше ж — у здоровому розумі перебуває. І це — вже не мале чудо! Не дурно ж він і наймення таке носить: брат Фелікс іменується.

Другий — брат Криспін, чоботар кляшторний, цілком без безпеки вив'яз. Ходив до міста умовляти з чинбарнею відносно дубової кори й, дощем застуканий, перечасовував у костельника. І, нарешті, найстарший з ченців — отець Сильвестр, котрого ради старчої немочі його перед кількома днями до термів відвезли, де він свої хворі ноги вигрівав. Цей так і не чув навіть нічогісенько, що в його кляшторі сталось...

Ще розкажу Вам про одну істоту, що потерпіла на пожарині. Хоч Ви не любите її — це вірний, бідолашний пес, Локи. Тепер сидить він, поклавши голову на мою скалічену ногу. Дивиться сумно так, що я вірити готовий, що не лише сарна лісова плакати вміє. Не гавкає, не плигає, не їсть. Зажурився. Бо ж бігав він вчора аж на саме пожарище, й попалився там так, що тепер далеко більше нагадує «печеного чорта», як я сам. Ні, не кажіть, що нема вже приязні та вдячності на світі. І в нашій недобрі, позбавлені всіх ідеалів часи, вони ще є. Дарма, що це не ученя мій, а лише колишній його пес доказав.

Серце ж моє болить за тим учнем невдячним, нещасливим. І тому я уклінно прошу пана Фридриха негайно, як лише фамулюс мій привезе цього листа, давши коням потрібний перепочинок, враз до Фрейбурга їхати. Посилаю з Готом своїм ще й другого коня: знаю бо, що коней не тримаєте. Я ж найняв у кіннотчиків-кондотьєрів, що відбули свою службу десь у Іспанії та нової нагоди збройної по світі шукають і до нас заблукали.

Знаю: скажете мені, а особливо достойний пан Фридрих, що неблагоді пам'яті Бертольд наш ані турбот моїх, ані жалів не заслуговує. Бо ж, як подивитись на його життя тепер, то виглядає воно так, ніби лише бавився всім у житті чоловік цей. Як лицар соколом на полюванні. Бавився наукою. Бавився й рясою чернецою. За останній рік я все ще одного разу, в день на царя Константина відвідав був його, хоч, як знаєте, ставився він до мене так, немов не я, а він мені вчителем був.

Та ж не всякий, хто рясу чернечу одягне та біля горна обернутись вміє, вже й Альбертус Магнус з Кельна зробиться. Хоч би був перед цим також ніби «з Кельна», й хоч, кажуть, також свого «гомункулюса» металевого вигадав, щоб льохи кляшторні охороняти — а все ж таки був це лише — «Конрад»!

Давно вже відвернувся нерозумно Бертольд наш від серйозних приписів відвічно непорушних законів науки правдивої. Від часу ж, як приблудився до кляштору їхнього якийсь, нібито вчений, чернець з Італії, — цілком у забобони химерні занурився. Не бачив я того ченця славнозвісного, бо ж — кажуть — все він хворий був. Та признатись — й не намагався я його побачити, хоч нібито й був він учнем дом Алессандро-да-Спіна. Отож, можливо, що на окулярах він дещо й тямив, але ж, судячи по тому, чого він Константина навчив, — у правдивій науці не тямив він ні боба! Лише грався він наукою, як дитина грається люстерком на сонці. І от, цього — скажу грубо: жонглера науки Бертольд мені у вічі називав своїм вчителем. Мало не за пророка його вважав, а мене ж зневажав тяжко, ще гірше, як тоді було в останній раз з Вами.

Я за себе не ображався ніколи. Бо ж дійсно: хоч і працював я багато, але знаю мало. Та шкода мені було Бертольда, бо ж здібності цей чоловік мав великі. І я все вірив, що він отямиться й правдиву науку знесважати різними химерами перестане. Бо ж повинні люди науку добру не менше шанувати, як і саму теологію. Бо ж наука правдива дає людині радість великі, нічим незрівняні. Та ж, здається мені, що й теологію в останній час наш Бертольд зовсім занехав... Бідний чоловік, та й годі!..»

Фізикус так заглибився в свої жалі, що й не зауважив, як відчинились двері й в лабораторію увійшов Гото — його слуга й фамулюс в одній особі. Старий вчений дуже цинив його за дійсно надприродну здібність мовчати, хоч би й по кілька днів. Мова була зайвим даром цій дивовижній людині, і за це алхімік вибачав йому всі його численні хиби. Тепер Гото приніс із сусіднього шиночку вечерю собі й своєму панові, бо пан рішуче не дозволяв приправляти їжі вдома, будучи певним, що неминуче помилково до їжі може втрапити якась з його солсі, силу котрих перевіряти на собі самому він не мав найменшого бажання. Слуга вийняв з кошика й поставив на край меншого, трохи вільнішого від хімічного посуду, столу глиняний дзбан з пивом, окраєць хліба, шматок печеної свинини та два кислих огірки. Якусь хвилю дивився на фізикуса, ніби вагаючись: чи має йому перешкоджати, чи ні? — й потім, ніби відповідаючи сам собі, махнув мовчки рукою, вийняв причеплений до пася ніж, від-

батував шматок хліба, врізав свинини й сів біля горна. Дивився у вогонь і не поспішаючи жував, уважно й серйозно. А фізику тимчасом писав далі.

«І от, вигадали ці двоє — захожий так званий «вчений» та наш, злополучної пам'яті Бертольд, якесь «чорнозолото». Чому — чорне? Це — їхня таємниця. Мало ж воно бути цінне тим, що нібито не тільки все золото світу воно дало б тому, хто його мав, але ж ще й славу, владу, і хто знає, які ще дурниці. Подумайте самі: яка безглузда ідея! Коли взагалі треба всіма способами змагати до того, щоб золото знищити, як причину всіх бід та лиха людського, вони були такі великорозумні вчені, що мимо жовтого природного ще завзялися вигадати штучне, чорне!

І щось таки, кінець-кінцем, вигадали. Про те мені зволив сказати навіть сам Бертольд. Однак, в чім саме річ, мене не таємничив. Звісно, у них усе було таємниця, мало не окультизм! Бо ж ці новітні вчені забули, що наука існує для блага широкого людства, інакше ж вона — лише зло! Здобутки правдивої науки вимагають якнайбільшого розголосу, щоб якнайшвидше стати загальним надбанням. Вони ж, кажу, як псевдовчені, зробили з науки маєток окремих осіб. І навіть продавали її, як Симон Маг продавав свої чари.

Брати розповідали, що навіть сам патер гвардіян, цей найліпший з людей, з душею чистою та богобоязливою, ще й в науці чимало тямучий, і він на Бертольдові таємниці зловився. Дарма, що ніколи золото його не цікавило, дарма, що на жодні світські речі ласий не був, а от же тією лихою вигадкою так зацікавився, так Бертольдом, чи тим другим зачарований був, що й сам бажав, щоб того чорнозолота було в кляшторі якнайбільше. Кажуть, чимало бочок його в кляшторних льохах стояло, а ті «золотарі» все далі й далі його виробляли. Ото ж і бачать тутешні люди в небувалій катастрофі тій кару господню на грішних ченців. За останні бо часи таки й всім стала помітною в них переміна. Як сказано в святому письмі: «Славу людську більш бо як славу божу возлюбили». Дійсно, всі вони про скарби все говорили, про славу марну думали, замість того, щоб, як слід ченцям порядним, «славу божу співати перед лицем янголів», як це й робили вони раніш, коли ще їхній кляштор далеко й широко мав славу кляштора праведного.

Ото ж, кажуть люди, бачив не один (і верхній вартмістр був серед тих, що бачили!), як архангел Михайло з неба у ви́хорі вогненному злетів. І вигляд його був грізний, а гнів — страшний. Мечем своїм по вежі кляшторній він вдарив. І від того удару кляштор розпався.

Сам я, як уже й казав, нічого того на власні очі не бачив, понеже лежав саме під своїм «Конрадом», накритий. Однак, гадаю, що це могло бути. Бо ж не один вже раз вогнем гнів божий в історії людства проявляється, як пригадка людям, що міра божої терпеливості може й переповнитись. По-друге, всемогутності божій однаково легко й природно дати початок пожежі від вогненного меча архангельського, так само, як і від переверненого каганчика маленького.

Але гадаю, що не могло добром скінчитись те, що робилось у Бертольдівій лабораторії. Бо коли голову полонить нездорова мрія, скажу просто: грубий забобон, — тяжко вберегтися, щоб не захопила вона всіх, як пошесть з зіпсованого повітря.

Грізна ж ця катастрофа могла з'явитися внаслідок звичайного збігу обставин. Природне бо це явище там, де не наука панує, не тверезий погляд на існуючі закони природи признається, — лише самі забобони та самовпевненість неуків.

Константин занадто прямував до всього невідомого, нового, необгрунтованого. Бавився не тільки наукою, а й ясною логікою та висновками здорового розуму. Міняв при цьому свої захоплення і засади, як дівчина оздобу. Свої здібності, хоч і великі, занадто перецінював. Але ж гордощі Анклітценовські раз у раз засліплювали його й можна сказати, що просто диявольська гординя сиділа в людині цій. А це саме вченому ніколи й не буває на добро. Бо ж із зарозумілості завжди виходить самий пшик, або й щось гірше. В останні мої відвідини добросердий патер Герхард, гвардіян, з сумом казав мені знаменну, вельми знаменну річ, що вся завзята Бертольдова праця останніми часами або не доводила до жодних практичних висновків, або навіть витрачалася на те, щоб псувати вже раніш зроблені здобутки на різних полях його вигадливості. Тобто праця його богом благословена не була, а він — бідний — сам того й не помічав. Ото ж святий Марцел, патрон наш, може тільки й відає, чого він намішував у свої таємничі тинктури. І от, винахід його, що ним він так був пишався, навіки втрачений, згинув. Ім'я ж Бертольдове, яке він так намагався вчинити не смертельним (він сам з погордою про це мені признався), чи буде воно комусь відоме?

Та ж не це все мені гірко. А болісно мені, що от на що вже зійшов може найздібніший (після Колумби, звичайно) мій учень! Гірко мені тепер, що полюбив був я його, як сина. Він же й відносно свого кривного батька був лише «сином марнотратним». А все ж таки я дуже хочу пошукати його ще по льохах, а тому й прошу приїхати якнайшвидше: удвох бо це зробимо ліпше».

Зітхання глибокого задоволення відірвало алхіміка від його довгого листа. Він різко оглянувся й побачив свого фамулюса, який тільки що проковтнув останній шматок своєї вечері.

— Звідки ти тут узявся?

Фамулюс помовчав хвилику, а тоді показав пальцем на двері:

— Увійшов. Дверима, — висвітлив спокійно.

Алхімікові ж здалося, що усміх заграє у Гото на губах. Це роздратувало фізикуса:

— Знаю, що дверима, — бо ж нема тобі потреби влітати комином. Але ж ти ані не привітався, входячи. Тому я й зауважив тобі!

Гото підніс на пана здивовані свої очі:

— Та ж я й не прощався з вами, виходячи. То чого й вітатися?

Алхімік відмахнувся рукою й схилився знову над листом.

Запечатуючи вже його воском, вияснював слугові, як саме та кудою він має їхати найкоротшим шляхом до Міллерів, у Нойштадті...

„Брати“ Шварци XIII

В законі жодна літера не гине.
Леся Українка.

— А може й більше, як сто років минуло вже. Напевне!
— Ветхий пустельник почав вираховувати:

— От, поміркуймо та помізкуймо! Батькові моему тоді було може з п'ять, а може з сім годочків. З пастушками він був за підпасича. У горах. Тоді ж ото й онімів був. А я народився, як батькові вже сповнилось... Не знаю, скільки саме, тільки вже на шостий десяток пішло, то — напевне. Тепер же мені поверх дев'яноста: дев'ять-десять і чотири маю...

Отож і кажу: саме тоді був батько в горах. Тоді ж і знищив пекельний вогонь тої кляштор несправедний. Я сказав: пекельний? А от дехто знов говорить: не пекельний, а небесний вогонь то був, з небес на землю впав. Може! Одно правда: була то кара божа, бо ж відхилилася братія від дороги спасіння. У мудрість лукаву чорної магії заглибилася. Найчорнішої, — підвів оповідач вгору сухий, чорний палець з кігтястим нігтем. — Най-чор-нішої! Бо ж двох було їх там, не при хаті згадуючи, між ченцями. Бертольд звався один, Бертрам — знов — другий. Обидва ж однаково Шварцями прозивалися, дарма, що один був — дійсно — з обличчя, як мурин, а другий, хоч і обличчя мав біляве, та ж на прізвище — однаково — Негр. По-нашому, отож, обидва, виходить, були Шварци. Й було двох Шварців саме тих, що гнів божий накликали, вогонь пекельний, а — може, кажу, й небесний на кляштор привернули...

Кажуть люди... чого ті люди не кажуть? — що принаймні один з них напевно був той, чие наймення прокляте. Тільки ж котрий саме, ніхто не знає. Мабуть тої Чорний Шварц. А може — й Білий. Або й обидва. Га?..

Звуки духової музики, співи, сміх, вигуки долітали здалеку до пустельникової келії-печери й творили звукове тло до його оповідання. По вибухах реготу не тяжко було догадуватись, що пиво відіграє чималу роль у його вібраціях. Та це не псувало поезії свіжого весняного дня, бо тиха лагідність ароматних про-

менів, що напоювали відживаючу землю, зм'ягчала людську грубість. Лагідний і величавий шум столітніх дубів, вкритих м'якими світлозеленими шатами, часом покривав всі інші звуки за винятком віолончельного баска невдоволеного пухнатою чмелика, що не міг знайти дверей з анахоретової щілини. Та сонячні зайчики, що забігали аж в печеру, викликали його надвір і показали пестрий килим квітів на зеленій прогалині.

Пустельник ніби забув про своїх слухачів — фрейбурзького соборного каноніка та молодого, щойно висвяченого патера, недавно настановлених при катедралі. Були вони тут уперше й з цікавістю слухали самодивових згадок про легендарних Нігерів. А старий, помовчавши хвилю, розмірковував, думаючи вголос і, не бачачи своїх гостей, оповідав далі.

— А який же кляштор був! Ай-яй-яй! Кажали люди, що мав достояти аж до другого пришествя. Та ж сказано: порох перед господом — людська міць. І лише марний дим — людські обрахунки. Бо ж, кажу: забули покору християнську, запишались премудрі ченці. Такі бо стали мудрі, що вже й хвороби не було на людях чи на скотині, щоб на неї вони ліку не винайшли. Не було й праці чи там мистецтва якого, щоб вони не досягли досконалості.

А вже найбільше пишались — саме отими двома чорними братами їхніми, ченцями — не ченцями: Бертольдом та Бертрамом. І що люда ходило до кляштора?! Що того «приносу» постійного було?! І їжа, й речі дорогі, й злото шире.

Пустельник простяг свою чорну руку в напрямі, відкіль долітали співи та музика.

— Ще й поднесь, в день святої трійці збирається на цей лисий горб — Кальбергом звать його — натовп. Але ж це — ніщо, як рівняти з тим, що ходило до кляштора за часів давніх. Кажали небіжчик тато: — «Як ніч, сунуло люда!» Еге ж! Ішли бо за доброю радою, за поміччю, за ліком тілесним і духовним. Сьогодні ж лише «того» тішити збираються. На збіговиська грішні приходять.

За те ж, гляньте-но. Ось вийдемо на світло. Бачите церковцю? Ба, ні: не церковцю, а таки гарну церкву із дзвіницею, з білим мармуровим порталом? Бачите? Неначе в місті, а не в горах, у пустині стоїть?!

Пустельникова тремтяча рука, мов лапа химерної птиці, вказувала на білу, прегарну будову на голому вершку серед фіялкових лісів. Церква здавалась цілком новою. Ні одна шибя в круглих, як щільники поділених вікнах не була вибита. Ніде не обвалився й шматочок облицьовки. Однак робила вона враження покинутої, самотньої, заклятої.

Такою й була. Лише раз на рік, саме в день святої трійці правилась в ній служба божа. Була це згадка про часи минулі, що й тепер звалася «прощею», хоч і сходились на Кальберг люди не ради побожності, а на весняну розвагу. І тоді гуло на Лисому горбі день-два, а навіть і три. По них же — знову тиша й самотність панували довкола цілий рік без трьох днів. І в тій самоті, під горою з давніх часів сидів сам один пустельник. Не був це ні висвячений панотєць, ні пострижений, регулярний чернець. Eremiti, oblati, molachi, laici — звичайно звали таких духовні. І цей, як більшість, склав три головні чернечі шлюби, але дістав від свого кляштора дозвіл жити, як тебаїдські анахорети. Дехто мав таких пустельників за святих. Інші — за диваків, людоненависників, інші знов за чародіїв та зорезнавців, що «зніюхалися з чоргами й мавками». До перших приходили люди по раду й ліки, а околишні розбишаки часами трусили їхні схованки. До других не ходив ніхто й забобонний страх охороняв їх ліпше за найміцніші мури. Здебільшого й самі вони не охоче пускались до розмови з світським суспільством. Зате при зустрічі з особами духовними мали велике потішення в «розмові духовній» . . .

Цей пустельник, що мав славу святого, впродовж цілого року чекав на відвідини духовної особи й тепер не давав собі відпочинку. З малими перервами він ворушив синіми губами, а біла борода з жовтими смугами, немов злежала вовна, неначе живучи окремим, власним життям, задоволено здригалась і дрібно тремтіла. Надворі, під сонячним промінням вона виблискувала полірованим сріблом.

Пустельник знову пірнув у свої спомини, мов спустився в глибоку печеру:

— Що вже й казати! — махнув рукою. — Не такі були раніш люди. Не такі! . . . Взяти бодай приклад. Бувало — раніш — з сусідніх замків або й господарі побожні пришлють тобі і хліба печеного, запашного, і крупи, й меду. Наказують лише пильно молитися, а про земні потреби не старатись. Або: хтось надумается за поминки душі усопшої привезти липівочку білєсеньку капусти кислї. Відтулиш бочечку, а там — біла, соковита, запашна, як локшина, так і засміється вона на тебе. Немов голосом ангельським до тебе промовить:

«Бачиш, — немов говорить, — бачиш, чоловіче грішний, які прегарні речі дає тобі, «нікчемному», господь прємилосердний на потребу?»

Подякуєш господеві за дари його. Добродіїв добрим словом спом'янеш, поблагословиш капусточку та й візьмеш у пучечку. Голову закинеш — та й покладеш у рота. Ах! — тяжко було

— вірте! — дуже тяжко було не відкусити собі враз із тією капустою і язика чи пальця. Вельми вважати було треба!.. Га?..

Задоволена голова крутилась, посміхалась і облизувалась, немов би в беззубому роті вчувала ще «ангельські голоси» тієї легендарної капусти.

Але за хвилину лагідне обличчя старого здерев'яніло: замовк знову. Минуле, як вода над головою нурця, замкнулось над ним і вирвало його з сучасності. Духовні знову мовчки чскали, оглядаючи залатану й позашивану різними нитками рясу, колись чорну, а тепер вже мінливу всіма барвами веселки. Пляшка з висушеної роповки, прив'язана до пояса, вилискувала на сонці, як і пустельникова лиса голова. Овечий смушок, причеплений на спину, захищав старому легені, а вовняні зелені панчохи, заплетені ремінцями від саморобних морщаків, оберігали від застуди ноги, що вже не могли нагрітись промінням травневого сонця.

Старий приклав руку дашком до чола й поглянув на небо. Зітхнув і перехрестився.

— Най панбіг мені дарує, коли сказав щось неправдивого про тих ченців. Слабим есьм чоловік і не вільний від празномовності, — промовив покірно. — Якщо й згрішили вони, приїде й на них час пробачення, година милості божої.

— А коли ж, отче? — не втерпів молодий панотець.

Канонік торкнув його під лікоть. — Хай, мовляв, оповідає, що сам хоче.

Пустельник звів на юного патера свої виблідлі, але ясні, як у немовляти, очі, ласкаво оглянув усю патерову постать, лагідно сміхнувся, але не відповів. За хвилину запросив:

— Ходімо. Покажу вам стале чудо боже. Чудо, на яке й дивитись не хотять от ті, що там грицями «того» тішать.

Човгаючи ногами, попровадив гостей весняним лісом. По дорозі продовжував оповідати, як саме онімів його батько.

— Кажу ж ото: у горах, з пастушками був він. Спав. Аж раптом вчув, що світ завалюється. Небо все вогнем-пожежею взялось: горить, як стіг соломи. Щойно рота розтулив, щоб кричати, аж воно як не загуркотить. І в тій хвилі з неба так і впав просто на нього чернець. Спасибі, що не товстий був, а то б забив був на смерть батька, тобто малу дитину ще тоді. І чернець той був увесь чорний, як вугіль, в огні опалений, звісно, не живий, а мертвий. От, тут і одняло хлопчини, тобто моєму батькові, мову. Не говорив і не співав. Так минали місяці, а по них — і рік за роком. Та надійшов час батькові й до першого причастя ставати.

Ну, що ж з німим робити? Наш панотець аж об поли б'є, бо каже: «Й висповідати тебе, тобто батька, не можу. Ані катехізму поспитати. Ну, яка з тобою поміч, хлопче?» — питає.

А тато, німі ще тобто, й відповідають зненацька:

— Господь святий pomoже, панотченьку!

І з того ж ото часу заговорив, і заспівав, немов ніколи й не німував.

Вийшли на широку луку, що нею кінчався ліс. По свіжій мураві, мов на зеленому небі, скрізь розбіглися білі зорі нарцисів, а на узліссі, де скеля нависала, як дах над глибокою порою-печерою, квіти творили сріблясту, сяючу раму. Неначе хтось розстелив перед печерою зелений килим з білою габою. Середина ж габи була прикрашена віночком. Здавалось, вправлена рука доброго садівника штудерно висадила тут щільно, кущик біля кущика, густо й рівно, великий вінок нестерельних-солом'янок. Рослини не тільки високо випнулися над срібними зірками нарцисів, але, незважаючи на ранню пору, викинули вже й пуп'янки.

З великих уламків насіченого каменя, з грузів старої стіни, на якій ще можна було розпізнати шматки мистецького карнизу, між зелених віт, кущів, моху та дикого золотого дощу самою природою збудований грот був перетворений в примітивну капличку. В глибині її кам'яний вівтар був накритий дбайливо вив'язаною тоненькою матою, а поверх застелений чистим, селянським полотном. Образ святого Франціска з Ассізі був тут саме на місці: ця ідилічно-вбога простота найбільш годилася до його вбогості. На вівтарі лежав якийсь стовбатиї предмет, також дбайливо прикритий хустиною.

Чисте гірське джерело вибивалося з-під самого вівтаря й веселий, говіркий струмочок вступав у маленьке, наскрізь прозоре озерце, що розпливалося тут же, за капличкою. Дверцят капличка не мала. Лише грубо зв'язані ликом білокорі березові віти відділяли ґратами вівтар. Пустельник схилювався на коліно й звів на образ очі.

— Благослови, отче! — промовив, немов до живого. Почевкав з хвилину, ніби слухаючи формулу благословіння з уст патріарха, й тоді підвівся. Обережно підніс полотно, що затулювало таємні речі на вівтарі. Духовні побачили стару, напіззітлілу інфулу і такий же старий, шашелем поточений пасторал.

— Копаючи на себе могилу, — завжди з великим постом щорічно собі її поправляю та лагоджу, щоб на всяк час була в порядку, — знайшов я ці речі в землі. Давно вже, — оповідав пустельник, — вельми давно. Ще ж за молодих літ виставив був я оцей вівтар й на нього поклав я оці речі. Чиї вони, хто

ж те скаже?! Міркую так: може ігумена того кляштора. Може єпископа якогось, що знайшов вічний відпочинок на чернечому цвинтарі. Але — най лежать в порядку, бо ж в день воскресіння мертвих візьме їх той, кому вони належаться, щоб перед страшним судом стати слушно, як пастир, з ознаками свого стану. Для того невідомого й зберігаю я ті речі, для нього, що він тут — господар був і є, а я — лише в гостині в нього... А ось далі, маю я ще й друге мешкання. Часами ночую тут більше влітку.

Прихожі заглянули в іншу печеру, що була поряд з капличкою. Купа листя, вкрита кількома смужками, в стіні — дерев'яний хрест без фігури, під хрестом — пожовклий людський череп. Перед печерою — купа свіжої, приправленої на кошики лози, від якої йшов своєрідний солодкавий аромат. На жердках, під кам'яною брилою висіли пучечки сушених трав, коріньців, поморщених на галузках сухих ягідок.

— Не замикаю ніколи ні каплички, ні хижки, — говорить господар, — а особливо взимку. Люди сюди, щоправда, і в день серед літа майже ніколи не заходять, але за те звірі лісові, німа божа тварь, — ті від холоду та голоду до мене частенько навідуються. Сарни, зайці, а особливо вивірочки-чепурушки. Тваринки підкріпляться, нап'ються в струмочку, — «божа вода» він прозивається її від багатьох немочей помагає, — й заглянуть до каплички, святому Франціскові хвалу її дяку віддаючи. Не дурно ж бо всіх їх своїми братами він звав! Знає про це вся німа тварь. Знає!..

«Божа вода», накрита легеньким дерев'яним містком, срібною стрічкою витікала з озерця з лагідною пісенькою, яку й заносила в зелений присмерк лісу, що немов прикривав своєю шапкою нову чисту галявинку, котра нагадувала собою цвинтар. Рядками, в геометрично-справних лініях були вишиковані мініатюрні могилки, яких стояло одна біля одної понад сто.

— Бачите? — спитав пустельник.

— Мов кладовище, — не втримався молодий священник.
— Але ж такого ще ніколи в житті я не бачив.

— Напевне, — притакнув господар. — Це ж бо — «цвинтар непохованих». Кажуть бо люди, що тіл чернечих, яких досягла кара вогненна, не знайшли. То ж гірко мені було знати, що їх навіть не поховано по християнському звичаю. Я її поробив усім їм маленькі могилки, квітки на них кладу, свяченою водою кроплю й молюся за тих, «імена їх же ти, господи, віси». Най відпочивають до суду в спокою, а там господь їх — «непохованих» розсудить. А що було їх сто дев'ять, відкрито мені у видінні...

Пустельник перехрестився широким хрестом й попровадив гостей до нарцисового килима.

— Тут відпочиває якась свята людина. Гляньте уважно: я до цієї могили ніколи не диткнувся своєю грішною рукою, а от же щорічно на могилці віночок безсмертників зеленіє й рожево цвіте. І цілу зиму ті квіти так і стоять. Хто їх насаджує? — господь відає. Але ж там, під ними безперечно — праведний, тіло блаженного.

Став навколішки, молитовно зіп'яв руки до неба.

Канонік вголос відмовив молитву за ту душу й за всіх сто дев'ять «нспохованих».

Коли підвелись з землі, очі пустельника блищали від сліз.

— От, тут знайшов я той череп, що там у келії моєї бачили ви. Весняні дощі розбурхали потік. «Божа вода» розмила ґрунт, лише могила праведника була не заторкнена, нічим їй повинь не пошкодила. Але при могилі блаженного об'явився кістяк і череп та дивно: лежали вкупі, ніби від однієї людини останки земні, а тимчасом череп великий, як у дорослого, а кістяк — манісенький, як у семи-восьмилітньої дитини. Хотів я був зібрати кісточки, поховати в землю свячену, — так під руками в мене розсипались в порошок. Але череп міцний. То й залишив я собі його «за друга».

Замовк. Звів голову й замислився, не помічаючи, як весняний вітерець грається з його бородою, відгортає її, мов сторінку з книги. Раптом легенько торкнувся своїм гострим пальцем руки молодого священика.

— Коли прийде час змилювання для тих нещасливих, що загинули тоді від вогню в кляшторі? — питалися ви, панотче...

Одного разу молився тут я вночі. І дивне вчулося мені. Над могилою праведника хтось хлипав і голос нерозбірний щось белькотав, ніби по-дитячому. Довго слухав я, але мало зрозумів. Та все ж таки збагнув зовсім ясно, що тоді прийде змилювання боже на тих ченців зарозумілих, коли в цій церкві, що на Кальбергу, коли в ній буде за їхні душі відправлена остання служба божа.

Та ж багато, дуже багато їх ще треба, служб тих, бо ж правлять там лише раз на рік, та й то ж — не за їхні душі, — захитав головою пустельник. — Багато! Багато треба!

— А скільки ж саме їх треба, брате? — поспитав уже старший канонік.

І тихо злетіло з пустельникових уст велике число:

— Тисячу триста тринадцять!..

CHAPTER 10

10.1

10.2

10.3

10.4

10.5

10.6

10.7

10.8

10.9

10.10

10.11

10.12

10.13

10.14

10.15

10.16

10.17

10.18

10.19

10.20

ПРИМІТКИ

Текст повісті «Сон тіні» друкується за авторським рукописом, що є виправленою версією видання: Сон тіні, повість, Львів 1938. Текст повісті «1313» надруковано за книгою: Наталена Королева: 1313, повість з середньовіччя, Львів 1935, бібліотека «Дзвонів» ч. 9. В текстах зроблено на двох місцях невеликі скорочення. Правопис творів достосовано до сучасного. Деякі застарілі слова й звороти замінено літературними.

Згідно з бажанням авторки в тексті зберігаються латинські й старогрецькі форми власних імен (Алкібіад, Бітінія, Атене, геллени, Коринт, Пітагор і т. ін.).

Нижченаведені примітки до повісті «Сон тіні» перебрано в основному з автографа твору.

- 15 *було відомо, що він, не має жодних стосунків з... Сабіною*
Плотіна, жінка Траяна, вимагала, щоб Адріан, коли його усни-
вив бездітний Траян, одружився з Плотініною племінницею Сабі-
ною, щоб вона стала августою. Адріан погодився на це, але фак-
тичною дружиною його Сабіна ніколи не була.
- 18 *дощовий аромат свіжо скропленого пороку...*
Вулиці Александрії скроплювались кілька разів вдень; вони були
обсажені акаціями.
- 38 *глянув пророк на клепсидру...*
Клепсидра, що заміняла в ті часи наші годинники, була або
з піском, або з водою, яка скапувала вниз. Вважали, що водяні
клепсидри точніші, як пісочні, бо зернятка піску не всі однакової
ваги й величини.
- 39 *його прекрасна сива голова з довгою кучерявою бородою...*
Єгипетські жерці були виголені, але жерці Серапіса носили довге
волосся й бороду.
- 45 *благословлятимуть його як Олімпійця...*
Тобто як бога; за віруванням греків боги жили на горі Олімпі.
- 47 *це в Атенах випадок звів його з іберійцями...*
Адріан був родом з Іспанії, яку тоді називали Іберією.
- 49 *бубон він...*
Бубном називали годі людину, яка забагато й не до речі гово-
рила.
- 50 *чогось згадав про подорож Агріппіни...*
Агріппіну, жінку римського імператора Клавдія, вбито за наказом
її власного сина Нерона.

- 51 *був день відпочинку...*
Днем відпочинку був кожний десятий день.
- 57 *ібіси вже танцюють свій дощовий танок...*
Дощовим танком називали в Єгипті своєрідне стрибання ібісів, водяних птахів, що завжди віщувало дощ.
- 63 *щоб вони самі поїли своїх курчат...*
Щоб при них залишилися їхні сплетні.
- 64 *перуки він не носив ніколи...*
Перуками накривали виголені голови, оберігаючи їх від спеки.
- 66 *гніт бо вина жадає...*
Коли олійна лампа пригасала, то доливали вина, а не олії, щоб не чаділо.
- 70 *на спинці метелика був... череп...*
Такий метелик справді існує. Він зветься Papilio Atrapos.
- 77 *не звався б Юстус...*
Юстус означає «справедливий».
- 79 *я, пане оптіме...*
Юстус плутає слова «оптіо» та «оптіме», дуже добре.
- 80 *безбожниці! невірні! свиножерки! вбивці котів!*
Єгиптяни не їли свинини; за вбитого kota карали, як за вбиту людину, смертю, бо коти були священні звірята.
- 83 *я вже кликав до неї жерця...*
Лікарями були в ті часи тільки жерці.
- 85 *не лишиться й останнього обола; за перевіз душі...*
Харон діставав, за віруваннями тогочасних людей, від померлого той обол, що його клали мертвому в рот або в руки.
- 93 *дзбаном знаменитого сільсільського пива...*
Єгиптяни знали пиво; виробляли його з ячменю. Навіть воякам щодня подавали пиво.
- 99 *слів Мемнонового колоса...*
Існувало повір'я, що монументальні фігури короля Аменофіса біля Тебів при сході сонця співають.
- 99 *митець брехати незгірше за Геродота...*
Звичайний античний дотеп. Про Геродота, визначного грецького історика, існувала думка, що в його творах багато вигаданого.
- 105 *Адріан спокійно працював над своєю «Александріадою»...*
Адріан був справді автором такої книги.
- 114 *не маєш найменшого бажання бути Каєю там, де я буду Кай...*
Адріан передає формулу римської шлюбної присяги. Жінка казала: Де ти — Кай, я буду Кая.
- 120 *він був людиною невтомної праці...*
В ті часи християнські священики не мали жодного прибутку й працювали разом з іншими членами своєї громади.

134 зняв з пальця перстень-сигнет...

Передаючи комусь іншому перстень з печаткою або умовним знаком власника, передавали разом з тим і права цього власника.

136 Антіной дійсно загинув під самою Безою...

На пам'ять цієї події Адріан заснував на місці Бези, що знаходилась приблизно на половині дороги з Тебів до Мемфіса, місто Антіноополіс.

СЛОВНИЧОК МЕНШ ВІДОМИХ ІНШОМОВНИХ СЛІВ ТА ВИРАЗІВ.

- абатиса* — настоятелька жіночого католицького монастиря
- авгур* — староримський жрець, що віщував майбутнє на основі пташиного льоту або співу
- августа* — титул дружини римського імператора
- августіанець* — член кесаревого почоту
- адвент* — піст перед різдвом католиків
- аквамарин* — прозорий самоцвіт кольору морської води
- аллани* — скитське плем'я, що жило до V століття н. е. між Кавказом і Доном
- албарда* — рід середньовічної зброї, довге ратище з насадженою на нього сокирою
- альтер его* (лат.) — «другий я», заступник, близький приятель
- амбразура* — западина в мурі
- амброзія* — в грецькій міфології їжа богів, що робила їх вічно молодими
- Амніті* — за єгипетськими віруваннями світ померлих
- Анакреон* — старогрецький поет, що оспівував кохання, вино й радощі життя
- анакорет* — пустельник
- Андромаха* — дружина троянського героя Гектора, оспівана в Гомеровій Іліаді; її уявляли собі як дуже велику, огрядну жінку
- Апеллсс* — славний старогрецький маллр
- апотеоз* — обоготворення грецьких героїв та римських імператорів; прославлення якоїсь особи або події
- Арахис* — в грецькій міфології зручна ткаля, що зважилася викликати на змагання саму Атене. Атене перемінила її на павука.
- арбітер бібсиді* (лат.) — верховод при пиятиці
- аркадійський вік* — в старогрецькій поезії час, коли люди жили ще простим і щасливим життям; назва походить від Аркадії на Пеллопоннесі
- ас* — дрібна римська монета
- Аспазія* — розумна й красива дружина грецького державного мужа Перікла, синонім розумної, незалежної жінки
- Атене (Афіна)* — старогрецька богиня мудрості, наук і мистецтва
- Афродіте* — старогрецька богиня краси й кохання
- бабуїн* — мавпа в родині павіанів, що живе в північній Африці
- бакхантка, вакхантка* — жриця Бахуса-Діоніса, бога винограду, вина, життєвої радості
- Бахус (Бакх)* — у римській та грецькій міфології бог плідності, вина й радощів

- барельєф* — рід скульптури, в якому фігури виступають на поверхні не більше, як на половину своєї товщини
- бастарни* — східногерманське плем'я, що жило на східному Балкані
- бінефіціарій* — вищий офіцер римської армії, заступник легата
- бескіляріус-драконарій* — хорунжий у римському війську; драконарієм зветься він тут тому, що пранор римської кічноти мав вигляд дракона
- вербена* — декоративна рослина
- ветеран* — старий заслужений воєк римської армії
- вігілій* — воєк нічної сторожі
- Гадес* — у грецькій міфології підземна країна мертвих
- галера* — воєнне судно на весла
- Гарпократ* — у грецькій міфології бог мовчання
- гвардіян* — наставник у францисканському монастирі
- Геката Триформіс* — грецька богиня місяця й чарів
- геліотроп* — декоративна рослина з жорстким листям і фіалковими, дуже пахучими квітами
- гелони* — стародавнє землеробське плем'я, що жило деєь на території центральної України
- Гермес Трисмегіст* — «тричі найбільший Гермес», грецька назва божества єгиптян та фінікійців Тот, винахідника наук та мистецтв; цим іменем називали і автора філософських творів новоплатонського напрямку, що жив у Єгипті
- гетери* — у давніх греків незалежна освічена жінка, подруга й полюбвиця; гетери мали свої школи (музейони), де зівчат навчали музики, співу, складати вірші, танцювати
- Гімет* — гора в старій Греції, на південний схід від Афін
- гінекей* — жіноча половина старогрецького дому
- Гіпнос* — старогрецький бог сну
- гістрія* — солістка старогрецького балету
- госпітальєр* — чернець, що дбав про хворих
- грації-харити* — у давніх греків три богині краси, дочки Зевса й Гери
- Дакія* — римська провінція на території сучасної Румунії, підкорена попердником Адріана Траяном
- Дафне* — за старогрецьким міфом німфа, що боялася кохання сонячного бога Фойбоса й була перетворена в лавр
- декуріон* — начальник декурії, десятник у римському війську
- демос* (грець.) — народ, простий народ
- диптихон* — воскова табличка, на якій в античні часи писали
- Діана* — у римській міфології богиня невинності, лова, лісів і місяця
- Діонісії* — старогрецьке свято в честь бога Діонісоса (Вакха); малі або сільські діонісії відбувались на початку серпня, великі, що були пов'язані з драматичними іграми — при кінці березня
- Діотима* — міфічна постать, що пояснює Сократові значення любові в творі

Платона «Симпозіон»

- дом* — середньовічна народна форма латинського «домінус» пан
доміна (лат.) — пані
Доміцій, Доміціан — римський імператор I століття н. е., відомий своєю жорстокістю
дріада — у грецькій міфології лісова німфа, що народжувалася, жила й умирала разом з деревом
драгал — портовий робітник
Еаностос — один із портів Александрії
Еатерне — старогрецька муза музики й ліричної поезії
евос — вигук радості, що його вживали найбільше при вакхічних обрядах
еділ — у давньому Римі помічник трибуна, що доглядав над поліцією, громадськими будинками й храмами. Щоб стати танцюристкою, треба було записатися «на дошку» в еділів і ходити щодня на вправи до якось школи.
ексоміда — коротка денна або спальна одежа, застібнута тільки на одному плечі
екзорцизм — замовляння злих духів
Елевзінські містерії — щорічні релігійні свята в давньому грецькому місті Елевзіс на честь богині Деметри; відбувалися у вузькому колі втаємничених
елементал — дух, що панує над одним із чотирьох елементів за вченням середньовічних фізиків
епіталама — весільна пісня на честь молодих у греків і римлян
епітафія — намогильний напис
єргастули — підземна в'язниця для рабів, закованих у кайдани
Ерос — старогрецький бог кохання
єфєб (грець.) — юнак
Зевс — у грецькій міфології батько богів, найстарший між усіма богами
Іберія — давня латинська назва Піренейського півострова
Іліон — друга назва Трої
імператрікс (лат.) — жінка імператора, кесаря
інзула (лат.) — острів, у переносному значенні: вілла, дім, що стоїть окремо
інфірмар — чернець, що опікувався хворими
Іфісмія — у старогрецькому переказі дочка короля Агамеміона, яку перед походом на Трою батько приніс у жертву богині Артеміді; богиня врятувала її та перенесла в Тавриду (сьогоднішній Крим)
іхневмон — хижа тварина з родини вивіркових, завбільшки за kota, що знищала гадюк, жаб, мишей, давні єгиптяни шанували іхневмона як священну тварину
какотехнус (грець.) — шахрай
каміл — молодий храмовий учень
камін — піч без дверцят з прямовисним димарем
камінь філософів, філософський камінь — невідома речовина, яка за уявлен-

ням середньовічних алхіміків мала допомогти перетворювати всі метали в золото й срібло

Канідія — відома антична отруйниця

каракала — військовий плащ з каптуром

келар — чернець, що завідував монастирським господарством

Кемі — місцева назва Єгипту

клесидра — у давніх народів піщаний або водяний годинник, у якому рівень речовини, що спадала з верхньої частини в нижню, визначав годину

клієнт — у давніх римлян незаможна людина, що була залежна від патриція. Клієнти бували посередниками, помічниками, довіреними особами.

Клієнт звичайно щоранку інформував патриція про денні новини.

когорта — десята частина римського легіону, приблизно 600 чоловік

контемпляція — глибокий роздум, самопоглядання, спрямоване на покаж-природні справи

кратера — посудина, у якій змішували вино з водою й медом

кротали — старогрецький музичний інструмент, мідяні тарілки

купервас — сіль сірчаної кислоти

курульне крісло — почесне місце вищих урядовців у римській республіці

лараріум — хатній олтар, присвячений душам померлих предків, божествам, що опікувались домом і родиною

легат — у старинних римлян посол, заступник вождя

лєктика — носилки, у яких можна було сидіти або лежати

Лєта — в грєцькій міфології річка в царстві тіней, вода якої давала забуття всього земного

Логос — в давньогрецькій філософії світовий розум, вічний світовий закон

Локуста — відома антична отруйниця

Маєританія, Тінгітанська — римська провінція, що охоплювала сьогоднішню Тунезію, Алжир і Марокко

мангуєста — те саме, що іксвмон

Марсіас — фаун, що його переміг бог Фойбос у змаганні в грі на флейту, повісив на дерево і здер з нього шкіру

матрона столлата — в давньому Римі поважна жінка з аристократичної верстви

мафкат — рід кварцу каламутно-зеленого кольору

меандр — архітектурний орнамент з регулярних кривих ліній

Медуза — в грєцькій міфології істота, що замість волосся на голові мала змії й від погляду якої все живе оберталось у камінь

меркатор (лат.) — продавець, торговець, купець

мім — у давніх греків і римлян актор, що брав участь у простіших театральних виставах, виступаючи самостійно на сцені

мінезінгер — середньовічний лицар-співак, що складав пісні про кохання

Мойра — в грєцькій міфології богиня долі

молоський пес — назва породи великих собак, від північногрецької області
 Молоссіє

мора — гра, в якій треба було вгадати, скільки пальців підніме вгору грач;
 її дуже любили ослярі

Морфей — у грецькій міфології бог сну й сонних видінь

Музеї — у давніх греків назва храму муз, покровительок мистецтва і наук.
 При музеях бували багаті бібліотеки.

мурена — риба з родини вугрів; давіч римські патриції розводили її в став-
 ках, годуючи іноді м'ясом покараних рабів

нард — рослина з родини валеріанових з дуже пахучим коренем; пахуча
 речовина, виготовлена з цієї рослини

наяди — в грецькій міфології річкові нимфи

Норікум — в стародавні часи країна між Дунаєм та Інном у Австрії

обол — дрібна старогрецька монета; її клали в рот або в руку померлому

онагр — порода дикого осла

оптіо — військовий старшина, нижчий від центуріона

оракул — у давніх греків пророкування, відповідь божества, яку переказу-
 вали запитувачам жерці

оргія — у давніх греків і римлян урочисте святкування на пошану бога
 вина Вакха; великий пир

орнатрікс — невільниця, яка робила зачіски й дбала про волосся своєї пані.
 Це були звичайно фригійки.

отець спіритуал — священик, що мав догляд над духовним життям молод-
 ших ченців, сповідник у кляшторі

пальмета — орнамент на спосіб пальмового листа

Пан — у давніх греків бог лісів і черед, винахідник сопілки, істота з козля-
 чими ногами й рогами; ночами він з'являвся між людьми, лякаючи їх;
 звідти «панічний страх»

Панонія — римська провінція на території південно-західної Угорщини та
 сусідніх областей

Парки — у грекоримській міфології три сестри-богині людської долі; одна
 з них ножицями перерізувала нитку життя

пастофор — нижчий жрець

патрицій — в давньому Римі родовий аристократ

пергола — склепіння з витких рослин над доріжкою або стежкою

пілікреп — за свідченням помпейських написів — грач у м'яча, юнак, що
 нічим серйозним не цікавиться

попіна — харчівня

преторіанці — гвардія римських імператорів

профантіда — пророчиця

псалтрія — артистка, що співала й грала на струнному інструменті

Психе — в грецькій міфології любовниця Ероса

Психойдомос — дослівно: провідник душ; назва Гермеса, обов'язком якого

- було також відводити душі померших до Елізіума-раю або Тартару-пекла
- рефектарій* — монастирська їдальня
- роксолани* — грецька та римська назва для стародавніх мешканців області між Доном та Дніпром
- Ростра* — прова, ніс судна; у давніх римлян також назва трибуни для промовців, збудованої з корабельних носів, здобутих у ворога
- сальпетер* — салітра
- самостріл* — середньовічна стрільна зброя
- сарабанда* — повільний іспанський танець
- Селене* — старогрецька богиня місяця
- Серапіс* — грецько-єгипетський бог, утворений схрещенням рисів богів Дія, Асклепія, Діоніса, Озириса й Апіса; мав великий храм в Александрії
- сестерція, сестерцій* — давньоримська дрібна срібна монета
- сестерціум* — тисяча сестерцій
- Сибілла, Сівілла* — у давній грецькій та римській міфології одна з десяти пророкниць
- сірінкс* — старогрецька пастуша сопілка; кілька сопілок різної величини, зібраних в один музичний інструмент
- сіструм* — старогрецький музичний інструмент з металевими брязкальцями й дзвіночками
- стилос* — паличка, якою писали в давнину
- стола* — у давніх римлян довгий і широкий жіночий плащ, який загортав цілу постать, накриваючи й голову; його звичайно вдягали, виходячи на вулицю
- таберна* — корчма
- таблицюм* — друга після атрію кімната римського дому. Сьогодні ми б назвали її кабінетом: там поміщувалась бібліотека і все потрібне для розумової праці
- тамариск* — дерево або кущ з рожевим або білим цвітом
- Танатос* — у грецькій міфології бог смерті; його зображали, як і Ероса, крилатим і завітчанним вінком з квітів маку
- Тангойзер* — німецький лицар XIII століття, герой середньовічної легенди та одноіменної опери Р. Вагнера
- торб* — грецький струнний музичний інструмент, подібний до українського торбана
- Терпсихора* — в грецькій міфології муза танцю
- Титани або Гіанти* — в грецькій міфології велетні, що хотіли скинути всіх богів; їх переміг Зевс і поскидав у Тартар
- Тінгіс* — сьогодні Танжер у північно-західному Марокко
- Тіхе* — в грецькій міфології богиня щастя, що жила на Олімпі, опікуючись молодим богом багатства Плутосом; в розі щедрості носила дари, які роздавала своїм улюбленицям

триклініум, трикліній — у давніх римлян їзальня з трьома пологими осло-
нами, на яких лежали за столом
трирема — стародавня галера з трьома рядами весел по обидва боки
туніка — у давніх римлян спідня одежа під тогоу
фамілія — всі члени панового господарства, включаючи невільників
фамулюс — довірений слуга артиста або вченого
Фаун — латинська назва Пана
фібула — застібка, клямра, якою притримували одежу
фламіній — у давньому Римі жрець, що виконував обряди для вшануван-
ня окремих богів; вищих фламініїв обирали з-поміж патриціїв
Фойбос — дослівно «блискучий», друге ім'я Аполлона, бога світла, сонця,
поезії й музики
форункулюс — дослівно: боляк, чиряк; так називали, як свідчать помпей-
ські написи, вуличних злодійчуків
фра (італ.) — брат
фрау (нім.) — пані
фрейгер — дослівно: вільний пан; нижчий шляхетський ранг у давній
Німеччині
Фрине — відома грецька гетера
фулоніка — майстерня, де чистили одежу
Харон — у грецькій міфології перевізник у підземному царстві, що пере-
возив душі померлих через ріку Стикс
хітон — спідній одяг давніх греків, що мав вигляд вузької сорочки
хорєя — танцюристка, що виступала тільки у складі хору, не як солістка
Цезарєя — місто на території сьогодишньої Палестини
Хронос — у грецькій міфології батько Зевса, уособлення часу
центиуріон — офіцер римської армії, сотник
цикада — комаха, подібна до великої мухи
цикута — болиголов, рослина, з якої виробляли отруу
Шварцвальд — гориста область у південно-західній Німеччині
Юпітер — у римській міфології головний бог, батько богів і людей, те,
що у греків Зевс
лзиги — сарматські кочові племена, що жили спочатку на узбережжі Азов-
ського моря, а згодом у сьогодишній східній Угорщині
Angelus — початкове слово латинської молитви; голос дзвона, що закликав
до її відмовляння
arundo vento agitata — очеретина, що її вітром хитає
bene — добре
campus sceleratus — дослівно: осквернене поле; цвинтар, на якому хоронили
злочинців і карали смертю винуватих весталок
cucurbita — гарбуз
doctissimus — найученіший; *doctissime* — клична форма
domine magister — пане вчителю

ecce deus — це бог
ecce homo — це людина
ergo bibamus — отже піймо
et verbum caro factum est — а слово стало тілом
grüss Gott — щастя боже
hortulus — огородець
ilustrissimus — найсвітліший
indulgentiam, absolutionem et remissionem peccatorum — вибачливість, виправданія та прощення гріхів; формула розршення вмиряючого
in vino veritas — у вині правда
laudes — величальні пісні-молитви
liquamen optimum — найкращий суп
memento mori — пам'ятай про смерть
ora et labora -- молися й працюй
paix, amice — мир тобі, друже
pollice verso — дослівно: вниз поверненим великим пальцем; формула засудження гладіатора в цирку
quaerens quem devoret -- шукаючи, кого б поглинути
sancti angeli et archangeli — святі ангели й архангели
sapienti sat. Finis — розумному досить слів; кінець
sicut filius prodigus, qui mortuus erat, et revixit, perierat et inventus est — як син марнотратний: був мертвий і ожив, пропав і знайшовся
sulfur floribus mortuus est — сірка є смертю для квітів
vanitas vanitatum — суєта суєт
Verus hic ubi stat — nihil veri — гра слів: де стоїть Вер, немає нічого правдивого
virgo maxima — велика діва, тобто найстарша жрекиня-весталка

На далеких шляхах історії

Авторка цих творів народилася 3 березня 1888 року в селі Сан-Педро-де-Карденья біля Бургоса в Іспанії. Її батько, граф Адріан Юрій Дунін-Борковський, учений-природознавець, що від раннього дитинства жив у Франції, був людиною прихильною до української культури й національності. Мати Марія Клара походила зі старовинного іспанського роду Ласерда Медіна-сели. Вона померла після родів, і дівчинку виховувала батькова мати Теофіля в українському оточенні в селі Борки Великі на Волині. По смерті бабусі, на п'ятому році Наталениного життя, коли батько перебував у закордонних наукових експедиціях, брат її матері віддав її на виховання в монастир Нотр-дам-де-Сіон у французьких Піренеях, бо такої малої дитини не приймали тоді до жодного пансіону. Тут Наталена виростала до сімнадцятого року життя. Потім побула один рік у київському інституті для шляхетських дівчат, студіювала в Петербурзі й Парижі археологію та історію мистецтва, виступала в театрі. В наступні роки вона перебувала в західній Європі, беручи участь у розкопках у Помпеях та Єгипті і навчаючись співу. У першій світовій війні була медичною сестрою на фронті; її кілька разів поранено. В 1919 році, виїхала до Чехії. Тут вона познайомилася з українським письменником Василем Королівим-Старим, одружилася з ним і поселилася в місті Мельніку біля Праги. Тут і померла 1 липня 1966 р., саме напередодні виходу цієї книги.

Свій перший літературний твір Наталена надрукувала уже шістнадцятилітньою у французькому часописі «La Croix»; по-французьки появилось більше її статей і оповідань. Українською мовою наша авторка почала писати за намовою свого чоловіка в 1919 році; перше оповідання вийшло у віденській «Волі». Тоді ж вийшов у Празі й маленький українсько-чеський словник, складений нею. Протягом двадцятих і тридцятих років її оповідання друкувалися в різних віденських, празьких, галицьких, закарпатських і буковинських часописах (Нова Україна, Літературно-науковий вісник, Жіноча доля, Нова хата, Молода Україна, Світ дитини, Дзвони, Мета, Наш приятель і ін.), бо авторка з принципу не відмовляла у своїх матеріалах нікому. Але широко відомою письменницею Королева стала порівняно пізно, на п'ятому десятку свого віку, в поло-

вині тридцятих років, коли протягом чотирьох років у львівських видавництвах вийшло шість її книг: у 1935 році збірка легенд «Во дні они» та повість «1313», в наступному — збірник оповідань «Інакший світ» та автобіографічна повість «Без коріння», в 1937 році — історична повість «Предок», а в 1938 році ще одна історична повість — «Сон тіні». В чотири роки пізніше одне празьке видавництво видало у двох випусках її «Легенди старокіівські», а після війни вийшла в Чикаго ще історична повість «Quid est veritas». Два твори Наталени Королевої друкувалися в перекладі на чеську мову: 1936 року окремою книжечкою вийшло її оповідання «Східня казка» («Východní pohádka»), а 1938 року в журналі «Люмір» — легенда «Чайка».

В тридцяті роки, коли письменниця виявляла себе найпродуктивніше, була її творчість помітним явищем в західноукраїнському літературному житті. Тематика її книг, навіяна широким культурним досвідом та інтересами, гостро відділяла її від більшості тогочасних західноукраїнських письменників, що у зв'язку з безвідрадним становищем свого поневоленого народу не могли або не хотіли вийти поза замкнуте коло національних тем і питань. Королева обирала майже виключно, з послідовністю, яка мала характер програми, мотиви позаукраїнські, світові.

Перша її книга — це збірник легенд на старохристиянські теми, до яких інспірувало її виховання та багаторічні історичні студії. Інтересним і цінним є те, що герої легенд — найчастіше прості люди, діти свого віку, показані в щоденному побуті, радощах і турботах. Авторку цікавлять їхні реакції на появу нової віри, що порушує дотеперішні побутові основи, заперечуючи формалістичні старозавітні чесноти, гордість з багатства й соціальних привілеїв. Зіткнення з цим новим ідеалом є для багатьох героїв — простих і таких, як Пілат або фарисей, несподіваною моральною пробою, у якій виходять наверх добре відомі слабості людини: пиха з переваги, здобутої над іншими, і неохота відмовитись від неї, приземне користолюбство, невдячність, страх, маловірство і зрада. Картинам з життя давнозабутих, безіменних людей авторка вміє надати яскравий місцевий колорит, небагатьма штрихами навіяти атмосферу екзотичної східної природи.

За жанром і тематикою до цієї книги близько стоїть збірка «Інакший світ», складена почасти з оповідань, написаних і опублікованих уже раніше. Також тут переважають незвичайні, екзотичні сюжети. В мандрівках по підхмарних краєвидах Вірменії, у пережитих страхіттях гірської бурі, в трагедії покинутої всіма вірменської селянки, чи емігрантки, що її забули й зря-

дили власні діти, в дивній події, що трапилася у вбогій тіренейській церкві, в пригоді бездомного хлопця в чужому місті, в неспокої й хвилюванні черниці, яку переслідує недоречний страх перед гріхом, і в образках з боротьби поганства із старим християнством, що приносила важкі особисті драми й моральні випробування — всюди авторка ставить читача перед загадкою людського щастя, намагається знайти запоруку перемоги над ворожими обставинами, над несподіваними потрясіннями у людській долі. Авторку манять незвичайні, хвилюючі ситуації, їй близька сфера маріння, віри, великих вчинків, в емоціональному фоні її оповідань часті контрасти між самотністю і холодом ночі й сяючою гармонією сонячного дня, що ніколи не погасає для людини, яка знайшла свій внутрішній спокій. Сучасному читачеві можливо бракуватиме в цих оповіданнях конкретнішого соціального малюнку; у виключному спрямуванні авторки до внутрішніх переживань і прагнень відчувається вплив релігійного світогляду.

До жанру легенд Королева звернулася ще раз на початку війни, створюючи під назвою «Легенди старокіївські» оригінальний цикл розповідей про давнє минуле України. Авторка снує своє поетичне видіння скіфської давнини, Криму часів імператора Траяна, подій навколо заснування Києва, першого проникання християнства, відвідин княгині Ольги у Візантії. Володимирового сватання і скинення Перуна, трагедії княгині Рогніди й подвигу Кирила Кожум'яки. Ряд оповідань присвячено в згоді з загальною атмосферою книжки життю Києво-Печерського монастиря, а в двох авторка переноситься у значно новіші часи, розповідаючи про дивну долю й духовні шукання двох відщепленців від рідного ґрунту — свого предка Ласерди, що поселився в XVI столітті на Україні, й Вольтєрового друга графа Сен-Жермен, який починав своє життя як покинена дитина в глибині українських Карпат. Події легенд Королевої затягнуті серпанком ліризму, авторка намагається наситити їх атмосферою давніх вірувань і міфів, що зв'язали б Україну зі степовим Сходом, і особливо з давньою Грецією. Як символ цього зв'язку на українських просторах з'являється лукавий грецький божок Пан, господар над отарами й щедрістю природи, а предки українців називають себе рідними дітьми Зевса й дочки Дніпра-Борисфена.

Але центральне місце в творчості Королевої займають повісті. В цих творах, у яких відображено більші комплекси життя, значніші події й постаті, на другий план відступили елементи її особистого світогляду, її тяжіння до понаднатурального й релігійного, щоб дати місце вірності історичній правді та об'єк-

тивному проникненню в складність людського життя, в дивну гру змінних і постійних величин у духовному розвитку людства.

Дуже своєрідним твором є повість «Без коріння». Це, власне кажучи, низка автобіографічних спогадів про перебування в київському інституті для шляхетських дівчат, багатих кольоритними побутовими деталями. Крізь призму своїх пригод і взаємин в інституті, мерехтливих радощів і тягучої нудьги інститутського життя, героїнка повісті, інститутка Носель, вихована в західній Європі, вникає поступово в різні закономірності дивоглядного життя в дореволюційній Росії, особливо гостро реагуючи на її традиційні лиха — дух сліпого послуху, обоготворення авторитетів, невіжество й високопанське чванство. В творі є цікаві портрети композитора Лисенка, вславленого київського губернатора Драгомірова, цариці Марії, що відвідала інститут. Добре схоплена атмосфера тогочасної панської сім'ї, у якій верховодить примхлива й владна мачуха.

Спробою широкого панорамічного образу цікавої історичної епохи є повість «Предок». Її події відбуваються на початку XVI століття, в час, коли Європу хвилювали великі географічні відкриття, формування новітніх великодержав, духовний неспокій, що попереджував реформацію. Головний герой повісті, авторчин предок Карлос Лачерда, покидає почет божевільної іспанської королеви Хуани, яка, сподіваючись чудотворного воскреснення свого чоловіка, возить тіло Філіппа I по Європі; він стає паломником до Святої землі, в різних пригодах знайомиться з життям на пустині, з побутом місцевих християнських ченців і життям на дворі освіченого сарацинського феодала; нарешті разом з новознайденим другом-полоняником Адамом Дунін-Борковським він подається на нову батьківщину-Україну, шукаючи забуття від важкого особистого болю й надіючись знайти там спокій. Увага авторки зосереджується на типовій добовій риси — скитальстві тогочасної людини, поклику до шукання невідомого щастя, що могло б заспокоїти її гордість, визволити її з настрою містичної тривоги, якою обтяжує її похмурий, безжально суворий іспанський католицизм.

В нашій книжці поміщено два твори Наталени Королевої, що їх вважаємо найкращими з її літературного доробку: в них найбільш повно виявило себе стремління до об'єктивного історичного малюнку, до охоплення типових історичних явищ і суперечностей, і водночас до зглиблення того, що називаємо вічним в людині.

«Сон тіні» є історією неймовірного й вигаданого, але історично вмотивованого кохання між римським престолонаслід-

ником Антіноєм та простою александрійською танцюристкою. Кохання великого, надзвичайного і незавершеного, трагічно обіраного. Але це водночас і спроба охопити й художньо показати побут і духовне обличчя дуже цікавого й важливого часу в історії античного світу. Друге століття нової ери, зокрема роки панування імператора Публія Елія Адріана (117—138), були епохою великого піднесення й розквіту Римської імперії й відіграли важливу роль в остаточному оформленні античних культурних традицій. Самого імператора Адріана, що появляється в повісті на периферії основної дії, деякі історики вважають «найцікавішим з цезарів». Добровільно зрікшись Траянового завойовництва і забезпечивши величезній імперії тривалий мир, він обрав шлях невисипущого будівничого й організатора, політичного мислителя, що намагався воскресити славні традиції римського республіканського устрою, збагачуючи їх еллінською любов'ю до краси й науки та мудрістю народів Сходу. Будучи справжнім універсалістом, людиною гуманною й чесною, він провів більшість свого життя на невинних поїздках по своїй державі, завжди і всюди намагаючись допомагати й підтримувати добрі почини. Його історичною заслугою була реорганізація бюджету й податкової системи, переформування державної адміністрації, встановлення твердих норм цивільного права, реформа війська, заснування пошти, зрівняння у правах іноплеменників з римлянами, поліпшення правового становища рабів. Це він побудував у Римі Пантеон і замок Ангела, два найвеличніші пам'ятники пізньоримської архітектури, він — завжди строгий до себе, обов'язковий, жертвенний, уважний до всього нового, він — речник і втілення найкращих філософських ідеалів античного світу.

Значним мистецьким досягненням авторки нашої повісті є те, що їй пощастило показати в своєму творі зворотний бік цієї слави й величі — складне й неприкрашене обличчя того-часного будня, велику боротьбу пристрастей і суперечних стремлень, властивих часові, коли завершувалась тисячелітня будівля римських традицій і пробивали собі дорогу нові ідеї. Обравши місцем дії Александрію, одне з найбагатших і найкультурніших міст античного світу, в якому схищувались і переплітались єгипетські, грецькі, римські й орієнтальні традиції, вона зуміла розкрити яскраві побутові контрасти між пишним життям цезарєвого оточення й місцевої олігархії, скрозним, але цікавим своїми своєрідними формами побутом простих людей різних професій і німою, похилою вегетацією місцевої єгипетської бідноти й рабів, для яких ніби далі тривала стародавня епоха фараонів. Поперемінно ми опиняємось у світі інтриг, злочину,

обману й холоднокровного цинізму, уособлених у постаті сенатора Татіана та його поплічників, в атмосфері палацових таємниць, політичних загадок і торговельних махінацій, то знову в доброму, людяному колі простих людей, що живуть скромними бажаннями й чистими діями. Філософська зрілість і віра в науку сплітається в цьому хиמרному світі з найтемнішим забобоном; звичайна гетера може в ньому стати впливовішою за першого мужа в державі, а танцюристка з передмістя — сісти на імператорський престол.

Понад усі оті умовності тріумфальним акордом піднімається історія великого кохання. Але Ізі, дівчина повна поезії, етерична, ніжна, чиста, є для юнака Антіноя не тільки предметом заичайного любовного прагнення. В ній він знаходить обіцання й видиво якогось остаточного, філософського щастя, що заперчить і розсіє всі посередності життя, допоможе натрапити на слід вимріяної остаточної правди, остаточного змислу, незахитаної певності й повноти, до яких не має доступу розум. В настроях Антіноя виявляє себе неспокій провідних людей його часу, схвилованих недостатністю здобутого матеріального щастя й ситого добробуту, побудованого на кривді й стражданні інших, на неповному зрозумінні для людини. Але однаково живим і настійливим і для нашого часу залишається центральне запитання твору: чому людське життя є так часто тільки даремним чеканьчм і сподіванням? Навіщо в нього заплетено стільки непотрібного смутку?

Якщо «Сон тіні» хвилює читача свідченням про непотійність щастя, то повість «1313» є художньою історією народження новочасної людини. В імагінарному життєписі винахідника стрільного пороху Бертольда Шварца розкрито ознаки того великого зламy в історії європейської культури, що його відкрило саме кілька десятиріч на переломі XIII та XIV століття. Це був час, коли у свідомості освічених людей в деяких європейських країнах вперше загорілися новим несподіваним світлом ідеї античної краси й свободи, час, коли Марко Поло розбивав своїми відкриттями в Азії замкнуті географічні горизонти, а Данте, покликавши в допомогу рідну мову, збирався замкнути аесь духовний доробок середньовіччя у своїй «Божественній комедії». Ще вся державна потуга була в руках королів і шляхти, що уже визбулася своїх лицарських чеснот, але вже міцніли впертим трудовим подвигом своїх ремісників і купців міста. Монастирі ще залишались головними центрами освіти й культури, але вже кріпли її світські форми, зростало прагнення до знання, незалежного від догм і церковного вчення та спрямованого на безпосередню, доторкальну дійсність. Ще анатомічні

студії вважалися злочином, що мав би каратися смертю, бо ними загрожене непошкоджене воскресення тіла на страшному суді; ще більшість учених не сумнівалася, що Єрусалим є природним центром землі. Але вже схвилювали сучасників еретичні праці Роджера Бекона, монаха й піонера наукового критицизму, що висміяв схоластичну псевдонауку й поставив вимогу, щоб природу досліджувати математичними методами, спираючись на досвід. Відважного монаха досмертно ув'язнили, його книги публічно спалили, але під напором непереможного критицизму все одне кришилась сліпа, незахитана віра в авторитети, переконання про вищість неземного, метафізичного над тілесним. Над життям нависнула похмура тінь інквізиції, тисячі людей шукали забуття від життєвих злиднів і нещастя у релігійному фанатизмі, але в очах інших сучасників даремними ставали вперто повторювані слова про недопускательність і грішність земних радощів і світської слави.

В цьому світі народилася постать, що стоїть на межі двох розумінь життя й призначення людини, індивідуальність винятково обдарована, високо піднесена над бездіяльний, розгнузданий подут свого соціального середовища, над його самодурство й цинізм. Для неї існує тільки одна дорога — відірватися від цього беззмістовного побутування й шукати нових умов, які заспокоїли б її бажання свободи й творчості. Бертольд шукає їх по-старому, як кожний середньовічний шукач — у монастирському відлюдді й спокою. Але тут його підстерігає велике розчарування: хіба ж йому, від природи неспокійному й шукаючому, можна вкласти в тісні рамки монастирської дисципліни, примиритися з запереченням кожної індивідуальності, з самодоцільним обоготворенням кожної праці, з вірою в мертві забобони? Він почуває себе обманутим, бунтується проти злиття з сірим, безіменним колективом. Чи справді його опанувала хвороблива гордість? Невже тільки він сам винуватий у своїй самотності й неспокою?

Так, він дитина свого часу. В його серце міцно вросли класові передсуди, зневага до простої людини; самолюбство засліплює його в хвилинах, коли до нього в постаті Колумби підходить єдине велике щастя. Але його душа сповнена великої чистоти: він ладен пожертвувати всім задля перемоги над непізнаними загадками природи, задля впертої мрії про дружбу й спільний подвиг людей сильних, творчих, рівних собі самому. За славу, здобуту власною працею, він міг би заплатити зреченням від усіх інших радощів життя. Але що стоїть на кінці його фаустівського шляху, присвяченого боротьбі за правду науки? Він, людина, яка в юності нерадо посягала на життя

лісової тварини, стає винахідником і визволителем сили, що поширюватиме смерть і руйну. Така трагедія тих, що «йдуть непізнаними шляхами, не знаючи, куди йти доведеться», переможців над дійсністю, з рук яких вириваються неспорівняно більші сили руйнування. Пишучи в половині тридцятих років свій твір, авторка напевне не знала, що пройде ледве десять років, і атомна бомба заперечить гуманну місію технічного прогресу, а в трагічних постатях Опенгеймера й Теллера повториться з певними змінами драма її героя.

Життя античного міста, гетер, артистів, художників, патриційів, бідноти, первісних християн, лицарів на середньовічних замках, алхімістів, монахів, картини симпозиону, грецького балету, античного будуару, інквізиційних допитів і процесів, народження середньовічної легенди про винахідника-чорта — все підвладне фантазії нашої авторки. Щедра історична ерудиція дозволяє їй говорити переконливо й конкретно про дуже різні сфери життя, за традиціями «вченого» історичного романа пильно придивляючись до щоденного й дрібного, але завжди прямуючи до знайдення великих духовних сил кожної епохи.

Не можна обійти мовчанням своєрідного стилю письменниці, нетрадиційного, до певної міри неукраїнського в своїй синтаксичній основі, не звернути увагу на афористичну чіткість її не раз складної фрази, на колоритність і смислове багатство образу, створюване вмільм добром спітствів, порівнянь і мітафор, чи концентруванням синонімічних, однозначних елементів, на вміння надавати текстові історичний колорит за допомогою численних фольклоризмів та елементів стародавньої мови. Читачі й оцінювачі творів Королевої в тридцяті роки може й не завжди помічали цю стилістичну своєрідність. Але з певністю можна сказати, що в тогочасній ідейній обстановці ці твори діяли сильно своїм широким культурним кругозором, тим, що вказували на змінність і умовність явищ і ідей, розкривали їх зв'язок з конкретним укладом життєвих обставин, а також тим, що в них давався доказ історичного братства народів і культур. В ті часи це було непогане лікарство проти виключного обоготворення «національних традицій», проти спрощених культур «свого, рідного» й замурування вікон у світ. Але таким лікарством і допомогою для напіврозкритих очей можуть бути ці твори і сьогодні: ніхто не може правильно оцінити історію свого народу, не знаючи чужої.

З М І С Т

Сон тіні. Повість	5
1313. Повість 137
Примітки 273
Словничок менш відомих іншомовних слів та виразів 277
О. Зілинський: На далеких шляхах історії	285

Наталена Королева

СОН ТІНІ ТА 1313

Видало Словацьке педагогічне видавництво
в Братіславі

відділ української літератури в Пряшіві

як свою 162 публікацію

Відповідальний редактор Василь Далець

Технічний редактор Мирослава Сміжанська

13/33 — Ухвалено постановою СЦКК № 1549/І-1964
— Видання перше — Тираж 1100 — Здано на ви-
робництво 6 грудня 1965 р. — Видруковано в лип-
ні 1966 р. — Папір 5154-01, 80 г — Видрукували
Східнославацькі друкарні, н. п. в Кошицях, завод
Пряшів — Шриффт гармонія Колектив

Z-16*61263

Стор. 296 — АА 18,192 — ВА 19,117

67-431-66

Кчс 16,50 о.-і

Natalena Korolevová

SEN TIENA A 1313
(v ukrajinčine)

Vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo
v Bratislave
odbor ukrajinskej literatúry v Prešove

a ko svoju 162. publikáciu

Zodpovedný redaktor Vasil Dacej

Technická redaktorka Miroslava Smižanská

13/33 — Schválené výmerom SÚKK č. 1549/I-1964 —
Prvé vydanie — Náklad 1100 — Rukopis zadaný 6.
decembra 1965 — Vytlačené v júli 1966 — Papier
5154-01, 80 g — Tlačili Východoslovenské tlačiarne,
n. p. v Košiciach, závod Prešov — Typ písma garmond
Kolektív

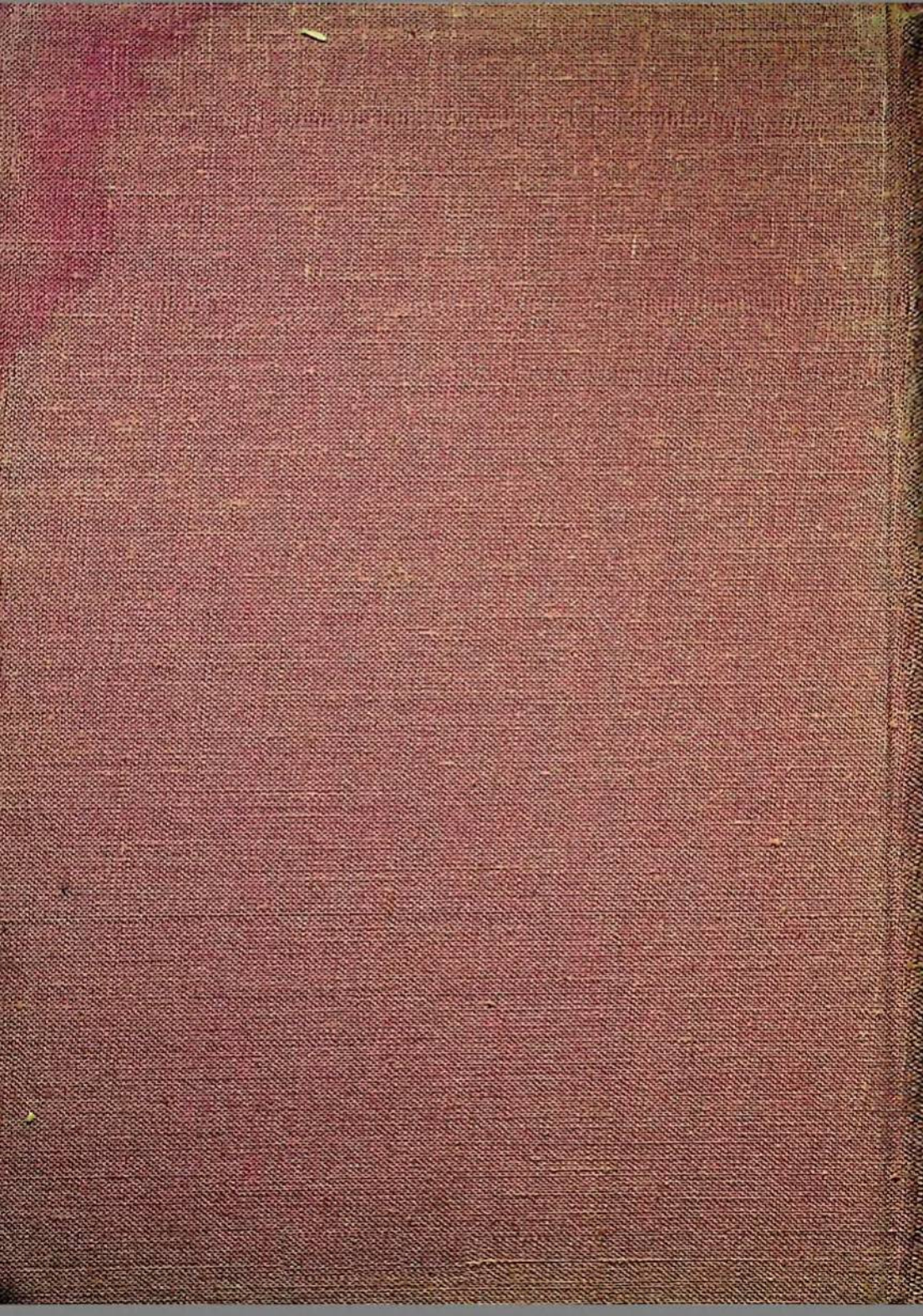
Z-16*61263

Strán 296 — AH 18,192 — VH 19,117

67-431-66

Kčs 16,50 v.-i

SPN

67-431-66 Kčs 16,50 v.-i
13/33